

3 1761 03531 7486

Purchased for the
Library of the
University of Toronto
from the
Széchenyi-Canadian Trust Fund

Pannonia Books
P.O. Box 1017 Stn. "B"
Toronto, Ont. M5T 2T8

0263

4.

527.

EMLEKBESZÉDEK

IRTA

GYULAI PÁL

II. KÖTET

HARMADIK BŐVITETT KIADÁS

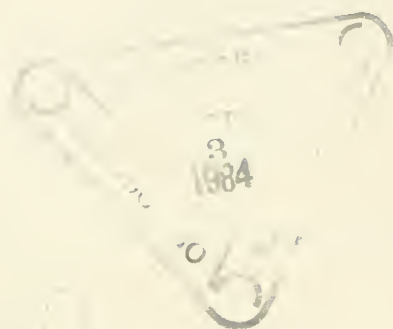

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1914

FRANKLIN TÁRSULAT NYOMDÁJA.

MÉSZÁROS LÁZÁR.

SZÜL. 1796 FEBR. 20-ÁN, MEGH. 1858 NOV. 15-ÉN.

1868.

Mészáros Lázár hagyományait * olvasva, önkénytelen Mikes Kelemen jut eszünkbe. Mindkettő egy nagy, de szerencsétlen forradalom áldozata, bár egyik sem forradalmi ember. Mikes híven követi a győzelmes, majd bujdosó Rákóczit, de inkább egyéni, mint politikai hajlamból, Mészáros mindvégig hive marad az 1848-iki forradalomnak, sőt szerepet játszik benne, de inkább a hazafi kötelesség és katonai becsület érzetéből, mint politikai erős meggyőződésből vagy Kossuthhoz való ragaszkodásból. Egyik sem akar író lenni, bár mindenkiben kitűnő írói tehetség lappang; a száműzetés magánya, unalma, fájdalmai, a múltak emlékei teszik őket írókká. Mindenik munkája inkább becses irodalmi mű, mint tisztán történeti forrás. Mindenik saját bensőjét, egyéni

* *Mészáros Lázár életrévéne, külföldi levelezései és emlékiratai.* Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Szokolý Viktor. Három kötet. Pest, 1867. Kiadja Ráth Mór.

jellemét hívebben tárja elénk, mint az eseményeket, a melyek között élt. Munkáik nem annyira a bonczoló ész, a beható elmélkedés, mint inkább a kedély szülöttei s rajtok egy kiábrándult, lemondó, de mélyen érző szív humora borong, csak hogy a Mikesé szelídebb, mondhatni elegiai, míg a Mészárosé keserűbb, a satira felé hajló, bár egészen soha sem vesztí el szeretetreméltóságát.

Mikes minden esetre sokkal nagyobb írói tehetség; *Törökországi levelei* bámulatos mű mind szerkezet, mind stíl tekintetében. Az tökéletesen mindegy: írta-e valakihez e leveleket, vagy csak a levél alakját vette föl élményei elbeszélése végett, a fődolog az, hogy e levelek együttvéve oly egézszer alkotnak, mint valamely költői mű. Egy nemes és hű szív belső életét, küzdelmét, törődését, átalakulását rajzolják e levelek s a különböző hangulatok oly természetesen s jellemzőn váltják fel egymást, olvadnak egymásba, mint a tavasz, nyár és őszejai. Az ifjú kedély daczol a balsorssal és száműzetéssel s vidám pajkossággal fedí el szomorúságát; a férfiú felfogja, érzi eljárt szott életét, szemlélődik, tűr, gúnyol, de jó kedve még most sem hagyja el, s midőn már elhagyja és öreg napjaira urát és társait vesztve, egyedül marad, a megnyugvás- és vallásban keres vigaszt s az őszi nap mélán mosolygó fényeként enyészik el. E mellett

Mikes ismerte és tanulta XIV. Lajos korszaka irodalmát s a XVIII. század első felének nehézkes magyar irodalmi nyelvét franczia csínt, átlátszóságot és könnyedséget lehelt, de egyszersmind franczia szellemesség helyett magyar humort öntött el rajzain. Mészáros egészen más életkorban és körülmények között írta munkáit. Ötvenhét éves koráig hazája határain kívül, leginkább Olaszországban élt, egy pár gazdasági értekezést írt, a miért akadémiai taggá választatott, de nem igen foglalkozott a szorosabb értelemben vett irodalommal. Sok nyelven beszélt és írt s mint az ilyenek szokása, egyik nyelvnek sem hatott be stílbeli finomságaiba. 1848-ban magyar honvédelmi miniszterré neveztetvén ki, kénytelen volt hol hosszabb, hol rövidebb beszédeket tartani az országgyűlésen. Beszédei nagy ellentétben voltak a magyar parlamenti szónoklattal. Tulajdonkép nem szónokolt, hanem társalgott. Mint becsületes, józan ember beszélt honfitársaihoz, a kiket nem annyira meghatni, mint felvilágosítani akart; mint nyílt, őszinte katona fejezte ki gondolatait bizonyos nyers humorral, melyben mindig több volt a jóakarát és boszúság, mint a gúny. Beszédei már újdonságuknál fogva is tetszetek, de mindig sikerültebbek voltak benne a részletek, mint az egész. Később, midőn 1849-ben kibújdosott és írni kezdett, humora még inkább kifejlett, jóakarátába több

keserűség vegyült, de ereje folyvást inkább a részletekben nyilatkozott, mint az egészben.

Hagyományai három részre oszlanak: önéletrajzra, levelekre és emlékiratokra. Önéletrajza csak gyermekkoráról és iskolai elsőbb éveiről szól; levelei, melyeket részint rokonaihoz, részint száműzött társaihoz írt, 1851—1858-ig terjednek; emlékiratai ott kezdődnek, midőn 1848-ban miniszterré neveztetett ki s Törökországba bujdosásán végződnek.

Önéletrajza tisztán irodalmi szempontból, alkalmasint legkitünőbb munkája lesz vala. Kár, hogy csak néhány ívre terjedő töredék, de így is igen becses. Ritka önéletrajzban találhatni a gyermekkori emlékek ily élénk és hű festését. Az író ment minden hiúságtól, minden czélzattól; egészen átadja magát az emlékek benyomásainak, oly őszinte, naiv, mintha visszaálmodná még egyszer gyermekségét, csak humora, melylyel rajzait kíséri, juttatja eszünkbe az őszi napsugarat, mely a hervadó természet másodvirágaival enyeleg. A hajlott és gyermekkor érintkeznek itt, a nélkül, hogy egymásnak ártsanak. Mészáros nem hajlott kora szempontjából rajzolja gyermekségét, mint sok emlékiró, de azért a gyermekkor kedves benyomásai nem keltenek föl benne se ízetlen ábrándot, se beteges érzelmességet. Betegeskedő jó édes anyja, egy kissé különcz, egy kissé indulatos édes atyja, jám-

bor nagybátyja s vén nagynénjei, kikhez szülei halála után kerül, minden követelés nélkül, de biztosan odavetett alakok. Az emlékiró nem erőlködik hatást vadászni, épen nem bonczolja őket, csak rajzolja, a mint reá hatottak, a mint emlékében előtte állnak s ez által néhol valódi művészi hatást idéz elő. Atyja halálának rajza oly sikerült, hogy bármely kitünő írónak, sőt költőnek is becsületére válnék. Minthogy rövid, ide igtatjuk:

«Egyszer csak nagy lótás-futás történt, gyülekeztek a rokonok, megjelentek a ház barátjai, s ezek között egy tisztes lelkész, anyám bátyja, a ki különösen czirógatott s bevitt apám szobájába, hol az egész társaság a gyermekekkel együtt összegyűlt volt. Mit beszélt atyám mindannyival, nem tudom, csak arra emlékszem, hogy a lelkész fölemelt, apám ágyához vitt, ez megcsókolt s kezét fejemre tette. A társaság eloszlott, a gyermekek eltávoztak, csak a lelkész s a házban lakók maradtak. Másnap a város lelkésze jött el ünnepelesen; a barátok, rokonok a betegszobán kívül a házban, a házon kívül pedig s az udvarban tömérdek nép volt, bent és kint szomorú arczok vegyítve könnyezőkkel, anyám sírásban s este kong a lélekharang. Az ezt követő napon az előbbi személyekhez még mások is gyülekeztek. A női nem sírt, a férfiak mélyen hallgattak, a kis Lázárt nem vit-

ték be atyushoz, a mit kért, megadtak neki s mulattatták. Kocsik jöttek; a gyermekek sírás közt váltak meg egymástól, mindenki sírt, Lázár is mekegett, de nem tudta miért. Egyszerre csak anyám is megcsókol, sír és ezt mondja: légy jó, engedelmeskedjél; a lelkész megsimított s kérdezte: akarok-e vele menni. Akartam-e, nem akartam-e, nem tudom; az egész dologból mit sem értettem, csak azt tudom, hogy anyám sírása közben kocsira tettek s ezzel kihajtottunk.»

Mily egyszerű, mily megindító rajz s mennyire rajta van a gyermekkori benyomások varázsa. Azonban az önéletrajz nem minden lapja ilyen, sőt a vége felé épen romlani látszik. Mészáros nagyon egyenetlen író, gondolatban, rajzban és nyelvben egyaránt. A hol nagyon szívén fekszik valami, a hol gyűlöl vagy szeret, ott ritkán hagyja el a rajz biztossága, a humor ereje, a stíl bája. Másutt gyakran bágyadt vagy pusztán fecsegő és stílje a hosszúra nyúló, incisumokkal teljes mondatokban mintegy ellapul. Nyelve sajátos vegyülete a tősgyökeres és romlani kezdő, az úgynevezett népies és művelt magyar nyelvnek. Emlékében sokat megtartott, mit a szülői házban s első olvasmányáiból: a Gvadányi és Dugonics műveiből tanult. De mint férfiú sokáig volt távol honától, sok idegen ragadt rá, s nem akarván elmaradni az újabb magyar

irodalomtól, egyet-mást megtanult a mívelt magyar nyelv tévedéseiből. Néha ok nélkül purista, sőt még maga is alkot új szót, más-kor nagyon is használja az idegen szókat. De e vegyület, ha humoros hangulat kifejezésére szolgál, semmit sem ront, sőt bájt kölcsönöz stíljének. Egy-egy idegen vagy rossz új szó, egy-egy csavargó, nehézkes mondat, melynek bő köpenye alól ki-kivillan a könnyű huszárdolmány, a tősgyökeres magyar szólásmód összekeverve az idegenszerűvel vagy éppen exotikus idézetekkel, néha igen találóan fejezi ki szeszélyét, humorát vagy gúnyját. Azonban ha elmélkedik, ha nagyon is komolyan beszél vagy ha éppen szónokias hangulatba esap át, akkor bágyadttá, mesterkéltté válik.

Innen levelei közt a Batthyány Lajos özvegyéhez írottak kevésbbé sikerültek, mint azok, melyeket unokahugához, Szutsits Amáliához intézett. Batthyány özvegyének néhány levélben háláját fejezte ki jótéteményeiért, elnyomta humorát, udvarias, ékes stílű akart lenni. Midőn unokahugához ír, semmi tekintet nem korlátozza, úgy ír, a mint beszél, a mint szeszélye, humora hozza magával. S itt leginkább hasonlít Mikes Kelemenhez, ki Rodostóból szintén egy költött vagy igazi nőrokonához intézi leveleit. Itt Mészáros elemében van, dévaj és szomorú, huszáros és bölcselkedő, lemondó és gúnyos, de folyvást nemesen tűrő,

ki nem remél, de megnyugszik, kivet szívéből minden politikai szenvedélyt, de színültig tölti baráti-, rokon- és emberszeretettel, nem izgat, nem conspirál, de hiszen hazája távol jövőjében. Első levelét (Páris, 1851. decz. 11.) az ő kedves Máljához küldi, a ki egész haláláig levelezésben áll vele. Majd 1852 februárjában Jersey szigetére megy, hol 1853 májusa végéig marad, emlékiratain dolgozva, levelezve és jövőjén aggódva. Batthyány özvegyének bőkezősége oly helyzetbe hozza, hogy 1853 közepén Amerikába mehet s ott 23 amerikai hold földet vehet magának. Gazdasága rendezéséhez fog, szánt-vet, kertészkedik, azonban csakhamar háza leég, majd egy orkán semmivé teszi ültetvényét; hogy adósságba ne bonyolódjék, eladja birtokát s egy tehetős amerikai családnál tanítóságot vállal. Így él egész 1858-ig, midőn Puky Miklós hívására Genfbe akar utazni, hogy kedves barátja nyomdai üzletében bizonyos hivatalt vállaljon el. Átjő Londonba, onnan Eywoodba megy lady Langdale, a magyarok szíves barátnője, látogatására. Már Amerikában nem volt jó egészsége, itt épen betegség lepi meg, s november 15-kén 1858-ban Czech tábornok és Vukovics Sebő karjai közt meghal. 1796 február 20-án született s így 63 éves volt. Hamvai az eywoodi parktól egy negyedórányira, Titley helység temetőjében nyugszanak. Lady Langdale az

oxfordi grófok mellé temettette s föléje faragott kőlapot tétetett angol és magyar felírat-tal. Mészáros maga is készített magának sír-íratot, melyet halála után irományai között találtak s mely így hangzik:

Ki alant fekszik, a holt,
Mészáros Lázár volt;
Ő mi sem volt életében,
Mint becsületes lény nemében,
Patronusaként szegény;
Ébredjen mint jobb legény.

Im e levelek száraz és rövid kivonata, melyek oly élénken és híven rajzolják a szám-üzött utolsó éveit. Mily kedves humor ömlik el amerikai rajzain, mily meghatók unoka-hugához, bátyjához írt 1858-iki levelei, melyekben Magyarországra kegyelem útján bejövételének lehetetlenségét fejtegeti. Néhány valóban æsthetikai becsű levélre találhatni e gyűjteményben, melyek a magyar irodalomban e nem jobbjaihoz tartoznak. Egy-egy mindennapiasnak látszó tréfával vagy megjegyzéssel találóan tud jellemezni hol viszonyt, hol lélekállapotot. «Mióta parasztemberré lettem -- írja egy helyt -- azóta keveset olvasok; e helyett dologhoz szoktatom magamat és igen kevés emigránst látok, hála Istennek.» Másutt: «Jövendőmről nem gondoskodom, mert négy helyre hínak meghalni, azon-

ban hol végzem be ez utolsó műtétet, nem tudom.» Midőn huga a kegyelemért való folyamodásra buzdítja, ezt jegyzi meg: «Tudod, én meghaltam (in effigie halálra ítéltetett) s míg az életnek újra vissza nem adatom, nem kérhetek, nem szabad kérnem, mivel a holtak beszédét nem értik, s én elfeledtem az élők beszédét. A mint látod, a legjobb akarattal sem követhetem tanácsodat. Mondd, hogy az, ki legfőbb parancs ellen cselekedett, s ezért holtá tétetett, mondd, miként léphetne fel azon kéréssel, hogy bocsássonak meg neki, mert parancs szerint működött? Ily esetben kérni annyi, mint hibáját beismerni, s ezt csupán azért, hogy engem megláthass, nem kívánhatod.»

Ilyesmikben gazdag e gyűjtemény. De legfőbb bája e leveleknek egy becsületes, de szerencsétlen hazafi minden szenvelgés nélküli hangja s nemes resignatioja. «Ne csüggeszd le fődet, ne légy komor, emelkedjél a viszonyok fölé, engedd egyik napot a másik után folyni s a sok rossz között örvendj a legcsekélyebb jón is s így helyzeted kevésbbé fog nyomasztónak tetszeni» — írja unokahugának és saját kedélyállapotát rajzolja, melyet egész száműzetése alatt meg tudott őrizni. Politikával keveset foglalkozik, legfeljebb egy-egy tréfás megjegyzést tesz a politikai újdonságokra, nem vesz részt az emigratio terveiben, Kossuthról,

kit exurunknak nevez, azt mondja, hogy «bonus non nunquam dormitat Homerus», de örvend minden kis jelenségnek, mely szenvedő hazájának még meg nem tört szellemét mutatja s jól esik neki, hogy a «szegény Kóficz Lázár» még él a magyarok emlékezetében. «Az idő, a szaporább közlekedés, a türhetőleg jobb eszmék terjedése s a positiv és históriai jog fog még egy *sui generis* független Magyarországot alkotni, csak hogy nem olyat, a milyet a magyar gőg kíván és remél; a mikor? a nemzet halhatlansága mellett másodrangú kérdés» — mond utolsó levelei egyikében s ez egyszerű szavakban több bölcsesség rejlik, mint némely emigrans társai politikai röpirataiban.

Emlékiratai legterjedelmesebb munkája; két vastag kötetet tesz. Nemcsak azt írja le benne, a mit látott, a mi között élt, hanem mindent, a mi az 1848–49-iki eseményekből csak tudomására jutott. A munka kétszempont alá jöhet, először mint irodalmi mű, másodszor mint történeti forrás. Mint irodalmi műnek szépségei és hiányai is ugyanazok, melyeket az önéletrajzban és levelekben is feltalálhatni, csak hogy itt az események tömege miatt néhol nehézkesebb elbeszélő és humora hajlóbb a satíra felé. Önéletrajzában a gyermekkori benyomások bája, leveleiben nyugodt resignatioja mérseklik, de emlékirataiban szívére tolulnak ag-

godalmái, belső küzdelmei, a szenvedések és méltatlanságok, melyeket kiállott és keserűbbé válik. Ide járul még balhelyzetének, tehetetlenségének érzete. A körülmények a forradalomba sodorták, melyhez se egyéni hajlamai, se politikai meggyőződése nem vonzották, szerepet kelle játszania benne, de se elég erélye, se elég tehetsége nem volt hozzá. Parlamenti küzdelmeiben nem szerencsés, a csatatéren mint hadvezér éppen szerencsétlen. Mindenki tiszteli mint becsületes embert, de se a hadseregben nem népszerű, se a politikai pártok között. Vissza akar vonulni, de nem engedik; marad hazafiságból. Megaláztatásokat szenved jobbra-balra; végre visszavonul s midőn újra föllép, önkénytelen Kossuth eszközévé válik, kihez éppen nem viseltetik belső ragaszkodással. Mindez sok volt egy csendes természetű, noha bátor katonának, a ki nem szokta meg a közélet izgalmait, a politika cselszövényeit s éppen nem termett forradalmi időkre. Türelme ugyan mindvégig nem hagyta el, mely éppen oly erős volt, mint becsületesége, azonban a benyomások keserűsége egész erejében megmaradt szívében, a mit mindenütt érezhetni emlékiratain. E hangulat æsthetikai tekintetben sikerült humoros és satirikus lapokat írat vele, megélesíti érzékét a viszonyok és egyének árnyoldalai iránt s folyvást táplálja szelleme humoros hajlamait. Lényegében

nem egy helyen igaza van, de rajzai mégis humorosan szeszélyesbek, satírailag élesebbek, mintsem óvakodásra ne intenék a történetírót, a ki majd használni fogja. Ez erős alanyiség æsthetikai tekintetben emeli a könyv becsét, de tisztán a történeti forrás szempontjából csökkenti; egy szóval: a könyv bája és baja az író egyéniségében, kedélyében rejlik.

E bajhoz még több is járul. Mészáros naplót vitt a forradalom eseményeiről, de ezek elvesztek, mint száműzött csak emlékéből ír, s így nem lehet mindenben, kivált a részletekben, pontos. E mellett se Kossuth, se a forradalom más politikai és katonai vezetői nem voltak hozzá eléggé bizodalmasak. Úgy látszik, nem volt beavatva terveikbe s a miben maga nem vett részt, az indokokra, a dolog lényegére nézve, nem mindig meríthetett biztos tudomást, hogy oly határozott ítéletet mondhasson, mint a hogy teszi. A feltörekvő katonai tehetségek, győzelmes tábornokok sokkal lenézőbb modorúak voltak iránta, mintsem ez ne folyt volna be ítéleteire, melyeket rólok elmond. Minket legalább meglepett, hogy Mészáros a forradalom tábornokai közül csak Perczelt méltányolja némi részben, s egyedül Dembinszkyt dicséri, ki semmi jeles dolgot nem vitt véghez. Görgeyben csekély katonai tehetséget talál, s a győzelmek okát jórészt az osztrák vezérek gyöngeségében keresi. Mi-

dőn 1852-ben Kmety angolul egy röpiratot írt Görgey ellen, Mészáros így ír neki Jersey szigetéről: «Köszönöm felőlem ítéletedet, hanem azt gondolom, hogy a mint egyrészről sok volt a jóból, úgy másrészt Görgey irányában a rosszat illetőleg túlvágtat a zsinóron, mint a német mondja, mert ha csak egy őrmesteri tulajdonokkal bíró egyén vív ki több győzelmet, s ha őt, bár rajtakapták a rosszban, még sem bírták elmozdítani, úgy mindnyájunkra illik: «Inter vaccas, bos est abbas.» S mégis ő maga számos ily hibát követ el, nemcsak Görgey, hanem Klapka s mások irányában is.

Azonban nem bírálni kívánjuk e könyv adatait és ítéleteit, csak azt a benyomást rajzolni, melyet reánk egészben tett. S habár óvakodásra intjük a történetírókat, épen nem tagadjuk ez emlékiratoknak történetforrási becsét. Mészáros jellemére és tetteire nézve e könyv a legbiztosabb forrás. Ő magát sem nagyozolja, sem szépíti. Egészen feltárja szívét, gyöngeségeivel együtt átadja magát az olvasónak, s mást nem igen vitat, mint azt, hogy mindig becsületes ember volt. Ezenkívül 1848 májusától deczemberéig az ő könyvéből meríthetni legtöbb s legbiztosabb adatot a magyar hadügy állására nézve. Kivált az első hónapokból sok oly dolgot mond el, melyeket egy emlékiró sem említ, s melyek egészen ismeretlenek előttünk. Hogyan találta a hadügyi

állapotokat, midőn tárczáját átvette, hogyan küzdött a bécsi ministeriummal, a magyarországi várparanesnokokkal, a seregredek tábornokaival, hogyan indúlt meg az egész hadügy szervezete, mindezt oly körülményesen és élénken írja le, hogy e részek teszik munkája legbeesesebb lapjait. S itt tűnnek ki az ő hazafiúi és hadügyministeri érdemei is, bár az elbeszélésben, az események csoportosításában nem látszik semmi czélzatosság. Kitűnik, hogy mily sokat tőn a magyar hadsereg megalapítására, hogy része van a győzelmes tábornokok dicsőségében, a kik annyira lenézték benne a csatavesztett vezért, a később csekély befolyású hadügyministert s végre az utolsó napokban a Kossuth által csak névvel, pusztá eszközzé kinevezett fővezért.

KOSSUTH LEVELE

DEÁK HALÁLAKOR.

Buda-Pest, 1876. ápril 20.

Kossuth Deák halálakor egy magánlevelet intézett Helfyhez, a melyben siratja és vádolja régi barátját, megbírálja és elítéli mint államférfiút s a halott ravatalára egy czipruságot küld. Helfy az *Egyetértés*ben kiadta e levelet, a melyet aztán majd minden lap lenyomatott. Az úgynevezett magánlevél tulajdonkép egy szónoki mű a nagy közönség, az egész magyar nemzet számára. A szónok ugyan azt mondja, hogy nincs többé magyar nemzet, de mindamellett még élő nemzete tapsaiért küzd, játszva mindazon hurokon, a melyeknek dallamát egykor ellenállhatatlannak tapasztalta. Valóban a levél sok szónoki erővel van írva, bár nincs meg benne a valódi szónoklat egyik főtulajdonsága: az igazság komoly és őszinte szeretete. Itt-ott igenis kirí belőle a szenvelgés és színpadias pathos s a hol őszintébb az érzés, mintha a sebzett hiúság hangjait hallanók. A levél nem csekély hatást tett a közönségre, de nem mint politikai nyilatkozat, hanem mint szónoki mű. Kossuth Deák koporsója felett

emlékbeszédet tartva s mint Antonius Brutust dicsérve, midőn Brutus ellen izgat, már magában egész drámai jelenet. Senki sem maradhatott felindulás nélkül, habár nem egyazon okbul. A lapokon is megérzett a hatás. A szabadelvű párt lapjai közül a hajdani baloldali lapok hallgattak, a hajdani deákpártiak pedig, ha megczáfolni igyekeztek is a levél némely alaptalan állítását, egészben véve azt úgy tüntették fel, mint a kegyelet és tisztelet kifejezését, a melylyel Kossuth Deák tehetsége- és jellemének hódol. De senki sem fejtegette a levél erkölcsi értékét, holott e szempontból tekintve, az nem igen hangzik össze amaz állítólagos tisztelet- és kegyelettel, sem pedig azzal az őszinte mély fájdalommal, a melyet Kossuth annyira emleget. Leginkább ennek fejtegetését kísértjük meg itt lehető röviden s azt hiszszük, hogy alig teszünk egyebet, mint megírjuk azt, a mit Kossuth levele olvasásakor bizonyára nem egy ember gondolt és érzett, de senki sem bocsátott a nyilvánosság elébe.

Kossuth mint hirlapíró kezdette politikai pályáját, innen emelkedett pártvezérré, majd ministerré, s végre Magyarország kormányzójává. Nem csoda, hogy a ki megszokott törvényczikkeit, rendeleteket, kiáltványokat, manifestumokat, emlékiratokat fogalmazni, nem örömet ír többé egyszerű hírlapi cikket, bár

abban demokratiai szempontból nincs semmi megalázó. Ő most, ha a közönséghez akar szólani, levelet intéz valakihez, a ki azt aztán kinyomatja. Ez ellen még magában nincs kifogásunk. A levél csak alak, a hirlapi czikk bizonyos faja, a midőn közügyben nyílt vagy magán levelet intézünk valakihez, ez utóbbit azzal a felhatalmazással, hogy az illető azt, ha szükségét látja, közzé is teheti. De Kossuth nem ily leveleket ír. Az ő levelei tisztán magán levelek, sőt negédli, mintha nem is akarna a közönséghez szólani. Nem hatalmazza fel az illetőt a kiadásra, de elnézi, ha közlik levelét, mert már a fogalmazáskor arra számított, s nem az illető egyént, hanem a nagy közönséget tartotta szem előtt. A Deák halálakor Helfyhez írt levele kiválóan ilyen. Elmondja, hogy nem érez hivatást a pulyák, önzők és rövidlátók gyász cultusának lármájába az ő szívbánata tárogatójával belekiáltani s kíváncsiságuk kielégítése végett megtörni a hallgatást, mely, *sauf l'imprévu*, aligha haláláig nem fog tartani. Nem teszi. De Helfy Ignácznak, kit úgy látszik többre becsül az egész magyar nemzetnél, örömet elmondja, hogy mit érez; vele szemben nem vonakodik *in camera* sinceritatis hosszasabban és fenhangon gondolkozni. De azonnal eltörpül előtte Helfy alakja, feltűnnek szemei előtt a hallgatók és olvasók ezrei s írni, szólani kezd, mintha a hajdani

Pesti Hirlap valamelyik vezércikkét írná, vagy Pestmegye zöld asztala mellett állana vagy a pozsonyi, pesti, debreczeni országgyűlések szószékére lépne. S miután elsiratta, bevádolta, megbíráltta és elítélte Deákot, ismét Helfyhez fordul, a nagy közönség szeme előtt átnyújt neki titkon egy cupressus funebris ágacskát, hogy nevében egyedül, zajtalanul, szép csöndesen tegye le Deák sírkápolnájának küszöbére. A szél el fogja kapni, vagy a járókelők eltaposásák, de ha van kapocs a két lét között, Deák meg fogja érteni, hogy tőle mit izen neki az a cziprus-ág. Helfy teljesíteni is igyekszik Kossuth kérelmét; előbb megtudakozza ugyan, hogy a pesti főpolgármester mikor látogatja meg Deák sírkápolnáját, aztán titokban, zajtalanul, szép csöndesen elindul s leteszi a küszöbre a czipruságot, hogy azt a polgármester nem épen egyedül, nem is egészen zajtalanul fölvehesse s a ravatalra helyezhesse. Van-e mind ebben méltóság és őszinte érzés? Nem szenvelgés és hiú alakoskodás-e ez, a mely épen úgy sérti az ízlést, mint erkölcsi érzésünket.

Ily hangulat ömlik el az egész levelen; nagy részt nem egyéb az, mint nem őszinte érzés és igazságtalan ítélet vegyülete. Nem azt vesszük rossz néven Kossuthtól, hogy Deákot szigorúan megbírálni törekszik. Nem tartozunk azok közé, a kik azt hiszik, hogy a kitűnő

vagy épen nagy emberek csak bámulni és bálványozni valók. A bálványozás mindig gyöngé elme jele s olykor nem is őszinte szívé. Jól tudjuk, hogy a legkitünőbb, leg-ritkább emberi tulajdonok is majdnem kényszerű hiányok- és hibákkal vegyülnek, többé-kevésbé egy nagy ember sem vonhatja ki magát a körülmények és szenvedélyek hatása alól, a melyek hol emelik, hol bénítják, s a legszebben bevégzett pálya sem ment minden tévedéstől. Azt is tudjuk, hogy a nemzetek nem igen szoktak mértéket tartani nagy embereik dicsőítésében vagy kárhoztatásában. Bizonyára a magyar nemzet nem tehetett kevesebbet Deákért, mint a mennyit tett halálakor, de hogy az országgyűlés törvényczikkbe foglalta érdemeit, legalább is fölösleges volt, nem csak azért, mert ha e szokás divatba jő, visszaéléseket szülhet, hanem leginkább azért, mert a törvényhozásnak nem feladata a történelem tisztébe avatkozni. Mi nem hibáztatjuk a szigorú birálatot bármely nagy ember irányában, sőt a kegyelet és tisztelettel is összeférhetőnek tartjuk, a mi pedig Deákot illeti, épen nincs okunk féltetni őt a szigorú bírálótól. Azt, a mi benne valóban nagy és tiszteletre méltó, nem homályosíthatják el árnyoldalai. De mit tesz Kossuth? Nem elégszik meg a pártállásából folyó egyoldalúsággal, a mely még magában nem zárna ki bizonyos

őszinteséget és igazságosságot, hanem összeegyeztethetlen dolgokat akar egyesíteni, s úgy látszik, czélzatosan: igaz fájdalmat és igazságtalan ítéletet, mély megilletődést és ádáz haragot, könnyet és szidalmat, gyászt és boszszút. Kit fest ő Deákban? Egy rossz barátot, egy szeretet nélküli embert és mégis megsiratja; egy nagyeszű államférfiút, a ki részint öntudatosan, részint öntudatlanul öngyilkossá tette nemzetét és mégis megsiratja; egy becsületes embert, a kinek hazafi önzetlenségébe vetett vak bizalom diadalra juttatott egy oly politikát, a mely a depravatio Pandora szelenczjét nyitotta a nemzetre és mégis megsiratja. Nem, mindezt nem lehet összeegyeztetni: vagy Deák nem volt olyan, a milyennek Kossuth festi, vagy ha olyan volt, Kossuth fájdalma nem őszinte. Úgy van; e rajz torzkép és Kossuth könnyei nem igaz könnyek.

A mit Kossuth Deákról, mint barátjáról ír, saját érdekében jobb lett volna mellőznie. Nincs emberi viszony, a mely az apró félreértések- és kellemetlenségektől ment lehetne, s az idő, távoiség és körülmények, lassanként és észrevétlen, olykor a legőszintébb barátság kötelékeit is feloldják. De ha barátunk soha rosszakaratot nem tanúsított irántunk, koporsójánál, midőn könnyet hullatunk érte, bizonyára nem apprehensióink jutnak eszünkbe vagy ha eszünkbe jutnak is, elnyomjuk mint

a hiúság és önzés balsugalmait. Kossuth nem nyomja el, sőt szívbánata tárogatójával a világba harsogja, hogy annál élénkebb részvétet ébreszsen, nem a halott, hanem maga iránt. De vajon alaposak-e vádjai? Épen nem, sőt ha már vádról lehet szó, Deák inkább kétségbe vonhatta volna Kossuth őszinte barátságát, mint ez az övét.

Kossuth vádjai a következők: hajdani barátjai közül épen Deák volt az, a ki 1849 óta iránta vagy övéi iránt a legkisebb érdeklődésnek, a legparányibb részvétnak sem adta jelét soha. Midőn kis gyermekei tömlöczben sínlődtek, idegenek, politikai ellenei szíves részvételben versenyeztek irántok, Deák csak azt sem kérdezte soha, ha élnek-e. Két családi gyász súlya nehezedett rá idegen földön. Majd leroskadt a teher alatt. Részvét hangzott feléje öt világrészből, idegenektől. Deáknak nem volt számára egyetlen részvétszava; a hazának száműzöttje az ő szívéből is száműzött volt. E vádak után mentegetni is kezdi Deákot, de csak azért, hogy annál inkább bevádolhassa. Elmondja, hogy e közönyben része lehetett annak, hogy egykor párhuzamos útaik ellentétes szögbe fordultak; hogy ő nem oly ember, a ki tartós rokonszenvet ébreszthet; s hogy végre Deák mindenkivel jól tudott lenni, a mi nagyon áldott sociális tulajdon, az értelmi felsőségnek nagyon hathatós segéde, de a kinek

ily tulajdona van, a mint senkit sem gyűlöl, úgy senkit sem is szerethet s így Deák soha senkit sem szeretett, sem őt, sem másokat.

Kossuth nemcsak 1848 után, hanem azelőtt is barátjaitól bizonyos hódolatot kívánt, hogy politikai véleményének fegyverhordozói, vezéri palástjának uszályvivői legyenek. Mondanunk sem kell, hogy ily értelemben Deák soha sem volt Kossuth barátja s épen azért Kossuthnak Deák ellen most emelt vádjai nem egészen újak. Kitetszik az Deáknak egy 1844-ben Kossuthhoz intézett leveléből, a melyet nem rég Pulszky tett közzé.* Kossuth akkor szemérevetette Deáknak, hogy már egy év óta nem írt neki, hogy lapját egyetlen cikkel sem segítette; hogy a Desewffy és Széchenyi ellen folytatott küzdelemben nem szólalt föl mellette; mindez barátságának elhidegülését tanúsítja. Deák gyöngédségbe takart finom iróniával utasította vissza e vádakát s a többek közt így felelt: «Én is mondhatnám, hogy te sem írtál nekem az egész hosszú év alatt». Mi is azzal felelünk az újabb vádakra: vajon Kossuth írt-e 1849 óta Deáknak? Mi úgy tudjuk, hogy nem. Deák bizonyára válaszolt volna Kossuth baráti levelére, mint válaszolt némely más száműzötteknek, kerülve minden politikát.

* *Deák Ferencz. Jellemrajz, írta Pulszky Ferencz.* Buda-Pest, 1876. 23., 29. l.

Hogy nem kezdette és kereste a levelezést Kossuthal, az természetes. Azon állásnál fogva, a melyet Kossuth ott kinn, Deák itt benn elfoglalt, tisztán baráti levelezése is félreértésekre szolgáltathat okot, sőt maga Kossuth is könnyen félremagyarázhatja. Azonban a küzdelem hevében is kimélte régi barátja személyét, küzdött eszméi ellen, de tisztelettel szólott hazafi érdemeiről magában az országgyűlésben is. A mi azt illeti, hogy Deák Kossuth kis gyermekeiért, kik 1849-ben rövid ideig fogóságot szenvedtek, nem tett semmit, szintén igen erőltetett vád. Kossuth csodálkozik, hogy míg idegenek, politikai ellenei mindent megtettek gyermekeiért, Deák nem tett semmit. Mi nagyon csodálkozunk e csodálkozáson. Bach és Haynau kormánya idejében Kossuth ellenének volt befolyása, nem pedig barátjainak. Amazok mindent megtettek, mert megtehettek, emezek semmit sem tettek, mert nem tehettek. Egyébiránt Deák kehidai magányában, hol ezidőtájt elvonúlva és betegeskedve élt, alkalmasint egyszerre hallotta a rövid fogóság és gyors szabadulás hírét.

Ime mily alaptalanok Kossuth vádjai, de ha alaposak volnának is: vajon abból, hogy Deák Kossuth iránt elhidegült, következik-e, hogy Deák senkit sem szeretett? S ha Kossuth barátság dolgában oly szigorú bíró: vajon maga mindig oly figyelmes, gyöngéd volt-e Deák

iránt, a mint azt Deáktól megkivánta? Fentebb elmondtuk, hogy 1849 óta ő épen úgy nem írt Deáknak, a mint ez nem írt neki, most hozzá tehetjük, hogy ezelőtt mintegy kilencz évvel Kossuth nem épen úgy bánt Deákkal, a mint barát baráttal szokott. Mindnyájan emlékszünk azon időre, midőn Deák a közjogi kiegyezés vezéreszméit megismertette az országgal, majd a tizenötös bizottságban kifejtette és formulázta s végre a hatvanhetesben védte és keresztülvitte. Mindebben egy félévnel hosszabb idő telt el. Kossuth hallgatott, nem szólalt meg se nyiltan, mint politikai ellenfél, se magánlevélben, mint régi jó barát. Elvárta, a míg a ministerium Deák tervét, mint törvényjavaslatot, terjeszti az országgyűlés elébe, midőn azt már visszavonni nem lehetett. Ekkor felszólalt, egy magánlevelet intézett Deákhoz, a melyben őt barátságuk szent nevében kéri, hogy fontolja meg a körülményeket, ne vigye a nemzetet azon pontra, a melyről jövőjének többé nem lehet mestere, ne adja fel jogait, ne ölje meg jövődjét. Kossuth e levelet egyszerre küldötte el Deákhoz és a *Magyar Ujság* szerkesztőjéhez. A mit Deák délben kéziratban olvasott, azt másnap reggel nyomtatva olvashatta az egész közönség, mert Kossuthnak nem az volt célja, hogy meggyőzze s óvja régi barátját, hanem hogy egész erejéből izgasson ellene, mint pártvezér

ellen. Bizonyára Kossuthnak joga volt Deák ellen föllépni s izgatni bármely időben s bármely alakban, de az nem illett a jó baráthoz, hogy csak akkor akarja óvni barátját egy veszélyes lépéstől, midőn már késő, holott előbb is tehetette volna, s oly módon óvja, a mely lehetetlenné teszi a visszalépést még akkor is, ha arra lehetőség és hajlam mutatkoznék. Kossuth a barát álarczában közeledett Deákhoz, midőn csapást mért reá, épen mint most a gyászruhát ölti fel, midőn emléket eltorzítja. Mindkét levél erkölcsi értéke ugyanaz. Deák soha sem bánt így Kossuthtal.

Kossuth a Helfyhez írt levélben leginkább magasztalja Deák szeplőtlen becsületességét, önzetlen hazafiságát s nemes, független jellemét. E magasztalásban sem hiányzanak az antoniusi fordulatok, például: Deák ment volt az élet gondjaitól, soha sem kellett megküzdnie az inséggel (pedig ez a jellemesség igazi próbaköve), függetlenségi ösztönét mint polgár nem vitte át a hazára, becsületessége nem gyakorolt se vonzó, se visszatartó hatást pártjára. Mi mindezen nem ütköztünk meg, ez a levél szerkezetéből foly, melynek czélja úgy dicsérni Deákot, hogy alig maradjon rajta valami dicsérni való. De az megvalljuk, különösnek tetszett előttünk, a mint Kossuth a tettek erkölcsisége felől ítél. Szerinte eladónak vagy a csábok bármi nemével elszédít-

hetőnek nem lenni szép dolog, de olyannak lenni, hogy még post factum sem merhessen valakit sem a nemzet, sem a király valami jutalommal életében megkínálni is, ez más, ez szebb dolog, ez az, a mit Kossuth leginkább bámúl Deákban. Mi azt hiszszük, hogy valamely tett erkölcsi értékére nézve, ha az illető csak meggyőződésből, csak tiszta honszeretetből cselekedett, tökéletesen mindegy, hogy mikor, a tett előtt vagy után, fogad vagy nem fogad el kitüntetést, jutalmat, akár királytól, akár nemzettől. A fődolog a tett indoka, az elfogadás vagy el nem fogadás lehet elv, ízlés dolga, sőt szenvelgés is, kapcsolatban állhat a tett erkölcsi értékével, de nem maga az erkölcsi érték. Deáknál az el nem fogadás elv és ízlés dolga volt, jól illett erkölcseihez, de jellemében nem ez a vonás az, a mi leginkább megérdemli tiszteletünket. Mi részünkről sokkal inkább tiszteljük jellemében azt, hogy a magánember becsületessége teljes összhangban volt az államférfiúéval; hogy bár nem hiányzott személyes bátorsága s kevés veszteti valója volt, soha sem úzótt koczkáztató politikát; hogy inkább szerette hazáját, mint gyűlölte ellenségeit; hogy eszélyt és szilárdságot, erélyt és nyugodtságot párosított; hogy a balsors nem tette csüggedővé s a siker elbizottá; hogy nem ringatta illusiókba nemzetét s mindig csak olyat ígért, a minek helyes-

ségéről és kivihetőségéről meg volt győződve; hogy nem játszott szavával és kerülte a képmutatást; hogy ha szükségét látta, bátran kimondotta meggyőződését szemben a trónnal és nemzettel egyaránt; hogy panasz nélkül tűrt gyanúsítást és méltatlanságot; hogy éles szemügyre vette a körülményeket, s a mit kötelességének hitt, teljesítette a siker reménye nélkül is. Az emberi és hazafiúi kötelességek ez őszinte cultusa és hű teljesítése minden esetre több lelki erőt kívánt, mint a rendjel, cím és jutalom el nem fogadása.

Nem kevésbbé bámulja Kossuth Deákban azt is, hogy az 1867-ki kiegyezést el tudta fogadtatni a nemzettel. E bámulat egészen antoniusi fogás. Szerinte, ha valaki követőkre talál, mint egykor ő, mert a nemzet történelmi fejleményű vágyainak, érzelmeinek mintegy képviselője, abban nincs semmi meglepő, ehhez nem kell nagy ész, nem kell értelmi túlsúly, csak egy kis erély, egy kis tevékenység s jó adag kötelességérzet. De hogy valaki népszerűvé tegyen egy oly eszmét, a mely ellentétben áll a nemzet minden érzelmeivel, ezredéves történelmi hagyományaival, nemzedékről nemzedékre szállott aspiratióival, hogy kárhozatot mint üdvöt fogadtasson el, ez oly óriási észerőnek bizonyítványa, a mely bámulatos s melyre nincs példa a történelemben. Valóban nincs, nem is lesz, ez

sem az. Hogy az 1867-ki kiegyezést csak oly tehetségű és jellemű államférfiú hozhatta létre, mint a minő Deák volt, az igaz; de hogy azt a nemzet ne óhajtotta volna, hogy az ellentétben állana történelmi hagyományaival, az nem igaz. A mi a vágyat, érzelmet illeti, e tekintetben Deák épen oly képviselője volt a közvéleménynek, mint Kossuth 1848-ban. A nemzet nagy többsége önállása, alkotmánya, nemzetisége biztosításának föltétele mellett óhajtotta az osztrák tartományokkal való viszályok kiegyenlítését, mert ezt minden másnemű eshetőségnél előnyösebbnek tekintette. Deák nem kezdeményezte a vágyat és eszmét, csak a módokat és intézményeket. Hogy mindez ellentétben állana a történelmi hagyományokkal, azt épen nem bizonyítja a magyar történelem. Háromszáz év óta részint saját tévedéseink, részint az ország földirati fekvése, részint pedig az európai változások miatt oly politikát kelle követnünk, mely bajosan hasonlítható más nemzetekéhez. Kínos és nehéz politika ez, de legalább föntartotta alkotmányunkat és megvédte nemzeti létünket. Deák 1867-ben azt tette fegyvertelen kézzel, a mit BocsKay, Bethlen s a Rákócziak tettek fegyveres kézzel: a körülményekhez képest békét vívott ki és kötött az alkotmány és nemzetiség biztosítására. A tartósság és végeredmény most is, mint régen, nemesak más-

tól, hanem a nemzettől is függ; de a mi eddig történt is, jótékonyabb hatásúnak bizonyult be, mint minden más politika, a melyet Kossuth ajánlhatott volna.

Kossuth úgy e levélben, mint más fölszólalásaiban, az ország minden baját, a kormány minden ballépését, az 1867-ki kiegyezésből származottnak hirdeti. Csoda, hogy a rossz termést és árvizeket ide nem számította. Ez épen olyan okoskodás, mintha Kossuth azon politikájából, mely szerint 1848-ban fegyverrel védte a megtámadott alkotmányt, származtatnánk mindennemű hibát, a melyek a hadviselésben, kinevezések- és más intézkedésekben elkövették. Jól tudjuk, hogy 1867 óta nem egy ballépés, nem egy hiba történt, de mindez nem a kiegyezésből folyt, bárha a kormány és a Deák-párt értők a felelős. Azonban azt sem tagadhatni, hogy minderre nem csekély mértékben folyt be a közjogi ellenzék ostroma. A Deák-párt gyakran jutott kényszerhelyzetbe; hogy megvédje az 1867-ki XII. törvényczikket, nem egyszer volt kénytelen akaratlan is követni a kormányt, mert különben a közjogi ellenzék győzelmét segítette volna elő. A bajok egy tetemes része az egészségtelen pártéletből folyt, melynek előidézésében Kossuth is részes. Mindjárt 1867 és 1868-ban az ő izgatásai taszították a balközépet arra a merev álláspontra, a honnan menekülni oly nehezen

tudott; az ő izgatásai is befolytak arra, hogy a pártok a kiegyezés védelmében és ostromában meg-megfeledkeztek az ország igen fontos érdekeiről is.

Kossuth diadallal kiált föl Deák koporsójánál, hogy még az sem teljesült, a mit Deák jóhiszeműleg várt a kiegyezéstől: a fejlődő alkotmányosság és a jó barátság az osztrákokkal. Magyarország álarczozott absolutismust élvez s az osztrákok, a vám- és bankkérdés miatt, szenvedélyesebb, ellenségesebb indulatot tanúsítanak irántunk, mint valaha, s ő mindezt megjósolta. Deák 1849 végén nem mondotta Kossuthnak: meg akartad védeni a magyar alkotmányt s elvesztetted, biztosítani hitted a nemzetiséget s a germanisatiót hoztad nyakunkra, Magyarországnak teljes függetlenségét ígérted s teljesen beolvasztottad az egységes birodalomba; nem mondta, mert tudta, hogy bukásunkat nemcsak Kossuth hibás politikája, hanem más tényezők is okozták, s az akkor kifejtett erő nem maradt következmények nélkül a későbbi időkre. Deák nem kedvelte az igazságtalan, bár hatásos vádakát, nem szeretett jósolgatni, s fukar volt az ígéreteiben. Nem ígérte, hogy a kiegyezés megszüntet minden bajt és küzdelmet, a mi különben még jobb sorsú nemzetek életében is lehetetlenség, ő csak tért nyitott és intézményeket teremtett a kölcsönös barátság lehetőségére, a létező

ellentétek kiengesztelésére, s a fejlődhető küzdelem szabályozására. Hogy jelen alkotmányos életünk álarczozott abszolutismus, azt talán Kossuth sem hiszi oly erős értelemben, mint a hogy mondja. Ez alkotmányos élet különb, mint a negyvenes éveké, melyben tevékeny részt venni Kossuth nem tartotta méltóságán alúlinak, különb, mint a melyet az 1847-ki ellenzék programmja létre hozott volna, s minden esetre van olyan, a minő az 1848-ki volt. Egyébiránt az álarcztalan abszolutismusba akár Kossuth ösztönzéséből, akár ellenségeink kívánsága szerint, még mindig visszamehetünk, s így Deák semmit sem veszélyeztetett. Azonban Kossuth csak elítéli, átkozza a kiegyezést, de nem mondja meg, hogy tulajdonkép mit kellett volna tennünk akkor s mit kellene tennünk most. Nem ismerjük programját. Az 1849-ki álláspontját, vagy a dunai confoederatio tervét vallja-e most is? A nemzet méltán megvárhatja, hogy a ki fölszólalásaival a közvéleményt vezetni akarja, ne csak az ország sebeit emlegesse, hanem gyógyszert is tanácsoljon.

A levélnek nem egy helyéből a sebzett hiúság keserűségét érezhetni ki. E helyeket mellőzzük. De nem számítjuk ide s nem mellőzzük azt a részt, midőn Kossuth elhagyottságát emlegeti, közel halálára gondol, mely családján kívül senkinek nem fog fájdalmat okozni. Ez őszinte hang, természetes fájdalom,

a melyet tisztelnünk kell, mert szent előttünk a valódi fájdalom, s kétszeresen szent egy öreg férfiúé, a ki nagy szolgálatot tett hazájának. Egy nemzet élén állani egykor, s most attól elhagyatva örömtelen magányban élni le az öregség napjait, valóban mélyen elszomorító. De van benne vigasztaló is. Nem a nemzet van az egyesért, hanem az egyes a nemzetért. A történelem tanúsága szerint a nemzetek épen oly hálások, mint hálátlanok, és teljes joggal. Ösztönszerűleg követik kitűnő és nagy embereiket, a míg hasznukra vannak és ösztönszerűleg elhagyják és mások után indulnak, ha más feladatok és szükségek állanak elő, melyeket amazok nem tudnak többé megoldani, kielégíteni. A hála irántok szívökben nem aludt ki, csak alszik és sirjoknál lerójják a tartozást s emléköket kegyelettel övezik körül. Csak nemzetünk legközelebbi történelmére hivatkozunk, hol e jelenségnek nem egyszer voltunk tanúi. Egy ideig Széchenyit követte a nemzet, majd hálátlanul elhagyta és Kossuth után indult, mintha érezte volna a bekövetkező viharos napokat. Majd elhagyta Kossuthot is és Deákot választotta vezéreül. De Széchenyi halálát őszintén megsiratta és emlékét kegyelettel őrzi. Kossuth érdemeit sem feledte el és halálakor még inkább meg fog emlékezni arra, hogy ő volt az, a ki a jobbság eltörlését diadalra jut-

tatta, az 1848-ki törvényeket kivívta, s a vész napjaiban kétségbe nem esve, lelkesítette nemzetét, hogy védje múltja és jövője kincseit, mert ha gyáván veszt, mindenét veszti. Ez emléket, e hálát semmi sem írthatja ki a magyar nemzet szívéből, még maga Kossuth sem, bár, a mint e levele is tanúsítja, úgy látszik, mintha épen arra törekednék.

A VASÁRNAPI UJSÁG

XXV. ÉVFORDULÓJÁN.

Nagy Miklós úrhoz, a Vasárnapi Ujság szerkesztőjéhez.

Buda-Pest, 1879 márcz.

Tisztelt szerkesztő Úr! Ön arra szólított fel engem, hogy a *Vasárnapi Ujság* negyedszázados évfordulójának emlékére írjam le önnek a lap alapítása körülményeit, a melyeket jól ismerhetek, mert magam is részt vettem benne, a mennyiben e lap keletkezésekor két hónapig tagja voltam a szerkesztőségnek. Huszonöt év sok idő; egy s más elhalványult emlékezetben, s talán oly részleteket is elfeledtem, a melyek önt és olvasóit érdekelhetnék. Azonban arra most is élénken és fájdalommal emlékszem, hogy mily nyomorúlt politikai és irodalmi viszonyok között éltünk. Azok, a kik az országgyűlésen és hirlapokban néha felsőhajtanak, hogy jobb dolgunk volt Bach idejében, mint a közösügyes kormányok alatt, valóban megérdemelnék Bach boldogító kormányát. De én nem kívánom ezt nekik, sőt azt hiszem, magok sem kívánják magoknak s csak a nagyobb hatás kedvéért ragadtatnak ily állításokra.

A forradalom után, 1849 őszén és telén saját-

ságos képe volt a magyar irodalomnak. Az írók bujdosnak vagy börtönben szenvedtek; a kik szabadon jártak, nem nyúltak tollhoz, mintha szégyennek tartották volna ily időben az írást, s nemcsak az ostromállapot súlya némitotta volna el őket, hanem a fájdalomé is. A közönség is hasonló hangulatban volt. A múlt emlékeiben élt, a jelen fájdalmát érezte s teljes közönynyel vagy gyanúval viseltetett minden iránt, a mi magyarul nyomtatásban megjelent.

A forradalom bukása majd minden hirlapot, folyóiratot, irodalmi vállalatot magával sodort. Csak a *Gazdasági Lapok* és a *Religio* éltek túl e szörnyű katastrophát. Az első magyar könyv, a mely a világosi napok után megjelent, Szilágyi Sándornak a *Forradalom végnapjai* című könyve volt; ezt követték a *Kisfaludy-társaság évlapjainak* VII. kötete, Greguss *Szépészete* és Euripidesz két színműve Szabó Károlytól, melyeket Toldi mint a Kisfaludy-társaság igazgatója bocsátott közre. Euripideszhez czélzatos előszót írt: «Minden egyéb fen-sőség ingatag — mond a többek között — csak a szellemi biztos és maradandó. Ezt kell minden népfелеkezeteink közt fentartanunk, ezt egész erővel növelnünk és biztosítanunk. Ebben nemzetünk jövője és semmiben egyébben. Azért fogjunk új elszánással és lelkesedéssel a nemzeti irodalom műveléséhez, terjeszszük

önzetlen munkássággal s áldozattal is.» 1849 november 15-ig csak egyetlen magyar politikai lapunk volt, Vida Károly *Figyelmezője*, a conservativek közlönye, a mely akkor Pozsonyban jelent meg, később Pesten, de 1850 január elején betiltatott. November 15-én a *Magyar Hirlap*, később *Budapesti Hirlap*, mint hivatalos lap, Szilágyi Ferencz által szerkesztve, és Nagy Ignác *Hölgyfutárja* egyszerre jelentek meg. Szilágyi Sándor szintén 1849 vége felé tervezett egy füzetes vállalatot *Magyar emléklapok* czíme alatt, mely 1850 elején meg is indult, s később *Magyar írók füzetekre* változott át. Jólrosszúl. vontatva, kelletlenül újra megindult az irodalmi munkásság, de még kevesen írtak, s a kik írtak is, nem igen tették ki nevüket. Arany és Tompa költeményeik alá csak nevök kezdőbetűjét jegyezték; Jókai *Sajó* név alatt írt.

A következő négy évben már élénkebb mozgalom keletkezett. 1850 márczius 9-én megindult a *Pesti Napló*, Császár Ferencztől alapítva, s eleinte a márczius 4-ki birodalmi alkotmány álláspontjára helyezkedett. Szilágyi Sándor kénytelen volt felhagyni eddigi vállalatával s az év vége felé a *Röpirvek* című szépirodalmi lap szerkesztésébe fogott, de ezt is csakhamar betiltották. A vidék is életjelt kezdett adni; Debreczenben a *Csokonai lapok*, Kolozsvárott a *Kolozsvári lap* és *Népbarát* című lapok

indultak meg. Toldy összeszedve az akadémia szétriadt tagjait, egy tudományos folyóíratra, az *Uj magyar muzeumra* hirdetett előfizetést Claudianusból vett jeligével: *peragit tranquilla potestas, quae violenta nequit*. Majd 1851-ben megalakult a *Nemzeti könyvtár* társasága is, a mely a régebbi politikai és irodalmi pártok legkitünőbbjeit egyesíté kebelében. Csengery a *Magyar szónokok és államférfiak könyvét* adta ki, Pákh Albert az *Ujabbkori ismeretek tárá*t szerkesztette, Vahot Imre a *Losonczy Phönix* emlékkönyv köteteivel lépett fel s egy *Remény* című rövid életű folyóíráttal. Brassai egy fiatalági lapot indított meg, a *Fiatalság barát*-át 1852-ben. Szilágyi Virgil az *Értesítő* című tudományos és irodalmi lappal lepte meg a közönséget, de a mely még ugyanazon év folytán szépirodalmi lappá, a *Budapesti viszhang*gá változott át. A *Jó és olcsó könyvkiadó társulat*, melyből később a Szent-István-társulat nőtt ki, a *Családi lapok*kal lépett ki a küzdőtérre. Költői művek, tudományos munkák és tankönyvek mind sűrűbben kezdtek megjelenni. 1853-ban egyszerre négy új folyóirat keletkezett: a *Szépirodalmi lapok*, *Délibáb*, *Divatcsarnok*, *Falusi esték*. Az első én és Pákh Albert szerkesztettük, a másodikat gróf Festetics Leo neve alatt Jókai, a harmadikat Császár Ferencz, a negyediket Vas Gereben, a ki a *Falu könyvét*, egy ré-

gibb, megszűnt folyóiratát, ez ujabbal helyettesíté.

De bármily örvendetes jelenség volt is irodalmunk ez erősödése, mégis több volt benne a füst, mint a láng, nagyobb a látszat, mint a valóság. Az irodalmi vállalatok csak tengődtek, egymás után buktak, s a könyveket, még a legjobbakat sem fogadta elég részvét. Legfeljebb csak az az író dicsekedhetett számos, nem annyira olvasóval, mint előfizetővel, a kinek a fővárosban vagy a vidéken sok ismerőse volt s nem áttallotta az előfizető-toborzást. Különösen két körülmény nehezedett súlyosan az irodalomra: a kormány önkénye, mely egyaránt lábbal tapodott alkotmányt és nemzetiséget, s a közönség apathiája, mely inkább csak egy-egy fölhevült pillanatban érezte az irodalom fontosságát s csak akkor kezdett tartósabban lelkesülni érte, midőn azt némi politikai tüntetésekkel köthette össze. A míg az ostromállapot tartott, nem egy tekintetben szabadabban lehetett írni, mint később, midőn b. Gehringer mint polgári kormányzó egy sereg beamterrel megszállotta Budát s megindult a szervezkedés. A kard emberei mintegy megvetni látszottak a toll embereit s tőlök mindent lehetett írni, ha egyenesen nem ütközött a hadi törvényszékek szabványaiba. Oly történelmi és politikai czikkek például, minőket az *Ujabbkori ismeretek tárába* 1850—

1851-ben Csengery, Kemény és mások írtak, később bajosan jelenhettek volna meg. Sőt a *Pesti Napló* is Bánfai szerkesztése alatt 1851—1852-ben elhagyta eddigi álláspontját és szabadban kezdett mozogni. Mint politikai vezércikkírók Kemény és Csengery támogatták e lapot s a viszonyok korlátai között szószólói igyekeztek lenni a nemzeti közérzületnek. Azonban Gehringer mindinkább megszorította a sajtót s arra a hallatlan önkényre vetemedett, hogy Bánfait elmozdította a *Pesti Napló* szerkesztésétől, mint egy hivatalnokot s helyébe más szerkesztőt nevezett ki. Midőn másnap reggel Csengery cikket vitt a szerkesztőségbe, Bánfai helyett Récsit találta ott, a ki mentegetőzött, hogy őt nevezte ki Gehringer szerkesztőnek; hogy mi jogon rendelkezik a más lapjával, ő nem tudja, de mint egyetemi tanár kénytelen volt engedelmeskedni a rendeletnek, egyébiránt mihelyt teheti, megszökik, addig pedig jobbra-balra teljes közönnyel szerkeszt. Az előleges censurát az új kormány nem hozta ugyan vissza, de lényegét némi súlyosbítással megtartotta. Kézirat helyett a kinyomott könyvet kellett beadni a rendőrséghez, az kihúzott belőle annyit, a mennyi tetszett, a kívágott íveket az írónak újra kellett nyomtatnia, sőt ha az egész könyv elkoboztatott, még perbe is fogták. Az írók és kiadók így pénzüket és szabadságukat egy-

szerre koczkáztatták még a könyv megjelenése előtt. A folyóiratok és hírlapok is hasonló, még szigorúbb bánásmódban részesültek s nemcsak az önkénynek, hanem a szeszélynek is még inkább ki voltak téve.

Azonban mindennél szomorúbb volt az a körülmény, hogy a közönség nem támogatta az irodalmat azzal a részvéttel, a mely 1848-ig folyvást emelkedőben volt. A míveltebb közönség fogyni kezdett, inkább a bécsi lapokra fizetett elő, mint a magyarokra, melyekről azt hitte, hogy nem írhatnak oly szabadon. De nemcsak a politikai lapok, hanem a tisztán tudományos és irodalmi folyóiratok sem igen örvendettek részvétnek. A *Toldy Uj magyar Muzemának* alig volt több előfizetője 300-nál. A *Szépirodalmi Lapok* csak egy félévig állhattak fenn, bár mindenik számban Aranytól vagy Petőfi hátrahagyott műveiből közlöttek költeményt s általában a legjobb írók csoportosultak körülök. Jókai *Délibábja* egy év múlva szintén megszűnt, bár ezt is a legjobb írók támogatták. A régi conservativ és szabadelvű pártban, a magyar aristokratia- és középosztályban nem volt annyi lélek, hogy részvények útján egy nagy lapot alapítson s eleinte ha áldozattal is, támogassa az irodalom magasabb érdekeit. Épen nem követték a pesti kereskedők példáját, a kik 1854-ben a *Lloydot* alapították, eleinte áldozattal, veszteséggel, de a

mi néhány év múlva anyagi és szellemi tekintetben egyaránt visszatért. Sőt azt is megkelle érnünk, hogy e német nyelvű, bár hazafias lap, részükről nagyobb támogatásban részesült, mint a magyar nyelvűek. Azonban ha fogyni is kezdett a régi közönség, egy új kezdette pótolni helyét a társadalom alsóbb osztályaiból, a mely a forradalom alatt megszokta az olvasást, s érdeklődni kezdett az irodalom iránt. Minden oly vállalat, a mely e közönséget tartotta szem előtt, nagy részvétnak örvendett. Vas Gereben *Falusi estéire* négyezer ember fizetett elő, bár rosszúl volt írva és szerkesztve. Kemény az előfizetőkre nézve egy egész statisztikai kimutatást állíttatott össze s nem egyszer mondotta nekem, hogy a közönség változott: a mi drágább és jobb, kevés előfizetőnek örvend, ellenben a mi olcsóbb, ha nem is épen jó, nagy pártolásban részesül. Épen azért ez új közönséget nem kell a nyeglék és ízléstelenek kezében hagyni, s hozzá kell fordulni a jobb íróknak is. Így indították meg ő és Csengeri a *Magyar nép könyvét*, így gondolkozott Heckenast is egy hasonló vállalatról. Midőn Jókai a *Déliab* megszűntével lap nélkül maradva, Heckenastot egy új irodalmi lap megindítására ösztönözte, Heckenast csak egy képes néplap kiadására volt hajlandó. De ki legyen a szerkesztő? Jókai a forradalom alatt is lapot szer-

kesztvén, a kormány részéről nem volt el-
fogadható. Így fordult Heckenast Pákh Al-
berthez, a ki, a mint tréfásan megjegyzé, saját
hibáján kívül e kor legártatlanabb írói közé
tartozott.

Pákh Albert mint huszonnégy éves jurátus
1844 őszén jött Pestre. Egy pár humoros rajzot
írt az *Élelképekbe*, a melyek figyelmet keltet-
tek. Csengery 1845-ben átvévén a *Pesti Hirlap*
szerkesztését, maga mellé vette őt tárczaíró-
nak. Pákh élénk humoros szelleme csakhamar
meghódította a közönséget, bár az csak cik-
keiből ismerte őt s nem egyszersmind nevérol.
Névtelenül írt vagy Kaján Ábel álnév alatt. Ál-
nevét nem minden célzás nélkül választotta.
A jóakarát és gúny, a kedély és elmésség ol-
vadtak össze lényében, épen mint arczán a
nagy kék szemek szelíd fénye enyhítette az
ajkak gúnymosolyát. Azonban a nagyreményű
ifjú humorista pályája csakhamar megszakadt.
Egy rosszul gyógyított betegség következmé-
nyei miatt 1847-ben el kellett hagynia Pestet;
egy osztrák vízgyógyintézetbe utazott, ott élte
át az 1848—49-iki éveket s csak 1850 nyarán
jött ismét haza. Így lett ő ártatlan író, a kin,
mint szerkesztőn, kapva kaptak a kiadók, mert
a kormány nem tehetett ellene kifogást. Előbb
az *Ujabbkori ismeretek tárá*t szerkesztette, majd
1853 elején a *Szépirodalmi Lapokat* indította
meg, engem szerkesztőtársul véve föl. Ekkor

együvé költöztünk; az Úri-utczában a 13-ik, ma 16-ik számú Orczy-házban laktunk két nagy szobában. Egy derék aranyművestől béreltük ki e szobákat, a ki alant az utczára boltot tartott, a másik bolt jobb felől egy virágárusnő boltja volt. E házhoz engem sok emlék köt: az aranyműves boltjában vettem nőm mátkagyűrűjét, a virágárús boltban veszem ma is sírjára a koszorút.

A *Szépirodalmi Lapok* bukása után is együtt maradtunk és derítettük egymás rossz napjait, de megvallom, hogy szerencsétlen és beteg barátom mindig jobb kedvű volt és nagyobb türelemmel hordozta az élet nagy nyomorát, mint én mindennapi csalódásait és apró kellemetlenségeit. Az osztrák vízgyógyintézet nem orvosolta meg baját. Folyvást betegeskedett, néha kijárt ugyan, de napokig nem kelt föl, ágyában írt egy kis zsámolyon. Egy nap 1854. elején elmondotta nekem, hogy újra szerkesztő lesz: Heckenast már fölterjesztette a kormánynak. Egy olcsó képes lapot fog szerkeszteni, a *Vasárnapi Ujságot*, mely hetenként egyszer jelenik meg. Brassaitól kölcsönözte a nevet, a ki egy ily című lapot tizenhárom évig szerkesztett Kolozsvárott. Talán nem fog megharagudni érte. A lap ára egy egész évre három forint; minden számában egy kép lesz, a melyet Heckenast külföldi képes lapoktól hozat, de hébe-korba egy-egy eredetit is készít-

tet itthon. Hogy mi lesz a lapból, nem tudja; az volna a legjobb, ha magyar *Illustrirte Zeitung*gá lehetne átalakítani, de ide több pénz, több kép, több dolgozótárs és nagyobb közönség kellene. Annyi bizonyos, hogy nem követi Vas Gerebent, nem komázik a néppel, hanem megbecsüli, nem népieskedik, hanem egyszerűen és jól írt tartalmas cikkeket fog adni, ha ugyan kap ilyeket. Kért, hogy vegyek részt én is a szerkesztésben, ezzel talán nem bukunk meg.

Február vége felé egy este Jókai nagy tűzzel rohant be hozzánk. Elmondotta, hogy az engedély megjött, a lapnak márczius 5-én meg kell indulni s minden ember fogjon tollat. Ő az első számba egy elbészélést ír, *Utolsó cigányország* címűt és apróságokat, Pákh a képhez ígért magyarázatot s egy levelet Pest társadalmi életéből. Tőlem is kérdezte Pákh, nincs-e valami kész munkám. Nekem csak egy szerelmi költeményem volt kiadatlan, de az nem oda való. Írjak én is valami beszélyfélét — mondák — ha nem fér be az első számba, jó lesz a másodikba, e mellett üssek össze hirtelen egy pár könyvismertetést, s egy-két másnemű apróságot. Reggel mindnyájan hozzáfogtunk a munkához. Én *Az első magyar komikus* című humoros rajzomnak irtam meg harmadrészét, azután két könyvismertetést s egy pár apróságot fordítottam

külföldi lapokból. De csak az utóbbiak jelentek meg az első számban, a humoros rajz a második számra maradt s a negyedikben végződött be. Midőn a revisiót elhozta a nyomdai-
inas, kíváncsian bontottuk ki. Legjobban tetszett nekünk a cím fametszete: egyfelől a gólyafészkes fedelű házban egy földmíves, a mint pipázva, bor mellett hirlapot olvas, tül-
felől a galambdúczos fedelűben pedig egy öreges táblabíró, a mint a kávé mellett szintén hirlapot vesz kezébe. «Ez olyan, mint Szentpétery, amaz meg mint Réthy a Szigligeti Csikóságban», mondá Pákh. A lap tulajdonképi dísze, Omer pasa arczképe, a mint lóháton ül és szolgája szintén lóháton csibukot visz utána, már kevésbbé nyerte meg tetszésünket. Épen nem volt sikerült fametszet s az egész lap igen szegényesnek tűnt föl előttünk. «Olcsó húsnak híg a leve — jegyzé meg Pákh — csak belseje volna jobb, de idővel talán megjavul.» A hatodik számban már Pesten készült fametszetet is adtunk, a gróf Teleki József arczképét, a melyhez én irtam a szöveget. A könyvismertetések és apróságok írását is folytattam, sőt a midőn a hivatalos lap megtámadta szerény lapunkat, a szerkesztőség nevében én állottam ki védelmére *Egy kis szóváltás* című cikkben. A három első számot kizáróan mi hárman irtuk tele, a negyedik számba már bevontuk Szabó Károly barátun-

kat is, a ki minden délben meg szokott benünket látogatni. Ő épen akkor fordítván Thierry művét Attiláról, megkértük, hogy írja meg nekünk Attila életét, a mit egy hosszabb cikksorozatban teljesített is. Később már másoktól is kaptunk cikket, a fővárosból és vidékről egyaránt, a soknál is többet.

A lapot nagy részvétellel fogadta a közönség, nagyobb, mint a hogy a szerkesztő és kiadó remélték. Az első számokat második és harmadik kiadásban kellett újra nyomtatni s az előfizetők száma már az első években meghaladta a 6—7000-et. A lap olcsósága, az eddigi néplapoktól elütő tartalma és szelleme megnyerték a közönség tetszését. Ide járult még a fametszetek újdonsága, a melyek napról-napra javultak. Pákhnak nagy kedve jött a szerkesztéshez. Nem egyszer mondá, hogy ő ebből jó lapot tudna teremteni, s épen azt írná belé, a mit mások meg nem írnak, csak ne volna beteges. Valóban aránylag keveset írt a lapba, leginkább javította vagy épen átdolgozta a beküldött cikkeket. Senki sem értett ahhoz jobban, hogyan kell a hosszú cikket rövidde, a formátlant élvezhetővé tenni. A kezdet nehézségeit így legyőzve, a lap igen szép jövőnek nézett elébe. De én két hónap múlva mégis kiléptem a szerkesztőségből. Összezördültünk. Ha jól emlékszem, egyik revisio alkalmával megbotránkoztam egy be-

küldött kis czikkecskén, mely szertelen dicsért egy nem igen jeles könyvet. A cikk kidobását javasoltam vagy legalább módosítását. Meglehet, hevesebben és gúnyosabban keltem ki ellene, mintsem kellett volna. Pákh talán azért, hogy szoktasson egy kis türelemhez, csak azért is benne hagyta. Én tüstént beadtam lemondásomat; ő mosolygott s azt válaszolta, hogy kegyelmesen elfogadja.

Duzzogó Achillesként bevonúltam szobámba. Hanem azért jó barátok maradtunk, csak a szerkesztésben nem vettem többé semmi részt. De vasárnap reggelenként, midőn a lap megjelent, mindig híven bementem hozzá, hogy megbíráljam az elolvasott számot. Rendesen ezzel köszöntem be:

Jó napot,

Jobb lapot!

Birálataimat Pákh elmés ötletekkel verte vissza, vagy ha valaminek nagyon is érezte igazságát, csak azt jegyezte meg: «Ön még fiatal ember (sokáig önzöttük egymást s csak későre tegeződtünk), csak abból itéli meg a lapot, a mit kiadok s nem egyszersmind abból, a mit nem adok ki. Olvassa el e kézírathalmazt s enyhébben ítél.» E szava később sokszor eszembe jutott, a midőn magam is szerkesztettem s azt hiszem, hogy nem mondott valótlant. Egyébiránt más módon is le tudott fegyverezni. Nem is felelt ellenvetéseimre,

hanem előszedte az előfizetőktől és íróktól kapott leveleit. «Ez mulatságosabb, mint az ön beszéde, hallgasson ide» — mondá s kezdett belőlök olvasni. Az igaz, hogy sok furcsa levelet is kapott. Egyre most is élénken emlékszem, sokat nevettünk rajta. A lap expeditorát Csigaháznak hívták s ő szokta aláírni a szerkesztőséghez intézett recepissés leveleket. Egyszer a vidékről egy pap recepisse mellett valami hosszú tudós cikket küldött be a *Vasárnapi Ujságnak*. Pákh átvevén a kéziratot, letette valahova, s egészen megfélekedzvénrőla, nem értesíté a szerzőt kézírata sorsáról a lap nyílt postájában. Eltelt néhány hét. A pap jótékony célra néhány forintot küldvén be a szerkesztőségnek, levele végén megemlíti, hogy ő egy hosszú cikket is küldött be ezelőtt hetekkel, de vevén a recipissét s elolvasván a szerkesztő tréfás aláírását: Csigaházy, elértette az élczet s bevonult *csigaházába*.

Néha közös szolgánk Ignác és neje, a mosónénk, zavarták meg reggeli vitáinkat. Ignác Petőfi szolgája volt hajdan, s mintegy tőle örökölte Pákh. Petőfi Kerényihez írt levelében így jellemzi őt: «Ignác oly jeles és tiszteletre méltó férfiú, hogy fölségsértési bűnbe esném, ha említetlenül hagynám. Különösen kiemelendő benne, hogy soha sem csal, ha nincs alkalma csalnia és mindig józan, ha

pénze nincs. Egyébiránt hivatalában pontos és így hasznos polgára a hazának». E jellemzés utóbbi része nem igen illett reá, épen a pontosság hiányzott benne; egyszer a korcs-mában hagyta a nyomdába küldött kéziratunkat s az csak napok múlva került elő. Azonban megszokván őt s ő is bennünket, nem tudtunk tőle szabadulni. Gyakran összeveszett nejével s hozzánk jöttek panaszra. Pákh néha hozzám küldte be őket békéltetés végett, azt mondván, hogy én ha nem is bölcsebb, de minden esetre ékesszólóbb vagyok, mint ő. Egy vasárnap reggel a nő fehérneműnket hozván haza, kinn az ajtóban összeütdött Tompával, a ki egy pár napra Pestre jöven, hozzánk szállott s dolgai igazítása végett jókor kiment. «Ugyan tensurak, ki volt ez az úr?» kérdé mosónőnk. «Hát nem ismerte meg? Petőfi úr; végre haza került» — mondá Pákh, «Jézus Mária — kiáltott fel a nő — hogy meghízott, alig ismertem reá!» Azon nincs mit csodálkozni — folytatá Pákh — szegénynek jó dolga volt, nem kellett verseket írni, a vidéken bujdosott, ott pedig jól tartják az embert.» «Az igaz» — mondá a nő s teljesen megnyugodott a dologban s még aznap reggel elbeszélte a nagy ujságot egy pár írónak, kiknek szintén fehérneműt vitt. Csakhamar a kávéházakban is elterjedt a hír. Rohantak hozzánk az emberek, hogy lássák Petőfit. Pákh délig fel sem kelhetett ágyából,

úgy megteltek szobáink látogatókkal. Délután már a rendőrség is ellátogatott hozzánk s Pákh alig tudta rendbe hozni a dolgot. «Az volna szép, ha Tompát elfognák Petőfi helyett. Protmanntól az is kitelik.»

Mindamellett, hogy semmi közöm nem volt a laphoz, néha mégis segítettem Pákhnak a kéziratok olvasásában. Ő nem kérte ezt, hanem követelte tőlem. «Én fizetem az ön adóját, ezt valamivel csak meg kell szolgálnia» — mondá ha sok dolga volt s nem ért reá a kéziratok olvasására. S valóban joga is volt tőlem némi szolgálatot követelni, mert csakugyan ő fizette adómat. Ez furcsa história volt. Egyszer, midőn nem voltam otthon, betoppán hozzánk az adóösszeíró. Németül beszélt, úgy látszik, nem tudott magyarul. Kikérdezte Pákhót, beírta adóját, aztán kérdé, hogy ki lakik a másik szobában. «Gyulai Pál» — felelt egyszerűen Pákh. «Julie Paul — kiáltott fel a német — bizonyosan az ön gazdasszonya?» «Az» — volt a válasz s kiróttá az én csekély összegű adómat is. Pákh évekig fizette helyettem a csekély adót s nagy öröme telt benne.

Így lettem én gazdasszonya s azt hittem, hogy most már több jogom van nyelveskedni és bírálni. A lapnak két rovata részesült különös tetszésben. Jókai Kakas Mártona s a szerkesztői mondanivalók. Ez utóbbit a legtöbbször Pákh írta; beküldött kézírataikról értesítette benne

az írókat, gúnynyal és szellemes ötletekkel fűszerezve. Sokat nevettek rajta az olvasók a kigúnyolt írók rovására. Én kétségbe hoztam a szerkesztőnek azt a jogát, hogy a kiadásra hozzá beküldött kéziratokat, bármily rosszak legyenek is azok, nyilvánosan kigúnyolja, s írókat pellengérre állítsa, mert a nevek kezdőbetűiből s a város vagy helység nevéről a közel ismerősök könnyen kitalálják a kézirat szerzőjét. Azt állítottam, hogy a szerkesztőnek nincs más joga, mint egyszerűen értesíteni az írókat, hogy ily meg ily című kéziratok nem fogadtattak el a kiadásra, s csak a kinyomott munkák irányában van jogunk a nyilvános bírálatra. Pákh szememre vetette, hogy nekem minden ellen kifogásom van, a mi a közönségnek tetszik; a legtöbb író maga kéri ki a szerkesztő nyílt véleményét, a kinek nem tetszik e mód, ne küldjön neki munkát. «Higye meg — végzé be polemiját — sokkal szívesebben veszik az írók az én megjegyzéseimet kézirati munkáikról, mint az ön bírálatait a kinyomottakról.» Ez többször volt köztünk vita tárgya egyszer, a midőn újra előhoztam, betoppan a szobába egy katonás tartású úri ember, komoly, sőt komor képpel. Elmondja, hogy ő a *Vasárnapi Ujság* szerkesztőjét keresi. Pákh bemutatja magát, a vendég is megmondja nevét, hogy ő volt honvéd főhadnagy, egy darabig Angolországban élt, nem rég tért

vissza hazájába. Elpanaszolja, hogy a szerkesztő őt nagyon megsértette s tulajdonkép párbajsegédet kellett volna küldenie, de mint-hogy nem ismerte a szerkesztő személyét, előbb maga jött felvilágosítást kérni. A minap egy költeményt küldött be a lapba s ime a szerkesztői mondanivaló kigúnyolja orthographiáját és kék tentáját. Pákh ötöl-hatol, lopva pillogat reám s kifejti, hogy nem épen sikerült verset írni nem szégyen s az orthographiát minden esetre tudni kell a költőnek. A főhadnagyot leginkább az orthographia látszott bosszantani, s nagy hévvel állította, hogy orthographia nélkül is lehet jó verset írni. Az én véleményemet is kikérte s én neki adtam igazat. A kik a legszebb népdalokat kigondolták, — mondám — bizonyosan nem ismerték az orthographiát, sőt írni sem tudtak; Sand György nagy stílista, de sokszor vét az orthographia ellen s a szerkesztők vagy kiadók javíttatják ki kéziratát. «Ez az igazság — kiáltott fel a főhadnagy — a szerkesztő úrnak is ki kellett volna javítani versem orthographiáját.» Pákh véget vetendő e kellemetlen vitának, kinyilatkoztatta, hogy ha tudja, hogy ily derék hazafi írja e költeményt, bizonyára más-kép nyilatkozik róla, majd utána néz, kijavítja orthographiáját, s ha lehet, kiadja, bár bizonyosan nem igéri, mert nagyon sok költeményt fogadott már el. A főhadnagy elégedten

távozott; költeménye azonban nem jelent meg s őt magát sem láttuk soha többé. De én, megvallom, örültem, hogy sikertelen bírálatomat legalább egy esemény igazolta.

Ily ellenségeskedés és barátság között éltünk mi ketten az Uri-utczában. Én vonzódtam hozzá, meghatott szerencsétlensége, bámultam türelmét, kedveltem humorát, szerettem jó szíve- és hű barátságaért. Nehezen váltam meg tőle, midőn 1855. őszén külföldre kellett utaznom. Megszoktam hű gondoskodását, szíves tanácsait, kifogyhatatlan elmességét, jóakarató gúnyát, sőt még nem a legkényelmesebben butorzott szállásunk is hol annyi rossz napot és átvirrasztott éjet töltöttem, most oly otthonosnak tetszett előttem. De válnom kellett. Csak másfél év múlva tértem vissza; ez idő nagy részét ő is nem Pesten, hanem a graefenbergi fürdőn töltötte, de siker nélkül, mert soha sem nyerhette vissza teljesen egészségét. Addig helyette Jókai szerkesztette a lapot. Haza térve, újra visszaszereztem régi szállásomat, azonban Pákh nem lakott már a szomszéd szobában, bár ugyanazon épületben, de egy nagyobb szállást vett ki. Itt is majd minden nap meglátogattam s írtam is koronként lapjába, a mely azalatt szintén megnagyobbodott, megszépült s gazdagabb lett képen és tartalomban egyaránt. Még 1855-ben egy társlap járult hozzá, a *Politikai Ujdon-*

ságok. E két lap fontos szolgálatot teljesített. Az elnyomatás szomorú korszakában nemcsak vigasztalója volt a nagyközönségnek, hanem ébresztője is. Ápolta a jövőbe vetett reményt, virrasztott a halálra sebzett nemzetiség betegágyánál, szította a szunnyadó hazafiérzést oly körökben is, a hova más lap el nem jutott. E mellett oly közönséget teremtett és növelt fel a magyar irodalomnak, a mennyit magyar encyclopædiai lap még soha. S ezt a fő dolgozó társakon kívül leginkább a szerkesztő tapintatának lehetett köszönni.

Pákh eljátszott életének némi kárpótlását látta abban, hogy megtört lélekkel, betegen is használhatott hazájának e két lap megalapításával s virágzásra emelésével. S ha néha nagy-ritkán vidékre rándult, oly jól esett neki az a tapasztalás, hogy lapja annyira el van terjedve s a magyar középosztálynak immár, úgy szólva, családi lapja. Midőn 1866-ban egyszer az Uri-utczában sétáltunk s meglátogattuk hajdani gazdánkat, az aranyművest, Pákh jó kedvvel emlegette, hogy tizenhárom év múlva megünnepeljük a *Vasárnapi Ujság* huszanötödik évfordulóját, régi szállásunkon, épen abban a szobában csapunk lakomát, a melyben az első számot szerkesztettük s Jókait is meghívjuk reá. «Te majd — folytatá mosolyogva — poharat ürítsz a Jókai egészségére. Toasztodban töredelmesen bevallod, hogy *Dó-*

za *György* csakugyan jó tragédia. Jókai bizonyára lesz oly udvarias, hogy szintén poharat ürít reád és elismeri, hogy a kritikus ugyan fölösleges személy a magyar irodalomban, de nem szükségkép rossz hazafi. A *Vasárnapi Ujságért* magam fogok inni, mert ti bizonyára nem kívánhattok neki annyi jó munkát s oly sok előfizetőt, mint szegény szerkesztője.»

Nemhogy tizenhárom, de még egy évet sem élt azontúl. 1867. tavaszán meghalt s én el sem bucsúzhattam tőle. Midőn februárban meghűlés következtében tüdőgyuladásba esett, meglátogattam s kértem, hogy hívasson orvost. Megdorgált és kiszidott. «Az orvosok rontottak el, mérgezték meg életemet, nincs szükségem reájok, nélkülök is meggyógyulok, vagy ha kell, orvosságok nélkül is meg tudok halni», mondá ingerülten. Ön szerkesztő úr legjobban tudja, hogy később csakugyan elfogadta az orvosi segítséget, hiszen ön kérte fel Bókai orvos urat, hogy látogassa meg őt mint barátja s rendeljen neki orvosságot mint orvos. Pákh csakugyan engedelmeskedett az orvosok rendeleteinek s orvosságot vett be. De én ettől fogva többé nem láthattam. Nem juthattam be hozzá. Meghagyta szolgájának, hogy engem ne bocsásson be, mert alkalmasint gúnyolódni fogok, ha látom, hogy orvossággal él. Így csak a koporsóban láthattam utolszor. Szegény barátom, te csak egyszer

féltél gúnyomtól, midőn épen nem volt okod reá, de én sokszor féltem a tiedtől s nem ok nélkül. De ha nem bocsúzhattam el tőled utolsó órádban, mindig híven és szeretettel emlékeztem reád s lapod huszonötödik évfordulóján senki sem gondol több örömmel és fájdalommal vissza az elmúlt időkre, mint én, régi barátod, régi ellenséged!

Ime, szerkesztő úr, a mit hirtelenében összehadtam írni, használja belátása szerint vagy ha tetszik, közölje egész terjedelmében leveletem.

LUKÁCS MÓRICZ.

SZÜL. 1817 SZEPTEMBER 5-ÉN, MEGH. 1881 NOVEMBER 5-ÉN.

ÉLETRAJZ, BEVEZETÉSÜL MUNKÁI KIADÁSÁHOZ.

1894.

Alig van irodalmunkban valaki, a kire anyyira reá illjék az az elnevezés, a melyet az angol *literary gentlemannel* fejez ki, mint Lukács Móríczra. Nagy műveltségű férfiú volt s nem hiányzott írói tehetsége sem. De se anyagi körülményei, se írói becsvágya nem ösztönözték arra, hogy a tudomány valamely szakának művelésére szánja el magát, vagy egész erejét megfeszítve, az írói pályán küzdjön babérokért. Nem könnyen lelkesült, munkáival mindig elégedetlen volt s az írói pályára inkább barátai ragadták, mint saját erélye. Sok nyelvet megtanult, sok mindent olvasott, de nem valamely kitűzött célra, hanem inkább csak önművelésére. Érdeklődött a magyar politikai élet minden mozzanata iránt, de tevékenyebb részt nem igen vett benne. Visszariasztotta a tömeg zaja, de még inkább szemlélődő és kételkedő természete. Egy pár megye táblabírájává fogadta ugyan, de országos képviselőjévé soha sem választotta. Ő maga megelégedett, ha irataival küzdhetett a szabadelvű

eszmék mellett s a külföldi lapokban védhette hazája ügyét.

Előbb szépirodalommal foglalkozott, majd tudományos tanulmányokat írt s végre politikai cikkeket. De munkássága gyakran évekig megszakadt, részint társadalmi elfoglaltsága, részint családi csapások miatt. Szívesen látott vendége volt a főúri és polgári szalonoknak egyaránt. Szellemes társalgása magához vonzott mindenkit, különösen a nőket, a kik nagyra becsülték nemes szívét és finom modorát. Széles körű levelezést folytatott nőkkel, férfakkal, különösen barátaival, a kik a magyar irodalom és közélet legkitünőbb képviselői közé tartoztak. A családi csapások mélyen hatottak kedélyére és súlyokat önfeláldozással viselte. Anyja évekig betegeskedett s ő ágyánál tölté éjét-napját. Később nejét hosszas betegségében szintén évekig ápolta s midőn meghaltak, utazásban keresett szórakozást. Ilyenkor tolla pihent s csak barátai unszolására vagy erkölcsi kényszer hatása alatt vette föl újra. De magán az irodalom ügyén mindig részvéttel csüngött s végrendeletében vagyona jó részét tudományos, irodalmi és jótékony czélokra hagyta.

Íme, Lukács Móricz pályája, néhány szóval; életrajza e körvonalakat eleveníti meg.

I.

Lukács Mórícz 1812 szeptember 5-dikén született Pesten s részint itt, részint Bresztováczon, atyja temesmegyei birtokán nőtt fel. A Lukács-nemzetség Erdélyből, Erzsébetvárosból származott Magyarországra. A XVIII. század elején négy Lukács jött ki Erdélyből s egyik Temes-, másik Bihar-, harmadik Szabolcs, negyedik Fehérmegyében telepedett meg, mind a négyen birtokot vásároltak s Mária Terézia uralkodása alatt egyszersmind nemességet nyertek. Mórícz atyja, vizmai Lukács Gergely Miklós, mint egyetlen fiú, a bresztováczi birtokot örökölte. Jó gazda és művelt ember volt, de nem viselt hivatalt megyéjében s a közpályán másképp sem szerepelt. Néha, télen egy pár hetet Pesten töltött s itt ismerkedett meg a híres szépségű Hilf Rózával, egy nyugalmazott őrnagy és pesti házbirtokos leányával, a kit csakhamar nőül is vett.

De a nőt nemcsak szépsége tüntette ki, hanem ritka műveltsége is. Jártas volt a német és francia irodalomban, ismeretségben is állott egy pár bécsi íróval, különösen br. Zedlitz J. Keresztélylyel, a ki Pesten és Bresztováczon is meglátogatta. Kellemes társalgónak ismerték, a kinek falusi lakában és pesti szalonjában nem egyszer gyűlt össze igen művelt társaság. Egyetlen fia iránt nagy

gyöngédséggel viseltetett, melyben egy szellemes nő egész ideges érzelmessége nyilatkozott. A gyöngé testalkatú Móriczot óvta a fúvó szélről is és lelkét minél gazdagabbá igyekezett tenni. Mindig közelében tartva, nem járatta nyilvános iskolába, hanem egy nevelő felügyelete alatt otthon taníttatta. Móricz majdnem tizenhét éves koráig inkább csak órákra hagyta el a házi tűzhelyt: a nevelő szobáját és anyja társalgó termét. E körülmények befolytak egész fejlődésére. Az anyai túlságos gond miatt nem válhatott edzett ifjúvá s nem kedvelte az úszás, lovaglás és vívás férfias mulatságait. Annnyival inkább kifejtett társalgási képessége és fogékonysága a szellemi foglalkozás iránt. Nevelőjének s a hozzá járó tanároknak és mestereknek kedvence volt. Könnyen tanult és sokat olvasott; a zongorázásban is kitűnt. Midőn már jól tudott francziául, angolul, spanyolul tanult s gyakran éjjel is fölvirrasztott. Anyja, hogy korlátozza a virrasztást, nem adott neki éjjelre gyertyát, de ő összeszedte nappal a maradék gyertyákat s mikor mindenki lefeküdt, ezek mellett folytatta tanulását. A nyarat rendszeren Bresztovácson töltötte a család, de a már serdülő Móricz gyakran utazott nevelőjével hol az osztrák tartományokban, hol Szász- és Poroszországban. A szülők semmi költséget nem kíméltek, ha arról volt szó, hogy fiok

minél képzetesebb emberré válják. Egy szóval, egy főúri gyermek sem részesült gondosabb nevelésben, mint Móricz, a kinek atyja csak a közép nemesség osztályához tartozott.

Azonban e nevelést a mai értelemben éppen nem mondhatni magyarnak. A század elején az iskolai és hivatalos nyelv a latin volt s a műveltebbek nagyrészt németül társalogtak. A magyar nyelvet tanították ugyan az iskolában latinul, de a magyar irodalmat éppen nem. A magyar irodalomnak igen csekély közönsége volt s nem hatotta át a társadalom minden rétegét. Az írók egy része még most is latinul írt vagy németül. Pest műveltebb társasága eleinte alig vette észre Kisfaludy Károly körének mozgalmait, mely Pestet tűzte ki a magyar irodalom központjául. A Lukács-családban is a német nyelv volt az uralkodó. Az atya és fiú tudott ugyan magyarul, de csak a cselédekkel beszélt e nyelven. Az anya keveset tudott s inkább csak németül beszélt. Nem csoda, ha ily körülmények között Móricz előbb ismerkedett meg a német, francia és angol irodalommal, mint a magyarral, sőt első irodalmi kísérleteit is németül írta. Maga bevallja ezt egyik beszédében, melyet 1876-ban, a Kisfaludy-Társaság ünnepélyes ülésében tartott.

«Az akkori állapotok illusztrációja végett — úgymond — legyen szabad a magam részéről is őszinte és töredelmes vallomást tennem.

Első ifjúságomban, noha már ismertem Schillert, Goethét, Schakspere-t, Cervantest, Calderont (az utóbbiakat akkor még német és franczia fordításokból), Zrínyiről, Kazinczyról, Berzsenyiről, a két Kisfaludyról, Vörösmartyról még alig volt tudomásom. Csak Toldynak *Handbuch der ungarischen Poesie* című chrestomathiájából értesültem, bámulatomra, egy már századok óta lassan fejlődött, gazdag nemzeti költészet létezéséről, oly meglepetéssel, mintha véletlenül egy új világrészre vagy legalább egy ismeretlen szigetre bukkantam volna. Költőink műveivel eleinte csak Majláth és Tretter német fordításai segedelmével ismerkedtem meg, mert beszéltem ugyan folyékonyan a parlagi magyar nyelvet, az irodalmi nyelvet még csak meg kellett tanulnom, a mi akkor nem volt könnyű föladat, mert azon időben még szótár sem volt, mely a folytonosan és tömegesen fölcsirázó új szókat magába foglalta volna.»

Ez időtől fogva az ifjú Lukács szorgalmasan tanulta a magyar nyelvet és irodalmat. Megkísérelte a magyar írást, versben és prózában. Nem sok idő alatt annyira haladt, hogy néhány görögből fordított epigrammja és keleti gnómája jelent meg a *Tudományos Gyűjtemény* mellékletének, a *Koszorúnak*, 1829- és 1830-diki évfolyamában. Úgy látszik, zsengeit szívesen fogadták, barátainak biztatása sem

hiányzott, a kik később a magyar irodalom és közélet legjelesebb bajnokai közé emelkedtek. Gr. Teleki Lászlót és Vukovics Sebőt még gyermekkorában ismerte. Báró Eötvös Józseffel, Szalay Lászlóval, gróf Dessewffy Auréllal, Lónyay Menyhérttel és Szentkirályi Móriczczal korán megbarátkozott. A nemzeti casinónak, mihelyt fölserdült, szorgalmas látogatója volt. Itt számos új ismeretséget, barátságot kötött. A nemzeti casinó akkor nagyobb szerepet játszott Pest társadalmi életében. Mint új intézmény, központja volt a főváros legműveltebb elemeinek, osztálykülönbség nélkül, és gr. Széchenyi István szelleme volt benne az irányadó. A társalgó termekben meg-megvitatták a politikai, társadalmi és irodalmi kérdéseket. Nem egy új vállalatnak, egyesületnek itt született meg eszméje s nyert közhelyeslést. A legtöbb kül- és belföldi lapokat itt lehetett megtalálni; könyvtára is gazdag volt. Télen havonként bálokat, hangversenyeket rendeztetett az igazgatóság s az itt lakó vagy átutazó legjelesebb művészeket megnyerte a közreműködésre. Trefort 1834-ben ily hangversenyben látta először Lukácsot, mint huszonkét éves ifjút, a rendezők között. Ő ismertette meg később Trefortot Szalayval. De nem csak a fiatal írók között voltak ismerősei. Bertha Sándor elvezette Vörösmartyhoz, Bajzához, Toldyhoz, a kik — mint önéletrajzi

töredékében maga mondja — pártfogóivá váltak és magyar íróvá avatták. S csakugyan 1834 óta gyakran találkozunk a nevével a *Társalkodó*, *Aurora*, majd az *Athenaeum* és *Árvizkönyv* hasábjain. Byronból fordított néhány nagyobb és kisebb költeményt, egy pár töredéket *Child Haroldból* és az *Elváltozott idomtalanból*; Bulwerből szintén fordított egy költeményt és némi prózát s egyszersmind megismertette a magyar közönséget a híres regényíró pályájával.

E műfordítások némi figyelmet keltettek. Byronból Lukács előtt senki sem fordított magyarra s különösen az *Auróra*ban és *Athenaeumban* megjelent darabok sikerültek is. Byront nehéz fordítani, tömör nyelve, kifejezéseinek erélye, rajzainak ragyogó színezete miatt sok nehézséggel kell megküzdenie annak is, a ki teljesen bírja a verselés technikáját. Lukács első kísérletein látszik is a küzdés a nyelvvel, a nem eléggé biztos kéz, de évről-évre erősbül verselő készsége és biztosabbakká válnak a jellemző kifejezések. Mind a mellett, épen a siker küszöbén, fölhagyott Byron fordításával és P. Horváth Lázárnak engedte át a tért, a kinek kísérletei a negyvenes évek elején teljesen elhangzottak. Az könnyen érthető, hogy Lukács csekély számú fordításai és Horváth Lázár erőlködései nem tehették népszerűvé Byront a csak magyarul

olvasó közönség előtt, de azt már nehezebb megérteni, hogy Byron általában oly csekély hatással volt a magyar költészetre, holott nemcsak a francia és német, hanem a lengyel és orosz költészetre tett nagy hatását is lépten-nyomon kimutathatni. A magyar politikai és társadalmi viszonyok magyarázzák meg leginkább e jelenséget. Az elnyomott lengyel, forradalma előtt, tele volt forradalmi vágygyal, mint eszményre tekintett e viharos kedélyű, szabadságszerető lordra, a ki a görög függetlenségi harcz küzdelmei közé siet s ott leli halálát, később pedig, midőn a forradalom kitört, Varsó elesett, a szétszórt bujdosók bő táplálékot találtak az angol költő világfájdalmas pessimismusában. Az orosz költőre, bár más helyzetben volt, szintén mélyen hatott Byron szelleme. Egy még fejletlen nép és egy önkényes uralkodó, túlfinom, de nagyrészt romlott aristocratiája körében, hol a katonai és hivatalnoki pályából állott az egész közélet, a magasbra törekvő szellem föl nem találhatta eszményeit s örömet merített Byron búskomorságából és keserű humorából. Puskin és Lermontoff költészete e hangulat kifejezései. Magyarországon volt közélet, habár korlátozott határok között; legalább a megye- és országgyűlésen kibeszélhették magokat az emberek. Széchenyi föllépte óta fölébredt a reformvagy is s inkább az optimismus, mint pessimismus

áradt el a kedélyeken: a jövőbe vetett erős hit lelkesítette a nemzetet. A költők mélyen érezték a jelen nyomorát, de vagy a múlt dicső emlékein, vagy a jövő derengő reményein merengtek, világfájdalom helyett hazafi-fájdalom töltötte el keblöket és részvét a jelen küzdelmei iránt. Mindez nem engedte, hogy búskomorságba süllyedjenek vagy világfájdalmas gúnyban törjenek ki.

Ily körülmények között annál inkább föltűnik, hogy éppen Lukács lelkesült Byronért, a ki míg egyfelől teljesen osztozott honfitársai törekvéseiben, addig másfelől éppen nem élt át viharos ifjúságot. Mi vonzhatta őt annyira Byronhoz? Keveset tudhatni ifjúkori élményeiről. Nem igen volt közlékeny mind arra nézve, a mi szívviszonyait illette; a forradalom előtti összes levelezését elégette, midőn Windischgrätz 1849 első napjaiban Buda-Pestet elfoglalta, forradalom utáni levelezése pedig külföldi utazása alatt elkallódott háza padlásán. Naplót soha sem írt, halála előtt emlékiratokba kezdett, de a halál meggátolta a folytatásban. Azonban egy bizonyos. Kora érett ifjú volt, kétkedő, érzékeny szívű és pessimista, mint férfiú korában is. Úgy látszik, nem egyszer csalódott. Egyetlen fönmaradt eredeti költeményét egy hűtelen barátához intézi. Gazdag benső életet élt, de hajlamai, érzései, szenvedélyei nem igen mentek át tettbe s

magába temette csalódásait. Semmitől sem félt annyira, mint a nevetségessé válástól. Kerülte a küzdelmet s egész életén szenvedőleges természetű maradt. Egy ily léleknek jól esett elmerengeni egy rendkívüli szellem búskomorságán s bámulni, sőt irigyelni benne a szenvedélynek azt az erejét és bátorságát, mely a világgal szembeszáll. Ez tette Byront kedvencz költőjévé, ez ösztönözte őt fordítására s nem annyira széptani érdek vagy műfordítói becsvágy.

Azonban a meghasonlott kedélye lassanként csillapodott. A minél több oldalú műveltségben keresett vigaszt s néhány társadalmi, jogi és történetphilosophiai tanulmányt kezdett írni. A politikai küzdelmek is hatottak reá s mind szorosabb barátság fűzte az ellenzék vezérférfiaihoz. Így hagyott föl Byron fordításával s a mit később Popeból és Cervantesből fordított, az alig volt egyéb, mint némi kötelesség teljesítése. A Kisfaludy-Társaság ugyanis 1842-ben tagjának választotta, el kellett foglalnia székét s e célra fordította le Popenak a *Műbirálatról* írt tankölteményét; szintén ez időtájt indította meg a társaság *Külföldi Regénytárát* s fölkérte őt, hogy fordítsa le Cervantes valamelyik regényét, mert Cervantestől semmi sincs irodalmunkban. Így keletkezett a *Bőkezű szerető* fordítása, de ezzel egyszersmind végkép búcsut mondott műfordításnak, szépiroda-

lomnak egyaránt, s többé nem vett részt a társaság munkásságában. Mégis e társaság volt az, mely folyvást őrizte emlékét s midőn élte alkonyán, szeretett nejét elvesztve, megtörötten érkezett vissza hazájába, hosszas külföldi tartózkodása után, rokonszenvvel üdvözölte s az épen akkor elhunyt Toldy helyébe elnöknek választotta. Az elnöki székből szólott egy pár ünnepélyes ülésen utolszor a közönséghez. A kis csemete, melyet ifjú korában elültetett, terebélyes fává nőtt, melynek árnyában megpihenhetett a fáradt vándor.

II.

Lukács Móricz nemcsak az elemi és középiskolai, hanem az egyetemi tanulmányokat is a szülői háznál végezte. Tanárok jártak hozzá s vezetésök alatt és saját szorgalmával biztos alapot vetett műveltségének. Úgy látszik, a királyi táblára sem esküdött föl juratusnak, hogy a magyar köz- és magánjogból szigorlatot tegyen, a mit akkor nemcsak az ügyvédek tettek le, hanem a fő- és közép-nemesség ifjai is, a kik közpályára akartak lépni. De ez nem akadályozta tizenkilencz éves korában (1831) Krassómegyében tiszteleti aljegyzővé s Temes-, Csanád- és Csongrádmegyék táblabírájává kineveztetését. Úgy látszik, atyja óhajtotta, hogy a megyén szerepeljen s ott

hivatalt vállaljon. De a fiúnak ehhez épen oly kevés kedve volt, mint a gazdaság vezetéséhez s már 1832-ben anyjával együtt visszaköltözött Pestre. De mégis, hogy teljesítse atyja kívánságát, Pestmegyében tiszteleti aljegyzőséget vállalt s 1836-ban egy évig pontosan szolgálta a megyét. Azonban atyja a következő évben meghalván, végkép visszavonult a megyei szolgálattól. Megjelent ugyan néha úgy Temes-, mint Pestmegye gyűlésein, ha valamely fontos tárgy volt szönyegen, de inkább csak szavazni ment oda, mint szónokolni. Csak egyszer szólalt föl hosszasabban és nagy hatással Temesmegye közgyűlésén, midőn Lovassy és társai az 1832—36-diki országgyűlés végével elfogattak s a megyék sérelmi fölirattal fordultak a kormányhoz. Az atya halála más változást is okozott a családban. Mórícz nem akart se gazdálkodni, se a bérlőkkel vesződni, ez okból csakhamar eladták falusi birtokaikat s tőkepénz kamataiból s a Bécsi-utcza sarkán levő pesti ház jövedelméből éltek, melynek anyja egy harmad részben birtokosa volt.

A magyar írók között alig volt függetlenebb helyzetű ember, mint Lukács; egészen a tudománynak, irodalomnak s a közügyeknek élhetett. Élt is mind a háromnak, de egyikhez sem vonzotta szívós becsvágy, erősebb szenvedély. A tudomány és irodalom neki részint önmívelődés, részint szórakozás volt, a köz-

ügyekben való részvét pedig kötelesség, melyet hite szerint, bizonyos pontig, minden, akár születésénél, akár becsérzeténél fogva nemes magyar ember teljesíteni tartozik. De volt még egy kötelesség, melyet mindennél főbbnek tartott: beteges anyjának gondozása. Ritka szép viszony fejlődött ki fiú és anya között, mely egész a sírig tartott. A jó fiú sok időt töltött anyja körében: olvasott neki, mulattatta, segített dolgai elintézésében, körülgyűjtötte kedvelt társaságát, kitalálta gondolatait s óhajlását teljesíteni igyekezett. Maga sem volt kiváló egészségű, épen azért mértékletes életet élt s e tekintetben anyja épen úgy örködött fölötte, mint ő anyja fölött.

A casinóban, szalonokban és baráti körben egyaránt szívesen látott vendég volt. Nem föltűnő, de minden esetre érdekes alak. Elég magas és karcsú termet, mely idős korban sem hajlandó hízásra, egy kissé beteges, halvány arcz, szőkébe játszó gesztenyeszín haj, bajusz, szakáll, mely inkább csak az áll körül sűrűbb, éles kék szem, némi búskomolyság az arczon, némi merevség a magatartásban. De az éles nézés, búskomolyság és merevség csak hamar szelidült vagy épen eltűnt, ha társalogni kezdett. Nagyon értette a társalgás művészetét, melybe ösztön, tapintat, gyakorlottság gyermekségétől fogva mintegy belé oktatták. Kellemesen szállott egyik tárgyról a másikra,

napi eseményekről irodalomra, művészetre, családi ügyekről társadalmi elmélkedésekre és politikára, keresettség és köznapiság nélkül. Komolyabb vagy vidámabb hangulata mindig változatos volt, de soha sem bonyolódott vitába, nem emelkedett az érzelmességig vagy épen pathoszig. Elmésségét sem fitogtatta, épen nem volt gúnyos, megelégedett egy-egy jóakarató élczczel s különösen óvakodott attól, hogy valami olyat mondjon, mi a társaság bármelyik tagját kellemetlenül érintené. A nők kiválóan kedvelték és becsülték, mert ismerte a bizalmasság határát s bár rendkívüli előzékenységgel viseltetett irántok, soha sem tűnt fel udvarló színében. Azt a lélektanilag alapos megjegyzést, hogy nővel való barátságunk vagy szerelmünk kezdete vagy utójátéka, senki sem czáfolta meg fényesebben, mint ő. Innen hosszú barátsága számos derék és szellemes nővel, melyet semmi félreértés meg nem zavart s a rágalom is megkímélt.

Az illemszabályok megtartása szokássá, mintegy második természetévé vált s ezt másoktól is megkívánta. Hamar és észrevétlen szakított bárkivel, a ki e tekintetben nem volt szabatos irányában. A szabatoságot szóban, cselekvésben és önmaga tiszteletét udvariassággal s a mások tiszteletével egyesítette. Semmi sem volt benne a gavallérból, még kevesebb a piperkőczből, de gentleman igyekezett lenni

tetőtől-talpig. Gondosan öltözködött, de került minden feltűnést s meglelégedett az egyszerű választékossággal. A pazarlástól épen oly távol állott, mint a fősვნყsэgtől. Jövedelmét soha sem költötte el egészen; a megtakarított fölöslegből örömet áldozott közjóra s juttatott a szegényeknek is. Nem voltak költséges szenvedélyei, aránylag könyvekre költött legtöbbet, de inkább csak kedvencz szerzői műveit vagy a tanulmányaihoz szükségeseket vette meg, az irodalom újdonságait, a külföldi folyóiratokat a nemzeti casinóban olvasta, melynek könyvtárát szorgalmasan látogatta. Az Akadémia üléseit sem hanyagolta el, melynek 1839-ben levelező tagjává választatott, sőt Szalay Lászlót, az Akadémia jegyzőjét (1837—1847) nem egyszer helyettesíté, ha az akadályozva volt tiszte teljesítésében.

A harminczas évek végén általában sok időt töltött Szalay László, báró Eötvös József és Trefort Ágoston társaságában. E kiváló fiatal emberek élénk hatással voltak reá, s jeles műveltsége és nemes szíve csakhamar megszerezte barátságukat. Szalay szépirodalmi rövid pályája után jogi és politikai tanulmányokba merült. Eötvös épen akkor lépett a politikai és regényírói pályára. Trefort nyugtalan természete minden iránt érdeklődött, de leginkább nemzetgazdasági és társadalmi kér-

désekkel foglalkozott. Lukács kétkedő és pessimista lévén, ritkán osztozott barátjai álmodásaiban, de néha a siker reménye nélkül is követte kezdeményezéseket s támogatta vállalatukat. Trefort haza érkezvén külföldi utazásából, sokszor panaszkolt, hogy mily kevésbé érdeklődnek nálunk a képzőművészet iránt s általában e tekintetben mily fejletlen ízlésünk. Azt nem remélhetni, hogy az állam tegyen valamit, tenni kell tehát társadalmi úton, egy művészeti egyesületet kell alapítani, műtárlatok rendezésével, megvásárolt képek kisorrolásával s műlapok kiosztásával föl kell ébresztetni a szunnyadó művészi érzéket, egyszersmind tért nyitva a fejlődő tehetségeknek. Trefort kezdeményezésére így alakult meg a magyar művészeti egyesület, mely csirája volt a mai képzőművészeti társulatnak. Lukács szóval és tettel sokat tett ez egyesület fölvirágzására. Tagokat, adományokat gyűjtött s maga is áldozott. E mellett a külföldi lapokat értesítette művészeti mozgalmainkról, s itt fejezte ki legelőször azt az óhajtást: vajha Eszterházy herczeg Bécsből Pestre hozatná becses képtárát, a mi egy pár évtized múlva csakugyan teljesült is.

Eötvös 1839-ben a párisi *Le livre des cent et un* mintájára *Árvízkönyvet* indítványozott, az 1838-diki árvíztől sok kárt szenvedett Heckenast Gusztáv, kiadó-könyvvarus, fölsegélésére.

Lukács műfordítással támogatta e vállalatot, melyet Eötvös *Karthausija* oly népszerűvé tett. De még élénkebb részt vett egy negyedéves folyóirat megindításában, melyre Eötvös, Szalay és Trefort egyesültek. Irodalmunkban e század két első tizede óta épen nem hiányoztak az irodalmi és tudományos folyóiratok, sőt a hanyatló *Tudományos Gyűjtemény* pótlásául maga az Akadémia indította meg a *Tudománytárt*. Azonban teljesen hiányoztak nálunk az Angol- és Franciaországban annyira kedvelt szemlék, melyek az élet és irodalom, a politika és tudomány kapcsolatának képviselői s mintegy közvetítők a szaktudomány és a művelt közönség, a hazai és külföldi irodalom közt. Eötvösök előtt ez lebegett, nemcsak tartalom, hanem külalak tekintetében is. Azonban némikép eltérve mintájoktól, legfőbb céljok az volt, hogy a reform kérdéseit emelkedettebb és tudományosabb szempontból tárgyalják s az európai eszmék áramlatát közvetítsék a magyar közönséggel. A negyedéves folyóiratot *Budapesti Szemlének* nevezték el s Heckenast vállalkozott kiadására, abban a reményben, hogy Eötvös azt talán épen olyan népszerűvé fogja tenni, mint az *Árvízkönyvet*. A szerkesztők dolgozótársak után láttak s legelőször is Lukácsot kérték föl, a kiről tudták, hogy kedvelője a külföldi szemléknek, sok új könyvet olvas s ízlésénél

és világos írásmódjánál fogva épen alkalmas essay-írónak. Lukács pessimista hajlama nem jósolt sikert a vállalatnak s nem is akart részt venni benne. Nem hitte, hogy a tisztán magyarul olvasó közönség tetszését megnyerjék a külföldi essay-k mintájára írt czikkek. Aztán elég írója sem lesz a folyóiratnak, négyen pedig legföljebb egy évig ha kitarthatják. Mindamellettt társai rábeszélésére hozzájok csatlakozott s két essayt írt a megindítandó folyóirat számára. Jóslata azonban beteljesedett. A folyóiratnak oly kevés előfizetője volt, hogy a kiadó az első félév után, 1840 júliusában, megszüntette s így csak két kötet jelenhetett meg belőle. Tizennyolcz évnek kellett eltelnie, hogy ugyanazon czímmel újra fölédjen, elébb báró Sina Simon, majd az Akadémia támogatásával. A közönség most több részvétellel fordult hozzá, essay-író is több volt, bár ez irodalmi műfajt a mai napig is sokkal kevesebben művelik, mintsem kellene. Lukácsot ott találjuk az újabb *Budapesti Szemle* dolgozótársai között is; szintén két nagyobb essayvel gazdagította tartalmát.

Az essay sem értekezés, sem kritika, de mindegyikből olvaszt magába annyit, a mennyit célja vagy alapeszméje megkíván. Valami közép a kisebb könyv és nagyobb hirlapi dolgozat között, leginkább az irodalmi forma erejével és hathatóságával igyekszik

föltüntetni a tudomány újabb haladását s jellemezni, ha kell bírálni, az irodalom újabb mozgalmait s legkitünőbb képviselőit. Eredetének szerény nevével fogva nem sokat ígérő és követelő, de nem egyszer több akar lenni kísérletnél. Formája szabad és változatos a tárgy természete s az író czéljai szerint, de mindig az előadás bizonyos komoly művészetét tartja szem előtt, mely különbözik a tudomány közönséges népszerűsítésétől. A legtöbbször újabb könyvet vagy könyveket vesz kiinduló pontúl s tartalmuk lényegét dolgozza föl világosabb és áttetszőbb alakban, mint azt magok a szerzők, a részletes fejtegetésnél fogva, tehették. Gyakran nem elégszik meg ennyivel; bírál s egészben vagy részben véleményt véleménynyel állít szembe. Néha csak alkalmúl vesz föl valamely újabban megjelent könyvet, hogy attól egészen függetlenül fejtse ki nézetét az illető tárgyról. Máskor levél- vagy okirat-gyűjteményekét ismerteti, de úgy, hogy az illető kornak vagy egyénnek rajzát kíséri meg valamely legérdekesebbnek látszó szempontból. Nem egyszer függetlenül minden új jelenségtől, de új szempontból kíséri meg valamely kérdés fejtegetését vagy korszak, egyén jellemzését, föltéve az olvasóról az előleges ismereteket. De hosszas volna előszámlálni az essay minden árnyalatát. Az angol és franczia igen kedveli e műfajt, mint

a tudomány egyik irodalmi formáját; a legkitünőbb írók is művelik, sőt a szaktudósok sem vetik meg, a művelt közönség pedig ily czikkek útján értesül a tudomány és irodalom újabb fejlődéséről. Innen, mást nem is említve, a francia *Revue des deux Mondes* s az angol *Edinburg Review* nagy népszerűsége egész Európában.

Lukács legtöbbször néhány új könyv alapján fejteget valamely tárgyat vagy kérdést, de folyvást bírálva a különböző véleményeket. Azonban van olyan essayje is, mely egy új könyv tartalmának lényegét nagy vonásokban tárja az olvasó elé, vagy pedig könyvismertetéstől függetlenül terjeszti elő valamely kérdés újabb állását az európai irodalomban. A régebbi és újabb *Budapesti Szemlé*ben megjelent dolgozatai leginkább essay-k, a *Tudománytárban* és *Athenaeumban* közlöttek hajlának az értekezések felé. Általában Lukács ereje inkább a szerkezetben nyilatkozik, mint az előadás különösebb kellemében vagy a stíl hathatóságában. Jól érti, hogy mennyit és mit ölelhet föl dolgozatának terjedelméhez képest. Erős érzéke van a lényeges, a jellemző iránt. A részek arányosan emelkednek, a fejtegetés világos, szabatos s oly kevésbé dagályos, mint száraz. Azonban néha küzdeni látszik a nyelvvel, kivált oly eszmék kifejezésében, a melyek körébe tartozó műszóink akkor még

nem voltak megállapítva. Minden esetre Lukács a magyar essay-irodalom úttörői közé tartozik; majd mindenik essayje némi fel-tűnést keltett, mert vagy oly kérdést tárgyalt, melylyel még senki sem foglalkozott irodal-munkban vagy az európai tudomány újabb fejlődését ismertette s így folyvást hézagot pótoltt. Valóban e dolgozatok még maig sem vesztették el érdekeket s van köztök egy pár olyan, melynek tárgyáról azóta sem írt senki íróink közül bővebben és alaposabban.

Az állati magnetismus és viszonya a lélek-vagy kísértet-látáshoz című essayvel lépett föl először, mint oly tárggyal, melylyel élénken foglalkozott akkor a külföldi irodalom. Társalgó-termeinkben nem egyszer beszéltek róla s nekünk is meg voltak magnetikus látno-kaink, betegeink és magnetisáló orvosaink. Lukácsot érdekelte a tárgy, megismerkedett irodalmával s észrevételeit a közönség elé tárta. Tudta, hogy oly kérdéshez fog, melyet meg nem fejthet, de tájékozni akarta magát és olvasóit. Ezért előadta és megbírált mind azon hypothesiseket, melyeket az állati mag-netismusra nézve eddig fölállítottak, s a sze-rinte legvalószínűbbet is bíráló és fejlesztő megjegyzésekkel kísérte. «Hátra van még — úgymond — hogy az előadott magyarázatok viszonyos becséről nyilatkozzam, mert általá-nos becsről vagy éppen teljes bizonyosságról

itt szó sem lehet. A jelen s mindazzal rokon tárgyban a kritika tiszte arra szorúl, hogy azon megfejtési próbának adja az elsőséget a többiek fölött, mely a tapasztalás és észlelés által nyert legtöbb adatra alkalmazható. Az előadott magyarázatok közül ugyan egy sincs, mely ellen kifogásokat ne lehessen tenni vagy mely az állati magnetismus valamennyi jelenségeit kielégítőleg megfejtené s ha mi ezek közül egyiknek a többiek fölött elsőséget adunk, ennek célja nem az, hogy további tudományos vizsgálódást fölöslegesnek állítsunk, hanem csak azon gyakorlati hasznot várjuk attól, hogy a tapasztalás által nyújtott adatok megítélhetését egyszerűsíti, minthogy az eléggé fölvilágosított tüneteményeket elmellőzhetvén, figyelmünket szorosán azokra fordíthatjuk, melyek még homályosabbak, magyarázatlanok s eligazodhatunk az iránt, ha vajon a hibát az eseteknek nem eléggé gondos észlelésében, nem eléggé lelkiismeretes közlésében vagy pedig a magyarázat hiányosságában kell-e keresnünk, s ha a körülmények ez utóbbit tennék hihetőbbé, meg kell ítélnünk, ha vajon további szemlélődés e tünetemények alapokairól az előbbi módosításával lehetne sikert reményleni vagy egészen új alaptól kell-e kiindulni valamennyi tünetemény megfejtésében?»

Lukács e módszert másnemű tanulmányai-

ban is követi, hol biztosabb alapon mozoghat. Kétkedő elméje soha sem indul ki előre elfogadott elvből, elfogulatlanul bírálja minde-
nütt a különböző elveket és rendszereket s annak sem titkolja árnyoldalát, a melyhez leg-
inkább hajlik. Elárulja, hogy az igazság kere-
sése előtte fontosabb, mint maga az igazság;
mintegy előttünk tanul, gondolkozik és nyug-
szik meg valamiben, ha ugyan megnyugszik.
A *Büntető jogi teoriák* című tanulmánya is
ilyen. Három kérdést fejteget, régibb és újabb
munkák alapján. Honnan ered az állam joga,
hogy büntessen? Mi célja a büntetésnek?
Mily módok sikeresek e cél elérésére? Az
első kérdést illetőleg, bírálat alá veszi az úgy-
nevezett szerződési és védelmi elméleteket s
mindkettőről kimutatja, hogy oly valamit akar-
nak bebizonyítani, a mi lehetetlen. Az állam
büntető jogának kezdettől fogva mindenkitől
való elismerése oly erkölcsi tény, mely ön-
magát igazolja, különben a büntető jog ere-
detének kérdése összevág az állam és jog esz-
méivel, melyek együtt születtek, fejlődtek s
egymást táplálják. A második kérdésre, hogy
mi a célja a büntetésnek, szintén az igazság
és haszon elveinek bírálatával felel, melyek-
nek elsejét Kant állította föl, másodikát pedig
Bentham. Inkább a Bentham elvét fogadja el,
mint a Kantét, de némely módosításokkal, me-
lyeket nem tart az elv lényegével ellenkezők-

nek. A harmadik kérdésre nézve, hogy mily eszközök sikeresek a cél elérésére, szintén bírálat alá veszi a különböző büntetőjogi rendszereket: a bosszúállási, a kárpótlási, megelőzési, javítási, intési rendszereket s úgy hiszi, hogy mindenikben rejlik valami része az igazságnak, de egyszersmind a tévedésnek is, tudniillik, hogy a célra vezető utakat magával a céllal cserélik föl. A közhasznót s az ezzel kapcsolatos közbátorságot csak úgy érhetni el, ha a büntető hatalom a körülmények szerint mindazon módokat fölhasználja, melyek célszerűeknek mutatkoznak. Ezért a különféle rendszerek közül, a viszonyokhoz, a bűn neméhez, a bűnös egyéni jelleméhez képest, hol egyik, hol másik kitünőbb figyelemre méltó, de bármelyiket kizárni, a közjó és haszon tetemes csorbítása nélkül, nem lehet. Így kibékítve a különböző rendszereket, a büntetésnek mértékét és neveit tárgyalja. leginkább Bentham nézeteihez csatlakozva, s azoknak némely hézagait pótolva. A büntetés nevei közt a halálbüntetéssel bővebben foglalkozik, elősorolja a mellette és ellene szóló okokat, s bár eltörlését óhajtja, kétkedő és aggályos természetéhez híven, abban állapodik meg, hogy ha nem törülhetni is el egészen, csak kevés esetre kell szorítani.

E tanulmány a kor mozgalmainak volt szülötte s egyszersmind a korra is kívánt hatni.

Büntető törvénykönyvünk reformját mind hangosabban követelte a közvélemény s az 1840. országgyűlés már bizottságot is küldött ki egy új büntető törvénykönyv és fogházjavítási terv kidolgozására. Az akadémia ugyanekkor következő pályakérdést tűzött ki: «Határoztassék meg a büntetés értelme és célja, adassanak elő annak biztos elvei és ezekhez alkalmazható nemei, fejtsék meg, találhat-e köztök helyet a halálbüntetés és mely esetekben; mily sikerrel gyakoroltatott ez a régi és újabb népeknél, különösen hazánkban». Lukács nem pályázott az akadémiai díjra, melyet Szemere Bertalan nyert el s még a pályadíj odaitélése előtt adta ki tanulmányát, mert szükségesnek tartotta, hogy minél több oldalról világíttassék meg e kérdés irodalmunkban, s reformmozgalmunk minél több eszmei tartalmat nyerjen. Nem elégedett meg a büntető elméletek ismertetésével és bírálatával, a fogházjavítást is tanulmánya tárgyává tette. Bárá Eötvös Józseffel szövetkezve, 1842-ben egy terjedelmes röpiratot írt és adott ki.* E röpirat azon elvekből indul ki, melyet Lukács már tanulmányában kifejtett s fogházaink állapotját tárgyalva, bőven ismerteti a külföldi javítási kísérleteket, különösen a pænitentiarusi

* *Fogházjavítás.* Írták bárá Eötvös József és Lukács Móricz. Pest, 1842. Heckenast.

rendszer kifejlődését s mint ennek híve, ket-
tős kiágazása között, a hallgató rendszer mel-
lett foglal állást, szemben a magánrendszer-
rel. Úgy látszik, hogy mindaz, a mi e röpiratban
a büntetőjogi elméletekről szól, a Lukács mun-
kája, valamint az adatok összegyűjtése is, el-
lenben foglázaink állapotának bírálata s a
hallgató rendszernek fényes dialektikája Eöt-
vöstől származik.

Ily, a kor kérdésével kapcsolatos tanulmá-
nyai Lukácsnak még a következők: *A városok
szerkezete külföldön. Néhány szó a socialismusról.
Néhány eszme az egyesületi jog körül.* Az első-
ben a külföldi városok szervezetével ismerteti
meg a magyar közönséget, épen akkor, a mi-
dőn a városok rendezésével kezd foglalkozni
a közvélemény s nemsokára az országgyűlés
is. A második, a melyet az Akadémiában olva-
sott föl, nem sokkal megválasztása után, sze-
rény címe mellett is először tárgyalja irodal-
munkban behatóan, bár röviden, a socialismus
elméleteit, azzal a tárgyilagos és kétkedő mód-
szerrel, mely annyira sajátja volt. A har-
madik tulajdonkép egy hosszabb levél, melyet
Bajzához, a Nemzeti kör *Ellenőr* című és Lip-
csében megjelent ellenzéki almanachjának szer-
kesztőjéhez intézett. Mentegeti magát, hogy na-
gyobb dolgot nem küldhet, de nem akarván
kimaradni az almanach írói közül, levél alak-
jában mond el egyet-mást az egyesületi jog-

ról, melyet az Apponyi-kormány szabályozni akar. Kiemeli e jog fontosságát, különösen hazánkban, midőn a társadalom kénytelen az egyesülés terén sok olyat megtenni, a mit a kormánynak kellene. Nem tartja szükségesnek, sőt veszélyesnek a szabályozást, midőn a kormány felügyeleti jogánál fogva megszüntethet minden visszaélést e téren is.

De írt Lukács tisztán irodalmi és tudományos essayket is. Még a negyvenes években sikerrel ismertette a *Tudománystárban* Guizotnak *Histoire général de la civilisation en Europe* híres munkáját, *Az újabb polgárisodás elemei Európában a római birodalom bukása után* cím alatt. Ez az egyetlen essayi között, mely megelégszik az ismertetett könyv fő eszméinek visszatükrözésével és tartózkodik minden bírálattól. Kár, hogy Guizot munkájának csak néhány szakaszát öleli föl, s bár igéri a folytatást, de abban hagyja. Nem ily csonka s általában másnemű két utolsó essayje: *A román nyelv átalakulása; Róma régi történeteinek hitelessége és eredete*. Lukács a forradalom után több évet töltött a külföldön, beutazta Olasz-, Spanyol- és Franciaországot s mindkét tanulmányra úti élményeiből merítette a tárgyat. Fiatal kora óta kedvencz tanulmánya volt a francia, olasz és spanyol nyelv és irodalom s most e nemzetek földjén élve, a táj-szólásokat is kezdte tanulmányozni s egy-

szersemind olvasgatta Raynouard, Sismondi, Schlegel A. V., Diez idevágó munkáit. Azonban tanulmányai eredményét bajosan bocsátotta volna közre, ha erre a körülmények nem kényszerítik. Lukácsot még folyvást nem becsvágy vezette az írói pályán, csak ismeretszerzést és élvezetet keresett tanulmányaiban s vagy barátai unszolására, vagy valamely körülmény nyomására volt szükség, hogy megírja azt, a mivel épen foglalkozott. Most is így történt. Az akadémia 1858-ban új szervezetet nyervén, Lukács a történeti és jogtudományi osztályból a nyelv- és széptudományi osztályba tétetett át s egyszersmind ez osztály tiszteleti tagjává is választatott. Itt is fölolvasással akarván székét elfoglalni, a romanistika körében tett újabb tanulmányait dolgozta föl székfoglalóvá. A román nyelvek alakulásának műfolyamát tünteti föl e dolgozat, mind történeti, mind nyelvészeti szempontból, az újabb nyelvhasznító módszer segélyével; irodalmunk egyik hézagát töltötte és tölti be máig is.

Róma régi történelméről írt essayje Rómában töltött napjainak emléke. Utazásai közben kétszer tartózkodott huzamosabb ideig Rómában, s környezve egy nagyszerű múlt emlékeitől, maga is visszafordult kora ifjúsága tanulmányaihoz, melyektől későbbi éveiben elvonták a kor égető kérdéseivel szorosabb

kapcsolatban álló tanulmányok. Most különösen érdeket talált abban, hogy Róma történelmét a helyszínén tanulja s róla a Capitolium halmain, a Forum romanum oszlopai és diadalívei között elmélkedjék. Olvasmányait és tanulmányait folytatta Rómából távozása után is, s midőn haza jött, Csengery fölszólítására, földolgozta a *Budapesti Szemle* számára. Ez tartalmilag és formailag legjelesebb essayje. Világosan s az érdeket folyvást fokozva tárja az olvasó elé a kérdés leglényegesebb pontjait, biztosan csoportosítja a tényeket és véleményeket és stílje is sokkal elevenebb. Vizsgálja Róma legrégibb történelmének forrásait, külső és belső hitelességöket; előadja példákkal világosítva, hogy, különösen a királyok korszakában, lépten-nyomon oly adatokra találunk, melyek vagy lehetetlenek, vagy egymással ellenmondásban vannak vagy merő képtelenségek. A köztársaság régibb történelmében már nincsenek oly sokfelé ágazó eltérések, oly kiáltó és szembeszökő képtelenségek s betölthetlen hézagok. Nem lépünk ugyan még történelmi térre, de közeledünk feléje; mind a mellett itt is elég sok még az ellenmondás, csodás tény és chronologiai zavar. Így tájékozva olvasóit a kérdés lényegéről, megismerteti egyszersmind azon hypothesisekkel, melyeket régibb és újabb írók Róma régi történelme anyagának származására nézve föl-

állítottak. Perizonius és Niebur régi elveszett népkölteményekből származtatják, — Schlegel. Dahlman és mások görög regényírók koholmányaiból; Schwegler és ő előtte Vico, habár csak homályosan kifejtve és következetes alkalmazás nélkül, rege-alakba öltöztetett hypothesisekből vagy ætiologiai és etymologiai mythosokból; és végre Levis közönséges értelemben vett szóbeli hagyományból s ennek természetes átalakulásából. Már most az a kérdés, vajon a vitatkozó tudósok közül melyiknek van igaza? Lukács, híven kétkedő, s ha lehet, egyeztető természetéhez, nem haboz ki mondani, hogy mindeniknek s egyiknek sem. Mindenik helyesen jelöli ki a hagyományos történelem egy-egy forrását, de tévednek abban, hogy mindenik a maga kedvencz forrásából származtatja, ha nem is kirekesztőleg, de kiválóan az egész anyagot. Lukács azt hiszi, hogy mindez elemek lényeges befolyással voltak Róma legrégibb történelmének alakulására, legfeljebb az arány, a több vagy kevesebbség körül foroghat a kérdés, de ennek meghatározása épen oly nehéz, mondhatni lehetetlen, mint a korszak való eseményeinek tudományos reconstruálása.

E tárgyról is Lukács tanulmánya az egyetlen dolgozat irodalmunkban s még mennyi hézagot töltött volna be, ha a negyvenes évek elejétől fogva egész haláláig, folyvást irodal-

munk ez ágát műveli, de épen oly hamar búcsút mondott az essay-írásnak, mint előbb a műfordításnak s egy pár évig egészen a hírlapírásra adta magát. Munkássága körét változtatva, azt hitte, hogy az újabbal többet használhat a közügyeknek; személyes becsvágyával keveset gondolt.

III.

A negyvenes évek elején a magyar hírlap-irodalom kezdett fölzsendülni. Eddig inkább csak tényeket, híreket jegyzett föl, most megkísérlette bírálni is a tényeket s elmélkedni rólok. A mi az irodalomban Kazinczy óta megszokássá vált, a politikai élet nyilvánulásai-ban is megkezdődött. Széchenyi röpiratait, a censura enyhültével, Kossuth *Pesti Hírlapja* követte radicalisabb iránynyal, ellenzékibb szellemben. A kormány is kilépett a küzdőhomokra, hogy védje czélzatait, mérsékelje a reformvágyak rohamosságát s a *Világ* című lapot alapította, melynek gróf Dessewffy Aurél volt a lelke. Széchenyi, a ki egyik párthoz sem tartozott, de hatni akart mindkettőre, a régi *Jelenkorban* többször hallatta szavát. Majd 1843 nyarán Szalay vette át a *Pesti Hírlapot* s néhány társával, a kik közt báró Eötvös volt a legkiválóbb, a felelős kormány és parlamenti összpontosítás zászlaját tűzte ki. A po-

litikai élet mind inkább élénkült s a lapok eszméi és vitéi visszhangzottak a casinók, megyék s az 1843-ban megnyílt országgyűlés termeiben.

Lukács e lapok egyikéhez sem csatlakozott, bár mozgalmukat nagy figyelemmel és részvéttel kísérte. Ellenzéki volt, de nem heves pártember s egyet-mást nem kedvelt a *Pesti Hirlap*ban. Gróf Dessewffy Aurél legjobb barátjai közé tartozott, bámulta nagy tehetségét, de elválasztotta tőle ellenzéki álláspontja. Gróf Széchenyi iránt a legmélyebb tisztelettel viseltetett, de sajnálta elszigeteltségét, s nem osztozott mindazon vádakban, melyekkel Széchenyi Kossuthot s az akkori ellenzéket megtámadta. Szalay, Eötvös és Trefort barátjai és oly író társai voltak, kiknek irodalmi és társadalmi kezdeményeiben mind eddig híven részt vett, de politikai sikerökben kétkedett; merész álmódzóknak nézte őket, kik vagy kudarcot vallanak, vagy ha nem, megbénítják az ellenzéket, a mit épen nem tartott óhajtandónak. Különben sem érzett magában elég hajlamot és erőt, hogy bármely lap vezércikkírójaként szerepeljen. Sokkal tárgyilagosabb és kétkedőbb természetű volt, mintsem megférhetett volna a pártlapok szerkesztőivel; sokkal inkább szerette a békét, mintsem heves polemiákba bocsátkozzék oly férfiakkal, kiket a magánéletben tisztelt vagy szeretett; gyöngé

egészsége sem bírhatta volna ki a folytonos munkát és izgatottságot.

Azonban volt hirlapirodalmunkban egy tér, melyet alig foglalt el valaki, melyről Lukács méltán hihette, hogy rátermett: a magyar viszonyok ismertetése a külföldi sajtóban s rágalmazott nemzetünk védelme. Az angol és francia lapok nem igen foglalkoztak politikai mozgalmainkkal, de a németek tudomást vettek rólok, különösen az augsburgi *Allgemeine Zeitung*. E lap nagyon el volt terjedve Német- és Magyarországon egyaránt, sőt Magyarországon más külföldi politikai lapot nem is olvashatott a közönség, mert a kormány csak ennek engedélyezte a postaszállítást s legfeljebb egy-egy előkelő casino vagy egyén kedvéért tett kivételt az általános szabály alól. Bécsnek még nem volt politikai hirlapirodalma s a magyar lapok szerkesztői leginkább az *Allgemeine Zeitung*ból merítették külföldi híreiket; nagy kegynek tűnt föl, midőn egy pár lapnak megengedte a cancellária a *Journal des Débats* járathatását is. Az *Allgemeine Zeitung* a kormány pártfogását azzal hálálta meg, hogy kímélettel viseltetett a monarchia ügyei iránt s örömet közölte a Metternich sajtóirodájában készült értesítéseket, melyek nem igen kedvező színben tüntették föl a magyar viszonyokat s még a ferdítéstől sem riadtak vissza. Föltűnő volt különösen a pan-

szláv törekvések legyezgetése s az erdélyi szászok túlságos pártfogása. Pulszky Ferencz külföldi útazásában megismerkedvén Kolbbal, a lap szerkesztőjével, reá vette őt, hogy a magyar viszonyokat illetőleg tőle is vegyen föl egy pár helyreigazító közleményt. Kolb ezt annyival inkább megtette, mert magyarországi előfizetőinek száma fogyni kezdett; nem egy hazafi megsokallta a lap magyarellenes irányát s föl hagyott vele, kivált a midőn hírlapirodalmunk fölzendülésével már a magyar lapokból is bőven értesülhetett az európai eseményekről. Lukácsot megörvendeztette Pulszky kísérlete s látva, hogy bizonyos föltételek alatt bejuthatni ez annyira olvasott lapba, fölajánlotta a szerkesztőnek szolgálatát, a ki azt elfogadta. Két évig, 1843 áprilistól egész 1844 november 4-ig, folyvást, havonként két-három cikket lehetett olvasni tőle a főlapban vagy mellékletében. Nemcsak koronként egy-egy kérdésben, hanem rendszeresen s minden oldalról ismertette viszonyainkat. A szerkesztő egyetlen cikkét sem utasította vissza; becsülte mérsékletét, tapintatát, de azért folyvást, mintegy párhuzamosan kiadta a bécsi sajtóosztály és mások közleményeit is, melyek gyanúsították vagy eltorzították Magyarország törekvéseit. Egy szóval, némi semlegességet látszott tanusítani, engedte, hogy mindkét fél kibeszélhesse magát, bár rokon-

szenve nem felénk hajolt. De Lukács munkássága ily körülmények között is használt hazájának, mert felköltötte Németország érdekelttségét, nem egy rágalmat utasított vissza, nem egy előítéletet oszlatott el.

Lukács kitünően töltötte be helyét s oldotta meg föladatát. Sok oly tulajdonság volt benne, mely képesítette erre. Jól írt németül, irodalmi és politikai műveltsége fölül emelkedett a közönséges színvonalon, bizalmas ismeretség vagy épen baráti viszony fűzte a magyar közélet kiválóbb képviselőihez, mint szívesen fogadott vendég látogatta az úri és polgári szalonokat. Egyszóval tájékozhatta magát mindenről, a miről írni akart. Ide járult jó modora, tárgyilagosságra törekvése, mely megőrizte a szenvedélyes kitörésektől. Fortiter in re, suaviter in modo, volt a jelszava. Tudta, hogy a bécsi kormány egyenes megtámadása lehetlenné teszi helyzetét a lapnál. Ezért kerülte ezt s megelégedett azzal, hogy nemzete törekvéseit minél tisztább világításban tüntesse föl s a hamis tényeket és fölfogásokat minél meggyőzőbb módon czáfolja meg. A többségben levő ellenzék levén a nemzeti közvélemény kifejezése, Lukács is ennek tolmácsa volt, de nagy kímélettel viseltetett a kormány s az úgynevezett conservatív párt iránt, annyival inkább, mert ez a reformok iránt hajlamot mutatott. Ahhoz az eszméhez, melyet első cik-

kében kifejezett, hű maradt mindvégig s az vörös fonalként húzódik át összes közleményein. «Azon szerény kéréssel lehetne talán — úgymond — a német lapoknak magyarországi tudósítóihoz fordulni és pedig nem minden ok nélkül, hogy ők a magyar viszonyoknak miért fordítják különösen, sőt majdnem kizáróan mindig csak a «partie honteuse»-ét ki felé, miért tálnak föl a külföldnek különös kedvteléssel és kárörömmel minden jelentékeny és jelentéktelen botrányt, történet legyen akár a színházban, akár az országgyűlésen és miért ignoálják az örvendetes haladásnak, a politikai fölvilágosodásnak és igazi szabadelvűségnek gyakori jelenségeit, a magyar nemességnek egy évtized óta kitartással folytatott küzdelmét saját kiváltságai ellen, mely a kiváltságos osztályok történetében bizonyára ritka, ha ugyan nem páratlan tünemény?»

A haladás és szabadelvűség jeleire mutatni, a középkori intézmények átalakítását czélzó irányt ismertetni, mely mindinkább áthatja egész Magyarországot, volt közleményeinek legfőbb czélja. Bizonyos önérzettel hirdeti, hogy hazánkban érdekes színjáték van folyamatban, mely általános emberi érdekeltséget kelthet. Más európai államoknak modern intézményei és társadalmi viszonyai, a nemesség kizárólagos kiváltságainak megszüntetése, a törvények előtti egyenlőség, mind oly intéz-

kedések, melyek részint a trónoktól, részint a néptől indultak ki; Magyarországon a viszonyoknak ez az átalakulása más irányt látszik venni, egészen különböző elemek közreműködésével. A középkornak feudális és aristokratikus intézményei nálunk a felülről jött támadásoknak ellentállottak, alulról pedig nem voltak támadásoknak kitéve; most az a föladat vár megoldásra, hogy ez az átalakulás békés fejlődés útján, történeti alapon, erősza-
kos fölforgatás és egy felsőbb vagy külső hatalom önkényes beavatkozása nélkül, az uralkodó kiváltságos elemekből magától fejlődjék ki. Ezért részletesen ismerteti a megnyitandó (1843) országgyűlésre küldött megyei követek utasításait, mindenütt kiemelve a szabadelvű eszmék folytonos fejlődését; majd jellemzi a megnyílt országgyűlés főbb vezetőit és szónokait, rajzolja a reformtörekvéseket, közli a vitákat egyes kérdésekben, kivált azokat, melyek az ország átalakulását célozzák. Ez országgyűlésnek, kezdettől végéig, hűbb képét találjuk meg Lukács közleményeiben, mint az akkori magyar lapokban. De e mellett egyébről sem feledkezik meg. Ismerteti társadalmi és irodalmi mozgalmainkat; az akadémia ismertetésének egész cikket szentel s két ízben is vázolja nagy vonásokban a magyar irodalom történelmét. Legtöbbet foglalkozik a magyar nyelv ügyével. Az 1843.

országgyűlés folytatni és befejezni törekedett azon intézkedéseket, melyek szerint nyelvünk, a holt latin helyett, a törvényhozás, törvénykezés és közigazgatás minden ágában elfoglalja az őt megillető helyet. A panszláv és szász izgatók, sőt a bécsi sajtóiroda levelezői is ez irányt támadták meg leginkább a külföldi lapokban, magában az *Allgemeine Zeitung*-ban is; Lukács, valahányszor csak szerét tehetette, szintén e támadások ellen lépett föl legerélyesebben, a történelem, statisztika, politikai szükségesség és logika fegyvereivel ostromolva az elméleti képtelenségeket s nagyszámú tényekkel czáfolva a rágalmakat. Mind a mellett itt is óvakodott minden túlzástól, heve sem ragadta el, csak tolla vált élesebbé.

Ugyanez időtájt egy más német nyelvű folyóiratban is igyekezett Lukács fölvilágosítani a külföldet viszonyainkról, *Vierteljahrsschrift aus und für Ungarn* című évnegyedes szemlében. Ez Lipcsében jelent meg, Wigand György kiadásában, Henszlmann Imre alapította, a ki a kiadóval baráti, sőt rokoni viszonyban állott. Henszlmann azt hitte, hogy nem elég kisebb czikkekből ismertetni viszonyainkat, a nagyobb értekezések, essay-k inkább megteszik a szolgálatot, kivált ha oly folyóiratba írunk, melyről egészen magunk rendelkezünk. Most a külföldi lapok szerkesztőinek jóakarására van utalva a magyar író,

ha hazája érdekét akarja szolgálni, mindig feszélyezve érzi magát s nem írhat kedve szerint. Így indult meg e magyar német szemle, melyet előbb névtelenül, majd névvel maga Henszlmann szerkesztett s melynek fődolgozó-társai maga a szerkesztő, Pulszky, Lukács, Trefort és Csengery voltak. Számos névtelen cikket is találunk benne, sőt némely magyar lapból fordításban átvett közleményt is. Azonban csak négy kötet jelent meg belőle s 1847 elején megszűnt. Se benn az országban, se künn nem találkozott elég előfizetője; Wigand nem akart áldozni a magáéból, pedig egy ily folyóirat alapítása pénzbe kerül s csak idővel fizeti ki magát. Társadalmi úton talán össze lehetett volna szerezni a szükséges összeget, de senki sem indult meg benne. Lukácsnak két cikke jelent meg itt. Az első *Magyarország úrbéri törvényeiről s e törvények keletkezéséről* szól s több, mint a mennyit címe ígér. A magyar jobbágyság egész történelmének rajza az; a régibb időt néhány nagy vonással, az újabbat pedig részletesen tünteti föl; kimutatja, hogy az 1832—36-diki országgyűlés mennyit könnyített a jobbágy sorsán s még többet tesz vala, ha a kormány támogatja; ismerteti az 1839—40-diki országgyűlés eredményeit, melyek között legnevezetesebb a jobbágytelek örökös megválthatása; elősorolja mindazon törekvéseket a jogegyenlőség felé,

melyek a sajtóban, megyében s a megnyílt országgyűlésen oly élénken nyilatkoznak. Mindezt, a mint maga megvallja, czáfolatúl írta azon német írók vádjaira, kik szerint a magyar ellenzéknek fogalma sincs a szabadelvüségről, mert egész szabadelvűsége abban áll, hogy a kormánynak vakon ellene szegül, legüdvösebb intézkedéseit is gyanúsítja, hangzatos szabadelvű phrasisokat penget, de ugyanakkor a polgárt és jobbágyot elnyomja s a nemesség örök gyámsága alatt tartja. A másik czikk *Magyarország jelene és jövője* címét viseli s két, Magyarországra vonatkozó röpirat bírálata. Az első röpiratot állítólag egy magyar, gr. L. írta, a ki igen szomorúnak látja Magyarország jelenét, mert külföldről beszivárgott abstract eszmék és jelszavak után indul a közvélemény s a csekély birtokúak többsége a nagyobb birtokosokra erőszakolja határozatait, nem törődve a földíratí fekvéssel s azon szereppel és politikai helyzettel, mely a világot mozgató elvek között majdan elkerülhetetlen összeütközés alkalmával Magyarországnak jutni fog. A másik röpirat, Berg Farkastól, Magyarország jövőjével foglalkozik s megjósolja, hogy Magyarország az európai hatalmak összeütközése alkalmával német tartománynyá vagy orosz gyarmattá fog válni. Lukács ostromolta e pessimista nézeteket, az alapúl szolgáló tényeket és követ-

keztetéseket való értékökre szállította le és a Magyarország jövőjébe vetett hitet erősíteni igyekezett.

A külföldi sajtóban kifejtett munkássága a főváros politikai és irodalmi köreibben nagy méltánylással találkozott ugyan, de egy pár igen is lelkes honfitársa gáncsait és gyanusítását ő sem kerülhette el. A *Világ* és *Jelenkor* a *Vierteljahrschrift* programját még a folyóirat megjelenése előtt megtámadták. Sajnálkoztak, hogy magyar írók németül írnak és a következő dilemmával fordultak ellenök: vagy jeles vagy nem jeles cikkek fognak tőlök megjelenni; az első esetben a helyett, hogy a magyar irodalmat gazdagítanák, az idegenek tesznek szolgálatot; a második esetben a magyar irodalomra csak szégyent hoznak az irodalom terén. Még ma is hallhatjuk néha, hasonló esetekben, e furcsa okoskodást, mely mellőzve az indokot és czélt, tudniillik az idegen közönség fölvilágosítását, úgy állítja föl a kérdést, mintha arról volna a szó, hogy a magyar író idegen nyelvű íróvá váljék. A második támadás az *Athenaeum*ban jelent meg egy pár névtelen írótól, a kik hibáztatták Lukácsot a *Vierteljahrschrift*ben megjelent cikkének néhány helyéért s gyanusították a vállalat íróit, hogy csak azért váltak német írókká, mert ezeket jobban fizetik a kiadók, mint a magyarokat. Lukács magában az *Athenaeum*-

ban felelt a bírálatra s kimutatta, hogy a gáncsoskodó megjegyzések félreértésből származnak, a gyanúsításra nézve pedig a következőkép nyilatkozott: «Magyar dolgozataimért gyakran nem kérve is, igen tetemes, becsőket jóval fölülmuló írói díjakat nyertem s el is fogadtam, mert ezt becsületes és díszes keresetnek tartom, de német czikkeimért a vállalatnak eleinte bizonytalan sikere miatt egy fillért sem követeltem, s nem is kaptam.»

E két s a következő három év alatt, melyekben kizáróan politikával foglalkozott, mind szorosb viszonyba lépett a magyar politika vezérférfaival. Néhányan azelőtt jó ismerősei vagy éppen barátai voltak. Most újak járultak a régiekhez s a régiek barátsága megerősödött. Ekkor fogadták barátságukba Deák, báró Wesselényi, Klauzál; ekkor ismerkedett meg közelebbről gróf Széchenyi Istvánnal, gróf Batthyány Lajossal és Kossuthtal. Úgy tekintették őt, mint a nemzeti ügy főképviselőjét a külföldi sajtóban s a legszívesebb előzékenységgel viseltettek iránta. Különösen az ellenzék igyekezett őt magához csatolni, meghívta értekezleteibe s állandó bizottsága tagjául kérte föl. Lukács soha sem volt tevékenyebb és jobb kedvű, mint ez években, de kivéve külföldön megjelent czikkeit, éppen nem szerepelt a közönség előtt. Nem szólalt föl a megyegyűléseken, nem járt követség után s a magyar

sajtó küzdelmeiben sem vett részt. Megelégedett az értekezleti és bizottsági tevékenységgel s örömet eljárt a vezérférfiak szalonjaiba, hol gr. Batthyány Lajosné, gr. Károlyi Györgyné különösen kedvelték. Azonban az értekezleti és bizottsági ülésekben sem igen volt kezdeményező, szerénysége és kétkedő természete visszatartották itt is a szerepléstől, bár bíráló észrevételeit figyelemmel hallgatták. Mindamellettt így sem kerülhetett el némi összeütközést, mely hamar elsimúlt ugyan, de azért élénk világot vet kényes becsületérzésére. Ezt ő maga beszélte el 1853-ban Szemerének, midőn Párisban meglátogatta. Szemere a következőket jegyezte *Naplójába*.*

«Pesten volt egy ellenzéki bizottság, annak elnöke Batthyány Lajos, ki, midőn eltávozott, hol egyik, hol másik tagnak adta az elnökséget. Egyszer, mondja Lukács, nekem adta át. Épen akkor volt czélban a védegyleti beszédek külföldön kinyomatni. Kossuth elküldte a maga hosszú beszédét (mely Lipcsében, 1847-ben *Actenstücke des ungarischen Schutzvereines* cím alatt megjelent), a legrészletebben kidolgozva és oda írta, hogy a kiadók egyes állításokért és adatokért nem állhatnak jót, mert a beszédet csak emlékezet és gyors

* Szemere B. összegyűjtött munkái. I. k. *Naplóm a száműzésben*. Pest, 1869. 182. l.

jegyzetek után kénytelenek összeszerkeszteni. Ez ellen a bizottság, melynek ő is tagja volt, nem tőn kifogást. Azt gondolták, nem bízik állításaiban, sem adatainak helyességében, tehát ösvényt akar magának nyitva tartani, azoknak megtagadhatására. De még e beszédhez egy becestelenítő jegyzést ragasztott Augusz, akkor conservativ alispán ellen és alájegyezte: a kiadók. Erre én azt írtam neki, hogy a jegyzés olyan személyességi, hogy azt az ő, Lukács, s a távollevő tagok nevében is alá nem írhatja, hanem vagy ki kell maradnia vagy az író jegyezze alá. Erre Kossuth nekem oly választ adott, melyben mintegy bátorságomat látszék kétségbe vonni, azonban az alternatívából nem azt választá, hogy ő írja alá, hanem, hogy hagyassék ki. Én őt provokálni akartam válaszáért, de Teleki Laczi azt minden erejéből hátráltatta.»

Az ellenzék végre 1848-ban győzött, Magyarország alkotmánya átalakult s független felelős kormány neveztetett ki. A közlelkesülés Lukácsot is magával ragadta s örömet vallotta be régi barátjának, Eötvösnek, Szalaynak és Trefortnak, a kiktől a parlamenti összpontosítás kérdésében elszakadt, hogy nekik volt igazok, ime Kossuth is kényszerült átvenni programjokat, melynek teljesülhetését eddig csak a messze jövőben remélte. Földmívelési, ipar- és kereskedelmi miniszternek

Klauzál Gábor, államtitkárnak pedig Trefort neveztetett ki. Mindketten fölszólították Lukácsot, hogy fogadja el ministeriumukban az elnöki titkárságot ministertanácsosi ranggal. Lukács sokáig vonakodott, mentegetőzött anyja betegeskedésével, saját rossz egészségével és e szakbeli készsége hiányosságával. De barátai folyvást ostromolták. Előadták, hogy épen azoknak kell hivatalt vállalniok, ha önmegtagadással is, a kik eddig az ellenzék soraiban küzdöttek; hogy mily kevés az oly tisztviselő, a ki a közönséges színvonalon felül emelkedik, ő bizonyára készültebb bárkinél s a hiányokat a gyakorlatban könnyen pótolhatja; hogy az új alkotmány meggyökereztetése leginkább a kormány közegeinek súlyától függ s neki elvtársaiban barátait is kötelessége támogatni, a kik épen úgy szeretik őt, mint becsülik tehetségét. Lukács végre engedett s elvállalta a följánlott hivatalt. Buzgón és lelkiismeretesen töltötte be helyét. Trefort, a ki minden nap tanúja volt munkásságának, így nyilatkozik róla: «Kevés ember felelt meg 1848-ban a benne helyezett várakozásnak oly mértékben, mint Lukács Móricz. Pontos, lelkiismeretes, szorgalmas, mindenki iránt előzékeny, szeretetre méltó tisztviselő volt. Szabatosan, gyorsan s alaposan dolgozott s ha az 1849-ki események nem jönek közbe s Magyarország az 1848-ki alapokon fejlődhetett volna,

Lukács a legkitünőbb tisztviselő lett s maradt volna, mert nemcsak gépies ügyességgel vezette a reá bizott osztályt, hanem tanulmányozta és ismerte volna itthon és külföldön a hozzá tartozó szakokat.*

Az idők nehezültek; 1848 szeptemberében az első ministerium megszűnt, a második nem tudott létre jöni. Klauzál a magánéletbe vonult, Trefort pedig Lamberg meggyilkoltatása után oda hagyta hivatalát és külföldre menekült. Lukács egész 1848 végéig megmaradt hivatalában. Kossuth elnöklete alatt a honvédelmi bizottság vévén át a kormányt, a lelépett ministerek helyett az államtitkárokat hívta meg a kormány a bizottságba, a kereskedelmi ministeriumból Lukácsot, kit egyszerűsmind, mint helyettes államtitkárt, a ministerium vezetésével bízott meg. Az akkori háborús időben a tárcza kevés dolgot adott úgy a hivatalban, mint a bizottság üléseiben s így szereplése jelentéktelen volt, de most még közelebb láthatta és észlelhette az események folyamát, a kormány beléletét, mint előbbi hivatalos állásában. Ha naplót vezet, éles látása, nyugodt ítélete sok becses adalékkal gazdagítja a forradalom kezdetének történel-

* A magyar tudományos akadémia évkönyvei. Emlékbeszéd Lukács Móricz felett. Tizenhatodik kötet. Budapest, 1882. 25. 1.

mét. De Lukács nem gondolt erre. Hazafiúi aggodalmak mellett családi aggodalmak is dúlták kedélyét. Hivatalában a beteg haza sorsa fölött virrasztott, otthon pedig beteg anyját ápolta s pessimista hajlamai inkább erőt vettek rajta, mint valaha. Windischgrätz hadserege a fővároshoz közeledett, a kormány elmenekült. Lukács Pesten maradt, nem követte a kormányt Debreczenbe, sem hadseregünket a csatatérre. «E tényt pirulás nélkül constatálhatom — mond önéletrajzi töredékében — mert nem gyávaság, nem a haza és szabadság ügye iránti részvétlenség tartóztartott vissza, hanem egy szent kötelesség. Hetvenedik évét túlhaladt anyám már egy évnél tovább súlyos, gyógyíthatatlan betegségben, önerejéből meg sem mozdulhatva, feküdt halálos ágyához szegezve. Özvegy volt, én egyetlen gyermeke, egyetlen támasza. Hagyhattam-e szülőmet magára vagy idegenek, cselédek gondjaira egy városban, melyet az ellenség készült megszállani? Vannak brutusi lelkek, a kik azt mondják, hogy a hazát mindenkinek fölött kell szeretni; én nem resteltem bevallani, hogy anyámat jobban szerettem a hazánál. Életemet kész lettem volna, ha meggyőződésből nem, becsületérzésből hazámért föláldozni, anyámat nem». Lukács el volt készülve, hogy gyanusítani és rágalmazni fogják. Azonban csalódott; körülményeit mindenki ismerte és

senki sem magyarázta félre Pesten maradását, sőt a midőn a kormány Debreczenből újra visszatért Pestre, gróf Batthyány Kázmér, külügyi és kereskedelmi minister, ismét megkínálta őt Klauzál mellett elfoglalt előbbi állásával, mit ő azonban megköszönve, el nem fogadhatott, okát adva, hogy míg a háború tart, a kormánynak egy helyben maradása nem levén biztos, újra kénytelen lehetne hivatalos kötelességét egy még szentebbnek fölföldözni.

Így élte át, anyja betegágya mellett, az egész forradalmat, s a rá következő két évet, 1851 derekáig, midőn anyja meghalt. Egyedül maradt s nem találta többé honját a hazában. A haldokló nemzet vonaglásait nem tudta nyugodtan nézni. A mit ifjú kora óta remélt, a miért küzdött, mind összetiporva. Barátai közül nem egy a bitófán veszett, többen börtönben sinylenek vagy száműzetésben élnek. Úgy érezte, mintha semmi sem kötné a hazához. Rövid idő alatt rendezte ügyeit s külföldre utazott, szórakozni, feledni s meglátogatni száműzött barátait, de minden politikai cél nélkül.

IV.

Az önkéntes száműzött mintegy kilencz évet élt külföldön; koronként egy pár hónapra meg-meglátogatva hazáját, részint rokonai lá-

togatása, részint anyagi érdekeit illető ügyek elintézése végett. Beutazta Belgiumot, Francia-, Angol-, Olasz-, Spanyolországot és Svájcot. Mindez országok fővárosaiban több hónapot töltött, az illető ország történelmét, irodalmát vagy műkincseit tanulmányozva. Rómában a régi Róma történelmével foglalkozott, Francia- és Spanyolországban a román összehasonlító nyelvészettel ismerkedett meg, Flórenczben és Velenczében szorgalmasan látogatta a képtárakat. De legörömetesebb kereste föl száműzött barátai körét, Brüsszelben báró Jósikát, Párisban gróf Teleki Lászlót és Szemere Bertalant, Londonban Vukovics Sebőt, Svájcban, majd Olaszországban gróf Károlyi Györgynét. Bár az emigratio nem a legjobb viszonyban élt egymással s pártokra szakadt, ő azért a különböző pártok képviselőit is híven látogatta, oly kevésbé osztozott ellenszenvökben, mint reményeikben. Mindenütt jól fogadták, mert tudták, hogy becsületes és jóindulatú ember s távol áll minden cselszövénytől. Különösen a száműzöttek nejei kedvelték, kiknek gyakran hozott híreket a hazából ismerőseikről és szellemes társalgásával elműlaltatta őket. Lukács örömet talált abban, ha száműzött honfitársait részvételével földerítheti: a száműzötteknek jól esett, hogy van valaki köztök, a ki magyar, de nem közülök való, velök érez, de dolgaikba nem elegyedik.

Mindamellett még sem kerülhette el az össze-
 ütközést. Nem tudni mi okból, Perczel össze-
 tűzött vele. «Perczel — írja Szemere Bertalan
 1852 végén *Naplójában** — összevesz minden-
 kivel, például Lukács Mórliczsal, ki őt ki is
 hívta; Perczel a kihívást nem fogadta el.»
 Úgy látszik, az egész összeütközés félreértés-
 ből származott s hamar elsínult. Szemere
 1853 tavaszán Lukács párisi tartózkodásáról is
 megjegyez egyet-mást.** «Elvégre Lukács Mó-
 ricz megjött Brüsseltől, útlevele meghosszab-
 bítatván, sőt Francziaországra is kiterjesztet-
 vén. Ő mindig szabadelvű ember volt, úgy
 írt, úgy védelmezte az *Augsburger Allgemeine*
Zeitungban a magyar érdekeket, hol ő a magyar
 ügynek rendes bajnoka volt, de a megyei élet-
 ben, a tevőleges politika terén nem lépett föl,
 talán anyja miatt is. Anyja betegsége volt
 annak is főoka, hogy a forradalomban nem
 vett activ részt... Nagy élv nekünk Lukács,
 a ki naponként készül elmenni és folyvást itt
 van. Minden nap el-eljő hozzánk s az asszony-
 nak, a kinek szemei gyöngék, olvas regények-
 ből. Úgy látszik, megkedvelt mindnyájunkat
 s a helyett, hogy nézegetni járná Páris neve-
 zetességeit, mindig nálunk és velünk van.

* *Szemere Bertalan összegyűjtött munkái. Naplóm a száműzetésben.* Pest, I. köt. 1869. 169. 1.

** Ugyanott 181., 186. lapokon.

Ő külföldön nem az idegeneket keresi, hanem barátait. A családi, az ismerős kör, miben kedvét leli. Mint a méh, mely soha sem unja meg a virágok kelyhét: úgy van ő a családdal, melyet megkedvel. Nem az új élv, nem az új öröm, nem változatosság az, a mit kíván, hanem a házias otthonosság s itt ő mindig talál valamit, a mi új életet nyújt lelkének. Sok különössége van és mégis szeretetre legmúltóbb ember. Azon egyéniségek közé tartozik, a kiket igen érdemes tanulmányozni; tele látszik lenni ellenmondással és mégis egy egész, egy teljesen következetes jellem. Az ember azt hinné, egészen ismeri és mindig új oldalról mutatkozik, folyvást változva, de sohasem tagadva azt, a mi jellemében az alapszín.»

Száműzött barátai közül bizonyára nem egy gondolkozott így róla. Mint nőtelen ember jól találta magát a családi körökben; mint nőtisztelő és szellemes társalgó kedvelte a női társaságot; mint becsvágy nélküli, nem sértette a mások hiúságát; mint a kinek nincs életcélja, önművelésében és a barátságban keresett enyhületet. Valóban Lukács nem gondolt arra, hogy valaha megházasodjék; míg anyja élt, talán ennek beteges állapotja tartóztatta vissza, most azt hitte, immár idejét multa. Írói tollát sem volt kedve fölvenni, kiközkent az írásból, különben is inkább csak

műkedvelőnek tartotta magát s most hiányzott barátai ösztönzése. A politikai pályát örökre bezárulva látta maga előtt. Nem hitt a Bach-rendszer tartósságában, de nem osztózott száműzött barátai reményeiben sem. Nem vitázott velök, de semminemű politikai megbízást nem fogadott el tőlök. Pessimismusa sötéten látta a jövőt, a legjobb esetben végtelen zavart várt, a melyből való kibontakozást bajosan fogja megérni. Azonban, midőn 1859-ben visszatért hazájába, hol az Akadémia 1858-ban tiszteleti taggá választotta, midőn régi barátait a föléledt *Budapesti Szemle* körül látta csoportosulni, midőn 1860-ban kiadatott az októberi diploma s fölpezsdült a politikai élet, újra besodródott az irodalmi és politikai mozgalmakba. Csengery ösztönzésére egy pár tanulmányt írt, báró Eötvös sürgetésére elfoglalta akadémiai székét s emlékbeszédet tartott Gerando Ágost külső tag fölött, báró Kemény *Pesti Naplójába* politikai czikkeket írt s Pest városa közgyűlésén egy párszor fölszólalt.

Lukácsnak lelke mélyén általában nem hiányzott a közszellem, de önszántából nem igen ébredt tevékenységre, kevés volt becsvágya, önbizalma, de a viszonyok nyomásának és barátai ösztönzésének nem tudott ellenállani, ha bizonyos helyzetben kötelességet vélt teljesíteni. Most is azt hitte, hogy senkinek sem szabad hallgatnia, a kinek múltjánál fogva némi

hatása lehet a közügyekre. Úgy is mindenütt sok az eszmezavar s a régi szenvedélyek ébredezni kezdenek. Deák és Eötvös voltak reá legtöbb befolyással, ez újabb, bár rövid ideig tartó politikai szereplésében. Deákot mindig meglátogatta, valahányszor külföldről haza jött s most, 1860-ban, sokszor fölkereste, vagy ebédelt vele az *Angol királynő* vendéglőben. A *Pesti Napló*ba írt cikkeinek egy része az 1848-diki törvények érvényességét védi, bár elismeri, hogy némi részben módosításuk szükséges, de egészen különböző kérdés: *quid juris* és *quid consilii*. Módosításukat csak azon tényezők eszközölhetik, a melyek létrehozták és ugyanazon a módon. A jogfolytonossághoz minden körülmények között ragaszkodni kell a nemzetnek. Midőn a kormány nem az 1848-diki választó törvény alapján akarja összehívni az országgyűlést, *Törvény-e vagy patens* cikkeiben ostromolja e törekvést, s nemcsak törvénytelenységét mutatja ki, hanem azt is, hogy még a kormány, az 1848-diki törvények ócsárlóinak szempontjából sem ajánlatos, szükséges és célravezető. Fölszólal a fővárosban, itt-ott a vidéken mutatkozó tüntetések és zavargások ellen is. «A sajtó szabadabban mozoghat — úgy mond — a megyei termék már megnyíltak vagy legalább kevés napok múlva meg fognak nyílni, a közvélemény a nemzet kivánságai, követelései, igényei törvényes orga-

numok hiával nincsenek többé, melyek által nyugodt, higgadt és elhatározott komolysággal és méltósággal nyilatkozhatnak . . . Macskazenékkal, ablakbetöréssel, már most jelentéktelenné vált jelképeknek összezúzásával és bepiszkolásával se sikert, se babért nem aratunk, az ilyenekkel csak szent ügyünket veszélyeztetjük. Ürügyet adunk ezzel a szabadság ellenségeinek, a reactió embereinek azon általán terjesztésére, a békeszerető polgároknak azon alaptalan hiedelem meggyökereztetésére, hogy szabadság és rend összeférhetetlenek. *Malo periculosam libertatem quam tutum servitium*, nem mindenkinek jelszava. Mi, kik e jelszót magunkénak valljuk és szívünkben hordjuk, kik nem riadunk vissza a szabadság veszélyeitől s nem kívánunk oly biztosságot, melyet a szolgaság nyújt, méltóbb mezőt kereshetünk, melyen a szabadság érdekében veszélyekkel daczolhassunk. A szabad szó gyakorlata most van napirenden, melynek kimondásától: *nec civium ardor prava jubentium, nec vultus instantis tyranni*, nem rettentí el az igaz hazafit.

E téren is szükséges a bátorság, itt is veszélyekkel találkozhatunk s talán komolyabbakkal, mint az ily utczai rendetlenségnél és csendháborításnál, melyek alkalmával gyakran a főindítók és szereplők sértetlenül illannak el a veszély elől s ez olyanokat ér, kiket csak

a kíváncsiság vagy épen a véletlen hozott e dicsőségtelen csataterre».

Mindezekben Deák szelleme érzi, a ki ugyan még nem szólalt föl a nyilvánosság terén, de magánkörben épen nem titkolta nézeteit a legfőbb kérdésekről. Deák szellemében s talán fölszólítására lépett föl Lukács Pest városa közgyűlésén is, midőn az absolut kormány magánjogi intézkedéseit minden átmenet nélkül meg akarták semmisíteni, a mi a társadalmi viszonyok megrendülését vonta volna maga után. Hozzászólott még a *Pesti Napló*-ban a nemzetiségi kérdéshez is. Itt már inkább az Eötvös hatása alatt áll, a ki erről a kérdésről később egy terjedelmes röpiratot írt. Lukács négy cikkben tárgyalja a kérdést; igazolja az 1848 előtti törvényhozást a nyelv kérdése ügyében, megbírálja a Schwarzenberg és Bach rendszerét, a kik a nemzetiségek egyenjogosítását írták zászlójokra s németesíteni akarták az egész országot. Méltányosságot tanácsol a nemzetiségek irányában s megadni javasol minden oly engedményt, mely az ország egységét nem veszélyezteti s a közigazgatás és törvénykezés nagy hátránya nélkül megadható. Nem tartja tanácsosnak, hogy a magyar törvényhozás a nemzetiségeknek kevesebbet adjon, mint a mennyit egyfelől a reactio, másfelől a forradalom ígér. A forradalom alatt az emigratiót érti, melynek köré-

ben nem egyszer fölmerült a nemzetiségek kérdése, s így külföldön tartózkodása alatt jól ismerhette az itt szóba jött, hol mérsékeilt, hol túlzó nézeteket. Lukács cikksorozata hirlapirodalmunkban először pendítette meg részletesebben e kényes kérdést s bár fejtegetése nem épen kedvező fogadtatásra talált, az általa hirdetett eszméknek némi nyomait találjuk később törvénykönyvünkben.

Az 1861 tavaszára hirdetett országgyűlésre a választások megkezdődtek, s Lukács, a ki 1860 óta oly élénk részt vett a mozgalmakban, most hajlandónak mutatkozott a képviselőség elvállalására, de nem akart előre tolazkodni és költeni sem akart, nem annyira takarékossgból, mint elvből és önérzetből. Jelöltsége szóba is jött a Lipótvárosban, de majd a Szalay Lászlóé is szóba jövén, ő visszavonult és mindent megtett kedves barátja megválasztására, a ki aztán meg is választatott. Egy barátja följánlott neki egy oly megyei kerületet, melyben befolyása volt; visszautasította, sértette önérzetét, hogy más pártfogásából fogadjon el megbízást s lehető bukását restelte volna. Ha önként, minden utánjárás nélkül megválasztják, örömetst elfogadja a megbízást, mert úgy ez azt jelentette volna, hogy szükségét érzik a képviselőházba küldésének. Mint-hogy nem érezték szükségét, visszavonult s olvasmányainak és a társasköröknek élt. Volt

benne a nőiességnek és férfiaságnak némi különös vegyülete. A mint lelke a részvét és ösztönzés egy meleg sugarára éledt és tevékenységre buzdult, úgy lehangolta, visszariasztotta és tétlenségbe süllyeszté egy hideg vagy durva érintés. Így támadt rossz kedvében zárkózott és makacs volt, míg jó kedvében nyílttá, engedelkenynyé és buzgóvá tette, mind fölebb emelve lelke szárnyait.

Ez időtájt sokszor látogatta Teleki Lászlót, a kit a szász kormány Drezdában elfogatott és kiszolgáltatót Bécsnek, a kinek azonban a király megkegyelmezett azon föltét alatt, hogy nem hagyja el a monarchiát, megszakít minden összeköttetést az emigratióval s egyelőre nem elegyedik politikába. Lukács régi, még gyermekkori barátja volt Telekinek s ha eltértek is néha politikai nézeteik, a rokon műveltség, a kölcsönös becsülés, lovagias érzés szorosan összefűzték őket. E barátság az évekkel együtt növekedett, különösen a száműzetés éveiben, midőn Lukács nem egyszer kereste föl Telekit, a kinek jól esett, hogy van egy oly barátja, a kit, minden politikai érdek nélkül, csak a rokonszenv köt hozzá. Lukács mihelyt meghallotta Teleki elfogatását és szabadon bocsátását, sietett föl Bécsbe. Épen úgy sejtette, látta a helyzet örvényeit, mint maga Teleki, a kinek ekkor már tudomására esett, hogy az emigratio mily méltatlanul

gyanusítja s benn a hazában mily örömríadva várják mindazok, a kik lehetetlenné akarják tenni a kiegyezést, még akkor is, ha az lehető volna. Midőn visszautazott, Teleki a pályaudvarig kíserte, ünnepélyesen fölkérte őt, hogy halála után, mert életének elébb-utóbb véget fog vetni, legyen védője szóval és tollal, ha rágalmakkal szennyeznék emlékét. Lukács Pesten is élénk részvéttel kíserte Teleki lélekállapotját, s öngyilkossága, bár lesújtotta, épen nem lepte meg, mert Teleki a katastropha előtt egy pár nappal megvallotta neki, hogy helyzete tarthatatlan, hogy élete terhére van s annak véget fog vetni. S a hű barát beváltá ígéretét szóval, tollal egyaránt. Mindjárt a katastropha után levelet írt gróf Károlyi Györgynének külföldre, melyben jelentette Teleki halálát s tájékozást nyújtott indokairól, különös tekintettel az emigrációra. A levél másolatban csakugyan bejárta az emigratio köreit. Majd nyilatkozatot küldött, másoktól is aláíratva, az augsburgi *Allgemeine Zeitung*ba, mely lap azzal gyanúsította Telekit, hogy a fejedelemnek adott szavát megszegte, titkos levelezésbe bocsátkozott a monarchia ellenségeivel, különösen III. Napoleonnal, a mi kiderülvén, szégyenében vagy féltében lőtte meg magát. A nyilatkozat tiltakozás volt a rágalom és koholmány ellen. Néhány héttel később, Lukács az Akadémiában emlékbeszé-

det tartván Teleki fölött, főkép mint íróról szólt ugyan, de szintén kiterjeszkedett a katasztróphára is, a mennyiben kötelességének ismerte, minden oly ráfogás ellen tiltakozni, mely elhúnyt barátjának jellemén, becsületén, emléken csorbát ejthetne. Előadta, hogy Teleki szabadon bocsátásának minden föltételét híven teljesítette: a monarchiát nem hagyta el, az emigrációval megszakított minden összeköttetést, a mi pedig a harmadik föltételt illeti, az alkotmányos politikai működését megszorító *ideig-óraig* kifejezés értelmezését ő magának tartotta fönns s azt három hónap lefolyása után, az országgyűlés kihirdetésével lejárnak tekintette, de lejárnak tekintették azok is, kik e föltételt elébe szabták, mert az országgyűlés felsőházába királyi levéllel hívták meg. Ha szabadságában állott, adott szavával nem ellenkezett alkotmányos jogait a felsőházban gyakorolnia, miért ne a képviselőházban is, hova őt választóinak osztatlan bizalma küldötte.

Az öngyilkosság okát az emlékbeszédben is csak röviden és általánosságban említi, Telekinek azt a hitét emelve ki, hogy a fönforgó körülmények között halála üdvösebb a hazára, mint élete. De saját önéletrajzi töredékében, hol újra visszatér Telekire, bővebb fejtegetésbe bocsátkozik, előadja, hogy Teleki az országgyűlés megnyiltával nem a felirati, ha-

nem a határozati párthoz csatlakozott, úgyszólván akarata ellen vezére lett; e párt legközelebb állott egész életén át vallott politikai elveihez, leginkább megfelelt kényes helyzetének, mert e párt nem lépett ugyan forradalmi térre, de legtovább ment ellenzéki irányban és e szerint gyanú nem érhette, mintha visszanyert szabadságáért bármit engedett volna politikai elveiből. Nem kárhoztatta ellenfeleinek, a fölrati pártnak politikáját, sőt elismerte, hogy békés úton csak a szerint érhetni célt, nem is óhajtotta, hogy saját pártja többségre vergődjék, nem örvendett, sőt búsult rajta, hogy folyvást növekedik; jobban szerette volna, ha egy csekély kisebbség gyűl vala zászlója alá vagy épen egyedül marad, leginkább kívánta volna a visszatérést börtönébe. Már az előleges értekezleteken kitűnt, hogy a határozati pártnak többsége van s a fölrat le fog szavaztatni s így a békés kiegyenlítés lehetősége a nemzet részéről már csírájában el van fojtva. Teleki egész súlyát érezte a felelősségnek, mely őt mint pártvezért terhelni fogja. De hogyan háríthatná el föllépésének gyászos következéseit hazájáról, nemzetéről? Megtagadhatta-e egész múltját, elveit, szavait, önmagát? Pártfeleit, a kiket nevének varázsa s jellemébe vetett bizalom gyűjtött zászlaja alá, a győzelem előestéjén rábíthatja-e lemondásra, föloszlásra?

Ily önmegettagadás emberi erőből ki nem telik. Volt könnyebb út kiszabadulásra e kényes helyzetből, oly út, melyen már rég járt az esze: a halál. Véres tetemét dobván az út közepére, a melyen pártfelei őt követték és épen a csata előestéjén, ez néma intésül szolgálhatott és szolgált is nekik, hogy tévúton járnak, mely örvényhez vezet, hova magokkal ránthatják a hazát, nemzetet is. A párt megértette az intést, a szavazáskor a többségben levő határozati párt néhány tagja elhagyta a termet s így többségre hagyta jutni a fölrati pártot. Így magyarázza meg Lukács Teleki öngyilkosságát s e magyarázatot mind a lélektani okok, mind pedig saját baráti értesülése nemcsak a valószínűség, hanem a bizonyosság színvonalára is emelik.

Lukács szívéen mély sebet ütött e katastropha, de élete csakhamar oly fordulatot vett, mely boldogsággal tölté el. Beteljesült, a mit nem remélt, a miről rég lemondott, hogy megházasodjék és boldog férj lehessen. Valóban, Lukács házassága mind reá, mind barátaira nézve egészen váratlan volt. Senki sem ismerte e viszony fejleményeit s maga Lukács sem sejthette az nap reggelén, hogy vőlegény lehet, melynek estéjén valóban az lett. Pedig e viszony fejlődése és kifejlődése oly természetes volt, csak a személyek voltak kivételesek. Lukács az országgyűlés megnyitásakor és Te-

leki halála után egészen visszavonúlt a politikától és gyakrabban kereste föl a társasköröket, szórakozás és enyhület végett. Ezek egyikében egy mintegy huszonkét éves árva leány vonta magára figyelmét. Birly Krisztinának hívták, Birly Ferencznek, egy kitűnő orvosnak leánya volt, második nejétől, Schedius Krisztinától. Az atya, neje már előbb meghalván, végrendeletében oly módon hagyta két anyától született gyermekeire összes vagyonát, hogy a második nőtől maradt két gyermek része csak akkor osztassék meg, ha Krisztina, a fiatalabb is, huszonnégy éves lesz. Az idő még nem érkezett el, de tudta mindenki, hogy Krisztina gazdag örökösnő s legalább kétszázezer forint vár reá, s épen azért nem hiányoztak udvarlói. Azonban Krisztina nem sokat gondolt velök. Szívesen elmulatott a társaskörökben, de az udvarlók bókjainál inkább kedvelte a művészetet és irodalmat, sőt a tudományt is. Hidegnek, tartózkodónak, sőt néha büszkének is látszott, pedig mélyen érző szíve volt, s a mi ritkább, a nőiséggel erős akaraterőt párosított. Lukács így jellemzi őt önéletrajzi töredékében: «Férfias lélek női gyöngédséggel, gyermekded szendesség és vidámság komoly világnézlettel, tudományos műveltség a legkisebb fitogtatás nélkül lágy kedély éles ítéllettel, összhangba olvadtak benne össze.» S e lelki tulajdonokat még szebbé tet-

ték nemes arcza, mély tűzű szemei és deli termete.

Lukács örömet elbeszélt vele; műveltsége és szépsége egyaránt vonzották. Mindig szerette a derék nők társaságát, a nélkül, hogy udvarlójuk legyen, s örvendett, hogy Krisztínával ismeretsége szaporodott, midőn az utolsó években úgy is annyi derék nőismerősét veszítette el. Krisztina is örömet hallgatta a tapasztalt férfiút, a ki annyit tanult, utazott s oly érdekesen tud társalogni. Egyszer a spanyol irodalomról beszéltek. Krisztina sajnálta, hogy nem tud spanyolul. Lukács megjegyezte, hogy annak, a ki tud francziául vagy olaszul, épen nem nehéz nyelv. Krisztina másnap spanyol nyelvtant vett s fölkerlte Lukácsot, hogy adjon neki egy pár leczkét a spanyol nyelv elemeiből. Lukács szívesen teljesítette kérését s így alkalma nyílt többször találkozni és bővebben megismerkedni vele. Meglepte őt a leány tanulékonyága, szellemessége és szívjósága; mindez lassanként, de annál mélyebben erős rokonszenvet és hő tiszteletet ébresztett benne. Mind inkább érezte, hogy egy késő szenvedély örvénye vonja. Már ötven éves, a lyánynál több mint kétszerte idős; ily korban a szerelem mások előtt csak nevetség, de szégyenítő fájdalom reá nézve. A mellett a leány sokkal gazdagabb, mint ő s megkérésével a pénzvággy gyanujába jöhet. Úgy hitte, még

van ereje legyőzni szenvedélyét. De midőn látta, hogy a leány mily állandó vonzalommal, szíves barátsággal viseltetik iránta, megdöbrent, félt önmagától és féltette a leányt, mert ha megkérné, talán önfeláldozó barátságból hozzá menne. Legjobb lesz, véget vetni mindennek és külföldre utazni — gondolá magában — s búcsúlátogatásra ment a szeretett leányhoz, a kitől örökre el akart szakadni. Krisztina kiérezte távozása okát, de nem célzott reá, csak sajnálta, hogy oly hosszú időre nélkülöznie kell társaságát. A búcsúest különben elég vidáman folyt le, mert később vendégek is élénkíték a társalgást. Elváláskor a leány arra kérte a távozót, hogy elutazása előtti nap még egyszer látogassa meg. Lukács megkönnyebbülve távozott s pontosan megjelent a kitűzött napon. Egy darabig minden elfogódás nélkül beszélgettek a külföldi utazásról, a tájakról, városokról, különösen Párisról és Svájcyról. Midőn Lukács kalapját vette s búcsúra nyújtá kezét, Krisztina kérte, ne menjen külföldre, maradjon Pesten. «Nem maradhatok» — volt a válasz. — «Ha csakugyan utaznia kell — kiáltott föl a leány hirtelen — akkor vigyen magával!»

Így pattant ki a kölcsönös vallomás, így történt meg az eljegyzés; 1862 nov. 7-dikén esküdtek meg a lipótvárosi templomban, csupán családi körben s azonnal külföldre indul-

tak. Nem rövid nászút volt, hanem megkezdése külföldi tartózkodásuknak. Nyolcz boldog évet, legnagyobbrészt utazásban, töltötték Közép-, Nyugat- és Dél-Európa országaiban. Leghuzamosabban Salzburgban laktak s rokonait három vagy négy ízben csak rövid időre látogatták meg. Lukács, mintha szégyelte volna boldogságát ismerősei előtt, minél távolabb kívánt élni hazájától. Élte alkonyát megara-nyozta a szerelem és szép őszi napok derültek reá másodvirágzással. A nő szerette férjében azt a finom gyöngédséget, mely ritka a férfiakban s ha nem ér is föl a szenvedély hevével, minden esetre tartósabb. A férj szerette nejében azt a csendes türelmet, nyugodt határozottságot, mely nem volt meg benne s épen azért jól esett kétkedő és töprengő lelkének. A nő bámulta férje nagy műveltségét, sokféle ismereteit s örömet hallgattá, bármiről beszélt s folyvást tanulni kívánt tőle. A férj örvendett, hogy tudománya hasznára lehet valakinek, épen annak, a kit annyira szeret és fáradhatatlan volt abban, hogy mind arról, a mi érdekelheti tájékozhassa. Együtt olvastak könyveket, együtt élvezték a művészetet s az utazás változatosságát. Mi másnak tüntek föl most Lukács előtt a természet, emberi szorgalom és művészet remekei, mint a midőn önkéntes száműzetésben barangolta be Európát. Mily kifogyhatatlan és találékony

volt minden nemű tervben és meglepetésben, melyekkel nejének örömet okozhatott. S mily jól érezte magát gondossága alatt, kivált ha valahol egy pár hónapra megtelepedtek. Egymásnak és egymásért éltek s a korra nézve egyenetlen házasság, melynek sokan rossz véget jósoltak, a legboldogabb volt. A férj soha sem bánta meg, hogy fiatal leányt vett nőül, valamint a nő sem, hogy egy éltes férfival kötött frigyet. A korkülönbséget kiegyenlítette mindkettőjük szellemi fenköltsege és kivételes jelleme.

«De a sors nem ad ingyen semmit — mond Lukács önéletrajzi töredékében, — a nagy boldogságot nagy fájdalommal kell megfizetni». Nyolcz boldog év után, egy hegyi kirándulás alkalmával, Krisztina áthült s a tüdőjében hirtelen fejlődött, de visszaverődött gyulladás végzetessé vált reá nézve. A tüdőbajhoz később szívbj is járult; csakhamar Meránban telepedtek le. Lukács négy éven át újra betegápoló lett, a nejéé, mint volt azelőtt évekig az anyjáé. Kísérte a beteget sétáin, ott ült karosszéke mellett, olvasott neki, virrasztott ágyánál, ezer gyöngédséggel vette körül és igyekezett titkolni előtte betegsége gyógyíthatatlanságát. A nő is mutatta férje kedvéért, hogy hisz gyógyulásában, de tudta: lassanként sírjához közeledik. Panasz nélkül tűrte sorsát, nem vesztette el lelki erejét, vidámságát, komoly

tanulmányokban keresett és talált szórakozást. A betegség látható előhaladásával fölöslegessé vált mindkét részről a titkolódzás. A nő végrendeletet akart tenni s egész vagyonát férjére hagyni. De a férj nem fogadta el s bocsánatot kért tőle, hogy ez egyetlen kérését nem teljesítheti. Így az egész vagyon a testvérekre szállott. A közelgő halál nem tette búsabbá a szenvedőt. Férjével együtt kiválasztotta a meráni temetőben mindkettőjük örök nyughelyét. Megépítették sírboltjokat, fölírátták reá mindkettőjük nevét; csak a halálozás év- és nap-száma hiányzott. Az egyik név nem soká váratott magára. Krisztina 1874 jan. 13-dikán végbúcsút vett férjétől, megköszönve neki annyi éven át tanúsított szeretetét, búcsút cselédeitől, a kik oly híven szolgálták s egy stoikus férfiú nyugalmával hűnyta be szemeit.

Lukács a temetés után néhány hétig még Meránban maradt. Az ottani jótékony intézetekben neje nevére néhány ezer forintnyi alapítványokat tett és intézkedett a sírbolt gondozásáról. Aztán útnak indult. Azelőtt huszonkét évvel, midőn anyja meghalt és hazája haldoklott, külföldre utazott, most hazájába tért enyhülni, a míg a meráni sírboltban reá váró üres helyet betölthetné.

V.

Lukács Buda-Pesten nem családi házába telepedett le, hanem az *Angol királynő*ben fogadott szállást. Mintha minden csak rövid időre való, ideiglenes volna neki az életben. Meglátogatta régi barátait, de közülök báró Eötvös, Szalay már meghaltak, báró Kemény szellemi világa kialudt; fölkeresett egy pár szalont, hol egykor kellemes órákat töltött, de most már nem volt a régi élénk társalgó, a kit annyira kedveltek. Részt vett az Akadémia és Kisfaludy-Társaság üléseiben, de többé semmit sem írt. Úgy nyilatkozott, hogy már rég befejezte írói pályáját s most nem kezdi újra, azonban szeretne emlékiratokat írni, melyek csak halála után jelennének meg, ezt is inkább alanyi, mint tárgyi indokból írná. Így még egyszer visszaélné ifjúságát, férfikorát; emlékeiben talán enyhületet találna, minden esetre a munka elfoglalná, szórakoztatná s minthogy figyelmes nézője volt a harminczas és negyvenes évek eseményeinek közéről érintkezett a magyar közélet vezérférfiaival, talán némi adalékkal szolgálna kora történetéhez. De szeme meggyöngyülvén, még most nem fog a munkához, várja javulását. Meglehetősen visszavonult életet élt, leginkább rokonai s egy pár régi barátja körében. Koronként el-ellátogatott Meránba, neje

sírját meglátogatni, s onnan Olaszországba vagy Párisba, néhány hétre. Általában nem akart többé a közéletben szerepelni, s mégis, legalább három évre, akarva nem akarva, kénytelen volt föl hagyni szándékával.

A Kisfaludy-Társaság elnöke, Toldy Ferencz, 1875 deczemberében meghalván, néhány tag Lukácsot jelölte ki utódjául. Úgy hitték, hogy mint egyik legrégibb tagot, méltán megilleti e kitüntetés, másfelől egy kis elfoglaltság talán enyhíteni fogja szomorú napjaiban. A következő év februárján csakugyan majdnem egyhangúan a Kisfaludy-Társaság elnökéül választott. Ő maga nem tudta társai szándékát. Senki sem értesítette felőle, mert tudták, hogy vissza fogja utasítani, de így talán nem állhat ellent. Úgy is történt. Midőn egy pár barátja értesítette őt megválasztásáról, az annyira meglepte, hogy nem tudta, mit csináljon, másfelől a társaság gyöngédségét nem akarta gyöngédtelenséggel viszonzni. Elfogadta a megbízatást, de három év múlva a tisztújító gyűlésen kijelentette végleges visszavonulását. Búcsúbeszédében híven tolmácsolják lélekállapotját s rajzolják jellemét a következő szavak:

«Testben, lélekben megtörve, tértem vissza ezelőtt négy évvel, hosszú távollét után hazamba. Teljesen elfeledettnek hittem magamat; már alig számítottam magamat az élők

közé. Valamint tetszhalál, úgy tetszélet is fordul elő az emberek közt, többször, mint hinniök. Az ember mozog, táplálkozik, beszél, nevet is olykor, de csak gépszerűleg; nem érez közösséget élő embertársaival, nem osztózik örömeikben, fájdalmaikban, reményeikben, aggodalmaikban, mintha mindazt, a mi körülötte történik, csak álmodná, vagy mintha másvilági erkélyről nézné az emberi élet tragikomédiáját, nincs oka, hogy meghalni, de nincs is, hogy élni kíváncs; nem is él, csak létezik, csak élni látszik. Ily lélekállapottal tértem vissza honfitársaim közé s íme, mit tapasztaltam. Megismertek, szívesen fogadtak, még arra is emlékeztek, hogy valamikor régen, hazám írói közt foglaltam helyet, miről pedig magam is elfeledkeztem volt, sőt még arra is méltónak találtak, hogy e díszes helyre emeljenek, melyet előttem a nemzet kedveltjei, hazánk elsőrangú írói foglaltak volt el. Megválasztatásom annál váratlanabb volt magamra, annál meglepőbb lehetett másokra nézve, mert noha régentén, mint essayista, többféle tudományággal foglalkoztam, a költészet és széptan mezején nem munkálkodtam soha (ifjúkori kísérleteim a műfordítás terén számba sem jöhetnek): tehát épen e társaság működési körében szakember nem vagyok s szakíró, szaktudós egyáltalában soha nem voltam, nem is akartam annak látszani, ma-

gamat másnak, többnek irodalmi dilettansnál soha sem tekintettem... Barátaimtól, honfitársaimtól a szíves fogadás, író társaim részéről a nem várt, nem reménylett, nem keresett, sőt aggódva elfogadott kitüntetés, egy utolsó napsugarat vetett éltöm alkonyára, újra fölgújtotta lelkemben a már-már elhunyo élet szikrát. Ezért hálás voltam, vagyok és leszek utolsó leheletemig és szükségét érzem hálámnak ez alkalommal is kifejezést adni, tettel pedig hálámat épen azzal bizonyítom, hogy a reám ruházott díszes hivatalt ifjabb, szakértőbb erőnek akarom átadni, megértvén az óra ütését, mely visszalépésre int a nyilvános élet teréről.»

Valóban, mintha elnökké választása fölélesztette volna benne az életszikrát. Buzgón teljesítette az elnöki teendőket s minden úton-módon igyekezett szolgálni a társaság érdekeit. Nem egyszer emlegette, hogy a szép-irodalmi pálya hálásabb, mint a politikai; ő élete jó részét leginkább a politikai irodalomnak szentelte és soha sem választották meg képviselőnek, mint műfordító csak ifjú korában művelte a szépirodalmat s íme a szép-irodalmi írók, akarata ellenére, elnökké választották. De mégis, mintha nem tudná egészen föltalálni magát a változott irodalmi viszonyok s új író társai közt. A régibb korból, a tagok sorában, alig volt már négy-öt társa, s azt

hitte az ifjabb nemzedékről, hogy talán azt sem tudja róla: vajjon valaha írt-e valamit. Csodálkozott, hogy a Kisfaludy-Társaság mellett egy egész új szépirodalmi társaság alakul, a Petőfi-Társaság, mintha egy ötven választott tagból álló társaság nem volna elég az egész magyar szépirodalomnak. Mosolyogva jegyezte meg, hogyan változik a világ, az ő idejében a Kisfaludy-Társaság ifjabb tagjai szorgalmasabban látogatták az üléseket, mint az idősek, most az idősek szorgalmasok, az ifjak alig jelennek meg, pedig megválasztatásukat mintegy követelni látszanak. Újra olvasgatni kezdte a magyar szépirodalmi munkákat, kivált a regényeket; elismerte, hogy az újabbak jobban tudnak elbeszélni, mint a régiek, de sokkal kevesebb az érzékek a történelem és élet igazsága iránt. A hírlapokról szólva, szintén elismerte, hogy élénkebbek és változatosabbak, mint a régiek, de megbotránkozott a tények öntudatos ferdítésén, a rágalmazó hajlam szemérmertlenségén, melyben oly fájdalmas haladást kezd tenni sajtónk. Erős Deákpárti volt, elítélte a közjogi ellenzéket s midőn az 1867-diki kiegyezés kicsinylését s a közös ügyeket nem ismerő régi alkotmány dicsőítését olvasta az ellenzéki lapokban, szánakozva sóhajtott föl: ezek az urak vagy nem őszinték, vagy nem tudják, mit beszélnek.

Azonban minderről nyilvánosan semmit sem

szólott. Elnöki beszédeiben került minden éle-
sebb irodalmi vagy politikai célzást, sőt a
Petőfi-Társaságot üdvözölte is, mint a mely a
Kisfaludy-Társaságéhoz hasonló célú tűzött
ki magának; hadd induljon meg tehát a ver-
seny a két társaság között, melyben vesztes
egyik sem lehet. A legtöbbször a multakon
borong s belevegyíti elegiai hangulata alanyi-
ságát. Mindjárt első beszédében a régi jó időről
emlékszik meg, mely irodalmi és politikai
tekintetben nem volt oly kedvező, mint a
mostani, de mégis vidámabbak voltunk. Akkor
a kezdet nehézségével küzdöttünk, elmaradt,
alacsony helyzetből kiindulva, folytonos hala-
dás, emelkedés érzése lelkesített; most néha
oly érzés száll meg bennünket, mintha a föld
alattunk inogna és süllyedni kezdenénk. Azon-
ban a jelen talán jobb, mint a minőnek lát-
szik, mit süllyedésnek érzünk, csak megállá-
podás, pihenés, erőgyűjtés újabb haladásra.
Azért ne csüggedjünk s törekedjünk csügge-
detlen erőfeszítéssel helyzetünk javítására. Egy
másik beszédében az ez időtájban elhunyt
Deákot siratja el, mint a szépirodalom kedve-
lőjét és pártfogóját. A harmadikban az iroda-
lomnak fontosságát emeli ki a nemzetiség
szilárdítására és fejlesztésére nézve. s ez irány-
ban a tudományos és irodalmi egyesületek
üdvös hatását s egyszersmind védi a Kis-
faludy-Társaságot az ellene szórt léha vádak

ellen. A negyedikben a társaság elhúnyt tagjairól emlékezik meg, különösen azokról, akik kortársai voltak s önkénytelen kitör belőle a búskomolyság. «Nem irigylendő sors — úgy mond — magas kort érni. A koros ember élő halottnak, másvilági lénynek, hazajáró léleknek érzi magát az ifjú nemzedék körében; csak múltja van, jövője nincs, csak emlékezései vannak, reményei nincsenek. Emlékezni, csak mindig emlékezni, vajmi szomorú működése a léleknek, akár átszenvedett fájdalomokat újítson meg a visszaemlékezés szívünkben, akár elveszett öröm és boldogság idézze föl előttünk. Igazat mond Dante: «Nessun maggiore dolore che ricordarsi del tempo felice nella miseria.» Hasonló hangulatú utolsó beszéde is (1879); ebben mint elnök elbúcsúzik a társaságtól s hanyatló életet emlegeti, melyet kór és betegség aláástak.

Mindezt nem szónoki hatás kedvéért szövi beszédeibe. Valóban beteges volt, szemei mind inkább gyöngültek s egy szemorvosi tekintély fölismerte rajta a szürke hályog kezdetét, megjósolta vakulását. Lukács pessimismusa mind sötétebb színben látta a jövőt. Mily szomorú évek várnak reá, öreg, vak emberre. Kezdett megbarátkozni az öngyilkosság eszméjével; eszébe jutott kedves barátja, Teleki László, a kinek szintén lehetetlenné vált az élet s nem borzadt vissza az öngyil-

kosságtól. Miért ne tehetne ő is úgy? Nem osztozott azok nézetében, a kik azt állítják, hogy az öngyilkosság minden körülmények közt bűn és gyávaság. Elismerte, hogy vannak esetek, melyekben csakugyan bűn és erkölcsi gyávaság az élettől együtt lerázni magunkról a mások iránti kötelességeket s a becsület vagy kegyelet tartozásait, de ez esetek egyike sem illik reá. A világon nincs senki, a ki iránt bárminő kötelezettsége lenne, nem él már senki, a kinek szeméből az ő halála csak egy könnyet is kifacsarna, csak egy percznyi szívszorulást is okozhatna. Sokáig tépelődött ily gondolatokkal s végre is elhatározta, hogy önmegadással várja be természetes halálát s addig is emlékiratai megírásában keres enyhületet. Nem írói vagy másnemű hiúság ösztönzi e munkára, hanem lelki szükség s nem annyira munkásságának terméke lesz a könyv, mint inkább maga a munkásság, erőfeszítés indoka és célja vállalkozásának. Meg is írta tervrajzát, mely a Kisfaludy-Társaságtól kiadott *Szegedi Árvíz-könyvben* jelent meg s némi önéletrajzi töredéket is foglal magában.

E közlemény szerint emlékiratai önélet- és korrajz vegyületei lettek volna, öt részben. Az első, *Magyarország egy félszázad előtt* címmel, gyermek- és ifjúkora keretében a huszas és harminczas évek társadalmi, politikai és irodalmi viszonyait rajzolta volna; a második,

A *forradalom előtt*, a negyvenes éveket; a harmadik, A *forradalom alatt*, az 1848—49. évek eseményeit; a negyedik A *forradalom után* az ötvenes és hatvanas években történeteket; végre az ötödik, *Egy boldog házasság története* címmel, házassága történetét, legboldogabb és legszomorúbb éveit. A munka terve és hozzá az előkészületek elfoglalták egész lelkét s most már közelendő vakságával is kibékült. Úgy hitte, hogy vaksága csak előnyös a megirandó munkára nézve, a mennyiben elméje elzárva a külvilág szórakoztató behatásaitól, inkább fog elmélyedni a múltba, s annak képeit, eseményeit, szereplőit élénkebben fölidézi emlékébe. Egy művelt fiatal embert fogadott maga mellé, a ki eljárjon hozzá addig is olvasni, a kinek tollba mondhatta levelezését s így szoktassa magát lassanként jövőendő állapotjához. A munkát az utolsó részszel akarta megkezdeni, mint a melynek tartalma, tárgya minden részletében oly élénk színekkel áll emlékében. Még egy más ok is ösztönözte, hogy munkáját a végén kezdje. «Merengeni örökre elvesztett boldogságom emlékein — úgy mond önéletrajzi töredékében — elmondani fűnek-fának s a mennyire embertársaimat fárasztani nem akarom, a néma, siket lapoknak, hogy mit bírtam, mit vesztettem e nőben, kivel együtt kimúlt életemből minden öröm, minden érdek; képét festeni, külső alka-

ját és belső valóját, a mint bennem él, a mint zárkozott természeténél fogva csakis előttem nyilatkozott, emlékét föntartani, a mennyire írói toll és különösen az én írástól elszokott tollam arra képes; az nekem szükséggé vált, enyhíti a fájdalmat, a mely szívemet mintha szét akarná repeszteni. Ezzel a kegyelet, hála és szeretet adóját akarom leróni azon lény iránt, a ki csak nekem és értem élt s engem a legtisztább boldogsággal ajándékozott meg: erre akarnám fordítani minden erőmet, mi az aggkor; testi és lelki szenvedések után még fönmaradt.»

Azonban egyetlen részszel sem készülhetett el, sőt a terven kívül semmit sem írhatott meg belőle. Mind készült hozzá s 1881-ben csakugyan meg akarta kezdeni, de folyvást gyöngülni érezte erejét. Ez év őszén ágyban fekvő beteg is lett; unokaöcscsei híven ápolták, de ő már nem igen remélte fölgyógyulását s ünnepélyesen megígértette egyik unokaöcscsével, hogy fölbonczolva temetteti el, mert fél az élve eltemetéstől. S valóban három heti betegség után, november 5-dikén, délután négy órakor meghalt, szívszélhűdésben. Unokaöcscse teljesítette végakarátát; holtteste a kerepesi temetőben véghezment beszentelés után, unokaöcscseitől kísérve, Meránba szállíttatott s a sírboltban neje mellé helyeztetett el.

Végrendeletét még neje halála után, 1874-ben

megírta, de az a változott viszonyok miatt elavúlván, 1877 májusában újat írt, mely halála után egy pár nappal kihirdettetvén, minden pontjában teljesítettett. Nem felejtkezve el egy pár pesti és meráni jótékony intézetről, az akadémiának húszezer forintot, a Kisfaludy-Társaságnak tízezer forintot hagyott, a neje nevét viselő pályadíjakra. Vagyona többi részét rokonainak, de csak nőrokonainak hagyta, azt tartván, hogy ezekről gondoskodni kötelesség: a férfiak gondoskodhatnak magokról, a nők ezt nem tehetik s unokaöcscsei úgy is oly állapotban vannak, hogy támogatásra nem szorúlnak.

Így végezte be életét Lukács Móricz, méltóan önmagához. Nem csak az irodalomnak volt gentlemanje, hanem a társadalomnak és közéletnek is. Mint író és a közélet emberét, kortársai közül fölülmúlhatták és fölül is múlták többen, de mint fiút, barátot, férjet és nemes szívű férfiut aligha. Ő leginkább ezt tűzte ki élete föladatául és híven meg is oldotta.

ARANY LÁSZLÓ.

SZÜL. 1844 MÁRCZIUS 24-ÉN, MEGH. 1898 AUGUSZTUS 1-ÉN.

BEVEZETÉSÜL KÖLTEMÉNYEI KIADÁSÁHOZ.

1898

Arany László összes költeményeit veszi itt az olvasó, melyeket ő maga soha sem gyűjtött össze. Általában keveset gondolt költeményeivel, mióta a hetvenes évek derekán végkép visszavonult a költészettől. Kiadója folyvást sürgette, de hallani sem akart a *Délibábok hőse* című költői elbeszélése második kiadásáról, noha az első kiadás egy év alatt teljesen elfogyott. Mindezt különféle okból magyarázták s magyarázzák maig is, s a mint a legtöbb ilyen esetben szokás, mindenre gondolnak, csak a valódi okot nem fürkészik. Némelyek az ifjú költő sértett hiúságát hozzák föl, mert a kivívott siker nem elégítette ki reményeit; mások szerint atyja, Arany János, költői pályája nehezült reá, a kit nem remélt elérni s kivel a versenyzést kegyeletlenségnek tartotta; sokan meghasonlott kedélyű embernek hirdették, a ki kerüli az embereket, a nyilvánosságot, magányt keres s legfeljebb magának ír.

Ha egy pár pillantást vetünk költői fejlő-

désére, élete körülményeire, könnyebben megértjük visszavonulása okát s egyszersmind jelleméről is hübb képet nyerünk.

Arany János egyetlen fiát gondos irodalmi nevelésben részesítette, mint tanár az iskolában, mint atya otthon, a nélkül, hogy írónak vagy épen költőnek akarta volna nevelni. A fiú tehetséges, élénk és tanulékony gyermek volt; szorgalommal és sikerrel készítgette prózai és verses stílyakorlatait, örömezt olvasgatta a költőket, kivált Petőfi és atyja munkáit, de hogy mint középiskolai tanuló költői hajlamot árult volna el és folyvást verselgetett volna, arra nines semmi biztos adatunk. A tizenennyolcz éves ifjú 1862-ben nem is költeménnyel lépett föl az irodalomban, hanem egy kötet népmesével. Ő is, nénje, Juliska is igen kedvelték a népmeséket, sokat tudtak, gyűjtöttek is s a javát összeírva, megmutatták atyjoknak a gyűjteményt, a ki azt gondosan átnézte, egyszersmind kiadását eszközölte Heckenastnál.* A könyv figyelmet keltett és méltán. Ezek a legjobban elbeszélt magyar népmesék. Kiválók tartalmuk- és formájoknál fogva egyaránt. Híven visszatükrözik a legjobb népi mesemondók sajátságait: az elbeszélés egyszerű, könnyed, kellemes folyama-

* *Eredeti népmesék.* Gyűjtötte Arany László. Pest, 1862.

tosságát, a naiv jó kedv hangulatát, a nyelv fordulatosságát, jellemző kifejezéseit, menten a népiesség hajhászásától, a melybe az irodalmi gyűjtők oly gyakran belé esnek. Pædagogiai czélból fel is használták e gyűjteményt; az iskolai olvasókönyvek nem egy mesét vettek át belőle, sőt egy az ifjúság használatára készült munka majdnem az egészet lenyomatta. Kevésbe múlt, hogy pör nem támadt a dologból. Azonban az egész elsimúlt, mert a kiadó kárpótlásúl bizonyos összeget fizetett az írói segélyegyletnek. A gyűjtemény első kiadása rég elfogyott, de Arany Lászlót nem lehetett reá venni a második kiadásra. Azt mondotta: úgy is nagyobb és java részét átvették az iskolai olvasókönyvek, eléggé ismeri a közönség, és sehogy sincs kedve gyűjteményével újra a nyilvánosság elé lépni.

Husz éves korában, 1864-ben, adta először jelét annak, hogy tud és szeret verselgetni, s akkor sem eredeti költeménynyel lépett föi, hanem műfordítással. Tanúlmányt írt a *Buda-pesti Szemlébe* Lermontoffról s ebbe az orosz költőnek egy pár lyrai költeményét s epikai töredékét szőtte be sikerült fordításban. Ugyanekkor fordította le Lermontoffnak a *Cserkesz fiú* és *Számvevőné* című költői beszélyeit és Puskinnak *Don Juan* verses drámáját.

De ezeket soha sem adta ki, mert nem az

eredeti oroszból fordított, hanem Bodenstedt után németből. E fordítások itt jelennek meg először és tanúsítják a húsz éves ifjú műfordítói készségét. Ugyanez évben hozzá fogott Shakspere *A két veronai ifjú* színműve fordításához is, mely 1865-ben meg is jelent a Kisfaludy-Társaság Shakspere-kiadásában, s melyet nem soká még kettő követett: *A tévedések játéka* (1866) és *Sok hűhó semmiért* (1871).

Arany Jánost épen úgy meglepték fia műfordításai, mint barátait, de még nagyobb volt meglepetésök, midőn a Kisfaludy-Társaság 1867 február 5-én tartott közülésén *Elfrida* című költői beszélye olvastatott fel, mint pályanyertes mű s a jeligés levél fölbontatván, abból Arany László neve tűnt ki.

Az elnöklő báró Kemény Zsigmond, Toldy üdvözölték a jelen lévő atyát, a ki féltréfásan jegyezte meg: «Jogi pályára szántam s íme költő akar lenni!» A közönség örvendett, hogy a fiú mintegy megújítja atyja pályáját, a ki *Toldijával* szintén a Kisfaludy-Társaságtól nyert koszorút, a Társaság pedig még az évben tagjának választotta, részint műfordításaiért, részint pályanyertes költői elbeszéléseért s egyszersmind felkérte kiadandó újabb népköltési gyűjteménye egyik szerkesztőjének. Az ifjú költő serény munkássággal viszonzta a Társaság méltánylatát. A *Magyar népmesék-*

ről írt jeles értekezésével foglalta el székét, részt vett a Társaság Molière-fordításában, igen sikerülten fordítva le a *Tudós nőt*et, a népköltési gyűjteményben a népmeséket szerkesztette, becses jegyzetekkel kísérvé. E mellett költői munkásságát is folytatta. A Kisfaludy-Társaság 1868-diki közülésén A *szökevények* című költői elbeszélését olvasta föl s a *Vasárnapi Ujság*ban egy óda jelent meg tőle: *Tünnődés* s néhány tanulmányt és bírálatot írt, részint a *Budapesti Szemlé*be, részint a *Salamontól szerkesztett Budapesti Közlöny*be, melynek akkor irodalmi tárczája is volt.

Költői munkásságának fénypontjaként két műve emelkedett ki: a *Déliabok hőse*, egy nagyobb költői elbeszélés, mely a Kisfaludy-Társaság 1872–73-iki pályázatán jutalmat nyert s a *Hunok harca*, mely a Társaság 1874-iki közülésén olvastatott fel. Midőn a *Déliabok hőse* jelígs levélkéje felbontatott, az a szerző neve helyett azt az értesítést foglalta magában, hogy a szerző ismeretlen kíván maradni s a jutalom (ötven arany) az írói segélyegyletnek fizetendő, mint alapítvány. A mű még az évben külön kiadásban is megjelent, szintén névtelenül, de csakhamar kiszivárgott a közönségbe, hogy azt Arany László írta, a mit igazolt a *Hunok harca* is, mely, mint előbbi műve, szokatlan hatást idézett elő, s hangban és nyelvben azzal némi rokonságot

tanusít. Az ifjú költőt ekkor már az Akadémia is levelező tagjává választotta, hova a *Magyar politikai költészet*ről című jeles értekezésével köszöntött be, majd sikerült emlékbeszédet tartott Bérczy Károly felett s egyszersmind tanulmányokkal és bírálatokkal gazdagította a *Budapesti Szemlét*.

Azonban költői művet 1873 óta többé nem írt. A *Hunok harcza* volt hattyúdala. Bizonyára nem a reményeiben csalódott költő hallgatott el benne. Ritka fiatal költőt fogadtak annyi rokonszenvvel irodalmi körök és közönség egyaránt. A Kisfaludy-Társaság és Akadémia tüstént kitüntették, őt magát is meglepte az őszinte méltánylat, melyet általában tapasztalt. Tehetségébe vetett hite sem ingott meg, költői elbeszélése és a *Hunok harcza* tehetségének fokozott fejlődését mutatták; ez utóbbi művével maga is leginkább meg volt elégedve, a mit tanusít az a körülmény is, hogy míg többi műveihez nem nyúlt, e művében később egész sorokat javított. Némelyek gúnya és gyanúsítása sem igen hatott reá, tudniillik, hogy alkalmasint atyja segítette műve megírásában, talán néhány részletet maga írt belé, László nem valódi Arany, csak talmi Arany. E durva gyanúsításokra legfeljebb csak azért boszankodott, mert atyjára kellemetlenül hatottak, kit végtelen szeretett és tisztelt. Egészen más okok készítették a költészettől, majd

az irodalomtól való visszavonulásra, nem is előre feltett szándékból, hanem lassanként, eleinte magától is észrevétlen.

A hatvanas évek elején (1861) iratkozott be jogásznak a budapesti egyetemen; 1865-ben megszerezte a doctori és ügyvédi oklevelet kitüntetéssel s a magyar földhitelintézet szolgálatába lépett, előbb mint igazgatósági jegyző, majd mint titkár Csengery Antal oldalán, a ki őt nagyon kedvelte. Atyjától örökölt lelkiismeretességgel teljesítette teendőit. Szabadságidejét külföldi utazásokra fordította: 1870-ben Olaszországba rándult, 1871-ben Angolországba, 1874-ben Konstantinápolyba. Szerette a férfias sportot: a vívást, a tornázást s a gyaloglást erdőkön és hegyeken át. De nem könnyen barátkozott, épen azért kissé ridegnek, zárkózottnak tartották, bár senki sem ragaszkodott hívebben barátaihoz, mint ő. Társaságokba is eljár, de nem voltak udvarló hajlamai, komoly ifjúnak maradt, kinek éles szeme, pessimismusra hajló természete hamar észre veszi férfiak és nők árnyoldalait. Nem volt ábrándozó, nem ment át szerelmi convulsiókon, de bizonyosnak látszott, hogy ha szíve lángot vet, szenvedélyes és gyöngéd, hű és feláldozó, szerető férj lesz. Úgy is történt: 1874-ben megismerkedett Szalay Gizellával, Szalay László történetíró öccsének, Istvánnak, leányával, kinek szépsége, nemes szíve, vidám szelleme

egyszerre meghódították. Nem sokára, 1875 tavaszán, őt oltárhoz is vezette és huszonhárom évig zavartalan boldogságban élt vele.

Ez idő óta hivatalának, nejének és szülőinek áldozta napjait a boldog férj és jó fiú. Nejével többet járt társaságba, színházba, hangversenybe, mint azelőtt. Hivatala is mindinkább elfoglalta; nem sok ideje maradt költői munkásságra. Csengery halálával a földhitelintézet egyik igazgatója lett s így nagy teher és felelősség szállott reá; majd sajtó alá rendezte atyjának nyolcz kötetes nagy díszkiadását, továbbá hátrahagyott munkáinak négy vaskos kötetét, a mi szintén sok idejét vette igénybe, kivált a levelezések összegyűjtése. De semmi-vel sem foglalkozott örömeoseb-^{ben}, mint ezzel; a fiú kegyele-^{te} s az író érdeklődése olvadt össze e kiadásban, melynek becses bevezetései és jegyzetei annyi tájékozást és adatot nyujtanak az olvasónak Arany János külső és belső világára nézve.

Növelte elfoglaltságát a nyolczvanas években szerzett falusi jószágá is, melyet bérbe adott ugyan, de mégis kénytelen volt koronként utána nézni s végre saját kezelése alá venni. Mint országos képviselő a közügyeket is szolgálta 1887—1892; a nyilvános ülésekben ugyan ritkán szólalt fel, de mint a pénzügyi bizottság tagja élénk részt vett a tárgyalásokban. Az intézetek-, egyesületek- és testüle-

teknél a mit elvállalt, lelkiismeretesen teljesítette. Az Akadémia és Kisfaludy-Társaság bíráló-bizottságaiba majd minden évben beválasztották s ez utóbbinak gazdasági bizottságában ő játszotta a főszerepet s befolyt a társaság pénzügyi emelkedésére. Mint a Franklin-Társulat irodalmi tanácsának elnöke szintén nyomós munkásságot fejtett ki. Igazgató bizottsági tagja volt az írói segélyegyletnek s azt szóval és tettel gyámolította. A szerzői jogról való törvényjavaslatot az igazságügyi szaktanácskozmányban ő dolgozta ki s midőn az törvénynyé emelkedett, elvállalta az úgynevezett szerző-jogi szakértő bizottságnak előbb alelnökségét, majd elnökségét. Mint a budapesti ref. egyház presbytere és a dunamelléki egyházkerület tanácsbírája egyházának is élt s a budapesti gymnasium fölépítéséhez tetemes összeggel járult.

Mindez elvonta előbb a költészettől, majd lassanként az irodalomtól is, bár folyvást érdekelte minden közéleti és irodalmi mozgalom. Ha tisztán lyrai tehetség, a ki könnyen lobban s egy-egy dalra lelkesül, talán nem hallgatott volna el s elfoglaltsága mellett is lett volna ideje egy-egy óda vagy dal költésére, de inkább epikai és satirai tehetség volt, a ki hosszabb művekhez vonzódik s eleme főleg a páthosz és gúny, vagy mindkettő vegyülete: a humor. Az érzelmességet mintegy kerülni

látszott; szerelmi dalt soha sem írt, épen mint édes atyja. Attól, hogy bánatát leplezetlenül a közönség elébe tárja, mindig visszariadt s a *Délibábok* hőségnek a következő sorai teljesen kifejezik érzületét:

Kiállni mint színész: «no jer közönség,
Lásd hogy' szomorkodom, nézd a pofám!»
Hogy érte tapssal vagy fütytyel köszöntsék
S röhögjenek, mint kárvallott kofán;
Titkolt szerelmét, mely előtte szentség,
Birálja, méregesse a profán,
Ez a közömbös nép, vásári had:
Ah ily szereptől lelke elriad.

Távolról sem az némította hát el, a mit halálakor egy pár tárczaíró fölemlített, hogy versenyezni akart atyjával s nem hitte, hogy fölülmúlhatja. Ily badarságokra soha sem gondolt. Elnémította erős öntudata annak, hogy körülményei miatt nem fejtheti ki tehetségét s egész szívvel, lélekkel nem élhet a költészetnek; a félmunka nem sokat ér, legalább az ő becsvágyát nem elégítheti ki. Talán meglepte a pessimismus is, hogy ha tehetségét kifejthetné is, a siker nem érdemelné meg a nagy erőfeszítést. Maradjon inkább költői pályája nagy reményű kezdetnek, töredéknek, mint oly bevégzett egésznek, melyben nem telnék öröme. Szintén oly alaptalan az a föltevés is, hogy magának sokat írt s mindazt

csak halála után szánta kiadásra. Iratai közt csak ifjúkori műfordításai találtattak s egy pár emlékkönyvbe írt költemény a kilenczvenes évekből, a melyek föl vannak véve e gyűjteménybe is. Költői munkássága gyorsabban szakadt meg, mint az írói. A hetvenes és nyolczvanas években még folyvást gazdagította a *Budapesti Szemlét* irodalmi, közgazdasági és politikai nagyobb tanulmányokkal, kisebb bírálatokkal névvel és névtelenül; a kilenczvenes években már alig írt valamit. Azonban atyja emléke és élénk érdeklődése művei iránt hamar munkára serkenték. Így indította meg 1896-ban atyja balladáit díszkiadását Zichy Mihály rajzaival. Így adta ki 1898-ban Katona Bánk bánját atyjának ahhoz írt jegyzetei kíséretében. Így szándékozott, a mint halála előtt néhány héttel beszélte, egy kis tanulmányt írni a *Nagy-idaiczigányokról*, mely e művet új oldalról világította volna meg, szemben egy akkortájt megjelent ugyane tárgyú értekezéssel. Iratai közt szintén, az utolsó hónapokból, egy nagyobb értekezésének töredéke maradt a magyar hangsúlyról, mely atyjának is kedvencz tárgya volt. A tisztelet és szeretet, melylyel atyjához viseltetett, egész sírjáig kísérte.

A mit meghasonlott kedélyéről írtak a lapok, szintén nem való s csak az hihette el, a ki őt nem ismerte. A komoly ifjúból komoly férfiú

lett, a ki nem kedvelte a zajos társaságot, tartózkodónak, zárkozottnak látszott, de meghittei körében nyílt, vidám, szeretetreméltó volt. Kedélyén a méla ború és naiv jó kedv váltakozása költői természetét árulta el, valamint az is, hogy a gyermekeket nagyon szerette és örmest eltréfált velők. A mit nem érzett, nem színlelte, de hallgatagsága nem volt közöny. Résztétel fordult a szenvedőkhöz és szívesen tett velők jót, minden feltűnés nélkül. Lelke egyensúlyát mindig meg tudta őrizni, s átható józan esze, s önkénytelen humora korlátolták felindulásait. A hazafiúi aggodalmak gyakran meglepték; szerette és féltette hazáját, nem volt erős pártember s több pessimismussal, mint optimismussal ítélte meg közéletünket. Résztint ebből s főleg abból, hogy utolsó éveiben kevésbé járt társaságba s inkább kedvelte a magányt, következtették kedélye meghasonlását. De visszavonultsága egészségi okokra vihető vissza, s nem a sérült kedélyre. Erős és vallásos lelke végnapjaiban sem hagyta el. Megnyugvással fogadta halála közeledését, nem hitt orvosainak, meg volt győződve, hogy nem éli túl betegségét. Csak nejét sajnálta, a ki támasz nélkül marad, csak tőle fájt megválnia, a kit huszonhárom év után is az ifjú szív hevével és gyöngédségével szeretett.

De ideje már költészetéről szólni egy pár szót, különösen két főművéről.

Arany László legkorábbi műfordításain és eredeti költeményein is meglátszik, hogy nyelv tekintetében atyjától sokat tanult vagy örökölt. A nyelv erejét és magyarosságát mindenütt érezhetni műveiben; eltalálni törekszik a gondolat vagy érzés valódi hangját, kifejezését, minél hathatósabban. *Tünődés* című ódája, ez első kiadott eredeti költeménye már bizonyosságot tesz erről, de még inkább többi költeményei és műfordításai. Mily sikerültek a *Sok hűhó semmiért* és a *Tudós nők* fordításának humoros vagy komikai párbeszédei. A páthosz vagy gúny hangja mily erővel szólal meg a *Déliabok hőse* és *Hunok harcza* több helyén. A kellem és a báj már kevésbbé van hatalmában, de nem is erőlteti. Érzí, hogy mire van leginkább hivatása. S ez ösztön nála nemcsak ebben nyilatkozik. Atyja balladái, a nagy költő e legsikerültebb kisebb művei, nem csábítják arra, hogy e műfajban kísértse meg erejét. Nem balladát ír, hanem egy pár kisebb költői elbeszélést, mint *Elfrida* és a *Szőkevények*, melyek sem tisztán komikai, sem érzelmes vagy épen tragikai művek. Mintegy közép helyet foglalnak el e kettő között s bizonyos komoly vidámság ömlik el rajtok, mely egészen az ifjú költő sajátja. Atyja költői művei közül leginkább a *Bolond Istók* hatása érzik rajta, melyben Arany János a byroni humort először vezette be irodalmunkba, saját egyéniségébe

olvasztva. László rokonszenvezett a hanggal, de olvasta magát Byront is s többé-kevésbbé mindazon költőket, a kik hatása alatt állottak. Ő is saját egyéniségébe igyekezett olvasztani e hatást, a mit legtisztábban mutat a *Hunok harcza*, melyben a páthosz és gúny vegyülete szokatlan módon nyilatkozik s oly satirává alakul, a minőt se Byronban, se Arany Jánosban nem találunk.

A *Déliabók hőse* nem szokottabb értelemben vett költői elbeszélés, mely leleményes bonyoldalmával kelti fel és köti le érdeklődésünket. A költői elbeszélések bizonyos válfajához tartozik, melyben csak a hős tartja össze az elbeszélés szálait, s inkább belső, mint külső életrajz tárul előnkbe. A humoros és satirikus művek kedvelik e formát s különböző változatban használják. Itt is a költő nem annyira eseményeket összpontosít hőse körül, mint inkább az események, a külvilág hatását rajzolja hőse kedélyére, mely fokenként nagy változásokon megy át. A hős, Balázs, oly ifjú, a ki a Bach-korszakban nevedik föl, mint jogász szerepet játszik társai közt, de nem az egyetemen, hanem a kávéházakban és a demonstratiók terén, bizarr lélek és jó szív, nagy aspiratiók és üres ábrándok, a tettvágy és csekély belátás keveréke, könnyen lelkesülő s hamar kihülő természet, a ki sokba fog és semmit sem végez. Meghasonolva tanuló társaival, egy színész

tanácsára dráma-írásba fog, elindul tanulni az életet, mintákat keres drámájához s belészeret egy leányba, azonban a nemzeti demonstrációk napjaiban ország- és világboldogító ábrándok ébrednek föl benne, Garibaldihoz szökik, részt vesz hadjárataiban, majd csalódva, bebarangolja Európát, később visszatér szabaddá lett hazájába, a politikai élet küzdelmeibe merül, de megundorodva a hazafiság köpenye alatt rejtőző romlottságtól, falura vonul, találkozik régi kedvesével, a ki már férjhez ment, ittas állapotjában föléled kialvó szenvedélye és egy vele szemben elkövetett brutális tette végre önmagából is kiábrándítja és elfásul.

Byron hőseiben rendesen önmagát rajzolja, Childe Harold egészen ő; Arany János *Bolond Istók* töredékében ifjúságát tárja elénk. De vajon Arany László hőse, Balázs, ő maga-e? Bizonyára nem. Ő a hatvanas évek ifjúságának egyik típusát rajzolja hősében. Akkor lépett ő is az életbe, jól ismerte társait s az akkori politikai és társadalmi viszonyokat, melyek élénk benyomást tettek reá. Társai reményeiben, álmodozásaiban eleinte ő is osztozott, de nem követte őket, hamar kiábrándult s a részvétből, melyet személyök és lelkesülések iránt érzett s a csalódás keserűségéből, melyet hiú küzdelmök hátrahagyott, fakadt ki humora.

Ezt vitte be művébe s ennyiben játszik sze-

repet abban alanyisága. Másfelől olasz- és angolországi útja benyomásait hőse élményeibe olvasztotta s némely reflexióit vele mondatja el. De a jellemre és tettekre nézve semmi közösség sincs a költő és hőse között. Nagy részt tárgyilagos rajz lélektani erős vonásokkal, melyeket a humor még inkább kiemel. Balázs alakjára s a vele kapcsolatos korrajzra nagy gond van fordítva, de azért egy pár mellékalakot elevenen emel ki néhány biztos vonás. Ily biztos részek Etelka ébredő és kialvó szerelme s a tísza-zugi társaság falusi vigalma.

Mindezt a maga idejében elismerte közönség és kritika egyaránt, de a mű bevégzésére nézve megoszoltak a vélemények. A befejezést némelyek elhibázottnak tartották. Balázs brutalitása visszatetszett s azt mondták, hogy a mű hasonlít egy szépen csergedező patakhhoz, mely végre posványba vész. Ez ítélet csak akkor lehetne igazolt, ha a költő egy nagyobb korrajzot, hőse egész életét felölelő elbeszélést akart volna írni, mely tragikai módon vagy kiengeszteléssel is befejezhető. De célja nem ez volt. Ő a kornak csak egy kis epizódját akarta megírni egy magyar ifjú alakjában, a ki csalaton kergeti eszményeit, hamar bevégz pályáját s kit nemcsak a világ ábrándít ki, hanem önfeledt, ittas állapotában elkövetett saját brutális tette is. A kiábrándult eszmé-

nyiesség könnyen követ el ilyet, mert a végletek érintkezni szoktak. Balázs élete posványba vész, de ez természetes következménye az előzményeknek s a költő mintegy kényszerítve volt ily befejezésre.

A *Hunok harcza* sajátságos mű, Arany László legeredetibb alkotása. Lényegében satira, de epikai rajz és ódai hevület vegyülnek belé s mindez elemek testvérien olvadnak össze. Erős feddőzésen kezdődik a költemény. A világnak sietős munkája van, mindenki fut-fárad, csak a magyar marad a régi, nem bántja a tettvágy, a verseny heve s a kitartó szorgalom. Nyugalmában azt sem veszi észre, hogyan törnek rá német röpiratok és hirlapírók azzal a jelszóval, hogy haldoklik a magyar, övék lesz a bőre. A költő most ezek ellen fordul s rájuk kiált: más harczot is éltünk, más nép volt ősötök, kikkel szembe szálltunk, mert régi viszály ez, faj vívja faj ellen, változik alakban, nem fogy erőben s nem ér véget soha. És feltünteti a hún és gót fajnak azt a szörnyű, kétségbeesett csatáját, melyben a monda szerint a földön az élők, a levegőben a halottak lelkei küzdenek. Kaulbach híres képe a kataláni csatába helyezi a mondát, Arany László Attila halála után a Csaba és Aladár között kiütött testvérharczba, hol a gótok Aladár pártján, a hunok pedig Csaba mellett vívnak. Ha összevetjük a festő rajzát

s a költő leírását, látni fogjuk a különbséget a két mű között, különösen azt, hogy Arany László nem akar versenyezni a festővel, mert tudja, hogy a költőnek más eszközei vannak a hatás előidézésére. Hogy a szó és ecset nem versenyezhetnek egymással, megmutatta a XVIII. század festő költészete, mely kudarczot vallott versenyével. A festő elénkbe tárhatja az alakot és szint teljes részletességgel, a költő csak képzelgetheti velünk mindazt, a mit leír, épen azért kénytelen kerülni a részletességet s néhány oly fővonásra szorítkozik, melyek az olvasó képzelmét felindítják, irányítják s mintegy reá bízzák a teljes kép megalkotását. Arany Lászlónak ez igen sikerült s a látomás-szerű kép egész zord pompájában elevenedik meg képzelmünkben.

A költő ezután tovább folytatja az örök küzdelem elbeszélését, előbb a mondák ködében, majd a történelem világánál. Elmondja, hogy többször volt már a hún faj kiveszőben, néha szétszórva a hegyek mélyén menekült el, de a végső veszedelemben mindig segítségére jött a Hadak útja csillagcsoportján a szellemi tábor Csaba vezérrel és megmentette. Végre Csaba utódai, a magyarok jönnek kelet, ről, visszafoglalják az ősi hazát, de rájuk marad az ősi harcz is súlyos örökségül.

A két faj újra küzd egymással, mint régen-egyik sem győző, egyik sem vesztes. Foly a

harcz, hol bajnoki fegyverrel, hol politikai csellel. Néha vérontással, máskor tintaözönnel, most az önkény kardjával, majd a béke olajágával. Egy szóval a harc a levegőből rég leszállott a földre s a nyílt csatasíkról falak közé szorult. Változott tér és fegyver s most a küzdelem leszállott a föld gyomrába, a bányák üregébe, a gépek odújába. Nem is a lőpor küzd, hanem a kőszén, mozdonyok öblében, katlanokban, üstben. Ott jön a hódító nesztelenül, senkit nem bántva, szitkot sem ejtve. S ekkor a költő mind emelkedettebb satirai hangulattal nemzetéhez fordul s kiáltja: íme a veszedelem, az ipar háborúja, melylyel szemben tétlenek vagyunk s a délibábok káprázatába merülünk. Nem Csaba szellemi tábor, nem a magyarok külön Istene védte meg eddig is a magyar nemzetet, hanem honszerelme, mely vész idején mindig erőt adott neki, bátor szíve, ép, józan esze, melylyel bölcsen az idők szelleméhez tudott simulni s ha szunyadozott is, soha el nem aludt. Fel munkára!

Félre kishitőség, szégyen, ki most retteg.
Jön már az erősb kor, szavak után tettek.
Állelkesedésnek kezd fogyni határa,
Az üres hűhónak lefelé száll ára;
Kezdj csak te dolgozhoz, vedd csak magad észre,
Fogd csak az új fegyvert igazán két kézre,

Leld ki csak a csínját, tudj vele jól bánti,
A régi hatvágást ezzel is kívágni:
S jöhet a hódító nyiltan avagy titkon,
Tied ez a föld még, te vagy itt még itthon.

Így végződik e sajátos költemény, mely satirai hangulatok közé foglal be egy fenséges mondát, a múltból magyarázza a jelent s a jövőre lelkesít. Erős fajszeretet és nemzeti mély érzés árad ki minden sorából s a költői érdek teljesen összeolvad benne a társadalmi és politikai iránnyal. Azonban a mű szépsége fájó érzést is kelt bennünk, mert a költő épen e költeménye megírása után vonult vissza a költészettől. Mit várhattunk volna tőle, ha ily arányban fejlődik tehetsége? Hiú vágy, késő remény! De az emlék nem veszhet el. Hadd őrizze azt e gyűjtemény, melyet özvegye megbízásából bocsátok közre, mint jó barát, ki gyermeksege óta ismertem és szerettem őt. Se a hitves, se a barát nem koszorúzhatja meg méltóbban sírját, mint e gyűjtemény virágaival.

IRODALMI BESZÉDEK

1880—1898.

I.

A KÖLTÉSZET S AZ IRODALMI MŰVELTSÉG.*

A Kisfaludy-Társaság XXXI-ik közülését van szerencsém megnyitni. Immár negyvenhárom éve, hogy Társaságunk megalakult s kivéve tizenkét évet, a midőn a magyar alkotmány-nyal együtt szünetelt, folyvást buzgón, bár a körülmények miatt nem mindig egyenlő szerencsével, igyekezett megközelíteni azt a célt, a melyet alapítói elébe tűztek. Társaságunk mintegy utolsó hulláma volt annak az irodalmi nagy mozgalomnak, a mely a mult század utolsó felében fölébresztve a nemzeti szellemet, lassanként újjászülte irodalmunkat s döntőleg folyt be társadalmi és politikai átalakulásunkra is. Költők és nyelvészek: Besenyei, Révai, Kazinczy és Kisfaludy Károly vezették a mozgalmat, mely az Akadémia alapításakor mintegy tetőpontját látszott érni. Azonban Kisfaludy Károly barátai az Akadé-

* Fölolvastatott a Kisfaludy-Társaság 1880 febr. 6-án tartott közülésén.

mia árnyékában egy kisebb társaságot is alapítottak, mely kizárólag a költészet- és æsthetikai műveltségnek szentelte munkáját.

Így keletkezett 1836-ban Társaságunk, akkor a legifjabb, most a legidősb mindazon társaságok között, a melyek valamely irodalmi vagy tudományos czél végett alakultak. Valóban, ha széttekintünk a fővárosban és a vidéken, a tudományos társaságok egész sorát szemlélhetjük. Nemcsak tudománycsoportoknak, hanem egyes tudományágaknak is megvan a magok társulatjok, a melyek épen oly buzgón támogatják az Akadémiát feladatai megoldásában, mint a mily nagy mértékben ébresztik a közönség érdeklődését a tudományok iránt. E sürgő zaj és munkásság közepett úgy tűnik föl némelyeknek a Kisfaludy-Társaság, mint egy elvénült férfiú, a kinek csak emlékei vannak s nem egyszersmind reményei. Hallhattuk, sőt olvashattuk is, hogy Társaságunk egy letűnt kor emléke inkább, mint a jelen és jövő képviselője. Iránya immár meghaladott szempont; a költészet virága nálunk is elhullott, a tudományok gyümölcse érik s az æsthetikai és irodalmi műveltségből többé nem meríthetni erőt a kor küzdelmeihez.

Nem tagadhatjuk, hogy mindebben van némi igaz, de az igaz sok nem igazzal vegyül. Annyi bizonyos, hogy a költészet s a szorosb értelemben vett irodalom nem gyakorolhat többé

a nemzeti szellemre oly nagy, mondhatni kizáró befolyást, mint eddig, midőn hetven év alatt nagy feladatot teljesített, felköltve a szunyadó hazafiságot, öntudatra emelve a nemzetiség eszméjét, kiművelve a nyelvet s átalakítón hatva társadalmi és politikai viszonyainkra. Most leginkább a tudományon, úgy szólva a magyar tudományon a sor, hogy egész erejéből hasson a magyar állam megszilárdulására. A történeti, politikai és természettudományoknak egy új és erősb nemzedéket kell felnevelni, mely képes legyen megoldani Magyarország nagy és nehéz feladatát. De azért elnémuljon-e a költészet, mint a melynek többé nincs hivatása a nemzeti szellem fejlesztésére? Megvessük-e az æsthetikai és irodalmi műveltséget, mint léha fényűzést? S vajon az izlés kérdései nincsenek-e kapcsolatban erkölcsi és társadalmi nagy érdekekkel s az irodalmi műveltség nem marad-e mindenha a tudományos műveltség egyik fősegédforrása?

Az emberiség épen úgy nem lehet el költészet nélkül, mint egyes nemzet, mert legnemesb gyönyöreiről, legédesb vigaszáról mondana le s eszményi világát tagadná meg. A képzelem és kedély megkívánja a maga táplálékát, s a mely nemzet a szépért nem lelkesül, kevesebbet fog a jóért is, az igaz kutatásában pedig könnyen válik egyoldalúvá

s a szellemi gyönyörök helyett örömet hajhász érzékieket. Ha a lyra elnémul, vagy a mi egyre megy, többé nem szószólója a valóság, családi élet és hazafiság nagy eszméi- és érzéseinek, a társadalom sülyedésnek indul; ha az eposz és dráma nem fönséges magyarázója a történelemnek és társadalomnak, a történeti érzék és nemzeti szellem zsibbad s az erkölcsi és társadalmi érdekek cultusa hanyatlóban; ha a regény pusztá mulatsággá törpül s a kártya és dominó helyét pótolja, léhaság vesz erőt a szellemeken; ha a satíra pasquillá aljasul, a röpirat és hirlap a személyeskedés és rágalom felé hajlik; ha a szónoklat művészete megromlik, a parlamenti fecsegés jó divatba; ha a tudomány megveti az izlést, a művészeti formák tanulmányozását: szellemtelenné, pedanssá válik s elveszti hatása egy részét, mert elzárkozott a közönségtől.

Íme mennyi erkölcsi, társadalmi és nemzeti érdek fűződik a költészet és irodalmi műveltség ügyéhez. De ellenvethetni, hogy mindezt kielégítheti a múlt, egy virágzott korszak remekműveinek tanulmányozása is s nincs szükség a jelen kisebb költőihez fordulnunk; a tudomány többé-kevésbbé folyvást fejlődik, de a költészet s általában a művészet világában gyakoriak a hanyatlás korszakai, a melyek épen nem méltók a figyelemre. Igaz, hogy a

lángeszű költők ritkák s a költészet virágzásának korszakait évtizedek, sőt évszázadok választják el egymástól, de minden korban találkoznak olyan tehetséges költők, a kiknek elég lelkesülések és ízlések van, hogy koruk eszméit és érzéseit több-kevesebb sikerrel kifejezzék. A mult legnagyobb remekművei sem elégítik ki a jelen szükségét, mert az eszmék, érzések, módosulnak, változnak s minden kor saját küzdelmei, szenvedélyei, örömei és fájdalmai visszhangját várja költőitől, saját typusa kinyomatát keresi a képzelem műveiben. E mellett — mint Arany mondja, — e kisebb költők nem hagyják elaludni a költészet Vesta-tüzét, melynél egy leendő lángész isteni fáklyáját majdan meggyújthassa; ők őrzik meg a nyelv és ízlés hagyományait s kötik össze a multat a jövővel.

A költészet az irodalmi művészet legmagasb kifejezése s kialakítása magával vonná a műpróza sülyedését is. A műpróza mindig a költészettől nyer ösztönt és lelkesülést, tőle tanulja meg saját tárgyaihoz alkalmazva a stil világoosságát, erélyét, élénkségét, báját s a mi oly lényeges: a compositió művészetét. Nálunk is a költészet emelte ki a prózát durva és színtelen köznapiságából, csint, fordulatosságot lehelve belé s folyvást gazdagítva a régi szók föllevenítése, a tájszók általánosítása s az új szók alkotása útján. S midőn a neologia nem

ismert többé korlátot, s mind nagyobb túlságokra vetemedett, ismét a költők tűzték ki először a józan és nemzeties conservatismus zászlaját s az újabb orthologia harczát is, melyet napjainkban a nyelvészet megindított, a költők és stílisták fogják eldönteni, mérsékelve és kiegyenlítve a nyelvészeti elméletek merevségét, egyoldalúságát és önkényét. A költészet mindig nemzetiesb, mint a műpróza, mely hajlik a világpolgárius felé. Szükséges, hogy a műpróza előtt egy fensőbb művészet lebegjen, mely versenyre serkentse, melytől sugalmazást nyerjen s mely megőrizze a gondatlanságtól és idegenszerűségtől. A magyar költészet újabb, hetven éves fejlődésében oly műveket tud felmutatni, melyekben a művészet és magyarosság fenső fokon egyesül, a míg műprózánkban e két elem, bár egyes kitűnő jelenségek épen nem hiányoznak, még nem tudott eléggé összeolvadni. Műprózánknak saját céljához képest, saját eszközeivel a költészet nyomán kell haladni s ez eszmény megvalósítása a jelen és jövő feladata.

De a költészet és műpróza tanulmányozása magára a tudományra is hat, a melynek nemcsak rendszere van, hanem irodalmi formája is. Az irodalmi műveltség nemcsak támogatja, hanem emeli is a tudományost. A történeti, politikai és természeti tudományok semmit sem nyernek azzal, ha művelőik rosszúl és

rossz nyelven írnak, ha bőbeszédűek, s a forma-
érzék hiánya miatt nem tudják úgy feldolgozni
a tudomány anyagát, hogy ne csak tudomá-
nyos, hanem egyszersmind irodalmi művet is
alkossanak. E tekintetben haladásunk, némely
kiválóbb törekvések mellett is, még folyvást
lassú, tétovázó s hajlik az egyoldalúságra.
A magyar költészet és szorosb értelemben vett
irodalom erre nézve is némi irányt adhat, némi
példával szolgálhat a magyar tudománynak.
Költészetünk sokáig hol egy, hol más idegen
iskola jármában nyögött, különösen a német
költészet volt reá nagy befolyással, de Kis-
faludy Károly föllépte óta megnyílt az összes
európai irodalmak behatásainak s önmagából
is merítve, lassankint nemzetibbé vált mind
tartalomban, mind formában. A magyar tudo-
mány többé-kevésbbé, kivált az irodalmi for-
mára nézve, idegen, leginkább német befolyás
alatt áll, pedig a tudomány nemzeti jellemét
leginkább az előadás, az irodalmi forma adja
meg, mely a nemzet szükségéhez, szellemé-
hez és ízléséhez alkalmazkodik.

Társaságunk kiválóan a szóló művészetek tár-
sasága lévén, mind az elmélet, mind a gya-
korlat terén, az erkölcsi élet, társadalom,
nemzetiség és tudomány mindazon érdekeit
igyekszik szolgálni, a melyek a költészettel és
irodalmi műveltséggel oly szoros kapcsolat-
ban állanak. Ez érdekek fontosak, állandók s

nincsenek korhoz kötve. Ezért Társaságunk nem meghaladott szempont s nemcsak a múlt emléke, hanem a jelen és jövő képviselője is. Résztveszünk nemzeti fejlődésünk újabb küzdelmeiben is, a mint résztvettünk a régiekben, ha kevesebb dicsőséggel is, de épen oly hő vágygyal és buzgó lelkesedéssel. Ezután sem hagyjuk kialudni a költészet Vesta-tüzét s pályadíjainkkal, buzdításainkkal újabb tehetségeket igyekszünk felszínre hozni, mint az elmúlt évtizedekben. Átültetjük nyelvünkre az ó- és újkor remekműveit, az európai szellemnek emelve oltárt, de ugyanakkor gyűjtjük és kiadjuk a népköltészet hagyományait a nemzeti genius e legközvetlenebb, legsajátosabb nyilatkozatait s magyarázzuk a régibb kor íróit, a kik megvetették irodalmunk alapját. Értekezéseink- és pályakérdéseinkkel szőnyegre hozzuk az irodalmi elmélet és történet legfontosabb kérdéseit s rendes és rendkívüli kiadványainkkal igyekszünk táplálékot nyújtani a nemesebb ízlésnek.

Jól tudjuk, hogy törekvéseink sikere nincs arányban a nagy feladattal, a melyet magunk elébe tűztünk. De a zászló, a melyet lobogtatunk, nemzeti zászló, a melyre szellemi érdekeink szent jelszavai írvák s mi azt is érdemnek tartjuk, hogy alatta küzdhetünk. A nemzet ismeri e zászlót s hogy részvéttel fordul hozzá, tanúsítja a számos és díszes közönség

is, mely felgyűlt közülésünkre s melyet társaságunk nevében teljes szívemből üdvözlök. Hogy nem vagyunk méltatlanok a részvételre, arról talán közülésünk felolvasásai is bizonyosságot tesznek, hogy munkásságunk némi figyelmet érdemel, talán kiderül a társaság múlt évéről szóló jelentéséből is, a melyet a titkár fog felolvasni, a kinek ezennel átadom a szót.

II.

KISFALUDY KÁROLY HALÁLA
FÉLSZÁZADOS ÉVFORDULÓJÁN.

Ezelőtt félszázaddal, épen e napon, Pesten egy ifjú, még alig negyvenkét éves férfiú haldoklott. Bár régi nemes család sarja, de nem volt egyéb, mint magyar író. A Kisfaludy nevet rég ismerte a harczmező, a megyei zöld asztal, azonban országos hirre csak Sándor és Károly emelték. Mindkét testvért nagy tehetséggel áldotta meg az Isten, de nem egyenlő szerencsével. Sándor mint boldog férj és ünnevelt író élt ősei birtokán, Károly atyjától kitagadva, küzdve az élettel és önmagával, té-

* Fölolvastatott a Kisfaludy-Társaság 1880 nov. 21-én tartott XXXII. rendkívüli közülésében.

vedve, csalódva bolyongta be a nagy világot, míg végre Pestre telepedett le s mint festő és író tengette napjait. De lelki ereje nem hagyta el, s rövid tíz év alatt az ország legtiszteltebb férfiai közé vívta föl magát. És íme, a midőn jobb sors derült reá, a midőn mint maga mondá, remélte, hogy életét szebben és a köznek több sikerrel szentelheti, egy lassan gyilkoló betegség végkép lesujtotta. A Váczi-utca egyik még ma is álló házának első emeletén virrasztottak mellette barátai, ugyanazon házban, honnét huszonöt évvel később Vörösmartyt kísértük a temetőbe. Toldy csak órákra távozott a beteg mellől, Vörösmarty és Bajza mindennap látogatták. Nem gyógyulását remélték többé, csak végperceit enyhítették, csak halálát várták, mely november 21-én délután harmadfél órakor be is következett. Halála híre fölizgatta a fővárost és az országot. Széchenyi mélyen megindult, Kazinczy gyászfátyolt kötött kalapjára, a koporsót a főváros színe kísérte, oly nagy tömeg, a minőt Pest addig nem látott; a lapok gyásziratokkal teltek meg, a szintársulatok mindenütt előadásokkal ülték meg emlékezetét, közadakozás emelte sirkövét, majd szobrát és végre barátai egy irodalmi társulatot, a Kisfaludy-Társaságot alapították, hogy legyen nevének élő emléke, küzdelmeinek folytatója és szellemi irányának oltára.

Honnan e szokatlan részvét a fővárosban, a mely addig alig vette észre a magyar író? Honnan e fogékonyság az országban, mely, mint Kölcey mondá, Zrínyit a költőt el tudta feledni, mely Faludit, míg élt, nem ismerte, mely Révairól hallani sem akart, mely Baróti Szabót és Virágot meg nem siratta, s melynek kebelében az ötvenhat éves szakadatlan munka közt eltöltött Kazinczy nyomorúsággal élt és holt? Korának legnagyobb költője volt-e Kisfaludy Károly? Bizonyára nem. Avagy tán viszonyaink változtak? Keveset. De volt Kisfaludy Károly egyéniségében, iránya és összes munkássága hatásában valami oly erő, mely megtörte a hagyományos közönyt és szélesb körben ébresztett fogékonyságot. Az a nagy tömeg, mely Pest utczáin végigkísérte koporsóját, nemcsak a kitűnő költőt, az ifjú irodalom vezéréül gyászolta benne, hanem egyszerűsmind azt a férfit is, a ki legtöbbet tett arra nézve, hogy Pest a magyar irodalom és művészet központjává emelkedjék, s először sejteté világosan, hogy mivé kell válnia Magyarországnak fővárosának. Nemzeti csapásaink között bizonyára nem utolsó volt az, hogy sokáig nem volt fővárosunk. Másfél századig birta a török Buda-Pestet, s éppen úgy kipusztította belőle nemzetiségünket, mint a műveltség elemeit. Midőn ismét visszanyertük, csak romot és földet nyertünk benne vissza idegen

települők számára. Csaknem egy század kellett, míg fejlődésnek indult, de nem magyar szellemben. Nem itt dobogott a nemzet szíve; nem vált se társadalmi, se politikai, se irodalmi életünk központjává. Irodalmunk újjászületésének mozgalmi Bécsből indultak ki, s bármely vidéki városban nagyobb visszhangra találtak, mint Pesten. Kármán volt az, ki 1793-ban először kimondotta, hogy míg Pest nem válik irodalmi központtá, a tájszólások nem fognak beleolvadni az egységes irodalmi nyelvbe, addig a vidéki elszórt irányok nem termik meg az országos irodalmat, mely egyedül egyenlítheti ki a nyelv, ízlés és egyének különbségeit. Azonban halála meghiusítá törekvését. Nyomába Révai lépett, a ki a pesti egyetemen megkezdvén a magyar nyelvészet reformját, szokatlan mozgalmat idézett elő. Hiveiből egy kis irodalmi kör alakult, melyet Kazinczy triászának nevezett el. A *Tudományos Gyűjtemény* alapításával erősödött a mozgalom, melyet Kisfaludy még magasabb fokra emelt. Az Aurora és köre teljesen kivívta Pest fensőségét irodalmi tekintetben s midőn egy magyar színészcsapat Pest fényes német színházában Kisfaludy színműveivel elragadta a közönséget, kezdett mélyebb gyökeret verni a fővárosi magyar színház eszméje is. Azóta Pest irodalmunk központja és Széchenyit, a ki azt társadalmi, politikai és kereskedelmi központtá

is törekedett emelni, senki sem üdvözölte lelkesebben, mint Kisfaludy Károly. Gyakran látogatták egymást, s Kisfaludy egy politikai lap, a *Jelenkor* megalapításán fáradozott, mely Széchenyi eszméit terjeszsze, s melyet halála után barátai csakugyan meg is indítottak. «Az oppositio és reform zászlaját tűzzük ki — mondá halálos ágyán az őt meglátogató Szalaynak — minden ifjú írónak velünk kell tartani.»

De Kisfaludy Károly nemcsak a leendő magyar főváros szellemi csiráit ápolgatta, hanem költészetünknek is szélesebb kört nyitott, s közelebb hozta az élethez. Költészetünk addig meglehetősen szűk körben mozgott, igen egyoldalú volt, s a classikai külsőségek, az idegen íz el-elzárták az élettől. Többet merített idegenből, mint magából, s azt sem tudta mindig nemzeti szellemben földolgozni. Költőink inkább csak a lyrai tért művelték s az elbeszélő és drámai költészet majdnem parlagon hevert. Kisfaludy Károly, bár jeles lyrai költő volt, nagy sikerrel fogott az elbeszélő és drámai költészet műveléséhez is. Mintegy megnyitotta a tért s az ifjú tehetségek egész csoportja lelkesült példáján. Ő és köre arról beszéltek legtöbbet, azt művelték nagy előszeretettel, a mi leginkább hiányzott irodalmunkban. A dráma, regény, beszély, ballada voltak kedvencz műfajaik, s midőn e kör legtehetségebb tagja, Vörösmarty is föllépett eposzaival,

a költészet minden főága fölzsenedült irodalmunkban. Senkisé nem érezte mélyebben, mint Kisfaludy Károly, hogy költészetünknek múltunk és jelenünk tükrévé kell válnia. Épen azért föltárta a multat, hogy a jelenre hasson, visszatükrözte a jelent, hogy a jövő magvait hintse el. Tragédiáiban, ha nem érte is el a teljes tragikai hatást, élénk korrajzot nyújtott, magyar életet festett, táplálta a nemzeti érzést, sőt *Stiborjában* a jobbágyok elnyomatását rajzolva, a múlt leple alatt a jelenre célzott, s milliók fájdalmát tolmácsolta. Vigjátékai még nagyobb hatást tettek. Az a kacaj, mely egyszerre fölhangzott, midőn színpadra hozta az elfajult külföldieskedő mágnást, ki az idegen műveltségnek csak czafrangjaival kérkedik s az igen is tőzsgyökeres falusi gavallért, a ki némi betyárságban keresi a magyarságot, mintegy megerősítette azt az irányt, mely után megújodni készülő társadalmunk indult: a nemzeti műveltség irányát. De nemcsak drámai irodalmunknak vetette meg Kisfaludy Károly alapját, hanem újabb beszélyirodalmunknak is. Sokat hányódott az életben, a tévedések és csalódások drága árán tanulta ismerni az embert és társadalmi viszonyokat. A szenvedések fakasztották föl komikai és humoros erét, s a könnyek fátyolán át tekintett az élet bohóságaira. Mintegy hirdetni látszott az életből igenis elvonuló magyar költőknek: ne le-

gyetek mások visszhangjai, ne könyvekből írjatok, hanem szívetekből, élményeitek és tapasztalataitok forrásaiból.

Kisfaludy Károly föllépte és hatása korsakos mozzanat irodalomtörténetünkben. Ő volt az első, a ki a művészi és nemzeti elemet egy magasabb összhangban óhajtotta egyesíteni. Addig a magyar költők vagy művésziek voltak idegen ízzel, vagy nemzetiek nem elég ízléssel. Ez ellentétek kibékítése volt Kisfaludy Károly főczélja. Formában és tartalomban a magyar költészetben még el nem ért tökély felé törekedett, s elvetve a classicismus békóit, a nyugot-európai modern költészetet akarta összeolvasztani a magyar szellemmel s nemzetibb alapon, mint elődei. Ezért fordult a nyugot-európai nagy költőkhöz s a nemzeti hagyományokhoz, a multhoz és jelenhez, a neologióhoz és népnyelvhez, a modern műformákhoz és a magyar népdalok rythmusához. Folyvást az a vágy lelkesítette, hogy költészetünket európaiabbá és mégis nemzetiebbé tegye, hogy nemzetivé varázsolja a művészt és művészivé a nemzetit. S ha ez neki nem mindig sikerült, vagy nem fensőbb fokon, az eszmény ki volt tűzve, az elv fejlődött, s az elvetett mag egy évszázad alatt terebélyes fává nőtt. A kezdeményező mestert fölülmutták a tanítványok. Vörösmarty, Petőfi és Arany háttérbe szorították Kisfaludyt, de a

nyomok hozzá vezetnek, a szellem fuvallata tőle indult. Ez eszmény, ez elv Kisfaludy Károly legszentebb hagyománya, ennek őrzésére, cultusára alakult társaságunk, s midőn halála félszázados fordulóján megkoszorúzva sírkövét, újra fennen hirdetjük azt, oly elvet hirdetünk, mely nemcsak irodalmi. Hívek lenni önmagunkhoz és a polgárosodás nagy eszméihez, egységbe olvasztani nemzetiségünket az európai műveltséggel, egész erélylyel ápolni nemzeti érdekeinket, de egyszersmind azokhoz európai érdeket fűzve, szükségessé tenni magunkat a kelet-európai népcsaládban: mi egyéb ez, mint amaz elvnek társadalmi és politikai alkalmazása? Minden társadalmi és politikai tény előbb mint érzés és eszme merül föl az irodalomban. Midőn Kisfaludy Károly vezérlete alatt amaz elvért kezdett lelkesülni irodalmunk, ugyanoly irányú lelkesedés fejlett ki a társadalmi és politikai téren is. Mindazt, a mit egy félszázad alatt e három téren vívtunk, vagy veszítettünk, amaz elv hű vagy kevésbé hű szolgálatának köszönhetjük.

Egy félszázad sok idő, de kevés egy nemzet életében, és mégis minő különbség napjaink és Kisfaludy Károly kora közt. Oh ha egy napra fölébredhetne sírjából, mennyire nem értené azt a keserű elégtétlenséget és majdnem kétségbeesést, melyet nemcsak a lapokban olvasunk, hanem az országgyűlésen

még államférfiaink ajkairól is hallunk. Menynyire elbámulna, hogy mivé lett az ő szerény Buda-Pestje, melyről annyit álmódózott. Nemcsak a magyar irodalom és művészet központja, hanem a magyar társadalmi, politikai és kereskedelmi életé is, s immár anachronismussá vált, a mit ő oly mélabúsan énekelt:

Pest-Budáról sok nép kijár
S alig érti nyelvünket már,
Hejh maholnap a magyar szó
Ritka mint a fehér holló.

Látná, hogy a nép, melyet ő jobbágyságban hagyott, s melynek egykor fájdalmát tolmácsolta, fölszabadult s egyenjogú hajdani földesurával. Látná, hogy az elhagyott, elmaradott ország egész európai állam lett. Látná, hogy az alkotmány, a melyet az ő idejében lábbal tapodtak, megifjulva életre ébredt, védve a nemzeti és egyéni jogokat. Látná, hogy Budán újra nemzeti kormány székel, mint ezelőtt háromszáz évvel, s Mátyás palotája nem egyszer fogadja a magyar királyt. Látná, hogy nemzetiségünk folyvást fejlődik az intézmények s a szélesebb körben mozgó irodalom és tudomány hatása alatt, s közoktatásunk nemcsak emeli, hanem terjeszti is a nemzeti műveltséget. Bizonyára mindezek mellett örömében nem látná súlyos bajainkat, csak a kép fényoldalát tekintené, a melyet mi

már megszoktunk, vagy talán nem is akarunk látni.

Igaz, hogy az önelégültség még se egyént, se nemzetet nem tett se boldoggá, se nagygyá, de a pessimismus, a kétségbeesés még kevésbé. A hit az erő, a küzdelem, mert tette ösztönöz és kötelességeink teljesítésére buzdít: a kétség a gyöngeség, a lemondás, mert tétlenségbe süllyeszt s elfeledteti velünk kötelességeinket. Magyarország súlyosabb bajokat is kiállott már, s a sír szélén ébredt új életre.

S épen most esnénk kétségbe jövője felől? Mi költők és írók ne kövessük pessimista politikusainkat, higgyünk a jövőben, mint elődeink, mint Kisfaludy Károly. Higgyük, hogy a hit és tett, a lelkesedés és ildom, az erély és mérséklet, a türelem és munka, a súlyos szellemi és anyagi munka erősíteni, emelni fogják nemzetünket, s mindinkább szilárdabb állást vívnak ki számára. Higgyük, hogy Magyarország volt, van és lesz, s a mult fénye, a jelen sikere, a jövő reménye egész erővel hassák át lelkünket. Higgyük, hogy egy félszázad múlva, midőn tetemeink már rég porladoznak, e kor a nemzeti emelkedés és dicsőség oly képeit fogja feltüntetni, mint a mi korunk a Kisfaludyéhoz képest! Áldott legyen Kisfaludy Károly emléke, lebegjen szelleme közöttünk.

III.

A NEMZETI NYELV ÉS MÜLLER MIKSA.*

Ezelőtt tíz évvel, épen e teremben, irodalmunk újjászületésének százados évfordulóját ünnepelte Akadémiánk és megkoszorúzta Bessenyei emlékét. Valóban, Bessenyei emlékét megillette a kegyelet és hála koszorúja. A múlt században ő volt az első, aki nemzetiségünk fejlesztésében kereste társadalmi és politikai újjászületésünk eszközét; ő volt az első, a ki kimondotta, hogy minden nemzet csak saját nyelvén lehet művelt, idegen nyelv műveltekké tehet egyeseket, sőt egyes osztályokat is, de egy egész nemzetet soha; ő volt az első, a ki hirdette az irodalom és tudomány minden szakának nemzeti nyelven művelését és tanítását s egyszersmind először indítványozta egy magyar tudományos Akadémia megalapítását is. A mit Bessenyei kezdett, azt még nagyobb hévvel, több tudománnyal, műveltséggel és ízléssel folytatták Révai és Kazinczy egy egész írói

* Felolvastatott a Kisfaludy-Társaság XXXIV. közülésén, 1882 február 12-én.

phalanx élén. Néhány évtized megalapította újabb nemzeti irodalmunkat, megindította tudományos törekvéseinket, s visszavívta nyelvünk jogait a közigazgatás és közoktatás körében. E lelkesedés, ez áramlat hozta létre az Akadémiát, a Kisfaludy-Társaságot, s annyi más irodalmi és tudományos társulatot és intézetet, melyek oly erős támaszai, oly hű kifejezői irodalmi és tudományos műveltségünknek.

Az eszme, melynek egy század óta oly hiven áldozunk, az érzés, mely szívünket folyvást dobogtatja, épen úgy benső szükségből fejlett, mint a nagyobb és fejlettebb nemzetek példáján erősödött, a kik ez úton alapították meg nemzeti műveltségöket és lettek sokkal műveltebbekké, mint azelőtt. Ha van eszme, melyet az ösztön sugall, a bölcelem szentesít és a történelem igazol, az bizonyára a nemzeti műveltség eszméje.

És mégis vajon csillag helyett nem bolygó tűz vezetett-e bennünket? Nem járunk-e tévúton? A nemzeti érzés nem fajult-e bennünk nemzeti hiúsággá egyik túlságból a másikba ragadva? A nemzetinél nincs-e valami nagyobb és szentebb: az általános emberi? A nyelv, melylyel az Isten azért áldotta meg az embert, hogy kifejezhesse gondolatait, egyesülhessen embertársaival, miért nehezüljön reá átokként, miért válaszsza el annyi millió test-

vérétől, sokkal inkább, mint a tenger és hegyek? A madár megérti egymást, de az ember nem, a nyelvek ellenségei a nyelv czéljainak. Vajon ez a nemzeti elkülönzés nem nehezíti-e, nem bénítja-e meg a tudomány és műveltség fejlődését? A hagyomány nem azt az időt tartja-e boldog állapotnak, a midőn az emberek mind egy nyelven beszéltek, s nem azt-e boldogtalannak, a melyben Bábel tornya építésekor a nyelvek összezavarodtak? Vajon a középkor nem múlta-e felül legalább abban az újkort, hogy az egyháznak, politikának és tudománynak csak egy nyelve volt, a latin, mely mintegy egyesítette az egész művelt emberiséget? S ha ezt többé nem lehet visszaállítani, nem eleveníthetjük-e föl magát az eszmét, bár módosított alakban? A kisebb vagy fejletlenebb nemzetek nem követhetik mindenben veszély nélkül a nagyobb és fejlettebb nemzeteket. Európában csak négy nyelv van: a franczia, angol, olasz és német, melyeket nagy múltjuk és jövőjöknel fogva világnyelveknek nevezhetni. Miért ne választhatnának ki a kisebb vagy fejletlenebb nemzetek ezek közül egyet, a melyet könnyebben elsajátíthatnak, a tudományos munkásság, a magasabb politika, a széles értelemben vett irodalom nyelvévé? Mi szükség, hogy a spanyol, holland, svéd, dán, orosz, magyar, lengyel, oláh és szerb tudósok nemzeti nyelvökön írjanak? Maradjon a nem-

zeti nyelv a család és költészet nyelvének. Nincs-e itt elég szép köre? Miért akadályozza a tudomány és irodalom, egy szóval az emberi műveltség gyorsabb fejlődését? S miért ne szakítanánk egy nagy és szent eszmének nevezett nemzeti előítélettel még akkor is, ha az talán eleinte fájna is szívünknek?

A kétség és rábeszélés e kérdéseit nem én vetem föl, tisztelt gyülekezet, hanem egy európai hírű tudós, egy kitűnő író, Müller Miksa, a ki e tárgyról a múlt év tavaszán Oxfordból *Nyelv és nyelvek* cím alatt néhány lapnyi értekezést bocsátott világgá. A híres nyelvész nem vezeti politikai indok, hanem tisztán csak a tudomány és műveltség érdeke. Azt hiszi, hogy előítélet ellen küzd s az esztelenség birodalma minisztereinek nevezi mindazokat, a kik a hazafiság álarczában elhitették a nemzetekkel, hogy semmi sincs illethetetlenebb, szentebb, mint anyanyelvök, s minden nemzet megszűnik nemzet lenni, ha azt feladja. Ez előítélet kiirthatását nem reméli ugyan egyhamar, de meg van győződve, hogy a négy világnyelv lassanként az egész emberiség tudományos és irodalmi nyelvévé fog válni, sőt eljöhet az idő, midőn a négy nyelvet egy váltja föl.

Müller Miksa elmélete igen közelről érdekli a kisebb nemzeteket, így a magyart is. Épen azért talán helyén lesz, ha néhány perczig e

kérdéssel foglalkozom, annyival inkább, mert Müller Miksa nézetében többé-kevésbbé más európai tudósok is osztoznak; ha vizsgálom: vajon Bessenyei, Révai, Kazinczy, Kisfaludy Károly az esztelenség tanait hirdették-e, midőn újabb nemzeti irodalmunkat megalapították; vajon Széchenyi az esztelenség államférfia volt-e, midőn a tudomány nemzeti nyelven művelésére Akadémiát emelt; vajon a nemzeti műveltség hiú külső dísz-e vagy benső szellemi szükség, pusztá előítélet, kérkedő bitorlás-e vagy szent jog s még szentebb kötelesség, akadály-e az emberiség fejlődésének vagy éppen előmozdítója?

Müller Miksának a négy s idővel egy világnyelvet illető eszméje nem valami mélyebb szemlélődés, hanem csak a kényelmetlen érzés szülötte, a minő meg szokta lepni az embert, valahányszor több a dolga, mint a mennyit elbír. A híres nyelvész panaszkodik, hogy a kisebb nemzetek tudósainak munkáit nem olvashatja, egész Mezzofantinak kellene lennie, ha el akarná olvasni mindazt, a mi szakjába vág s érdekli. A többek között boszankodik, hogy a magyar Akadémia kiadványai reá nézve nem léteznek, s Hunfalvy Pál társunk nyelvészeti munkáit nem olvashatja. És e boszankodás egy világot reformáló eszmét sugall neki, követeli a tudományos fejlődés nevében, hogy a kisebb nemzetek mondjanak le nyelv-

vökről s a költői műveken kívül írjanak mindent idegen nyelven. E szerint a Kisfaludy-Társaság is csak költeményeket és regényeket adhatna ki magyarul, de mindazt, a mi a széptan-, mű- és irodalomtörténet körébe esik, idegen nyelven kellene írnia. Vajon csak ezen hősies gyógyszer segíthet-e a bajon? Nem anyyi-e ez, mint a betegséget halállal gyógyítani?

Mióta a világ áll, a nemzeti elkülönzés miatt soha egyetlen eszme sem veszett el az emberiségre nézve. Mind az ó-, mind az újkorban egyik nemzet mindig kölcsönzött valamit a másiktól. Sőt újabban a kisebb nemzetek irodalmában alig van nagyobb becsű tudományos vagy költői mű, melyet a világnyelvek valamelyikére le nem fordítottak volna. A tudományos folyóiratok épen arra valók, hogy kölcsönösen közvetítsék a különböző nemzetek irodalmi és tudományos mozgalmait. A nagy nemzetek fiai közt mindig találkoznak férfiak, a kik egyik vagy másik kisebb nemzet irodalma és tudományossága ismertetésében és átültetésében fáradoznak. A kisebb nemzetek szintén gondoskodni szoktak arról, hogy megismertessék a nagy nemzetekkel irodalmi munkásságuk és tudományos kutatásaik eredményét. Kivált napjainkban egyesek és testületek élénk tevékenységet fejtenek ki e téren. Ime nálunk sem hiányzik oly világnyelven írt

szemle, mely a magyar irodalom és tudomány mozgalmait ismerteti meg a külfölddel. S e kölcsönös érdeklődést idővel fokozni fogja a tudományos fejlődés aránya és becse. Mi szükség hát Müller Miksa és társai kényelméért lemondanunk nemzeti nyelvünkről a tudomány és a szélesebb értelemben vett irodalom körében?

A mi nekik csak a kényelem, nekünk az élet és halál kérdése. És teljességgel nem az emberiség érdeke áll szemben egyes nemzetek önző hiúságával, hanem csak egy pár száz ember inkább képzelt, mint valódi kényelmetlensége milliók legszentebb érdekével. Bizonyára a választás nem nehéz.

Csodálatos, hogy épen oly nyelvész gondolta ki e különös elméletet, a ki világhírű munkáiban oly szépen és behatóan írt a nyelvekről. Avagy elkerülte volna-e figyelmét egyik oly oldala a nyelvnek, mely annyira szembeszökő? Tudniillik, hogy a nyelv nem valami külső, nem conventionalis jegye a gondolatnak, mint a betű vagy szám, hanem valami benső, maga a lélek, szelleme és jelleme egyszersmind valamely nemzetnek, s a nyelv e sajátága nagy befolyással van nemcsak az irodalomra, hanem magára a tudományra is. Az a különbség, melyet a nemzetek irodalmi művei, sőt tudományos eszméi, módszerei, vagy legalább előadásmódjai között találunk, a nyelvben leli forrását.

Ha egy varázsszóra angol vagy német nyelvűvé változnék át a franczia nemzet, vagy megfordítva, elvesztené mindegyik saját géniuszát, mássá válnék nemcsak irodalmi, hanem tudományos munkásságának is jelleme. Nem átok, hanem áldás volt, hogy Bábel tornya építéskor megzavarodtak a nyelvek, mert csak úgy kisebb körben fejthette ki az emberi természet egész gazdagságát. A természetben minden mint különféleség olvad egy magasabb egységbe, a külső, a mesterkélt egység megbénítja a bensőt, mert kibékítés helyett elnyomja az ellentéteket.

E mellett hol az a határvonal, melylyel szorosan elválaszthatni egymástól a tudományt és irodalmat, mely utóbbi, legalább részben az elmélet szerint is, megmaradna a nemzeti nyelv számára? A történelmi és bölcselmi tudománykör csak tudomány-e s nem egy-szersmind irodalom is, s nincs-e majd minden tudománynak rendszerén kívül irodalmi formája is? Kivánhatjuk-e a tudóstól és írótól, hogy legbensőbb énjét idegen nyelven fejezze ki? Lehető-e ez s van-e benne haszon? Más valamely idegen nyelven írni és beszélni szükségből és más szabadon gondolkozni, érezni, úgyszólván teremteni rajta.

Ez utóbbit csak oly nyelven tehetjük, melyben születünk és nevelkedtünk. S ha tovább megyünk, úgy találjuk, hogy még a költészet

is kapcsolatban van a tudománynyal s kölcsönös hatást gyakorolnak egymásra. Volt-e valaha költészet, mely ne lett volna hatása alatt a bölcselmi és történelmi tudományok fejlődésének? S nem voltak-e költők, a kik lelkesedést, eszmét költöttek fel a kor legnagyobb történetíróiban, bölcselőiben és államférfaiban is? A hol nagyobbyszerű költészetet találunk, ott találjuk a nagyobbyszerű tudományt is. Egyik virág, másik gyümölcs. Példák reá az ó és újkor legnevezetesei. Az új elmélet szerint tudomány és költészet megválnának egymástól, egyik nemzeti nyelven zengene, a másik idegen nyelven tanítana, nem értenék meg, nem táplálnák többé egymást s legalább az utóbbi mindenestre sülyedésnek indulna.

Azonban mindez lassanként csak úgy valósulhatna meg, ha a kisebb nemzetek valamely világnyelvet választanának tannyelvül s alsóbb és felsőbb tanintézetekben ezen taníttatnák az összes tudományokat. Bizonyára azt kellene választaniok, a melyikhez könnyebben hozzáférhetnek, például a spanyol választaná a francziát, a dán, a svéd és a magyar a németet. De vajon választanák-e? A tudomány érdeke csakhamar politikai érdekke aljasulna s a világműveltségi ügy a beolvasztás eszközévé. De tegyük föl, hogy mégis csakugyan választanának egy közelebbi vagy távolabbi világnyelvet. Vajon sokáig kibírná-e bárme-

lyik, hogy egy pár száz tudós kedvéért lemondjon nemzeti műveltségéről, mely mindig szélesebb körben terjed és mélyebb gyökeret ver, mint az idegen? A tanintézeteket csak a tudósokért alapítják-e, vagy egy egész nemzet számára, s lehet-e egy egész nemzet művelt idegen nyelven? Bizony nem. Csak két lehetőség van: vagy beolvad lassanként az idegen műveltség útján az idegen nemzetiségbe és megszűnik nemzet lenni, vagy lesz egy-két művelt osztálya, úgyszólván kiváltságos kasztja, de maga műveletlen marad.

Ez utóbbi jelenséget látjuk a középkorban is, midőn a latin volt a tudomány és tanítás nyelve. A tudósok megértették egymást a világ bármely zugában, de csak egymásnak írtak, csak egymás hatása alatt állottak s alig volt valami közük nemzetök szellemi életéhez. Vajon a tudomány egy nyelve mellett aránylag műveltebb volt-e akkor az emberiség, mint később, midőn sok nyelven kezdték hirdetni a vallás és tudomány ígéit? A négy világnyelv bármelyike a kisebb nemzeteknél hasonló eredményt szülne, mint a latin a középkorban, legfeljebb annyiban veszélyesebbet, a mennyiben az élő nyelvnek olvasztó ereje van. Nem lehetetlen, hogy e vagy ama nagy nemzet anyagi és szellemi ereje súlyával idővel magába olvaszthat egy vagy más kisebb nemzetet, de azt kívánni tőlök, hogy magok

semmisítsék meg magokat, az mégis a soknál is több.

Müller Miksa új evangéliumot hirdet, hogy a nemzeti nyelv nem illethetetlen, nem szent s ha egy nemzet azt feladja, azért még nem szűnt meg nemzet lenni. Miért nem hirdeti ezt az angoloknak, francziáknak, németeknek, olaszoknak, s miért csak nekünk, kisebb nemzeteknek? Kisértse meg csak rábeszélni a németet, hogy a tudomány érdekében írjon francziául, vagy a francziát, hogy legyen angol, s ha sikert tud fölmutatni, akkor forduljon hozzánk, kisebb nemzetekhez, hogy kövessük ebben is a nagyobb nemzetek példáját, a mint követtük a nemzeti nyelv művelésében. Hiába festi elénkbe oly lelkesülten a jövő boldogságát, midőn a nemzetek tudományban és nyelvben egyesülnek, csak azt mondjuk reá, a mit Deák mondott egy osztrák államférfiúnak, midőn az szép színekkel festette előtte, minő boldogság vár Magyarországra, ha egybeolvad Ausztriával: «Mennyivel nagyobb a mennyei boldogság és mégsem akar senki meghalni.»

A nemzetek épen úgy, mint egyesek, érdekeik és szükségük szerint szoktak bölcselkedni, s némelykor eszközbe jut mindazt egész tudományos elméletté emelni. Olvastunk elméleteket, melyek szerint bizonyos nyelvcsoporthoz, bizonyos faj kevésbé alkalmas a

műveltségre, mint más, de csodálatosképen az elmélkedő sohasem tartozott ahhoz a nyelv-csoport-hoz, vagy fajhoz, melyet kárhozatra szánt. Müller Miksa elmélete is a kisebb nemzetekről ilyennemű elmélet. Egy nagy és hatalmas nemzet fiának elmélete, a ki keveset gondol a kisebb nemzetek helyzetével s csak a nagy nemzetek érdekeit tartja szem előtt, bár tisztán a tudomány érdekében látszik fölszólalni. Ne hajtsunk reá, ne hallgassunk sophismáira, még ha nagyobb tekintély volna is, s őrizzük meg Bessenyei, Révai, Kazinczy, Kisfaludy Károly és Széchenyi hagyományait. Az Isten különbséget tett ugyan a nemzetek között helyzetre és számra nézve, de nem a jogot és kötelességet illetőleg. Minden nemzetnek joga van kifejtetni anyagi és szellemi erejét, s betöltve hivatását, hasznára válni az emberiségnek. A nemzeti műveltség nemcsak a nagy, hanem a kis nemzetek joga és kötelessége is, s ha hívek magokhoz érzésben, szóban, tettben, nem marad el az óhajtott siker. Lám, egykor mi is az örvény szélén állottunk, de becsületes és lankadatlan küzdelmünk kiemelt a süllyedésből és visszaadott magunknak. Egy század nagy emlékei tekintenek reánk. Áldás a küzdő és győzelmes bajnokok poraira: kövessük példájukat, s korszorúzza hasonló siker küzdelmeinket.

Bizonyára nagyobb jólét, nagyobb dicsőség

egy nagy nemzethez tartozni, mint egy kisebbhez. A magyar tudós, a magyar író helyzete valóban szerény az angol, francia vagy németéhez képest. De minden helyzetnek megvan a maga költészete, varázsa. A szegény, beteges anyát, a kinek szüksége van reánk, nem szeretjük-e jobban, mint azt, a ki a nagy világ szórakozásai között él s kevésbé gondol velünk? Nemcsak a palotában lakik a boldogság, hanem az egyszerű polgárházban is, s nemcsak az a koszorú, a melyet egy világ kegye fon, hanem az is, melyet egy nemzet hálája nyújt felénk. Aztán a balsorssal való küzdelemben van valami lélekemelő. Ha mások szerencséjükkel dicsekedhetnek, mi sebeinket mutathatjuk föl; ha mások az európai polgárosodásnak tett nagy szolgálataikat emlegetik, mi dicsekedés nélkül elmondhatjuk, hogy századokig védtük e polgárosodást a keleti barbarismus ellen s elvéreztünk bele, ha mások dicsőségeket ragyogtatják, mi önértékünkre hivatkozhatunk, hogy máris mennyi akadályt győztünk le s mind fennebb lobogtatjuk a nemzeti műveltség zászlóját.

Ez eszme nevében, ez érzés fölindulásai között ezennel megnyitom a Kisfaludy-Társaság XXXIV. közülését.

IV.

A FORDÍTÁSOKRÓL.*

A mult évben élénken foglalkoztak a hirlapok költészetünk, általában szépirodalmunk bajaival. Sok régi s csak félig igaz vád újult meg és sok új és csak félig jó tanács hangzott fel. Bizonyára méltó volna mindenikkel bővebben foglalkozni. Egy széptudományi intézet, a Kisfaludy-Társaság ünnepélyes üléséhez épen illenék az ilynemű elmélkedés. De mindenik fejtegetése több időt venne igénybe, mint a mennyi egy elnöki beszéd megillet. Engedjék hát önök, hogy a sok vád és jó tanács közül csak egyet válaszszak ki, azt, mely egy idő óta élesebben kezd felhangzani s a mely társaságunkat is közelebbről érdekli.

Igen kevés eredetit írunk és igen sok idegent fordítunk. Az idegen termékek egész raja özönlött reánk s épen úgy háttérbe szorítja az eredeti műveket, mint idegenszerűvé teszi közönségünk ízlését. Ez a vád; a jó tanács pedig az, hogy fordítsunk minél kevesebbet, vagy épen ne is fordítsunk, írjunk minél több eredetit; kiadók, társaságok és

* Fölvastatott a Kisfaludy-Társaság 1883 febr. 11-én tartott közülésén.

közönség egyesüljenek az eredeti irodalom emelésére, egyszóval állítsunk föl az irodalomban is vámsorompót a hazai ipar védelmére az idegen ellen. De vajon alapos-e a vád s helyes-e a jó tanács?

Ha egy pillantást vetünk a mult századra s a jelen első évtizedére, úgy találjuk, hogy ez időkben nemcsak hogy aránylag sokkal többet fordítottunk, hanem eredeti irodalmunk sem volt oly erős, mint most vagy a közelebbi évtizedekben. A XVIII. század egyik legkitűnőbb prózaírója, Faludi, leginkább fordításokkal alapította meg hírét s hatott az irodalom fejlődésére. Az új próza kezdeményezője, Báróczy, kizáróan mint fordító szerepelt s Kazinczy az ő példáján lelkesülve, szintén fordításokkal fogott az ízlés és stil reformjához. A francia iskola költői jórészt francia művek fordítói és átdolgozói voltak. A classikai iskola egész Virágig, sőt még Virág is, ereje felét a görög és római classikusok átültetésére fordította. Legtöbb eredetiséget lyrai költészetünk mutatott fel, melynek Csokonai és Kisfaludy Sándor voltak legkiválóbb képviselői. Dugonics regényei- és színműveinek nagy része átdolgozás, s míg Fáy és Jósika föl nem léptek, majdnem kizáróan idegen regények fordításával táplálkoztunk. A szinpad is hasonló képet nyújt. Katona és Kisfaludy Károly előtt leginkább fordítások- és átdolgozásokból

telt ki színházaink műsora, s a mi mint eredeti szerepelt, az sem igen volt több idegen drámák szolgai utánzásánál. Tudományos irodalmunkban még kevesebb eredetiség volt, mint költészetünkben. Azonban szépirodalmunk néhány évtized alatt erős, mondhatni, rohamos fejlődésnek indult. A költészet minden ága felvirult s a tudomány nyomósabb művelése is megkezdődött. A fordítások száma szaporodott ugyan, de viszonyunk a külföld irodalmához lényegesen megváltozott. Irodalmunk, különösen költészetünk nem volt többé a külföld visszhangja; vettünk és folyvást veszünk ugyan onnan hatást, de az öntudatra ébredt nemzeti génus vezérel bennünket.

Épen azért nincs ok az aggodalomra. Hogy e fordítások háttérbe szorítanak az irodalmat, nem való: Egyetlen eredeti írónk sem vált fordítóvá a nagyobb dicsőség vagy anyagi haszon reményében. Egy-egy sikerült eredeti mű sokkal több vevőre és olvasóra talál, mint akármely idegen remek fordítása, melyet a közönség egy része eredetiben is ismer. A fordítások csak nagy ritkán érnek második kiadást, míg a jobb eredeti művek gyakrabban s régibb kitűnő íróink folyvást újabb meg újabb kiadásban jelennek meg. Bizonyára az eredeti irodalom emelésére minden lehető meg kell tenniök egyeseknek és a Társaságnak, de mindig csak az irodalom valódi érdeke

szempontjából. Eredeti művet csak azért írni, nyomtatni, megvenni, olvasni, mert eredeti, habár keveset vagy épen semmit sem ér, nem lehet se egyesek, se társaságok feladata. Csak helyeselhetni, ha egy társaság alakul, mint a Petőfi-Társaság, oly célra, hogy csak eredeti jobb műveket adjon ki; de vajon azért a Kisfaludy-Társaság kitörülje-e alapszabályaiból azt a pontot, mely az ó és újkor remekírói fordítását is feladatául tűzte; vajon az Akadémia és természettudományi társulat, melyek a tudományt nemcsak művelik, hanem terjesztik is, lemondjanak-e arról, hogy a magyar tudományos irodalom hézagait koronként a legjobb külföldi munkák fordításával pótolgassák? A fordítás elvi ellenzése a csak magyarul olvasó közönséget elzárná az európai szellem áramlataitól, elszigeteltségbe süllyesztené; az eszme egyike azon nálunk divatos eszméknek, melyek valamely képzelt vagy valódi állami, társadalmi vagy irodalmi bajt úgy akarnának megorvosolni, hogy még nagyobb baj keletkezzék belőle.

Az európai nemzetek között sohasem volt erősb a solidaritas és mégis kifejtettebb a nemzeti egyéniség megőrzése és kifejtése, mint századunkban. Mindkét eszme és érzés a keresztyén polgárosodás gyümölcse, melyet a renaissance hatása alatt képződött műveltség érlelt meg. A keresztyén vallás nem kötve

magát nemzetiséghez, mint az ó-kori vallások, úgyyszólva egy nagy családdá fűzte össze a nemzeteket; az egyéni szabadság vágya és joga, mely az ó-korban oly fejletlen volt, mint a keresztyén eszmék fejleménye, nemcsak a társadalomban és államban érvényesült, hanem a nemzeteknek egymáshoz való viszonyában is, mert a nemzetiség, mint Eötvös mondja, nem egyéb, mint az egyéni szabadság alkalmazása egész nemzetekre. A két eszme és érzés valódi vagy látszó ellentétének kiegyenlítése a jelen és jövő század feladata. Az irodalom mindkét eszmét folyvást táplálta, fejlesztette s a fordítások nem csekély szerepet játszottak a fejlődés műfolyamában. Midőn a szent könyv minden nyelvre lefordítottatott, midőn az ó-kori remekírókat minden nemzet tanulta és fordította, mindkét eszme még élénkebb kifejezést nyert s azóta minden nemzet kölcsönös hatással van egymásra az irodalom terén is, átveszik, kicserélik egymás eszméit, fordítják egymás műveit. Valóban, a fordítások egyaránt kifejezik a közösség és nemzetiség eszméit s egyszerre mindkettőnek szolgálatot tesznek. Hirdetik, hogy az európai emberiség műveltsége közös alapon nyugszik, de egyszersmind mindenik nemzet saját nyelvén műveli magát s azt használja a kölcsönös hatás eszközeként is.

A leggazdagabb irodalmak sem lehetnek el

fordítások nélkül. Az ó-kori remekírók fordításával maig sem hagyott fel egyetlen nemzet sem, az újabb remekírók művei vagy a nagyobbyszerű tudományos munkák fordításai többé-kevésbé megtalálhatók majd minden nemzet irodalmában. A német irodalom e tekintetben a leggazdagabb s a mit Goethe a világirodalom alatt értett, itt ment leginkább teljesezésbe. Az angolok szintén átültették irodalmukba a szárazföld legkitünőbb irodalmi és tudományos termékeit, sőt a francziák is, a kik nemzeti önérzetökben oly kizáróak, újabban sokkal nagyobb szorgalommal foglalkoznak idegen irodalmakkal, mint régebben s legnagyobb ellenségek, a németek irodalmát kiválóan tanulmányozzák és fordítanak belőle. Csak mi magyarok akarnánk elzárkózni s eredetiségünk zsirjába fuladni? Mily gyermekes eszme, mily korlátolt felfogás! A fordításnak és átdolgozásnak elvi ellenzése nemcsak műveltségünknek ártana, hanem ártana nemzetiségünknek is, mert a fordítás a nemzetiségi eszme kifolyása és gyengítése az idegen nyelv beolvasztó erejének.

Azonban nem tagadhatni, hogy a fordítások ellen emelt panaszokban van valami igaz is. Sok olyat is fordítunk, a mi elmaradhatna, sőt el kellene maradnia, s a mi jót is fordítunk, nem mindig fordítjuk jól. Hanem ennek gyógyszere nem az elvi ellenzés álláspontja,

hanem az a régi jó tanács: jót és jól. Valóban, ha jót és jól fordítunk, nemcsak apadni fog fordításaink száma, mert jól fordítani nem könnyű, hanem gazdagodni fog az irodalom is, mert a jó művek jó fordítása irodalomtörténeti mozzanat is lehet és mindenestre a jó fordításban mindig van valami eredeti is. A francia kritikusok úgy emlegetik Amyot Plutarch-fordítását, mint a mely elősegítette a francia műpróza megalakulását; az angol és német irodalomtörténetírók mint nevezetes mozzanatot jegyzik fel Pope és Voss Homér-fordítását; Herder népballada- és dalfordításai fordulatot idéztek elő a német lyrában; a német romantikusok műfordításaikkal majdnem többet hatottak irodalmukra, mint eredeti műveikkel; Shakspeare fordításának hatását nemcsak a német, hanem a francia irodalom is érezte. És nálunk Kazinczy műfordításainak hatása nem volt-e nagyobb eredeti műveinél s Arany műfordításaiban nincs-e eredetiség?

Kazinczy és Arany! E két név egy egész irodalmi század küzdelmét, kiinduló és végpontját jelöli, két ellentétes elv és rendszer képviselője költészetünkben és műfordításunkban egyaránt, de mindkettő egyszersmind áldása és dicsősége korának.

Kazinczy az ó- és újkor remekei fordításával kiemelte irodalmunkat sülyedtségéből, példát adva a költészet és próza különböző és saját

nemeire. Új eszmék és érzések légköre támadt s megindult az ízlés és nyelv reformja. A példányok varázsa eredeti irodalmat teremtett s a kicsinyes műfordítói gond nagy művek szülő anyja lett. Kazinczy folyvást hirdette, hogy az írónak nemcsak tolla van, hanem ecsete, vésője és hangszere is; hogy a mondatnak nemcsak értelmének kell lenni, hanem idomának, színének és zenéjének is. Ki akart fejezni minden eszmét és érzést, melyeket az újkor szült s megkísérlette a kifejezés minden módját, melyekre a régiség példát adott. Óhajtotta, hogy úgy tudjunk beszélni és írni, mint a görög Athén csarnokai alatt, a latin Róma fórumán, mint a franczia Páris szalonjaiban s a német Weimar falai közt, és nemcsak úgy, hanem a mennyire lehet, oly módon is. Ez utóbbi pontban volt tévedése, mert idegen nyelvi szépségeket is igyekezett átültetni irodalmunkba, a helyett, hogy azokhoz hasonlót fejtett volna ki nyelvünkben. E tévedését, melyet az újabb nyelvészet annyi kárörömmel emleget, mennyire ellensúlyozza az a nagy érdeme, hogy felköltötte a stíl- és formaérzést, hogy példát adott, s részben nagy sikerrel, a stíl különböző nemeire s költői nyelvünk és műprózánk oly fejlődését indította meg, mely csakhamar a tökély magas fokára emelte nyelvünket. Vörösmarty Kazinczy tanítványa volt, de stílje már művészi idegen-

szerűség nélkül. Összeolvasztotta a régi és új nyelvet, egyesítette a művészeti és nemzeti géniust.

Midőn Arany föllépett, már megalakult újabb költői nyelvünk s a műfordításban is kezdetünk felhagyni azzal a móddal, hogy az idegen műremeket némi idegenszerű jellemzetességgel tükrözzük vissza. S mégis föllépte a fejlődés, a tökély újabb lépcsőjét jelölte. Géniusa a nép- és régi nyelvből, melyeket senki sem ismert jobban nála, új költői bájt fejtett ki, a szókincs, szólásmód és fordulatosság kimeríthetetlen gazdagságát árasztotta el művein, s mint fordító megmutatta, hogy mi a fordításban az eredetiség. A mit Goetheből, Burns-ből, Shaksperéből és Aristophanesből fordított mind olyan, mintha a nagy írók magyarul írták volna. Fordításai mint eredeti művek hatnak reánk. Nemcsak a gondolatot és árnyalatait tükrözik vissza, hanem a kifejezés és nyelv bájait is; a mi a német, angol és görög költőben a fenség és kellem, a páthos és gyöngédség, a komikum és humor kifejezése, azt mind megtaláljuk fordításában a magyar nyelvből kifejtve s mintegy újra teremtvé. Fordításaiban néha nyelvünk bájainak oly árnyalatai is feltűnnek, melyek eredeti műveiben hiányzanak, s azért épen oly gyönyört nyujtanak és épen oly méltók a tanulmányra, mint eredeti művei.

Ime, e két nagy példa bizonyságul arra, hogy mily kiváló helyet foglal el a fordítás az irodalomban. Nemcsak tartalommal gazdagítja azt, hanem műformákkal is, nemcsak ízlésünk nemesbítésére, látkörünk szélesbítésére hat, hanem az eredeti nyelv művészet emelésére is. E szempontból tekintve a fordításokat, bizonyára hibáztatnunk kell azt a sok gondatlan fordítást, melyekkel el van árasztva irodalmunk s melyek éppen úgy zavarják élvezetünket, mint idegenszerűséghez szoktatják nyelvünket. Mindez nem Kazinczy iskolájának folytatása, mint sokan hiszik. Kazinczy, mint maga mondja, tudva-akarva botlott, megkísértve némely idegenszerűség átültetését, melyeket szükségeseknek hitt. Az a műgond iskolája volt, mely tudva tévedett és tévedni akart; ez a gondatlanság iskolája, mely akaratlanul téved, bár nem akarna tévedni. De a gondosabb, az úgynevezett magyaros fordításnak is megvannak a maga örvényei. Némelyek elégnak hiszik, ha fordításuk nyelvtanilag hibátlan, habár hiányzik belőle az erő és kellem, vagy nagyra vannak vele, ha minél több régies vagy népies kifejezéssel pompázhatnak, akár van szükség rájuk, akár nincs. «*In vitium ducit culpæ fuga, si caret arte*». — mondja Horatius. S valóban kerülve az idegenszerűséget, nem egyszer oly magyaroságba esünk, mely nem felel meg se a mű-

nemnek, se a hangulatának. Ide járul még egy más körülmény is, mely szintén könnyen félrevezetheti a műfordítót. Már évek óta feladtuk az alakhoz szorosan hű műfordítás elméletét, melyhez régibb íróink annyira ragaszkodtak. Semmi esetre sem hibáztatjuk, sőt bizonyos esetekben megköveteljük, hogy a fordító híven tartsa meg az eredetinek alakját, de éppen nem vesszük rossz néven tőle, ha az eredeti külalakot nem mindig tartja is meg, s olyannal helyettesíti, mely nyelvünkön szokottabb s amahhoz hasonló hatású. Bizonyára bajos volna Horatius ódáit magyar népdal-rhythmusban fordítani, de Homert vagy Firduzit miért ne kísérelhetnők meg a magyar Sándor-versen? De ha ezt tesszük, vajon helyes-e még többet is tennünk s úgy fordítunk, hogy — a mint egykor Arany mondá nekem — érezzék rajta az alföldi bunda szaga?

De mind e megrovás csak a szélsőségeket illeti. Hála Istennek, vannak műfordítóink, a kik sikerrel, sőt olykor kitűnően fordítanak s közülök a kiválóbbak éppen Társaságunk tagjai. Néhány évtized alatt Társaságunk Shakspeare és Molière összes műveivel ajándékozta meg a nemzetet, a *Nibelungenlied* és *Don Quijote* sikerült fordítását szintén társaságunk adta ki; innen vette a közönség Sophokles, Calderon, Moreto, Corneille, Racin és Puskin némely műveit is. Újabban Plautus és Milton,

Moore és Schiller fordításai vannak készülőben s reményünk van még többekhez is, mert mi nem vagyunk a fordításoknak elvi ellenzői, sőt elvi pártolói vagyunk, s azt hiszszük, hogy ezzel a közműveltséget és nemzetiséget épen úgy szolgáljuk, mint eredeti kiadványainkkal.

Vajha az évek során minél több ó- és újkori remekírót ültethetnénk át nyelvünkre. Minden esetre Társaságunk szűk anyagi körülményei között is minden lehető megtesz e cél elérésére és számít a közönség támogatására. Ez óhajtas, e remény, ez ígéret nevében megnyitom a Kisfaludy-Társaság XXXV. közülését s üdvözlöm a tisztelt közönséget, mely oly nagy számmal, oly szíves részvéttel tisztelt meg bennünket.

V.

A KÖLTÉSZET LÉNYEGÉRŐL.*

Társaságunk mintegy folytatása az Aurora-körnek. Kisfaludy Károlynál, mint az Aurora szerkesztőjénél, gyakran összejöttek barátai és dolgozótársai. Felolvasták egymásnak dol-

* Fölolvastatott a Kisfaludy-Társaság 1885. febr. 8-iki XXXVIII. közülésén.

gozataikat, megbírálták egymást s megvitatták az æsthetika és irodalom főbb kérdéseit. Kisfaludy halálával a hű társak tovább is fentartották az Aurorát, nem hagytak fel összejövételeikkel s egy pár év múlva megalapították a Kisfaludy-Társaságot, a hol a közönség előtt folytatták, a mit eddig magánkörben tettek. Valóban havi üléseinken mi is felolvassuk egymásnak dolgozatainkat, megbíráljuk a kiadásra szánt műveket s vitatjuk az æsthetika és irodalom főbb kérdéseit. Sőt ünnepélyes közülésünkön sem igen teszünk mást. Épen azért csak a hagyományos szokást követem, ha elnöki megnyitó beszédemben költészetünk jelen állásáról elmélkedve, egy pár oly eszmét igyekezem fejtegetni, a melyek minden esetre időszerűek s nem méltatlanok a figyelemre.

Költészetünk tizenöt év óta sok változáson ment át. Sok tehetséges munkást vesztettünk, sőt egy pár oly költő is kidúlt sorainkból, a kik nemcsak koruknak voltak díszei, hanem költészetünknek is örök díszei maradnak. Bizonyára új jeles tehetségek is merültek fel s épen nem panaszkodhatni, hogy a szépirodalmi munkásság szünetel. De ha összehasonlítjuk a multat a jelennek, különbségek tűnnek fel, oly különbségek is, a melyek egy vagy más irányban aggodalomra adhatnak okot. A mult zárad közepe óta, a midőn költészetünk újra

föléledt, egész az újabb időig folyvást a költők bizonyos csoportozatait szemléljük, a kiket közös eszme fűz össze, közös eszmény lelkesít. Bessenyeit, a ki a XVIII. század francia eszméit és ízlését olvasztja össze a magyar hazafisággal és költői lelkesedéssel, egész csoport követi. Virág és Berzsenyi nagy sikerrel folytatják Baróti Szabó kezdeményét s vezéreivé emelkednek mindazoknak, a kik az ó-világ classicismusában találják eszményöket. Kazinczy mint költői nyelvünk és ízlésünk megújítója szintén a classicismusból indul ki, de már Goethe és Schiller hatása alatt és áthajolva a modern műformákhoz is, egy egész iskolát alapít. Kisfaludy Károly, Vörösmarty és az egész Aurora-kör az európai romantikából véve ösztönt, s a hazai történelemből és közéletből merítve lelkesülést, nemzetibb irányt adnak költészetünknek. Petőfi és Arany egy új nemzedék élén egyenesen a népnemzeti elemet veszik alapul s azt tovább fejlesztve, még nemzetibbé varázsolják költészetünket tartalomban és formában egyaránt.

Most kevésbbé látunk ily csoportosulást, ily küzdelmet és fejlődést. A csoportokat többé-kevésbbé egyének váltották föl, a kiket inkább személyes rokonszenv fűz össze, mint közös elv és eszmény. Bizonyára ez még magában épen nem akadályozza a jeles művek keletkezését. Hisz a multban Kisfaludy Sándor,

Csokonai, Katona nem tartoztak valamely csoportozathoz, iskolához s mégis kitűnő műveket alkottak. Nem is annyira ez, mint más oldalról merülhetnek fel aggodalmak, kivált ha nem egyes kivételekre tekintünk, hanem a közáramlatot vizsgáljuk. A költők egyéni elszigeteltsége igen kedvez az egyéni egyoldalúságnak, szeszélynek, sőt önkénynek, különösen akkor, a midőn nem korlátozza a közízlés kritikája. Valóban nálunk csakugyan nem igen korlátozza, mert kritikuskaink nagyrészt épen úgy hajlanak az egyéni egyoldalúság, szeszély, sőt önkény felé, mint költőink. Az elvek kritikáját az egyéni nézetek kritikája váltotta fel. Nem annyira a költői művészet főtörvényei alkalmazását vagy fejtegetését szemléljük szemben az új művekkel, mint inkább az egyéni tetszés, vagy nem-tetszés kifejezését s több fejtegetést olvasunk a mellékes dolgokról, mint a lényegesekről. Ide járul még a napi sajtó növekedése, szélesebb körű fejlődése, a mely mindent magába akar ölelni s mely mindenben, még ott is, a hol nem épen szükséges, csak a gyorsaságot tartja szem előtt. A röpke benyomást gyors ítélet követi s az egyéni tetszés korlátatlansága néha egész a reclamig süllyed.

Mindezt nemcsak nálunk tapasztalhatni, hanem többé-kevésbbé másutt is. Egyik elsőrangú francia folyóiratban a következőkép

panaszkodik egy jeles kritikus: «Hajdan voltak olyan æsthetikai törvények, a melyek örök időkre látszottak szólni, mert azokat a tudós ókor szerzette. Ezek a törvények századokon át uralkodtak és senkinek sem jutott eszébe, hogy ellenök fellázadjon s ha valaki nem engedelmeskedett, az csupán tehetetlenségének volt tulajdonítható. Egy szent code-xet alkottak ezek, a Parnassus törvényhozását, s a kritika nem volt egyéb, mint a jogtudományok egy válfaja: magyarázatokkal kísérté, szentesítette e törvényeket. Körülbelül ott volt a művészet, a hol a morál, szabatos theologiai szabályokból állott. De a mint az élet új szükségei, a tudomány vívmányai szét-törték a theologia merev kereteit, ép úgy az új érzések, messzehatóbb eszmék, szűknek találták a hagyományos ízlés korlátait, s el-végre halomra döntötték. Ma már a művé-szetben nincsenek általánosan elismert törvé-nyek, nincs elvekre alapított kritika vagy legalább is a némelyektől hangoztatott elve-ket mások megvetőleg utasítják vissza. Az olvasók és a nézők a színházban vagy mu-zeumban bizvást mondogatják, hogy ez a dolog tetszik nekik, az meg nem tetszik, csakhogy még ezzel sincsenek mindig tisztában, hanem ki-ki a pillanatnyi fellobbanás hatása alatt ítél s meg sem kísérti számot adni magának föl-hevüléséről, híjával levén valamely elvnek, a

melyre támaszkodhatnék. Az emberek a leggyakrabban félnek véleményök nyilvánításától. Innen a kitérő ítéletek, a melyekkel úton-útfélen találkozunk, a milyenek ezek: elég csinos, megjárja; semmit sem bizonyító, semmit sem tagadó ítéletek, a melyek épen elégségesek arra, hogy az ember némely ellenvéleménnyel szemben szépen meghátráljon. Ebben a bizonytalanságban és kételyben oly közönyösséghez jutunk, a melynek ægise alatt a véletlen határozza meg: mi a szép s mi a nem-szép.»

Azonban e jelenségnek megvan a maga oka, a melyet a francia kritikus nem fejteget. Nem egyéb az, mint visszahatás a dogmatikus kritika erőszakossága s a nemrég uralkodott iskolák túlkapásai ellen. Az oly korszak, a melyet nem igen izgatnak új eszmék és el nem ragad a küzdelem heve, nyugodtabban tekinti a dolgokat s kerülve a túlságot, másik túlságba esik. Élesen látva a merrev tanok s a kizárólagos iskolák tévedéseit, hajlandó nem hinni semmi általánosban. De vajon az æsthetikai dogmatismus s az æsthetikai nihilismus között nincs-e középút? Vajon ha nem hiszünk a mindent meghatározó s nem egyszer önkényes æsthetikai dogmákban, ne ismerjük-e el azon elveket se, a melyek a költészet céljából és természetéből folynak? Vajon a költészetnek nincs-e célja

s eszközeit a szeszély s önkény választja meg? Vajon nincs-e különbség a jó és rossz ízlés között? Bizonyára van. Mindabban, a mi az emberi szellemből foly s az emberi szellemre hat, bizonyos törvények nyilatkoznak. A költészet egyidős az emberiséggel s mindig az emberi szellem fejlődését követte. Együtt fejlődött a vallással, társadalommal, állammal és tudománnyal, hatott rájuk, hatást vett tőlök, de természetét sohasem tagadta meg. Azok a nagy költők, a kik az idők hosszú folyamában műveikkel elragadták az emberiséget, több-kevesebb öntudattal vagy épen ösztönszerűleg bizonyos törvényeket követtek s azon hatásnak, a melyet valamely szép mű gyakorol lelkünkre, mindig megvan az oka, még akkor is, a mikor nem vagyunk teljes öntudatában.

Épen azért a műfajok és műformák nem a szeszély, önkény, hanem a szükségesség, a kényszerűség szüleményei, a melyeket cél- és törvényszerűség állapított meg. A lyra, eposz, dráma az idők folyamában változtak tartalomban, módosultak formában, de benső lényegök most is az, a mi volt ezer év előtt. A tragikum és komikum fogalma most sem más, mint volt Sophocles és Aristophanes idejében; csak némely vallásos, társadalmi és állami összeütközések avultak el és váltattak föl újakkal. A régi görög és latin nyelv el-

enyészett, barbár nyelvek szorították ki helyökből, de e barbár nyelvekben lassanként a nyelv művészet és rhythmus ugyanazon törvények szerint fejlett, a nemzeti sajátságokhoz idomulva. A költészet alapjában mindig ugyanaz, de folyvást újjá szüli magát, vénül és megifjodik, elhamvad, mint a Phönix-madár, de hamvaiból új életre kel s az ég felé csattogtatja szárnyait. A polgárosodás romjai alá temetkezik, de együtt ébred az új polgárosodással, új színt vált, formái módosulnak, sőt új formákat teremt, de mindig természete törvényei szerint. A lángész tulajdonkép nem egyéb, mint a törvények kijelentője s hogy bibliai kifejezést használjak, nem azért jó, hogy eltörölje a törvényeket, hanem hogy betöltse. A költészet legvirágzóbb korszakai azok, a melyek e törvényeket legtisztábban, legtöbb alkotó erővel testesítik meg műveikben, s a hanyatlás korszakát éppen az jellemzi legjobban, hogy e törvényeket félreismeri, egyoldalúan vagy éppen balul magyarázza, az eszökt összeréveszti a czéllal, a mellékeket a lényeges fölibe emeli s pusztá formalismusba süllyed. De az örök törvények lassanként visszanyerik uralmukat s háttérbe tolják az ideiglenes divatokat. E törvények kutatása, megfigyelése a műphilosophia feladata; e törvények értéke vagy érzése a jó ízlés saját-sága. S elvégre bármennyit kétkedjünk, annyi

mindenesetre bizonyos marad, hogy minden törvény és szabály elvetendő, a mely ellenkezik a költészet céljával, hirdessék a bár dogmatikus kritika vagy a költői iskolák legtekintélyesebb képviselői s minden oly mű hibás és hideg, a melyben nem emelkedik elég érvényre a költészet lényege, bármily csillogó pompában jelenjék is meg.

De mi a költészet lényege, mi tulajdonkép a költészet? Néhány szóval is megmondhatni. A költészet a természet és az emberi szív eleven és szabatos rajza, különösen az emberi szívé. E tekintetben felülmúl minden más művészetet. A képzőművészetek csak a színt és alakot utánozhatják s az emberi szívből csak annyit adhatnak, a mi egy pillanatra az arczon, mozdulaton visszatükröződhetik. A szív egész birodalma csak a költészeté; az emberi jellem benső mivoltát, bonyolult szerkezetét, átalakulásait, a szenvedélyek sok fajú fejlődéseit, az érzések röpké hangulatát, mély felindulásait csak a költészet tükrözheti vissza. Övé az ember egész külső és belső világa, övé minden, a mi a természetben kedélyünkre hat, földéríti, lelkesíti, szomorúságra hangolja, búskomorságba süllyeszti. Övé az ember összes viszonya az Istenhez, társadalomhoz, államhoz, tragikai és komikai küzdelmei bölcsőtől a sírig, övé a múlt, a melynek szülötte a jelen, övé a jelen, a mely a jövőendő anyja, övé

jövendő, melyet sejtelmeivel és álmaival érint. Képes-e mindezt rajzolni a költő, ha nem vizsgálta, ha élményeivel vagy tanulmányával nem közvetítette? Nem fogja-e megsérteni művészete legfőbb törvényét, ha hűtelenül rajzolja az ember kül- és belvilágát? Régi igazság, hogy csak az hat a szívre, a mi szívből foly és a szívet híven rajzolja. Még az oly műfajok is, a melyek ki vannak véve a fizikai törvények alól, mint a népmesék, mon-gák s más phantastikus művek, az erkölcsi törvények uralma alatt állanak s az emberi szív rajzát nyújtják. A lyrai költő nem fog mélyebben hatni reánk, bár legszebben verseljen, bár pazaran áraszsza képei gazdagságát, ha szenvelgést érzünk ki belőle, vagy ha a szív állandó érzései helyett csak hóbortjait zengi. A drámaíró meglephet bennünket leleményességével, technikai készségével, látványjaival, de sohasem fog igazán elragadni, ha személyei bábok s nincs rajtuk Isten képe, tudniillik a lélek küzdelmeinek hű kifejezése. A regényíró jó elbeszélő lehet, tudhat élénken színezní, szórhatja elmés ötleteit, kalandot kalandra halmozhat, s mégis lehangolva tesszük le könyvét, ha mint álmodozó lázbeteg, elferdíti a társadalmi viszonyokat s eltorzítja az embert. Minden költői mű mélyebb és tartósabb hatása attól függ, hogyan tudta rajzolni az embert s csak azok maradnak fenn

és szállnak nemzedékről-nemzedékre, a melyek a költészet e legfőbb törvényének leginkább megfelelnek.

A költészet mindenesetre az emberi élet hű, de eszményített rajza s még a legtulzóbb realista sem lehet el az eszményítés bizonyos foka nélkül. Mindamellett semmi sem adott annyi okot a félreértésre költőknek és közönségnek egyaránt, a legrégibb időtől a legújabbig, mint éppen az eszményítés, sőt sokszor a naturalismus nem egyéb, mint visszahatás az elfajult eszményítés ellen. Vannak sokan, a kik a határozatlant, a ködöst vagy az életnek éppen ellentétét, a nem létezőt tartják a legemelkedettebb költészetnek. Előttök nem az a költészet, a mely a szív rejtélyeit igaz vonásokkal igyekszik feltüntetni, hanem az, a mely fellegvárakat alkot a semmiségben. Pedig a költészet leglégiesebb alakjai is csak úgy hatnak, ha emberi vonással vannak felruházva s a képzelem legmagasabb szárnyalása sem más, mint az emberi lét fenséges megvilágítása. Igaz nélkül nincs valódi szép. Nem hiába emlegette oly sokszor Lord Byron az *igaz* kifejezést, nem hiába hirdette Arany: költeni s mégis igaz maradni, ez a nagy feladat, a melynek megoldásától függ a költői siker. Ide pedig leginkább két út vezet, az őszinteségé és komolyságé. Ha csak abból költünk, a mit átéreztünk, átéltünk, tapaszt-

taltunk vagy tanulmányunk által behatóan közvetíteni tudtunk, már a siker felét bírjuk, mert könnyebben lehetünk elevenek és szabatosak, a mi a költői hatás legfőbb eszköze. Ha komolyan vesszük a költészet célját és feladatát, könnyebben legyőzhetjük a hiúság és szeszély ingereit s képesebbek leszünk a való dicsőség keresésére, inkább fogjuk érezni, hogy nem a henye lelkek mulattatói vagyunk, hanem az élet fenkölt magyarázóit s mély részvétű vigasztalóit. S épen nem fogjuk sajnálni művunktől a fáradságot, mert a könnyű nehéz; és meg fogjuk tartani a mérséklet és jó ízlés határait még a komikum és humor legmámorosabb perceiben is, mert jól mondja a költő:

A bolondot, ha bolondoz, neveti a sokaság,
De ha okos nincs szavában, időt vele te ne tölts.

Bizonyára igazságtalanság volna azt állítani, hogy napjaink költészetéből hiányoznék minden őszinteség és komolyság s költőink nem az emberi szív rajzára törekednének. De vajon mondhatni-e, hogy általában véve az őszinteségnek és komolyságnak legmagasabb fokai felé törekszünk s az emberi szív rajzában gyakran meg nem zavarna bennünket szeszélyünk, sietségünk, a könnyű siker, a közönség kényeztetése s a kritika elvtelensége? Mondhatni-e, hogy műveinkben a mellékes csak

ritkán vesz erőt a lényegen s mindig helyesen magyarázzuk a költészet legfőbb törvényeit? A költők egyéni egyoldalúsága, önkénye, a kritikusok pusztá egyéni tetszése nem oly jelenségek-e, a melyek aggodalomra adhatnak okot? Nem szükséges-e minél többször emlegetnünk, hogy az egyéni hajlamok és nézetek felett van valami általános is? Nem szükséges-e ismételnünk, hogy a költészet czélját és természete törvényeit még a lángész sem változtathatja meg? S honnan hangozhatnak méltóbban e szó, mint a Kisfaludy-Társaság szószékéről? Ötven év óta Társaságunknak tagja volt minden nevezetesebb magyar költő és műbíráló. Újabb költészetünk dicsősége Társaságunknak nevéhez van kötve. Nagy emlékek intenek felénk, hogy ne feledkezzünk meg hivatásunkról. De másfelől néhány év óta a közönség áldozatkészsége gyakrabban fölkeresi s támogatja Társaságunkat. Kötelességeink teljesítésével tartozunk meghálálni ez áldozatkészséget.

Épen azért legyen szabad a mult nagy emlékeire hivatkozva s a jövő szép reményeit táplálva, nyitnom meg a Kisfaludy-Társaság XXXVIII. közülését s üdvözölnöm a tisztelt közönséget.

VI.

IRODALMUNK BEFOLYÁSA NEMZETI
FEJLŐDÉSÜNKRE.*

Mai közülésünk fő tárgya Szemere Pál emlékének megújítása, születésének századik évfordulóján. Elnöktársam, Szász Károly fog emlékbeszédet tartani e kitünő íróról, a ki három-négy irói nemzedék küzdelmeiben vett részt s Társaságunknak legrégibb tagjai közé tartozott. De legyen nekem szabad mintegy bevezetésül, ha futólagosan is, arról elmélkednem, hogy egy század óta mily befolyással volt irodalmunk nemzeti fejlődésünkre s e szempontból mily feladatok várnak reá a jelen és jövőben.

Az emberiség és nemzetek életében minden tett, intézmény, változás, előbb mint érzés és eszme jelentkezik a költők lantján s a nagy gondolkozók könyveiben. Innen az a nagy befolyás, melyet az irodalom gyakorol az emberi és nemzeti fejlődésre. Az irodalom mindig hű tükre a jelen küzdelmeinek és jelzője a jövő átalakulásainak. Alig érhet nagyobb csapás valamely nemzetet, mintha irodalma

* Fölolvastatott a Kisfaludy-Társaság 1886. febr. 7-én tartott ülésén.

kezdi veszteni hatását fejlődésére vagy egészen elnémul. A XVIII. század első felében ily csapás érte nemzetünket: irodalmunk elnémult. E jelenségnél semmi sem fejezte ki kiáltóbban a nemzeti szellem hanyatlását, a melyet politikai és társadalmi okok idéztek elő. Alkotmányunk holt formáiból kihalt az élet s az éledő műveltség akarva-akaratlan, idegen nyelv és érdek szolgálatába szegődött. Hanyatlásunk, sőt aljasodásunk szégyenét és fájdalmát egy pár költő kezdé érezni mélyebben s 1772-ben újra megszólalt irodalmunk, hogy többé soha el ne némuljon, hanem folyvást éleszsze, sőt újjá szülje társadalmi és politikai életünket. Bessenyey György szóval és tettel egyaránt hirdette, hogy egyesek ki-művelhetik ugyan magokat idegen nyelv és irodalom segélyével is, de egy egész nemzet csak saját nemzeti nyelvén lehet művelt. Jel-szava, példája követőkre talált. Íróink száma növekedett s a nemzeti műveltség köre szélesbült. A mozgalmat II. József rendszabályai is élesztették. Németesítő rendszere a nemzetiség eszméjének fejlődését segítette elő, szabadelvűsége az újkori eszmék terjedését. De a nemzetet a két áramlat egyike sem hatotta át mélyebben. Az 1790-iki országgyűlés visszaállította ugyan az alkotmányt s újabb törvények sánczaival vette körül, de keveset tőn a nemzetiség fejlesztésére s inkább ragaszkodott

az előjogokhoz, mintsem csak igen mérsékelt reformokat is létesíthetett volna. Nyelvünk a köz-igazgatás- és oktatásnak csak alsóbb köreiben foglalhatta el jogos helyét; Révai hiába járta be a befolyásosabb hazafiakat, hogy Bessenyey tervét egy felállítandó magyar Akadémia iránt megvalósíthassa; a megalakult magyar színtársulat hiába fordult az országgyűléshez pártoláért. A reformokra nézve sem jártak jobb idők, a már kifejlett politikai visszahatás lefejeztette vagy börtönbe záratta mindazon írókat, a kik társadalmi és politikai reformokról még csak álmodni is mertek.

A magyar közélet mindinkább elsatnyult, de annál élénkebbé vált az irodalmi mozgalom. Révai földerítette nyelvünk rendszerét, szabályozta nyelvtanunk- és helyesírásunkat; Kazinczy folytatta ízlésújítását és föllépett nyelvújításával. Ehhez járult a költők hazafi fájdalma, kétségbeesése, mely enyhet és hitet keresett és nem talált. A mult nagysága és a jelen sülyedtsége mélyen meghatotta szívöket. Kisfaludy Sándor dalai, Berzsenyi ódái, Kölcsey elegiái folyvást ébresztették a nemzetet és táplálták hazafiságát. Kisfaludy Károly és Vörösmarty még nemzetibb húrokat kezdtek pengetni s föleleveníték a mult dicsőségét, a magyar állam nagyszerű küzdelmeit. Nemzetiség, hazafiság és reform lőn az irodalom jelszava. A nemzetiség a nyelv művelésében

és terjesztésében nyert kifejezést, a hazafiság a történelmi emlékek és jogok cultusában, a reform az izlés és nyelv megújításában. Mindez lassanként kihatott a társadalmi és politikai életre is. A megyék és országgyűlés termeiben visszhangra találtak az irodalom eszméi és jelszavai. A megsértett alkotmányt védelmezni kezdte a nemzet s az irodalmi reformeszméket nyomban követték a társadalmi- és politikaiak. Kazinczy és társainak félszázados küzdelme nélkül nem találtak volna fogékonyságra Széchenyi eszméi. Az irodalom és nyelv reformja nélkül lehetetlen lett volna az alkotmány reformja. Egymást szülték és egymást táplálták. Az irodalmi központtá vált Pest társadalmi és politikai központtá is lőn. Az irodalmi journalistika előkészítette a politikait; Bajza *Kritikai lapját* és *Athenaeumát* Kossuth *Pesti Hírlapja* követte. A mint irodalmunk köre tágult s a népköltészetből is kezdett meríteni: úgy hajlott politikai irányunk is mindinkább a democratia felé. Hogy az irodalmi, társadalmi és politikai eszmék mily szoros kapcsolatban vannak egymással, leginkább mutatja Petőfi példája, a ki a népnemzeti elemnek nemcsak æsthetikai, hanem politikai oldalát is felfogta és fejlesztette. Költészetében épen úgy megzendítette a magyar népszellem eredeti naiv dalhangját, mint az európai democratia dithyrambjait s mintegy áhította, várta

és hirdette a forradalmat, a mely valóban ki is tört.

Eszméink és törekvéseink sorsa többé nem az irodalomban és tanácskozó termekben dőlt el, hanem a csatatéren — és szerencsétlenül. A nemzetiség eltiporva, a hazafiság üldözve s minden reform ellenünk fordítva. A mély csendben először is az irodalom szólalt meg, hogy tájékozza magát és nemzetét. Óvatosan és szerényen szólt, de magát meg nem alázva. Többet gondolt és érzett, mint a mennyit kimondott, de a mit elhallgatott, azt sejtetni tudta. Szilárdan ragaszkodott törekvései jogfolytonosságához, de más hangulatban, mint ezelőtt egy évtizeddel. A büszke remények és vágyak lázát mélabús emlékezés váltotta fel s a tévedések is feltűnedeztek. A nyelv, irodalom és alkotmány reformja nem ismert korlátokat s többé-kevésbbé a forradalomig emelkedett. Talán többet változtattunk nyelven, irodalmon és alkotmányon, mint kellett volna. A nyelvújításnak nem voítak-e meg oly túlságai, mint a politikai radicalismusnak s költészetünk népiességének olynemű kicsapongásai, mint a demokratikai törekvéseknek? Először is az irodalomban mutatkoztak a visszahatás némi jelenségei. Koriátoztuk a nyelvújítást a nélkül, hogy valóságos vívmányait megtagadtuk volna; a költészetben tovább is a népnemzeti elemre támaszkod-

tunk, de több ízlésre és tisztább formákra törekedve. Tanultuk a régi nyelvet és írókat, a kiknek műveit új kiadások hozták forgalomba s kiváló előszeretettel fordultunk a magyar történelmi tanulmányokhoz, hogy enyhét, erőt merítsünk belőlük, hogy visszavarázzoljuk kedélyünkbe a nyugalmat apathia, a hitet rajongás, az önbizalmat vakmerőség, az erélyt elbizottság nélkül. A nemzetiség és hazafiság meg lévén fosztva minden állami segélyforrástól, nem maradt más tér, mint az irodalmi és társadalmi. A társadalmi erőnek irányt adni, az irodalmi munkásság útjait, vezéreszméit kijelölni a kor legfontosabb kérdésévé emelkedett s meg volt bizonyos politikai fontossága is, a mennyiben a szenvedőleges ellenállásnak némi cselekvő erőt is kölcsönzött. E két tér irányá, munkássága készítette elő és termékenyítette meg ébredni kezdő politikai mozgalmainkat is. A nagy küzdelem, a mely a politikai téren kifejlett, szintűgy össze akarta kötni a multat a jelennel, szintűgy a jog és reform folytonosságából indult ki, mint az irodalmi, szintűgy kibékíteni igyekezett az ebből folyó ellentéteket s Deák Ferencz, a ki e nagy küzdelmet győzelemre, kiegyenlítésre, alkotmányunk visszaállítására vezette, szintűgy kifejezése volt a magyar faj legnemesebb sajátságainak, mint Arany János az irodalomban.

Íme, néhány vonással egy egész század története. Mint minden léteért küzdő nemzeté, a mi irodalmunk is leginkább a nemzeti törekvések és küzdelmek kifejezése. Jól mondja Toldy, visszatekintve a múltra, hogy «a magyar írókat legfőkép a hazafiság vezette, életük feladata a magyar nyelv művelése és terjesztése volt s mindkettőt nem mint végcélzt tekintették, hanem mint eszközt a nemzetiség, s ha lehet, a magyar állam fölelevenítésére. Erre törekedtek nagyok és kicsinyek, ez tette a magyar írókat, erőseket és gyöngéket testvérekké s mint az első keresztyének, bátorították, lelkesítették egymást azon büszke önérzetben, hogy végre is ők fogják a nemzetet életben tartani, a míg eljő a politikai ébredés s út a felszabadulás órája». Fény nevükre, áldás porukra s mi hű utódok, kövessük dicső elődeink nyomdokait. Ha ők egész lélekkel küzdöttek az elhanyatlott magyar állam fölelevenítéseért, nekünk is szintoly lelkesedéssel kell hatnunk a már fölelevenült magyar állam megerősítésére. Az állam főereje a polgárok erényében, műveltségében és vagyonosodásában áll e tulajdonok egymás szüleményei s mindig szoros kapcsolatban vannak azzal a szellemmel, a mely az irodalomban uralkodik. A régi magyar irodalom felköltötte a szunnyadó hazafiságot, a mult nagyságára s a jelen szégyenére hivatkozva.

Ma már minden magyar szívben hazafiság dobog, de bonyolult viszonyaink között nem mindig biztos, tárgyaira és irányára nézve. Az idegen befolyás és önkény ellen megszoktuk az erélyes védelmet és ellenállást, de egy pár század óta csak szűkebb körben kormányozhatván magunkat, a nagyobb körű, az állami önkormányzatot még csak most tanuljuk s itt minden ballépés végzetes lehet. A válságos pillanatokban nem hiányzik lelkesedésünk egész a feláldozó hősiességig; de a modern polgár mindennapi erőnyeit, a munkát, szorgalmat, türelmet, kitartást és takarékos-ságot még kevéssé tudtuk elsajátítani. Államunk és társadalmunk még folyvást egy nagy átalakulás hullámai között hánykódik, alkotó elemei részben csak most mennek át azon a vegyi bomláson, a melyen Európa szerencsésebb nemzetei már régen átestek. A régi hazafiság nemzeties elemeinek ép úgy össze kell olvadniuk a modern állami és társadalmi élet követelményeivel, mint az irodalomban a népnemzeti elemnek a szélesebb látkör európai eszméivel. S a nemzetiséggel sem vagyunk máskép. A régi magyar irodalom felköltötte a nemzetiség eszméjét, érzését, visszahódította az elnémetesedett aristocrátiát, kiművelte a nyelvet, hogy az elfoglalhassa helyét a közigazgatás- és oktatásban. Ma már nem lehet panaszkodni a felsőbb osz-

tályokra, a mellett nyelvünk az állam nyelvévé vált, de az állami és társadalmi intézmények még magokban nem biztosíthatják eléggé a nemzetiséget; az irodalom varázsa, a tudomány súlya az, a mi leginkább biztosít, hódít és fejleszt. S épen e körülmény, a jelen és jövő írói nemzedéke elé oly feladatot tűz, a melyet a régibb írók csak részben teljesíthettek.

Irodalmunk a mult század végen a nyelv-művelésből indult ki s a jelen század első évtizedeiben is csak a költészetet s a műpróza oly fajait művelte, a melyek a nemzeti szellemre legközvetlenebbül hatnak; de a tudományt irodalmi formában kevésbbé dolgozta föl s kivéve a nyelvészetet, még kevésbbé művelte önállóan. Maga az Akadémia is megalkulásakor inkább csak a nyelv és irodalom akadémiaja volt, mint a tudományoké. S ez nem lehetett máskép. A költészet és műpróza állami támogatás nélkül is felvirulhat. a tudomány kevésbbé: minden esetre pénzbe kerül. Mindenütt Európában az állami és társadalmi fensőbb tanintézetek, egyetemek a tudomány művelésének tüzhelyei. Nálunk az újabb időkig nem igen voltak ilyen intézetek, s a mik voltak, elhanyagolva, sőt megbénítva, csak tengődhettek. Azonban egy pár évtized óta egyesek s az Akadémia folyvást erősbödő tudományos törekvéseit mindinkább támogat-

ják az állami fensőbb tanintézetek s a magyar tudományosság terén máris oly élénk mozgalmat tapasztalunk, a minő az irodalmi volt e század első évtizedeiben. Az irodalom mellett, a mely fényes multtal dicsekedhetik, a tudomány kezdi elfoglalni helyét, a mely szintén nagy jövőt ígér. A mint az irodalom felköltötte a nemzeti szellemet, fölelevenítette az elhanyaglott magyar államot s hatott fejlődésére: úgy fogják a történelmi, politikai, társadalmi és természettudományok mindinkább erősíteni és szilárdítani államunkat és nemzeti-ségünket. A költészet és szoros értelemben vett irodalom azért nem szorul háttérbe, épen úgy táplálója lesz a nemzeti szellemnek, kifejezője a társadalom vágyainak és küzdelmeinek, mint eddig, sőt erőt merít a tudomány fejlődéséből s visszahat reá a nemzeti genius fuvallatával; mert bár a tudomány világszerte ugyanaz, de a különböző nemzetek tudósai nemzetük geniusa szerint, a szempontok és észlelés módja tekintetében egymás kiegészítői; e mellett a tudománynak nemcsak rendszere van, hanem irodalmi formája is, a mely minden nemzet szelleméhez, szükségéhez és izléséhez alkalmazkodik. De talán mindez álmodozás? Bizonyára nem; e remények jogosultak. Nézzétek, volt-e hazánkban valaha annyi mozgalom az egyesületi téren a tudomány érdekében, művelése- és terjesztésére nézve,

mint most? Hány tudományágnak van már társulata, közlönye a fővárosban és a vidéken s az irodalmi és tudományos felolvasások nem kezdenek-e a közönségnek majdnem oly szükségéivé válni, mint a színház és hangverseny? S ott, a hol a tudomány a gyakorlati élettel legközvetlenebbül érintkezik, az ipar és gazdaság terén, nem látunk-e folyvást élénkülő mozgalmat s mult évi országos tárlatunk is nem erről tett-e fényes bizonytságot? S mindez nem öröndetes, nem vigasztaló-e?

Sokan a magyar közszellem hanyatlásáról s a közügyek iránt kifejlett közönyről panaszkodnak. E panasz nem egyéb, mint bizonyos jelenségnek balmagyarázata. Nemzetünk a hatvanas években, midőn alkotmányánál több, nemzeti léte forgott kérdésben, megfeszíté egész erejét a nagy küzdelemben. De erőfeszítése, mondhatni politikai láza, nem tarthatott örökké. Mihelyt alkotmányát kivívta, fejlődhetését biztosítva hitte, lassanként nyugodtabb lőn s a politikai tért nem tartá egyedül üdvözítőnek. A közéletet nem is meríti ki a politikai küzdelem s minél többoldalú valamely nemzet munkássága, fejlődése, annál összhangzatosabb. Sőt ha az egyes a magánéletben jól betölti helyét, melyet elfoglalt, már gazdagítja a közéletet s fokozza a politikai erőt. Semmi nemű alkotmány nem nyújthat mindent, nem gondoskodhatik mindenről; egyeseknek s a

társadalomnak is be kell folyni saját sorsuk s a közállapotok javítására. Épen azért ne panaszkodjunk a közszellem hanyatlásáról, midőn sokoldalúságát tapasztaljuk, sőt örvendjünk e jelenségnek. Bizonyára nem vagyunk bajok, nagy bajok nélkül; a hazafiui gond és aggodalom őseinktől szállott reánk s mi azt átszállítjuk utódainkra dús örökség gyanánt; mert Magyarország helyzete századok óta bonyolult s a magyar politika nehéz, legnehezebb a világon. De teljességgel nincs ok arra a pessimismusra, arra a kétségbeesésre, a melyet nem kevesen, annyi hazafias követeléssel hangoztatnak. Hadd hivatkozzam e tekintetben Szemere Pálra, a kinek emlékét ünnepeljük s a kinek ünnepe gerjesztett elmélkedésre.

Emlékszem, oh jól emlékszem: 1849 ősze és 1850 tavasza volt. Itt éltem Pesten néhány író társammal, vagy a mint Arany mondotta rólunk egyik levelében: «Ott lézeng Pesten egy-két író, az képviseli a nemzetiséget; ott teng, élődik egy-két lap az irodalom szalmáján». Olykor meglátogattuk Szemere Pált, mint irodalmunk Nestorát s kiöntöttük kebelébe hazafi-fájdalmunkat, kétségbeesésünket. Mintha most is előttem állana az öreg, jóságos nagy kék szemével s finom ajkai gúnymosolyával. Osztozott fájdalmunkban, de nem kétségbeesésünkben, sőt napról-napra derültebb volt. «Fiaim — mondá nekünk — csak én tudom,

mi volt ez a nemzet, midőn e század elején a világba léptem. Soha sem hittem, hogy ennyire fejlődjék s ily erőt tudjon kifejteni. Gyakran szégyeltem, hogy magyar vagyok; most kevély vagyok reá, bajuszomat sem beretválom többé, mert ezentúl pirulás nélkül viselhetem. Majd egy század óta, történelmünk csak egy-egy epigrammai villanatból állott, most legalább felvittük a tragikumig. Ez a hazafiság, ez a hősiesség, ez az erő, ez a kiomlott vér nem marad következmények nélkül. Munkálkodjatok; én hiszek és remélek.»

Legyen szabad nekem is, a ki átéltem az ötvenes évek fájdalmát, nyomorát, kétségbeesését, a mostani viszonyok között talán több joggal mondanom, mint a minővel mondotta egykor Szemere Pál: Munkálkodjunk; én hiszek és remélek.

S ezzel megnyitom a Kisfaludy-Társaság XXXIX. közülését.

VII.

MŰVÉSZET ÉS ERKÖLCS.*

Legyen szabad ünnepélyes közülésünket megnyitó beszédemben egy oly kérdést fejte-

* Felolvastatott a Kisfaludy-Társaság 1887 február 6-án tartott ülésén.

getnem, a mely mindig foglalkoztatta az emberi elmét, mióta a művészetről gondolkozik, a mely többé-kevésbbé már sokszor eldöntöttnek látszott, de a mely mégis egy vagy más alakban majd mindennap megújul. Értem az erkölcsiség viszonyát a művészethez, különösen a költészethez. Bizonyára a kérdés sokkal bonyolultabb, mintsem egy negyedóra alatt kifejezhető volna, de talán ennyi idő is elég egy pár eszme megvilágítására.

A moralisták akár a vallás, akár a philosophia alapján álljanak, többé-kevésbbé csak annyiban méltányolják a művészetet, a mennyiben czéljokat szolgálja, de függetlenségét nem igen hajlandók elismerni. Plato ellensége volt a költőknek s köztársaságában nem tűrt meg más költői művet, mint csak az istenek dicsőítésére írt hymnusokat s a nagy emberek emlékét ünneplő ódákat. A stoikusok pusztá fényűzésnek, az epikureusok a bölcse-ség ellenségének tartották a művészetet. Az egyházi atyák hasonló szigort tanusítottak. A renaissance inkább gyakorlatban, mint elvben mérsékelte e merev nézeteket, de csakhamar erős visszahatás ébredt. A puritanismus épen oly ellensége volt Shaksperének, mint a jesuitismus Molièrenek. A XVII. század, a mely annyi előítéletet tört össze, nem igen korlátozta a moralisták követeléseit, a melyek enyhébb alakban folyvást megújulnak

a jelen században is. Most is sokan az erkölcsi eszmény cultusát követelik a művészettől. Különösen a költészetnek az erkölcsi eszmék megérzékítését teszik főkötelességévé s megvárják tőle, hogy épen úgy oktassa az embert jóra, mint a tudomány igazra.

Szemben e követelésekkel a költészet mindig megtartotta függetlenségét s ha sülyedt és erkölcsi tekintetben is megrovást érdemelt, ennek oka nem annyira az volt, hogy nem tett eleget a moralisták követeléseinek, hanem inkább az, hogy félre ismerte saját természetét, célját és eszközeit. Valóban a költészetnek, s általában a művészetnek célja sem több, sem kevesebb, mint az, hogy szép művet alkotva, gyönyörködtesse a lelket s a szívben fenséges, nemes és kedves érzéseket keltsen. Ha a szép helyett az erkölcsi jót fogadja el vezérelvül, veszti hatását, a nélkül, hogy az erkölcsiségnek valódi szolgálatot tehetne. Bizonyára a költészet és erkölcs között nincs ellenkezés, sőt egy bizonyos pontig egymás szövetségesei, de soha sem rabszolgái. A költészet még abban az esetben is használhat az erkölcsnek, a mikor semmi kapcsolatban nincs vele, de mint rabszolgája akkor sem támogathatja eléggé, ha a kapcsolat valóban szoros.

A moralisták követelései először is szűk körűvé tennék a költészetet. Nemcsak a költészet, hanem más művészet körében is hány

oly mű van, a mely épen oly kevésbé erkölcsös, mint erkölcstelen. Egy táj- vagy arczképnek, egy vidám vagy szomorú zeneműnek, egy egyszerű dalnak, mely a szív naiv örömet vagy bűját zengi, ugyan mi köze van az erkölccsel? S mindezt mellőznünk kellene, ha a szép helyett az erkölcsi jót fogadnók el elvül. De ott is, hol az erkölcs szorosabban kapcsolatos a költészettel, mint a drámai és elbeszélő költészetben, lehetetlen a moralisták követeléseit elfogadni. Ők gyakran a szép eszménye helyett az erkölcsi eszményt követelik, nem az ember eszményi, azaz művészi rajzát, hanem az ember erkölcsi eszményét példaadásúl, követés végett. De vajon elég költői hatású ez, s épen e miatt elég erkölcsi is egyszersmind? Már Aristoteles megmondotta, hogy a tragédia nem választhatja hőseül se az egészen erényes, se az egészen gonosz embereket, mert nem kelthetik föl a félelem és szánalom vegyes érzelmeit. S többé-kevésbé ugyanez áll az elbeszélő költészetre nézve is. Homér haragvó Achillese költőibb alak, mint Virgilius kegyes Aeneasa. Az erkölcsi eszmények hidegen hagyják vagy legföljebb bámulatba ejtik az emberi szívet, de a küzdő és szenvedő ember megindítja. A költészet nem az elvont erkölcs rajza, hanem az élő emberi szívé a szenvedély és viszonyok ezer változataiban. A valóban szép soha sem

lehet erkölcstelen, de az erkölcsös még magában nem szép, s a szép mű az erkölcsi-ségre nézve is, nem tisztán erkölcsi irányával hat.

Az erkölcsi eszmék megérzékítése sem lehet a költészet egyenes célja. Bizonyára az, hogy min sírunk vagy min nevetünk, jellemzi erkölcsi érzületünket, de a tragikum és komikum fogalmát ki nem merítik az erkölcsi eszmék. Az úgynevezett erkölcsi világrend, a melylyel összeütközve az egyén tragikai vagy komikai alakká válik, nemcsak tisztán erkölcsi eszmék összege, hanem általában az emberi élet törvényeié, a melyek a dolgok kényszerűségén alapszanak, s a melyek amazokat is magokban foglalják, sőt uralkodnak rajtuk, mint a görög fatum még az isteneken is. Ha tragédiának és komédiának nem volna más célja, mint elénkbe tárni, hogy bizonyos erkölcsi törvények megsértése gyászos vagy nevetséges következményeket von maga után, az nem volna se elég költői, se elég hatásos. A költő többet tár fel: az ember benső lényegét, a szenvedélyek fejlődését, a szív örvényeit, a viszonyok hatalmát. Az erkölcsiség még meg nem óv bennünket a tévedéstől, a tragikai vagy komikai katasztrófától, ha egyszersmind nem vagyunk eléggé eszélyesek. S az erkölcs és eszély összeolvadása sem minden. Tetteinknek hatása van másokra és visszahatása reánk. E hatások rit-

kán kiszámíthatók, s legkevésbé akkor, a midőn a cselekvés heve ragad bennünket. Többé nem magunk, hanem szenvedélyeink s a viszonyok döntik el sorsunkat. A jó szándékból rossz következhetik s a gonoszból jó. Az ész komoly törekvése nevetségessé válhat s a szív egyszerű ösztöne valódi bölcseséggé. Egy ballépés és tévedésünk vétkesebbé tehet bennünket és szerencsétlenebbekké másokat, mint bűneink s bűnhődésünk soha sincs arányban tévedéseinkkel. S az élet e tragikai és komikai rajzainak költői hatásában benne van ugyan az erkölcsi hatás is, hanem az egész hatás annál sokkal több vagy ha úgy tetszik, sokkal kevesebb. Bárminő legyen, nem lehet erkölcstelen s minden esetre erősíti szellemünket és szívünket emberiesebbé teszi s így fogékonyabbá az erényre.

A valódi költészet, midőn nem keresi is, összhangzik az erkölcsiséggel, de a moralisták túlbuzgalma nem elégszik meg ezzel. Ők öntudatosan vagy öntudatlanúl tanköltészetté akarják tenni az egész költészetet s irányművé a költői művet. S mit nyerne ezzel a költészet, mit az erkölcsiség? A költők kénytelenek volnának szorosan az erkölcsi eszmék megérzékitéséhez tartani magokat s ezek rá-májára vonni az életet. Megfosztanák művöket az élet melegétől, a lélektan igazságától, a viszonyok változatosságától s elénkbe tár-

nák ugyan a bűnök és erények képviselőit, de nem magát az embert, az emberi természetet. Költői gyönyör helyett épületes oktatást nyujtanának s untatva az olvasót, ezt is veszélyeztetnék. Az emberi természet nem tűri az erőszakot s mindent a maga helyén szeret. A templomban szereti az erkölcsi oktatást, sőt otthon is, ha elmélkedni akar; de a színházban mulatságot keres. Midőn szellemileg üdülni, szórakozni, élvezni akar. visszariad, ha valami egyébbel kínálják meg. Bizonyára az anyagi és erkölcsi jó főcélja, sőt léte föltétele, de a léleknek más szükségei, a szívnek más vágyai is vannak. Gyönyörködni akar a szépben s vonzalma nincs ellenkezésben se az erkölcsi, se anyagi jóval, sőt kölcsönös hatásban egymást táplálhatják. A kert és mező virágait nem gyümölcseikért szeretjük, hanem kellemökért s nemcsak a hasznos ajándéknak örülünk, hanem az olyannak is, melyet csak az emlék gyönyöre tesz becsessé. Ne követeljük a művészettől azt, a mit nem adhat s ne úgy, a mint nem adhatja, hanem gyönyörködjünk benne, mint az ég adományában, a melyet földerítésünkre, nemesítésünkre, vigasztalásunkra szánt. A moralisták meg akarnák változtatni a költészet célját, de az meg nem változtatható, épen oly örök, mint magáé az erkölcsi-ségé. A szép műnek mindig legjobb szabálya marad, hogy gyönyörködtessen s tessen, mi-

nél inkább tessék, természetesen a tisztességes embereknek.

A művészet önmagának célja. Ez elvet követtek ösztönszerűen vagy öntudatosan a legnagyobb költők, ez elvet állapították meg, mint a széptudomány kiinduló pontját a legkiválóbb műbölcselők. Ez kétségtelen és helyes is, de nem helyes és elvetendő az, a mit belőle némely költők és kritikusok levonni igyekeznek. A költészet önmagának célja, tehát semmi köze az erkölccsel, sőt az eszme igazsága, a rajz szabatossága s a költői hatás teljessége kedvéért nem tartozik tekintettel lenni se az erkölcsi fogalmakra, se az erkölcsi érzületre. Ime a téves következtetés, a fél-szeg magyarázat, a melyen épen úgy meg kell botránkozni a moralistának, mint az æsthetikusnak. Hogyan? A költészetnek semmi köze az erkölccsel, a költészetnek, a melynek — minden művészetek között — leginkább tárgya az erkölcsi ember? A lyrai költő nagyrészt nem azon eszméket és érzelmeket zengi-e, a melyek az embernek Istenhez, államhoz, társadalomhoz s legközelebbi embertársaihoz való viszonyából származnak? Az elbeszélő és drámai költészet nem azon összeütközéseket és bonyodalmakat rajzolja-e, a melyeken a világrend kényszerűsége uralkodik s melybe be vannak foglalva a szoros értelemben vett erkölcsi törvények is? Hogyan fogja a költő

mindezt megvilágíthatni, ha az erkölcsiség iránt teljes közönnyel viseltetik? S ha tovább megyünk, vajon minő eszmék igazsága követeli az erkölcsi szempontok mellőzését, vagy éppen megsértését, ha nem az, hogy az erkölcsiséget részben vagy egészen más alapra állítjuk? De a költészet hatását veszti, ha nincs összhangban az emberiség erkölcsi közérzetével s e tekintetben a művészeti és erkölcsi szempont teljesen összeolvad. Ha valamely költő erkölcsi paradoxonok közé ragad bennünket, megsérti erkölcsi fogalmainkat, akkor a szenvedélyek tisztulása, melyet Aristoteles a tragikum hatásának tart, a szenvedélyek felzavarásává alakulna át. S ha az anti-moralisták éppen oly hévvel és türelmetlenül küzdenek elveikért a költészet terén is, mint a moralisták s műveik nem egyebek, mint bizonyos thesisek fejtegetései dráma vagy regény alakjában, egészen a moralisták egyoldalúságába esnek, a különbség köztük csak az, hogy míg ezek művein legfeljebb unatkozunk, az övéiket megbosszankodva dobjuk el magunktól.

A rajz szabatosága és költői hatás teljessége kérdésével sem vagyunk máskép. Ez tulajdonképp a realismus kérdése, mely, ha visszahatásként jelentkezik a művészetben, éppen úgy nem tart mértéket, mint az idealismus. A realismus határait megvonni nagyon nehéz, de annyi bizonyos, hogy oly költői

mű nem gyönyörködtető, mely untalan sérti erkölcsi érzületünket s mintegy ki akarja irtani szivünkől a gyöngédséget, melyet ápolni tartoznék, mint hatása egyik forrását. Az élet szabatos visszatükrözése a költészetben nem a valóság részletes rajza, hanem a lényeges, a jellemző vonások összpontosítása bizonyos eszme kifejezésére. Ezért a valódi költészet a lényegtelen mellőzi, a lényegest is céljai szerint alakítja, emezt élesebben kiemeli, amazt kevésbbé s némelyt csak sejtet. S ha most a lényegtelen nem mellőzzük, a csak sejtethetőt élesen kiemeljük egész a brutalitás- és trágárságig: vajjon művészetileg szabatosabb lesz-e rajzunk s teljesebbé tesszük-e a költői hatást? Ellenkezőleg: művésziatlenné válva, egyszersmind sértjük az erkölcsi érzületet is, melyet kimélni, sőt emelni a szép mű hatásának többé-kevésbbé teljességéhez tartozik. Az a nagy súly, melyet némely költő a physikai élet rútságaira helyez, mindinkább háttérbe szorítja a szellemi, az erkölcsi embert, a költészet tulajdonképi tárgyát. A physikai rúthoz való előszeretet önként a szellemi és erkölcsi rúthoz vezet, a mikor aztán a költő az ember aljasságához vonzódik, mintegy kikeresi, sőt költi nyomorultságait és undokságait, megálázza az emberi természetet, mely sülyedtségében is elárulja isteni eredete nyomait, magunk és embertársaink megvételéhez szok-

tat, a mi teljes megtagadása az emberienség érzelmének.

A költészet nem erkölcsi prédikáció, de még kevésbé az erkölcstelenség prédikálása. A költészetnek nem egyenes célja az erkölcsi jó, de még kevésbé az erkölcsi rossz. A költészet célja mindig a szép marad, de a szépet épen úgy nem alkothatni meg erkölcsiség, mint igaz nélkül. Ez magyarázza meg legvilágosabban a költészet viszonyát az erkölcsiséghez. Ime az igaz sem célja a költészetnek, hanem a tudománynak s mégis van-e költészet igazság nélkül? A lyrai költő nem indíthatja meg mélyebben szívünket, ha nem átértett s igaz érzelmeket zeng. A drámai és elbeszélő költő szintén nem hathat reánk, ha nem ismeri eléggé az emberi szívet, ha tapasztalatok és tanulmány útján nem vizsgálta a társadalmi és állami viszonyokat a múltban és jelenben. Az igaz érzés, az ember bel- és külvilágának ismerete még nem tett ugyan senkit költővé, de a valódi költő el nem lehet nélküle. A költemény soha sem igaz a szó közönséges értelmében, csak látszat, de az igaz látszata; az események nem történtek meg, vagy nem úgy történtek, de a szív rajzának, a jellemek nyilatkozatának, a viszonyok természetének igazaknak kell lenni. Így vagyunk az erkölcsiséggel is. Ez is épen oly eleme a költészetnek, mint az igaz. Ez sem

tesz senkit költővé, de ha a költő nem érzi, hogy a társadalom az erkölcsiség alapján áll fenn s az ember csak általa nagy, nem fog érteni művészetéhez sem. A költészet tárgyai szerint nem szükségeskép erkölcsös, de nem lehet erkölcstelen s ott, a hol erkölcsi viszonyokat tárgyal, az erkölcsiség épen oly része a költői hatásnak, mint a lélektan igazsága. Magában még se kellem, se báj, se fenség, de mindenik erejéhez és teljességéhez hozzá tartozik.

Az igazság és erkölcsiség két főforrása a költészetnek; ebből merítve alkotja a képzelem a szép műveket. Kecses vagy fenséges formáinak ez tárgya és tartalma. Épen ezért nem fényűzés, mint a stoikusok mondták, hanem a műveltség virága, nem is a bölcsesség ellensége, mint az epikureusok állították, hanem édes testvére. A legrégibb időben a költészet karján lépett föl a vallás, philosophia, történelem s most sem váltak el egymástól és sugalmazzák egymást. A tudomány mélysége most is keveseké, de a költészet bája mindnyájunké s oly eszméket és érzéseket táplál, a melyek az emberiség legfőbb kincsei. Két főforrása, az igazság és erkölcsiség, most sem apadt ki; ezekből merítették a kiváló költők mindenha. Hadd buzogjon minél bővebben, hadd merítsenek belőlök költőink minél mélyebben, hogy szép műveket alkot-

hassanak gyönyörünkre, vigasztalásunkra, nemesezésünkre és nemzeti szellemünk erősítésére :

S e forró óhajtással egyszersmind megnyitom a Kisfaludy-Társaság XL. közülését s a társaság nevében üdvözlöm a tisztelt közönséget.

VIII.

KISFALUDY KÁROLY.*

Ezelőtt száz évvel, 1788-ban, épen e napon, február 5-én, született Kisfaludy Károly. Az idő rohan s az újabb magyar irodalom immár régivé válik. Ime egyik vezérének születése óta száz év telt el, s majdnem hatvan éve, hogy a sírban nyugszik. Kortársai mind elhaltak, s mi is, a kik mint gyermekek szavaltuk költeményeit, gyönyörködtünk színműveiben és beszélyeiben, immár öreg emberek vagyunk. Társaságunk, mely emlékére alakult, ötvenkettedik évében jár, s azok közül, a kik az első gyűlésen tagjaivá választattak, többé senki sem él.

Társaságunk alapítói Kisfaludy Károly barátai és pályatársai voltak. Költők és kritiku-

* Felolvastatott a Kisfaludy-Társaság 1888 febr. 5-én tartott közülésén.

sok, a kik egyaránt szerették benne az embert és költőt s emlékét nemcsak márványban akarták megörökíteni, hanem egy élő, folyvást működő testületben is, a mely képviselője legyen szellemének és fejleszsze irányát. A kortársak ritkán ítélik meg igazságosan a költőt, tudóst és államférfiút; vagy többre vagy kevesebbre becsülik s a legtöbb esetben az utókor ítélete sokkal igazságosabb szokott lenni. Kisfaludy Károly és pályatársai is egyben-másban túlbecsülték mesterök műveit, de abban nem csalódtak, hogy a nemzeti szellem, a mely a költőt lelkesíté, folyvást hatni fog, s az irány, a melyet mint szerkesztő, *Aurórájában* kitűzött, fejlődve és erősödve meg fogja ifjítani költészetünket. Ime Vörösmarty az *Auróra*-körből emelkedik ki, hogy a nemzeti szellemnek még erőteljesebb kifejezést adjon; ime alig telik el egy pár évtized s Petőfiben és Aranyban tetőpontját éri el nemzeti költészetünk megifjodása. Tulajdonképen egy korszak ez a fejlődés különböző stádiumain s a látszó és valódi ellentétek alapjokban egymás föltételei, következményei, kiegészítői.

Költészetünkben s általában irodalmunkban azelőtt sem hiányzott bizonyos nemzeti irány. Hiszen mi volt egyéb irodalmunk mult századi föléledése, mint enyészetnek indult nyelvünk jajkiáltása, a nemzetiség eszméje fejlődésének első mozzanata? A nyelvben és nyelv

által fejleszteni ki a nemzetiséget, az irodalomban és az irodalom által szilárdítani meg mindkettőt, volt az az eszme, a mely Besse-nyeit és Révait lelkesítette; megújítani az ízlést és nyelvet s megvetni alapját a magyar újkori műveltségnek, volt Kazinczy főtörekvése. De a nemzeti irány e küzdelmében maga a nemzeti szellem még fejletlenebb volt, mintsem alakítólag hathatott volna költészetünkre. Ha saját szárnyain akart emelkedni, tehetetlennek mutatkozott s idegen költészetben keresett erőt. Valóban mindazon költők, a kik a XVIII. században a régi hagyományos költészetet folytatták, a hagyományt sem tudták megőrizni, nemhogy tovább fejleszthették volna; azok pedig, a kik az idegen költészethez fordultak, többé-kevésbbé szakítottak a hagyománynyal, mely mégis leginkább rejti magában a nemzeti költészet csiráit. A kik a francia irodalomból merítették ihletöket, sok új eszmével gazdagították a magyar műveltséget, hatottak prózánk fejlesztésére is, de költészetünkben nem hagytak mélyebb nyomokat. A classicismusnak mélyebb hatása volt. Fordulatosabbá tette költői nyelvünket, felköltötte a műalkat s a szép formák iránti érzéket, de csak egy költőben, Berzsenyiben tudott összeolvadni a nemzeti szellemmel. A német iskola, melyet Kazinczy Goethe hatása alatt mintegy összeolvasztott a classicismussal, szin-

tén nemesítette az ízlést, s nemcsak műformákkal, hanem jeles művekkel is gazdagította költészetünket, kivált a lyrában, de nemzeti egyéniségünket nem volt képes kifejezni. Két költő kísérlette azt meg, a kik eredetibbek voltak elődeiknél; Kisfaludy Sándor és Csokonai, de ízlésök nem volt arányban tehetséggel s nem annyira az egész nemzet, mint inkább egyes osztályok eszméit és érzelmeit fejezték ki. Az egész nemzet még csak alig ébredezett ájultságából. A magyar irodalomnak épen úgy hiányzott központja, mint a magyar társadalmi és politikai életnek. Az írók elszigetelve éltek egymástól s az ország kettős fővárosa: Buda és Pest épen nem volt egy szívnek, a nemzet szívének, két kamarája.

Ez időtájt, 1817-ben, egy még alig harmincz éves férfiú telepedett meg Pesten. Régi nemes család sarja, a ki viharos gyermekséget és ifjúságot élt át. Születése anyja halálát okozza, tanáraival összetűzve, a gymnasiumot kénytelen odahagyni, katonai iskolában növekedik, s mint gyalogezred hadnagya, majd főhadnagya részt vesz a francia háborúban. Azonban néhány évi szolgálat után odahagyja a katonaságot, összetűz atyjával s egy szerencsétlen szerelem sebeit hordozva szívében, Bécsbe megy, hogy folytassa festészeti tanulmányait. Csakhamar eltékozolja anyai örök-

ségét, néhány évig ecsetével keresi kenyerét részint Bécsben, részint Német- és Olaszország nagyobb városaiban. Végre kifáradva a nyomorral való küzdelemben, hazájába tér, hogy atyjával kibéküljön, de az tudni sem akar róla. Így jó Pestre s a Magyar-utczában egy becsületes csizmadiánál fogad szállást, ott tájképeket fest aquarellben, melyeket gazdája eladogat s ha rosszul megy az üzlet, mindketten nyomorognak. De a sorsüldözte vándor nemcsak festő, hanem költő is. Sokat olvas és néha verseket és drámát ír, bár nem mutatja senkinek. Tulajdonkép egy forrongó tehetség, a ki nem tudja megtalálni útját, s magával és környezetével meghasonolva, bolyong a világon. Könnyelműsége örvények felé vonja, de nemes természete megmenti; a csalódások sűrűn látogatják, de nem döntik le eszményeit, csak megélesítik szemét a maga és mások tévedései iránt; szenvedélyessége és makacssága el-elragadják, de büszkesége megtanítja tűrni és szenvedni; a magyar nemesből alig marad meg benne valami, hisz mintegy kitzasztva rendje köréből, a nép közé vegyül és saját kezével keresi kenyerét, de híven emlékszik ősei s hazája hanyatlott dicsőségére s a magyar hazafiság fellengző álmai boronganak lelkén. Végre egy véletlen fordulat útba igazítja s megnyitja pályáját. 1819 tavaszán Székesfehérvárott előadják egy régebben írt szín-

művét nagy tetszés között. A szintársulat Pestre jó s a fényes német színpadon ismétli ugyanazt, még zajosabb tetszést aratva.

A festő felhagy ecsetével, egészen költő lesz s másfél év alatt mintegy hét színművet ír, a melyek egyszerre híressé teszik nevét. 1822-ben az *Aurórá*t alapítva, az újabb irodalom vezérévé emelkedik, a ki körül a legtehetségesebb ifjú írók csoportosulnak.

Kisfaludy Károly föllépte nemcsak irodalmi tekintetben volt nevezetes. A miért Széchenyi később annyi sikerrel küzdött, hogy Buda-Pest valósággal Magyarország fővárosa legyen, azt bizonyos tekintetben Kisfaludy Károly kezdeményezte, a mennyiben *Aurórá*jával s naponkint növekedő társaival itt egy irodalmi központot tudott teremteni. Midőn Széchenyi megkezdette munkásságát, hogy a fővárost a magyar társadalmi, politikai és kereskedelmi élet központjává is tegye, fölkereste Kisfaludyt s mintegy szövetségét kérte. Reá vette, hogy egy politikai lapot alapítson, a mely épen úgy közlönye legyen az újabb politikai eszméeknek, mint az *Auróra* az irodalmiaknak. Az *Auróra*-kör lelkesült Széchenyi eszméiért, Kisfaludy örömmel fogadta a tervet, meg is akarta indítani az új lapot *Jelenkor* czím alatt, de halála meggátolta benne s a megindítás barátaira maradt. Budapest az újabb időben rohamosan halad, de még mindenünnen Szé-

chenyi nyomai intenek felénk, sőt maga a haladás is azt az irányt követi, a melyet ő kijelölt. Azonban Széchenyi halhatatlan emlékei között járva, ne feledkezzünk meg Kisfaludy Károlyról sem. Az az élénk művészeti, irodalmi és tudományos élet, a melynek központja Buda-Pest, szoros kapcsolatban áll az ő emlékével is. «A kisdéd makk merész sudarba szökkent»; a szűk Aurórkört összes szellemi életünk intézményeinek és társulatainak tág köre váltotta fel.

A nagy hatás, melyet Kisfaludy Károly társaira s a közönségre tett, a nemzeti szellem hatása volt, mely benne élénkebben nyilatkozott, mint elődeiben. Költészete és *Auróra*-ja, az eddigi irányok vívmányait egy nemzetibb irányba igyekezett olvasztani. Nemzetibbé tenni az idegen hatást s a nemzetit fejleszteni volt főtörekvése. Költészetünkben a történelmi elem nála és körénél jelen meg először, mint a nemzeti szellem egyik főforrása. Gyermekkorától kezdve szerette a magyar történelmet, később tanulmányozta is. A külföld költészetében is kedveltebb olvasmányai voltak a romanticismus termékei, a mely a nemzeti szellemből táplálkozik, mint a classicismuséi, mely attól megválni szeret. Színművei nagy részét a magyar történelemből merítette. Eleinte inkább csak külsőségeiben fogta fel ugyan történelmünket, de később behatolt

szellemébe is. Még némely vigjátékának is tárgya történelmi. S a magyar színpad, mely eddig a selejtes német lovagdrámák átdolgozásában tüntette fel őseinket, költőibb és nemzetibb irányt vett. A magyar történelmi beszélyt ő kezdeményezte. Örömet fordult a mondák felé is, hogy belőlök balladát írjon és lyráján nem egyszer zendítette meg az ősi dicsőség és gyász emlékeit. *Aurorájában* a hazai történelmet tárgyzó aczélmetszetű rajzokat hozott divatba, s két ifjú epikust: Vörösmartyt és Czuczort ő buzdította leginkább az ősi dicsőség megéneklésére s épen azokban az években, midőn a hazafiak a megyéken és országgyűlésen oly hévvel védték a megtámadott ősi alkotmányt. Kisfaludy Károly hatása alatt a történelmi elem fejlődése mind nagyobb arányokat vett költészetünkben s midőn Széchenyi 1830-ban elkiáltotta, hogy «Magyarország nem volt, hanem lesz, ne csüngjetekek többé a múlton», a költők, bár szívből üdvözölték a nagy reformert, még sem fordultak el a multtól, sőt azt a jövő egyik zálogának tekintették. Azt hitték, hogy Magyarország volt is, lesz is. A mult dicsősége előttök épen olyan szent volt, mint a jövőé s egyik kézzel a multa, a másikkal a jövőre mutatva, lelkesítették a jelen küzdelmeit. Ez volt a nemzet hangulata is, a melyet Vörös-

marty *Szózata* fejezett ki legerőteljesebben s emelt tisztább lelkesedéssé.

Azonban Kisfaludy Károly nem csak a múlt, hanem a jelen tükrévé is igyekezett átváltoztatni költészetünket, a mely igen is elvonult az élet köznapi benyomásaitól, s nem igen rajzolta a magyar társadalom típusait. Valóban, költőink inkább csak a lyrai tért művelték s elhanyagolták a drámai és elbeszélő költészet oly fajait, a melyek a jelen élettel foglalkoznak. A vigjáték, beszély és regény majdnem parlagon heverték s a magyar közönség csekély becsű művek fordításai vagy átdolgozásával táplálkozott. Ide járult még azon körülmény, hogy költőink távol éltek a nagy világ zajától, mint földbirtokosok, falun, vagy mint tanárok, kis városban. Kisfaludy Károlyt viharos ifjúsága korán az életbe ragadta; hányódott a haza különböző vidékein és nyomorgott a külföld nagy városaiban, míg végre Pestre telepedett. Jobb napjaiban bejáratos volt a társadalom felsőbb köreibe, rossz napjaiban sűrűn érintkezett az alsó osztályokkal. Tapasztalatokkal gazdagodott, a melyeket könyvekből nem tanulhatni. Ismerni tanulta az embereket és a társadalmi viszonyokat. A szenvedések érzékenyebbé tették, de egy szersmind élesebb látóvá és bölcsebbé is. A könny és mosoly megtört fényében szemlélte a világot, saját és mások gyöngeségeit.

Ily tapasztalatok birtokában, ily kedélyhangulattal senki sem volt alkalmasabb nála, hogy a magyar élet komikai rajzait tárja a közönség elé. S csakugyan vigjátékai és vig beszélei becsben és hatásban felülmúlták történelmi drámáit és beszéleit. Túlzás nélkül mondhatni, hogy ő a magyar vigjáték megalapítója. Egy csoport magyar typust hozott a színpadra és rajzolt beszéleiben. Megnyitak előttünk a magyar nagyúri kastélyok, nemesi curiák, polgárházak és kunyhók s az örök emberi gyöngeségek nemzeti sajátságaink jelmezében léptek fel. E nyomon a magyar vigjáték és regény társadalmunkat nemcsak visszatükrözte, hanem bírálta is. Kölcsonhatás támadt az élet és költészet között, inkább kezdtünk élményeinkből és az életből írni. Néhány évtized alatt számos jeles vágy épen kitünő mű jelölte ez irány hatását. Mind ezt a kor rohamos fejlődése is elősegítette ugyan, de a fejlődés első mozzanatának Kisfaludy Károly volt képviselője.

A népi elem fejlesztésével is sokat tőn Kisfaludy Károly költészetünknek nemzeti szellemenben való megifjítására. Követte Kölcsey azon tanácsát, hogy a valóban nemzeti költészet szikráit a köznépi dalokban kell nyomozni.

Lyrája ugyan általában véve a német iskolától vett benyomásokat igyekezett nem-

zetibb szellemben kifejezni, de törekedett a tiszta magyar dal felé is. A *Pipadal* és *Vigasztaló* ily törekvés szülöttei. E mellett mintegy harminczhárom népdalt írt, a melyek köztetésben részesültek s közülük több széltében énekeltetett is. A mit Csokonai kezdett, azt Kisfaludy Károly, ha kevesebb eredetiséggel is, de több izléssel folytatta, s a mi fő, beolvasztotta költői fejlődésünk műfolyamába. Ezóta a népi elem nemcsak mint feldolgozandó anyag jelen meg költészetünkben, hanem mint fejlesztő eszme is, érzés, felfogás, műalkat, nyelv és rhythmus tekintetében. Először lyránk érzi e hatást, majd elbeszélő és drámai költészetünk, sőt műprózánk is. Költőink a népit és művészt összeolvasztva, nemzeti egyéniségünk kifejezésére törekszenek. Vörösmarty, Kisfaludy Károly barátja, az Auróra-kör legnagyobb tehetsége, még nagyobb érvényre emeli ez irányt. Nála a népi elem már népnemzetivé kezd válni. Nemcsak a népdalhoz fordul, hanem a népmeséhez, népmondához s a régi költészet hagyományaihoz is. A magyar költészet újra érintkezik mind azzal, a mitől elszakadott, de művészi vívmányok kíséretében, lerázza a classikai és német iskolák jármát, de megnyilik az európai összes költészet behatásainak. S ekkor megjelennek Petőfi és Arany, amaz lyrai költészetünket varázsolja magyarrá, emez az epikait. Három évtized

alatt megifjul költészetünk s a nemzeti irány teljes diadalra jut.

Ime a források, melyek költészetünket megifjították, ime a nyomok, melyek Kisfaludy Károlyhoz vezetnek, de egyszersmind elvezetnek azon nagy társadalmi és politikai mozgalomhoz is, a mely egypár évtized alatt a magyar társadalmat és államot újjá szülte, mert társadalmi és politikai mozgalmaink szoros kapcsolatban voltak az irodalmiakkal s egymásra hatva döntötték el nemzetünk sorsát s alkották meg a mai önálló Magyarországot. E nagy mozgalom eredményében ott ragyog Kisfaludy Károly munkássága, szelleme és dicsősége is és születése századik fordulójának ez ünnepélyes órájában, jogos kegyelettel tehetjük le sírjára a költő és hazafi kettős koszorúját.

De emléke, élő emléke vagyunk mi is: a Kisfaludy-Társaság, mely folytatta munkásságát, fejlesztette irányát. Hisz itt foglalt helyet az az írói nemzedék, a melyhez ő tartozott, valamint az arra következő is. Egy félszázad óta tagjai voltak Társaságunknak a magyar szépirodalom és széptan legkitűnőbb képviselői. Fájdalom, nincsenek többé sorainkban a legnagyobbak, azok a dicső férfiak, a kik örök nyomokat hagytak költészetünkben. S mi, csekélyebb tehetségek, a kik helyöket elfoglalták, inkább csak hűségben

és buzgóságban követhetjük őket. Nagynak lenni kevésnek adatott, de nemes és nagy czélokért küzdeni mindnyájunknak. A vezérek döntik el a csatát, ee csak úgy, ha a sereg, a közvitézek hiven és lelkesedve teljesítik kötelességöket. Legyünk ebben méltók nagy elődeinkhez és Kisfaludy Károlyhoz, a kinek nevében egyesültünk.

Áldás Kisfaludy Károly emlékére! S ezzel megnyitom Társaságunk XLI. közülését.

IX.

A MAGYAR SZINÉSZETRŐL.*

A mult év őszén színészek, írók, és egy nagy vidék közönsége ünnepelték Kelemen Lászlónak, az első magyar színigazgatónak, emlékét. Társaságunk is részt vett ez ünnepélyben, mint oly irodalmi társaság, a mely egy kor-szakos drámai költő emlékére alakult s nem egy kiadványával igyekezett hatni a magyar dramaturgia fejlődésére. Egy év múlva épen száz esztendeje lesz, hogy Kelemen László szervezte az első magyar szintársulatot. Alig telt el néhány évtized s mind nagyobb ará-

* Felolvastatott a Kisfaludy-Társaság 1889 február 24-én tartott ülésén.

nyokban kezdett fejlődni színészetünk és drámai költészetünk egyaránt. E lendülethez csak a magyar képzőművészet fejlődése hasonlítható, a mely szemünk láttára harmincz-negyven év alatt oly szép virágzásnak indult. Bizonyára nem érdektelen s nincs minden tanulság nélkül, ha égy futó pillantást vetünk drámánk és színészetünk multjára s jelen fejlődéséről elmélkedünk.

A magyar drámát és színészetet az a nemzeti visszahatás szülte, a mely a mult század végén az állami és társadalmi németesítés ellen oly zajosan nyilatkozott. A drámaírókat nem annyira művészeti ösztön, mint inkább hazafias czél vezette. A nyelv művelését s a hazafias érzések ébresztését vallották legfőbb elvökül. S mi volt erre alkalmasabb, mint a nemzeti történelem feldolgozása a színpad számára, mint az ősi dicsőség feltüntetése, szemben a süllyedő jelennel, mint a hazafiúi nagy tettek rajza, mintegy például a fájuló utódoknak? Dugonics és Szentjóbi emelkednek ki leginkább e drámaírók közül, a kik gyakran nem is irtak eredeti művet, hanem egy-egy német lovagdrámát dolgoztak át s öltöztettek magyar történelmi mezbe. A jelen század két első tizedében is folyvást ez irányban fejlett a magyar történelmi dráma, sőt eleinte Katona és Kisfaludy Károly is ez úton haladtak, csakhogy több eredetiséggel és na-

gyobb sikerrel. Azonban Katona utolsó művében a történelmi tragédiáig emelkedik, de zordon föntségében hatás és követők nélkül marad. Kisfaludy Károly is utolsó töredékművében már költőibb és művészibb lendületet vesz, elevenebb korrajzra s mélyebb jellemzésre törekedve, de megtéveszti a német romantika elmélete, a mely a történelmi drámát az epopœa ikertestvérének hirdeti. Vörösmarty szintén ez iránynak hódol, lyrai gazdagsággal és nyelvi bűbájjal fedezve a drámai élet hiányát. Valóban a történelmi drámának sokáig epikai jelleme volt. A franczia romantika hatása alatt Szigligeti kezdett drámaiságot lehelni bele. Hosszú és rendkívül termékeny pályáján folyvást előszeretettel fordult hazája történelméhez. Fölélesztette az Árpádok, a vegyesházak királyai s az erdélyi fejedelmek korának drámai és tragikai bonyodalmaait. S habár műveiben több volt a leleményesség, mint a tragikai föntség, de drámaisága soha sem lankadott s a magyar történelmi dráma technikáját mindenestre fensőbb fokra emelte. Hatása jelentékeny volt s ezt elősegítette a közönség fogékonysága is, melyet folyvást ébren tartott a magyar történelmi regény gyors fejlődése és fényes sikere.

Most mintha költészetünk el akarna fordulni a multtól. Ma már senki sem ír többé történelmi beszélyt vagy regényt s a történelmi

dráma is kezd ritkábban feltűnni színpadunkon. Mintha azon költőket is, a kik újabban meg-megkísérlik a történelmi drámát, inkább külső, mint belső ok ösztönözné, mintha nem annyira az elmúlt századok sugalmai- és bonyodalmaiból merítenének, mint inkább saját gondolataikat és leleményöket erőltetnék a múltra. De bár hogyan ítéljük meg újabb történelmi drámánkat, bár egy s más szempontból méltányoljuk is, annyi bizonyosnak látszik, hogy a történelmi érzék gyöngül, történelmi drámánk nem fejlődik, sőt kezd kimenni a divatból. Ez mindenestre nem öröndetes jelenség, mert egyszersmind a tragédia hanyatlását is jelenti. Igaz ugyan, hogy a jelen életből is írhatni tragédiát, de főforrása mégis a monda és történelem marad. A mult félhomályában inkább nagyíthatni a körvonalakat s a régi egyszerűbb állami és társadalmi élet szélesebb tért nyujt a nagy szenvedélyek és catastrophák rajzainak. De nálunk az æsthetikai szemponton kívül nemzeti szempontból is sajnálatos a történelmi dráma hanyatlása. Nemzeti öntudatunk a multban gyökerezik s onnan szívja táplálékát s a multnak nemcsak dicsőséges, hanem gyászeseményei is emelik a nemzeti érzést, mert a küzdő s elesett erő és nagyság emlékei. S mily sok ily emlékünk van, több mint más nemzeteknek. Lételünkért küzdöttünk századokig, most

kelet, majd nyugat ellen s régibb állami és társadalmi életünkön gyászfonálként fűződik át a tragikum. A kezdetleges magyar dráma kedvelte a dicsőség képeit, hogy fölébresztsze az alvó nemzeti öntudatot. Nem a dráma szempontjából indult ki, hanem a hazafiságéból s ha a drámai művészetet nem fejlesztette is, meg volt bizonyos jótékony hatása a közérzületre. Később fölemelkedtünk a drámaig, sőt a tragédiáig. S most miért ne folytatnók a fejlődést? Vajon a jelent, midőn nemzetünk önállóbb s cselekvőbb életet él, mint ezelőtt régebben, nem sokkal inkább illeti-e meg a történelmi tragédia? Legyen szabad egykori elnökünk, h. Kemény Zsigmond szavait idéznem, a ki egy ünnepélyes alkalommal fennen hirdette, hogy a küzdő és cselekvő kornak legjogosultabb műfaja a tragédia. «A tragédia — úgymond Kemény — mely a nemes természetűeket az erkölcsi rendből kilépésökért a nemesis hatalmába ejti s a tévedésektől a megtorláshoz vezet, bár a bukott iránt szánalmat érez, szívünket kibékíti a végzettel: a költészetnek e kegyetlen s mégis igazságos neme legjobban talál azon korhoz, mely küzdő, cselekvő, melynek a tevékenység mértéke szerint kell ébren tartania a felelősség érzetét, élesítenie a lelkiismeretet s meggyőzni arról azokat, a kik mernek és kockáztatnak, hogy mint Dante írja, a pokol jó szándékkal

van tömve, s a tévedés és bűn a kiváló egyéniségeket is oly válságokba sodorhatja, melyek áradatként ragadják magokkal az örvénybe, s midőn már az ellenállási erő megtört... az a tengerpartra veti halottjait.»

Sokkal vigasztalóbb képet nyújt drámairodalmunknak az a fajta, mely a jelen élet rajzával foglalkozik, bár szerényebben indult meg, mint történelmi drámánk. Valóban a múlt század végén alig irt valaki nálunk eredeti vígjátékot, s közép fajú drámát; kénytelenségből a fordítás, a magyarosítás és átdolgozás volt divatjában. De maga a magyarosítás és átdolgozás nem volt egyéb, mint a magyar társadalmi élet rajzára való törekvés. Idegen művek cselekvénye hazai viszonyokhoz alkalmazkodott s fel-feltűnt néhány magyar genrealak. Kelemen a magyar népelet rajzát is megkísérlette egy vígjátékban, de csekély sikerrel. Legtöbb hatást tett Bessenyei *Philosophus*, a melyet a magyar színészet megalakulása előtt, 1777-ben írt még akkor, a midőn, mint maga mondja: «ha nálunk komédiát vagy tragédiát ír valaki, némelyek kinevetik, mert hiábavalóságnak tartják». E vígjáték egy művelt magyar társaságot akart a közönség elé varázsolni s hirdetni, hogy a műveltség nemesíti szívünket, szépíti életünket, emeli boldogságunkat s az ellentéteket is csak azért rajzolja, hogy az alapeszmét inkább feltűn-

tesse. A műnek nem leleménye hatott, mert alig van benne cselekvény, hanem Pontyi alakja, a parlagi magyar nemes ember rajza, melyhez később vissza-visszatér a magyar vigjáték. Gorove a kereskedő polgár fontosságát emelte ki egyik színművében, de az csak nyomtatásban jelent meg s nem egyszermind a színpadon. Katona is fölléptetett egy pár komikai alakot, de a magyar vigjáték csak nem akart megszületni. Ekkor lépett föl Kisfaludy Károly s mintegy megállapította a magyar vigjátékot. Nem csak gazdag leleményével, vidám szellemével s jellemző párbeszédeivel hatott korára, hanem azzal is, hogy a vigjátékot a magyar társadalom rajzává igyekezett emelni. E nyomon fejlődött a magyar vigjáték egész napjainkig. Vörösmarty a fensőbb vigjátékot kísérlette meg, de csak a pathosz és humor, az érzelmesség és játszi kedv édes báju rhythmusára adott példát. Egyenesen a Kisfaludy Károly nyomán indultak Fáy, Csató, Kovács Pál, Gaál és Nagy Ignác. Gaál *Peleskei*, nótáriusával és Nagy Ignác *Tisztujításával* rendkívüli hatást idéztek elő, mert szerencsés leleményöket a magyar társadalom rajzával párosították.

E sikerek a magyar társadalmi élet rajzához ragadták Szigligetit is, a ki addig csak történelmi vigjátékot írt. A negyvenes évek elején néhány népszínművel lépett fel, melye-

ket később számos vígjáték követett. A népszínmű Szigligeti legeredetibb alkotása, mintegy összhangzott költői tehetsége sajátosságával, mely inkább érzékeny volt, mint pathetikus s inkább volt eleme az alsó, mint a felső komikum. A régi tragikomédiát elevenítette föl s a dalműből is olvasztott bele valamit. Vegyítette a tragikai és komikai elemeket, hol ezt, hol amazt juttatva uralomra, néha el is választotta egymástól e két elemet s hol a népdramáig emelkedett, hol pedig a bohózatig szállott alá. Szélesebb körben ölelte fel a magyar társadalmat, mint elődei s a különböző osztályok számos típusát rajzolta. Mint vígjátékíró már szűkebb körben mozgott, legörömbösebb a közép-osztályt festette a családi élet komikai bonyodalmai között, de míg Kisfaludy főleg a magyar vidéki életből vette tárgyait, Szigligeti inkább választotta színterül a már magyarosodó fővárost. Tehetséges drámaírók versenyeztek mind a népszínmű, mind a vígjáték terén, de őt egyik sem multa felül. Szigligeti évtizedeken át uralkodott a magyar színpadon s folyvást diadalmasan megállta helyét. De végre kezdett kimerülni. A népszínmű hanyatlását feltartóztatta két korán elhalt tehetség, de azután annál mélyebbre süllyedett. A vígjáték terén egy újabb irány tűnt fel, a mely szakított a magyar társadalmi élet rajzával s az ó-kor mondái- s a spanyol

romantika hagyományaiban kereste tárgyait, de csak ötletekben volt gazdag s föllengzésében legkevesebbet gondolt a cselekvény természetességével s a jellemrajz szabatosságával. Ezelőtt tizennégy évvel egy újabb költő állott elő, a ki szintén ez ösvényen indult, de csakhamar megfordulva, a hagyományos útra tért, vígjátékaiban és drámaiban az újabb magyar társadalmat kezdette rajzolni s egy pár művével oly diadalt aratott, mint Kisfaludy Károly és Szigligeti.

Azóta ismét a magyar társadalom rajzával foglalkoznak legörömostebb drámaíróink. Mindenesetre örvendetes fordulat, de vajjon a legtöbbször hű és költői képét nyujtják-e társadalmunknak? Erre bajos volna határozott igennel felelni. Minden költő, a ki a jelen életből veszi tárgyait, ki van téve azon örvénynek, hogy az idő szerinti vehet rajta erőt az általános emberi rovására. Ez okból avulhatnak el gyorsabban a vígjátékok és polgári drámák, mint a tragédiák, mert a társadalmi erkölcsök, szokások, divatok változnak s velők együtt a költői érdek is, ha nem támogatja eléggé az általános emberi. Falstaff nem a XIX. század szülötte, de humora a mi korunkhoz is szól, Alceste a XII. század szalonaiban él, de erkölcsi szigora és szívlágysága most is visszhangzik szívében. Az időszelintibe általános érdeket lehelni, az általános

emberit a kor ruhájába öltöztetni, oly tanács, melynek az veheti legtöbb hasznát, a ki drámáit és vígjátékait a jelen életből írja. Mi talán igen is kapunk a ruhán, s annál inkább, mennél kirívóbb. A színpad kedveli az erős és éles vonásokat, de szükséges-e torzítani azt is, mi magában is elég torz? A jámbor és erényes emberek dolgaiból bajos komikai és drámai bonyodalmakat szőni, de költői-e előszeretettel fordulni a hitvány emberekhez és aljas bűnökhöz? Miért rosszabbnak festeni a magyar társadalmat, mint a minő? Miért a kivételt szabálylyá emelni s egész a hihetlenségig túlozni a viszonyokat? Az őszinte pessimismusnak bizonyos határok között meg van a maga költői jogosultsága, de a hatást vadászó pessimismus csak szenvedély, melyből nem igen fakadhat költészet.

E jellemzés bizonyára nem illik a sikerültebb művekre, de illik sokra s még a legjobbak sem mentek bizonyos kesernyességtől. Annyi mindenesetre bizonyos, hogy az újabb vígjáték sokkal inkább hajlik a satirához, mintsem kellene s nem igen kedveli a tisztább komikai légkört. Inkább gúnyolódni akar, mint nevettetni, inkább a hahotát vadászsza, mint a mosolyt s alig törekszik a fensőbb komikum felé. Mellőzi a nemesebb természetek, a műveltebb körök komikai bonyodalmait s oly körben legotthonosabb, melyben keve-

sebb a műveltség s durvább alakban nyilatkoznak az ember komikai tévedései. Ez aztán egyik oka annak is, hogy a vígjáték, különösen a társalgási nyelv, nem vett nagyobb fejlődést Kisfaludy és Szigligeti óta. Hallunk sikerült és jellemző párbeszédeket, hol a komikai erő vaskosabban nyilatkozik, de a finomabb árnyalatokban vígjátékunk nyelve még mindig többé-kevésbé mesterkelt vagy köznap. A napi sajtó nem egyszer vitatta azt a kérdést: vajjon a vers vagy a próza természetesebb nyelve-e a jelen életből vett drámának? Fölösleges vita: mindenik természetes lehet, ha a költő tud hozzá. A földolog a könnyedség üresség nélkül, folyékonyság laposság nélkül, a komikai fordulatok éle erőltetés nélkül, a jellemző vonások összpontosítása túlzás nélkül, szellemesség az élcz hajhászata nélkül, az ész és szív olynemű összhatása, mely a hallgatóban is hasonló hangulatot ébreszt. A francia vígjáték egyik ereje a társalgási nyelv finom drámaiságában rejlik. A francia színpad több-kevesebb szerencsével féltékenyen őrzi napjainkban is e becses hagyományt. Igaz, hogy a tág körű, francia szalonélet jelentékenyen hatott a fejlődésre, de az irodalom, különösen a vígjáték, szintén visszahatott reá. Tulajdonkép együtt teremteték meg a francia társalgási nyelv finomságát, könnyedségét és változatosságát. A mi

társalgó termeink kevésbé hatottak az irodalomra, sőt inkább az irodalom hatott reájuk. De nemzetibb fejlődésnek indult fővárosunk előmozdíthatja költőink törekvéseit. Együtt kell fejleszteniök nálunk is a jó ízlés társalgási nyelvét. S miért ne remélhetnők ezt? A magyar társadalmi élet rajza, melylyel a színpad oly örvendetes előszeretettel foglalkozik, lassanként tágabb körűvé válik, újabb tárgyakat keres, melyek az emelkedés újabb csiráit hordhatják magokban.

Színészetünk egyszerre fejlődött drámairodalmunkkal, tulajdonkép egymást táplálták. A magyar színészet is német nyomokon indult, mint drámairodalmunk; a II. Józsefidejében Magyarországon is terjedő német színészetet, különösen a fővárosit vette mintául. Ha a drámaírók német színműveket magyarosítottak, a szegény színészek sem tehettek egyebet, mint a német szavalati és játékmodot fordították magyarra. A pathetikus szavalatban többé-kevésbé a német szóhangsúlyt alkalmazták a magyar nyelvre, föl-fölkapva, hol a közép-, hol a végszótagokat. Az idegen nyelv sajátsága mintegy a páthosz művészi kifejezésének vétetett s így támadt az a sem eléggé természetes, sem eléggé magyaros szavalati modor, mely kisebb-nagyobb mértékben majdnem a harminczas évekig uralkodott színpadunkon, de a jól-rosszul meg-

alkotott művészi stíl korlátai nem nyomhat-
ták el a valódi tehetséget. Már az első év-
tizedekben, mind a tragikai, mind a komikai
szakban oly tehetségek fejlődtek, mint Kocsi,
Jancsó, Kántorné és Déryné, a kik épen úgy
elragadták a közönséget, mint új-új tehetsé-
geket lelkesítettek és vonzottak a rögs pá-
lyára. Valóban, színészetünk csakhamar újabb
lendületet vett, épen mint drámairodalmunk:
egymásra hatva emelték egymást, sőt a szí-
nész nem egy tekintetben felülmúlta dráma-
irodalmunkat. E század második és harmadik
évtizedében a kitünő tehetségek egész raja
tűnt fel színpadunkon. Megyeri, Bartha, Eg-
ressy, Lendvay, Szentpétery, Szerdahelyi, Fán-
csi, László, Lendvayné és Laborfalvy Róza
egy tehetséges új nemzedék élén a fejlődés
magas fokára küzdötték fel színészetünket.
A fővárosban nem találva otthont, a vidéken
bolyongtak; a nyomor növelte őket, de a
hazafiság és dicsőség vágya kitartásra és erő-
feszítésre buzdította. Kassán és Kolozsvártt, a
vidék e legmíveltebb központjaiban megerő-
södve, a harminczas évek elején elébb Bu-
nára, majd Pestre telepedtek s kivívták a nem-
zet részvétét s a pesti színháznak országossá
emelését. Ez volt tulajdonkép a magyar szí-
nész végleges megalapítása s első virágzási
korszaka.

E korszakot leginkább oly tehetségek csoportosulása jellemzi, a kik rendkívül meg voltak áldva a természettől. Művészetök inkább az egyéniség szabad versenye volt, mint valamely szorosabb műiskola meggyökereztetése, de mégis bizonyos irányt követtek, bizonyos visszahatás képviselői voltak szemben elődeikkel. A fejlődő irodalom hatása alatt érvényt szereztek a magyar hangsúlyozás jogainak, tájkiejtéstől ment színpadi nyelvet hoztak divatba, elvetve a kölcsönzött sablonokat, természetesebb játékokra törekedtek s a szenvedélyek általánosságából kibontakozva, az eleve-nebb és jellemzőbb egyénítést tűzték ki czélul. Shakspere színművei gyakrabban kezdtek megfordulni színpadunkon s nem egy szerep vált a művészi vetélkedés forrásává. A bágyadt német színműveket a franczia romantika hatásos termékei váltották fel, a melyek új tért nyitottak az élénkebb ábrázolásnak. De kiváló előszeretettel fordultak színészeink a magyar jellemek alakításához is. Kisfaludy Károly színművei ekkor nyertek valódi életet; *Bánk bán* ekkor került a könyvtáruis raktárak porából a színpadra, hogy a magyar költői és színészi tragikai művészet legfensőbb kifejezését mutassa fel; Szigligeti műveit szintén nagy kedvvel és hatással játszták színészeink, annyival inkább, mert a szerepek némikép egyéniségükhöz voltak alkalmazva. Azonban

ez új lendületnek és iránynak árnyoldalai is kezdettek mutatkozni, kivált a forradalom után, a midőn a régibb nemzedék kidőlt vagy hanyatlott s egy egész új nemzedék állott elő. Az egyénítés mindinkább hajlott a genreképi felfogás felé s az eszményibb élet drámájában is lassanként tért foglalt az a stíl, a mely inkább csak a köznapi élet drámáját illeti meg. Mindezt elősegítette a műsor is, melynek jó részét a népszínmű s a közép fajú francia drámák foglalták el.

Ha mai színészetünket összehasonlítjuk a régivel, egyszerre feltűnnek a különbségek. A régiben több volt az egyéni ihlet, a mai-ban több az összjáték művészete; a régi kiválóbb tehetségét nem támogatta iskolázottabb környezet, míg mostani jeleseinket egyenlete-sebb személyzet veszi körül; a régi színészet több műfajban jeleskedett, a mainak ereje leginkább a közép fajú dráma és vígjáték; a régibb színészet általában nagyobb sikerrel olvasztotta össze az idealismust és realismust, míg a mai némikép hajlik a naturalismus felé s mintegy hinni látszik, hogy a természet megfigyelése és hű visszatükrözése már magában véve is művészet. A természetlenség bizonyára nem művészet, de a pusztá természetesség sem az. Vizsgálni és tanulni kell a természetet, de az ábrázolandó személy, a kifejezendő eszme szerint egyszersmind összpön-

tosítani kell a jellemző vonásokat, mellőzve az esetleget, háttérbe szorítva a mellékeket. Az ábrázolás természetes eszközeit kell használni, de művészi célra. Ha a természet hű visszatükrözése volna minden, akkor a szerelmes ifjú legjobban játszhatná Romeót, a féltékeny férj Othellót, a korhely Falstaffot, az elégedetlen hazafi Peturt s az éhező paraszt Tiborczt; de mindezekben valamivel több van a szerelmesnél, féltékenynél, korhelynél, elégedetlennél, éhezőnél s azt a színésznek szerepéből s önmagából kell merítenie. Mi természetesebb, mint a beszéd? Hisz beszélni mindenki tud, mégis mily különbség van a közönséges és a művészi beszéd között, a mely szabatosan hangsúlyoz, kellő nyugpontokat tart, a hangemelkedés és esés változatosságára törekszik, jellemzőn színez és érezteti a vers rhythmusának s a próza numerusának rejtett bájait. A naturalismus bármely neme színművészetben sokkal kevésbé alkalmazható, mint más művészetben. A költő és képíró szabadon választja tárgyát, a színész kevésbé s habár a maga módja szerint teremt is, mégis korlátozza a költő, a kinek alakjait kell megtestesítenie és felfogását szolgáltatnia. Nem jöhet ellenkezésbe a költővel, mert különben meghamisítja: az eszményibb jellemrajzot nem húzhatja le a köznapi élet realismusába, s a köznapi élet rajzaiba nem vegyítheti az esz-

ményibb szárnyalás felindulásait. Minden műfajnak, sőt minden jelentékenyebb műnek és szerepnek megvan a maga hangulata, saját-sága s az egyiké nem vihető át a másikba. Ez a színművészet legnagyobb nehézsége, de ha legyőzzük, legnagyobb diadala is.

E mellett a színművészetnek megvan a maga nemzeti jelleme is, mely a nyelvből, vérmérsékletből s a történelmi hagyományokból foly s leginkább a nemzeti típusok ábrázolásában nyilatkozik. Minden nemzet színésze legjobban játszsza a saját nemzete multjából és jelenéből vett jellemzetes egyéneket, sőt az idegen nemzetek jellemrajzát is némikép a magáéhoz alkalmazza. E tekintetben régibb színészeink épen oly dicséretes, mint sikeres törekvést tanusítottak. A törekvés most nem hiányzik, színészeink most is sok gondot fordítanak az eredeti színművek előadására, de mintha szerencsésebbek volnának az egyszerű és kirívóbb, mint a bonyolult és finomabb jellemrajz meglevelezésében. A műsor sem igen támogatja törekvésöket, mely az élő drámaírónak kedvez, de a holtakról meg-megfeledkezik. Nekünk nincsenek, mint a nagyobb és régibb fejlődésű nemzeteknek, oly remek drámáink, melyek a műsorok díszai s a színész-nemzedékeknek minden időben versenyszerepei lehetnének, de egy félszázad óta majd minden évtizedből van egy pár oly színművünk, a melyek

nemcsak korukat fejezték ki, hanem a mai korhoz is szólanak. Miért ezeket mellőzni, midőn oly színművek is előadtnak, melyek nem érdemlik az előadást, oly színművek is fentartatnak, melyek már bizvást nyugalomba mehetnének? Egy-egy régibb drámaiíró születése vagy halála napján látunk ugyan egy pár régibb színművet is, de ez obligát kegyeletet kelletlen és készületlen róják le színészeink s hasonló hangulatot keltenek a közönségben is: holott némely régibb jeles színművek többször játszva, nemcsak drámaiírodalmunk hű képét nyújtának, nemcsak a hagyományt tartanak fenn, hanem több tért nyitnának színészeinknek is a nemzetibb jellemű alakításokra, a mi bizonyára fölkeltené a közönség érdeklődését is.

De bármely szempontból tekintsük drámaiírodalmunk és színművészetünk multját és jelenét, szigorubban vagy enyhébben ítéljük, annyi bizonyos, hogy örömmel és önérzettel tekinthetünk vissza az egész század küzdelmére, vívmányaira s hálával és tisztelettel kell viseltetnünk mindazok iránt, a kik drámaiírodalmunkat és színészetünket megalapították, fejlesztették és fejlesztik. Nekünk az irodalom és művészet több, mint más szerencsésebb nemzeteknek, nemcsak a műveltség és szellemi élvezet kérdése, hanem a nemzetisége, a nemzeti lété is egyszersmind. Volt

idő, midőn lenézett írók és kóbor színészek ébresztgették nemzetünket lethargiájából; volt idő, midőn óriás küzdelmünk és büszke álmaink romjain csak az irodalom és művészet vala nyelvünk és nemzetiségünk palladiuma. Vajha ne érzünk többé ily éveket! Adj a Isten, hogy a késő kor fia még nagyobb örömmel és önérzettel tekintsen vissza egy újabb század emlékeire.

S e forró óhajtással egyszersmind megnyitom a Kisfaludy-Társaság XLII. közülését.

X.

A MAGYAR SZÓNOKLATRÓL.*

Társaságunk a széptan és a szólóművészetek társasága s így a szónoklaté is. E téren is megtette azt, a mit tehetett. Átültette nyelvünkre Aristoteles és Anaximenes rhetorikáját és pályadíjakat tűzött ki a szónoklat köréből. Épen azért csak a Társaság hagyományaiból indulok ki, ha a magyar politikai szónoklatról elmélkedem, futó pillantást vetek közelmúltjára s egy pár eszmét fejezek ki jelenére nézve. Erre némikép a kegyelet is serkent.

* Felolvastatott a Kisfaludy-Társaság 1891 február 8-án tartott ülésén.

Az újabb magyar politikai szónoklat kezdeményezésében élénk részt vett Társaságunk két tagja is: Szemere Pál, a kinek összes műveit nemrég adta ki társaságunk és Kölcsey Ferencz, a kinek születése százados évfordulóját a múlt év augusztusában ünnepeltük meg.

Szemere Pál nem volt szónok, de folyvást érdeklődött a magyar irodalom és műveltség minden mozzanata iránt. Sajnosan tapasztalta, hogy a míg a megújult izlés és nyelvművészet mind nagyobb hódításokat tesz költészetünk és műprózánk fejlődésében, addig az egyházi szószéket, az ország- és megyegyűlés termeit meglehetősen érintetlenül hagyja. Midőn a huszas években megindította *Élet és literatura* folyóiratát, nem egyszer váltott levelet e tárgyban Kölcseyvel. Abban állapodtak meg, hogy a szónoklat irodalmi oldalára is figyelmeztetni kell a közönséget. De Kölcsey azt hitte, hogy a példaadás többet ér az elméletnél, s óhajtott, hogy bár valaki előállana a polgári szónoklat valamelyik ágából irodalmi szempontból is méltányolható művel. Szemere erre őt magát kérte föl s így írt Kölcsey néhány el nem mondott beszédet, melyekből egypár az *Élet és literatura*-ban meg is jelent. Különös, hogy Kölcsey ily későre jutott szónoki tehetősége öntudatára, hogy harminczkilencz éves koráig nem szónokolt nyilvánosan s mint ő

maga mondja, hallgatókép is csak egyszer jelent meg Szatmármegye közgyűlésén s kétszer Pestmegye közgyűlése karzatán. De az író szónok 1829-ben mint beszélő szónok is föllépett Szatmármegyében, majd az 1832—1836-iki országgyűlésen s nemcsak hallgatóit ragadta el, hanem döntőleg folyt be az újabb magyar politikai szónoklat fejlődésére.

E század első tizedeiben politikai szónoklatunk, kivált magyar irodalmi szempontból, nem állott magas fokon. A főrendek nagyrészt latinul szónokoltak, a karok és rendek nagyrészt magyarul, de nem a megifjúlt magyar nyelven s nem fejlődő műprózánk hatása alatt. Magában irodalmunkban is a szónoki próza volt legkevésbé kiművelve. Faludi, Báróczy és Kazinczy választékos csint, fordulatos könyvedséget, szabatosságot és kellemet leheltek prózánkba, de a szónoki lendület még mindig hiányzott belőle. Ezt Kölcsey kísérlette meg sikeresen s az irodalomból egyszersmind átültette a megyei és országgyűlés termeibe. A megifjúlt magyar nyelv s a művészből szónoklat egyszerre ülték diadalukat, midőn Kölcsey a pozsonyi országgyűlésen megjelent. Az ifjabb nemzedék lelkesedéssel fogadta az új szónoklati irányt. Deák, a ki szintén ez országgyűlésen jelent meg először s a megújult magyar irodalom sugalmi között növekedett fel, hozzá csatlakozott; gróf Széche-

nyi István, a ki előbb volt író, mint szónok, nem kerülhette el hatását; Kossuth, a ki ez országgyűlés alatt irott lapot szerkesztett, bámulója volt Kölcseynek s nyomain indult; gróf Dessewffy Aurél és báró Eötvös József, a kik irodalmi kísérleteik közepett épen ez időtájt voltak a politikai pályára lépendők, szintén ez újabb szónoklati irány hívei voltak. Alig telt el két évtized s a magyar politikai szónoklat épen úgy felvirult, mint költészetünk s egymással mintegy versenyeztek. A harminczas és negyvenes években, a mi becsest mutathatott fel irodalmunk, az leginkább költői és szónoki mű volt s az újabb szónoklat főképviselői ugyanazok maradtak, a kik kezdeményezték, bár újabb jeles tehetségek is csatlakoztak hozzájuk. Kölcsey szemei előtt a classikai, kivált a görög szónoklat remekei lebegtek, de újkori eszméket és érzéseket fejezett ki s erős lelke és lágy szíve mélyéből merítette a páthosz és gúny, a borongás és fölemelkedés elemeit, a melyek annyira jellemzik szónoklatát. Kitünőbb társai fölülmulták őt a politikai eszmék gazdagsága és parlamenti taktika tekintetében, de formaszépiséget és nyelvművészetet mindnyájan tőle tanultak. Széchenyi némikép ellentéte volt Kölcseynek, keveset gondolt a formával, de nehézkes mondatain a lángész szikrái villantak meg s egy új elemet oltott szónoklatunkba.

a humort. Dessewffy Aurél és Eötvös beszédeiben az angol és francia parlamenti szónoklat hatása is megérezett. Dessewffy Aurél élénk világossága, fordulatos könnyedsége, finom dialektikája új oldalról gazdagította a magyar szónoklatot. Eötvös elmélkedő lelke és érző szive kincseit tárta elénk, európai eszméket olvasztva a magyar hazafiságba.

Azonban a kitűnő szónokok csoportjából kimagaslott két alak, nemesak mint szónoklatunk legfőbb képviselői, hanem idő szerint mint a nemzeti szellem megtestesülései is: Deák és Kossuth. Emez 1847—48-ban érte el hatása tetőpontját, amaz 1861—67-ben. Mindkettő szónoklatának nagy tettek voltak következményei, melyek még inkább kiemelték alakjokat, mint a szobrot a talapzat és háttér. Jellemök, szónoklatuk, politikájok egyaránt különbözött egymástól, de épen e különbségnél fogva váltak különböző időkben a nemzet vezéreivé. Deák szónoklatának egyik főeleme az erős ítélet és logika, Kossuthénak az élénk képzelem és lángoló szenvedély. Deák stílje egyszerű, szabatos, de egyszersmind plastikai, Kossuth néha dagályba csap, de mindig hangzatos és ragyogó. Senki sem tudott jobban Deáknál fényt vetni valamely kérdés bonyodalmaira, fölvilágosítani és meggyőzni a hallgatókat; Kossuth művészete az izgatás és lelkesítés volt. Deák mintegy mellőzni látszott a

szónoki művészetet, inkább csak az értelmet akarta fölvilágosítani, de akaratlan a szívet is melegítette, nemes méltósága, őszinte meghatottsága emelte gondolatait, hathatósabbakká tette kifejezéseit és az igazságot, melyből kiindult, vagy a melyet kifejtett, oly tökéletes alakban fejezte ki, mely az ó-kor nagy íróira emlékezteti az embert. Kossuth egészen szónok volt, az is akart maradni s igénybe vette a szónoki művészet minden eszközét. Mester volt az általános eszmék fejtegetésében, az újkori szabadság jelszavai hirdetésében s valamely tárgy, vagy tény fény- vagy árnyoldalai kiszínezésében, de még mesterebb, ha a nemzeti emlékek, vágyak és remények húrjain játszott s egy páthoszos felkiáltásával, vagy éles gúnyjával a szenvedély viharát keltette föl. Ide járult még hangjának kelleme, nagy terjedelme, folyékony és változatos előadásának varázsa, a melyet választékos s mégis természetes taglejtés kísért. Mindez hiányzott Deákban. E mellett Deák csak parlamenti szónok volt, Kossuth pedig némi közép a parlamenti és népszónok között s e sajátsága mintegy kijelölte a forradalomra.

A forradalomban nem mutat újabb fejlődést szónoklatunk. A parlamentben alig küzdöttek a pártok s Kossuth szónoklata töltötte be az országot egész a katastropháig. Tizenkét évig be voltak zárva az ország és megyék termei

s midőn újra megnyíltak, nagyrészt régibb szónokaikkal találkozunk, a kiknek nyomán indultak az újabbak is. Csak alkotmányunk visszaállítása után, a mint lassankint régibb szónokaink meghaltak s egy egész új nemzedék állott elő, látunk némi szembetűnőbb változást.

Valóban napjaink politikai szónoklata nem a régi többé. S ez nem is lehet máskép. A régi szónoklat két főforrásból merített: a sérelmek és a reformeszmék forrásából. Az alkotmány tényleges állapota éles ellentétben állott az írott törvényekkel s a reformokat, még a csekélyebbeket is, folyvást gátolták. Mindkét körülmény dús forrása volt a hazafiúi felindulásnak és szónoki ihletnek. Védni az alkotmányt, átalakítani intézményeinket, újjászülni a nemzetet, volt a nagy feladat. A múlt nagy emlékei, a jövő merész reményei emelték a szellemeket s táplálták a lelkesedést. Most a tényleges állapot összhangban van a törvényekkel, a reform nagy elvei győztek s inkább csak a részletek alkalmazása, a kiépítés nehéz munkája van napi renden, mely sok szakismeretet kíván, de kevésbbé hat a képzelemre és kedélyre. Ezért szónoklatunk némikép hajlik az előadó, az értekező, a társalgó stílushoz. Ez nemcsak nálunk van így, hanem Európa-szerte; Franczia- és Angolországban sincsenek most olynemű szónokok, mint szá-

zadunk első felében. Ez több okra vezethető vissza: részint az ízlés változására, melynek kevésbbé eleme a páthos, részint némely elvek győzelmére, melyek nagy erőfeszítésre kényszerítették a szellemeket egész a kifáradásig, részint bizonyos eszmékben való csalódásra, a melyeket nagy szónokok oly fennlen hirdettek. Sőt maga az ékesszólás is rossz hírbe jött. Külföldön, nálunk is elegenden vannak, a kik a szónoklatot általában színpadi mesterségnek, irodalmi szellemeskedésnek tartják, mely nem méltó komoly politikushoz. Mind hiába, a szónoklat épen úgy nem fog kiveszni a világból, mint a költészet. Változtatja tárgyát, alakját, enged az ízlés hullámozásainak, sőt teremti azokat, de lényegében mindegyik ugyanaz marad. A köztanácskozásokban mindig az fog leginkább hatni s lesz valódi szónok, a ki világosan tudja rendezni az eszméket, csoportosítani a bizonyítékokat, egészszé arányosítani a részeket, megtalálni a természetes és jellemző kifejezést, előtenni tárgyán a szellem elevenségét, a kedély melegét, akár a magasabb szónoklat körébe emelkedjék, akár az értekező és társalgó előadáshoz szálljon alá. A költő mindig költő marad, akár ódát, akár elegiát, akár dalt vagy epigrammot ír. A prózában is, mint a költészetben, minden műfajnak, műformának meg van a maga szépsége, s ha tárgyából forr ki, egyéni bélyeget

vísel, fel tudja kelteni figyelmünket, érdeklődésünket s hatni bír reánk.

Nem süllyedése hát szónoklatunknak, ha a változott viszonyok között más formákat keres és talál, mint a régi. De vizsgálunk kell sajátságait és kerülnünk örvényeit. Régi szónoklatunknak is meg volt a maga árnyoldala. Még jobb szónokaink is könnyen estek dagályba s divatosak voltak a hangzatos mondatok, melyek inkább a fület töltötték be, mint a lelket. Mostani szónokaink, még a jobbak is, könnyen válnak pongyolákká, s néha a társalgó hang, a gondatlanul elpattanó élcz, inkább való bizalmas körbe, mint parlamentbe. Az erőszakolt méltóság és páthosz feszességet szül, a túlhajtott fesztelenség köznapiságot. Nem tagadhatni, hogy mai szónokainknak többen ismeretök van, mint a régieknek; a régiek leginkább a köz- és magánjog s az általános politikában voltak jártasak, most parlamentünk sokkal tágasabb köre, az állam és társadalom bonyolultabb szervezete sokoldalú készségre kényszerítik szónokainkat. De mintha a régiek elevenebben adták volna elő, a mit tudtak s kevésbbé estek volna szárazságba. Talán igen is sok úgynevezett nagy vagy nagyszabású beszédeket mondunk, a melyek nem egy esetben csak épen hosszúak. Ide járúl még a polemia túlságos divata. Bizonyára a parlament az eszmék, pártok, sőt

politikai szenvedélyek harcztere s a személyes polemia sem kerülhető el, de egészen más valamely kérdés taglalásában vagy védelmében felhozott vagy felhozható ellenvetéseket csoportosítva, lényegökben czáfolni, mint részletesen, egész az aprólékossáig bírálni az egyes szónokokat, a mi gyakran árt a főszme kellő megvilágításának, a beszéd kerekdedségének s kitérésekre, felelgetésekre és kimagyarázásokra ad alkalmat. Azonban bárhogyan gondolkozzunk erről, annyi bizonyos, hogy mindaz, a mi elősegíti a fölösleges szószaporítást, nem forrása a valódi szónoklatnak.

Régibb és újabb szónoklatunk közt van még egy más különbség is, mely szintén figyelemreméltó. Régibb szónoklatunk szorosabb kapcsolatban volt az irodalmi tanulmányokkal, sőt magával az irodalommal is. A legkitünőbb beszédek egyszersmind versenyeztek prózáink legjobb termékeivel. Most is vannak jeles szónokaink, de beszédeikről ezt minden méltánylat mellett sem mondhatni el, legalább oly mértékben semmi esetre sem. Mintha csökkenet volna az érzék az irodalmi formák iránt. Vajha szónokaink a politikai, jogi, pénzügyi és nemzetgazdasági tanulmányok mellett többet foglalkoznának irodalmi tanulmányokkal! Bizonyára a jó író, sőt még a jó szónok-író sem jó beszélő szónok. Az írás és beszéd két különböző dolog, e mellett az író el lehet a

beszélés művészete nélkül, de a szónok nem nélkülözheti az írás bizonyos művészetét. A tudományos könyv a szakértőkhöz fordul, de a költészet, a szorosabb értelemben vett irodalom és a szónoklat a nagy közönséghez. Minél több könnyedséggel, világossággal, elevenséggel fejt ki a szónok eszméit, minél inkább bírja az előadás hathatóságát, a nyelv finomságait, annál inkább szolgálja azt az ügyet, a melyért küzd, annál inkább hat nemcsak hallgatóira, hanem a nagy közönségre is, mert napjainkban egy elmondott beszéd már másnap az ország minden részében olvasható. Mindezt a szónok leginkább a nagy költőkből és prózaírókból tanulhatja meg. Helyesen jegyzi meg egy francia kritikus, hogy a költészet, mely az irodalmi művészet legmagasabb kifejezése, magával vonja a prózát is s emelkedésre kényszeríti; ha a próza nem lát maga előtt egy magasabb művészetet, melylyel versenyezni akarjon, ha nem érzi szünetlen magán a gyakorlott és finomúlt ízlés bíráló szeméit, természetének enged s visszaesik a köznapiságba.

Azonban így megvonva a különbséget régibb és újabb szónoklatunk közt, a jellemzés inkább csak általában értendő s nem tagadhatni, hogy vannak viharos napjaink is, a midőn az értekező és társalgó stíl felé hajló szónoklatunkban föléled a páthos. De az a baj,

hogy az ritkán van arányban a tárggyal és helyzettel, s nem egyszer igen hasonlít, mint Mirabeau szokta mondani, az opera villámlásaihoz és mennydörgéseihez. A szónoklat megtűr, sőt kedvel némi túlzást, erősebb rajzot és színezést, de ha a túlzást is túlozzuk, ha az erős vonást és színezést erőltetjük, könnyen a torzba tévedünk. Ha igen sokat emlegetjük a haza veszélyét, a nemzeti érdekek elárulását, a közerkölcsiség sülyedését; ha aránylag nem épen legfontosabb kérdésnél is meghúzzuk a vészharangot: megrontjuk szónoklatunkat, mert a felindulás és hang nem lévén összhangban a valósággal, többé-kevésbbé komikai ellentétet idéz elő, e mellett a közönség sokat hallva, annyira megszokja, hogy talán épen akkor nem találunk visszhangra, midőn csakugyan veszély közelget. Ha egy kedves állatunk elvesztésekor elsírjuk könyeinket és jajveszékelünk, mi marad akkorra, midőn legkedvesebb barátunk vagy gyermekünk hal meg? A szónoknak még más szempontból is szüksége van önuralomra a szenvedély felindulásai közepett is. Igaz, a parlament nem szalon s bizonyos fokig megtűri a gúnyt és az élességet, de euphemismussal szólva, nem a nyersséget, legkevésbbé akkor, ha szándékos és kiszámított. A szóbeli dulakodás épen úgy megrontja a szónoklatot, mint megrontották Görögországban a circus véres látvá-

nyai a drámai művészetet, midőn azokat a hódító rómaiak ott meghonosították. De attól, hogy ide fajúljunk, megóv bennünket pártvezéreink tekintélye, jeles szónokaink példája s a közvélemény ereje.

Immár elmúlt ötven éve, hogy újabbkori politikai szónoklatunk fejlődni kezdett s fejlődésében oly mély nyomokat hagyott közéletünk és irodalmunk történetében. Újjászületésünk, dicsőségünk és gyászunk, fölemelkedésünk és bölcsességünk nagy emlékei vannak hozzánk kötve. Adja Isten, hogy az újabb ötven év méltó legyen előzőjéhez s politikai szónoklatunk mindinkább szilárdítsa nemzeti létünket és gazdagítsa irodalmunkat.

S ezzel megnyitom a Kisfaludy-Társaság XLIV. ünnepélyes közülését.

XI.

A NYELVTISZTASÁGRÓL.*

Azok a költők és prózaírók, a kik Társaságunkat megalapították, kiváló bajnokai voltak a magyar nyelv tisztaságának. Megtartva a

* Felolvasatott a Kisfaludy-Társaság 1892 február 7-én tartott ünnepélyes közülésén.

kölesönzött szókból mindazokat, melyek átalakulva egészen magyar hangzásúakká váltak, mellőzni igyekeztek, a mennyire lehetett, minden idegen szót s helyettök részint régi szókat elevenítettek föl, részint tájszókat általánosítottak, részint pedig új szókat alkalmaztak. E törekvésnek köszönhetjük, hogy nyelvünk megtisztult, megszabadulva az idegen keveréktől, mely különösen prózáunkat annyira dísztelenné tette, s egyszersmind alkalmassá vált új eszmék és eszmeárnyalatok kifejezésére. Azonban nekem úgy tetszik, mintha e törekvés az újabb időben csökkent volna s a nyelv tisztasága ma már kevésbbé eszményünk, mint volt ezelőtt évtizedekkel. Epen azért legyen szabad ünnepélyes közülésünkön e kérdést fejtegetnem, ha röviden és töredékesen is. Egyaránt késztt erre elődeink iránt érzett kegyelemem s magának a kérdésnek fontossága.

De vajon nem csalódom-e, vajon csakugyan csökkent-e az érzék nyelvünk tisztasága iránt? Minden esetre különböztetnünk kell, meg kell különböztetnünk a kötött beszédet a műprózától. Költői nyelvünk hű maradt a régi eszményhez s bárhogyan ítéljük meg napjaink költészetét nyelvi tekintetben is, az a vád nem érheti, hogy nem gondol a nyelv tisztaságával. Régebben is, a XVI. és XVII. században, költői nyelvünk tisztább volt, mint

prózánk, mert minden nemzetnél a költői nyelvben nyilatkozik legeredetibben és legtisztábban a nyelv összes bája. De másfelől Vörösmarty, Petőfi és Arany a régi népi és megújított nyelv kincsét oly erővel és ízléssel olvasztották össze, hogy nyelvtisztaság tekintetében majdnem lehetetlen a visszaesés. Költői nyelvünk immár csak a komikum és humor kedvéért vagy jellemzés végett használ idegen szót; minden komolyabb költői mű tisztán és szabadon emelkedik a régi, népi és új szók szárnyain.

Szépirodalmi prózánkról ugyanezt nem mondhatni el. Oka az is lehet, hogy bár vannak jeles prózaíróink, de általában műprózánk nem áll a nyelvművészet oly magas fokán, mint költői nyelvünk s nincsenek olyan mélyen gyökerezett hagyományai. De a főok mégis másutt keresendő. Régibb szépirodalmi prózánk nem volt ment némi merevségtől és szónokiasságtól. Újabb regény- és beszélyíróink könnyedebbek és természetesebbek akartak lenni s a köznapi élettel a köznapi nyelvet is visszatükrözték. Minthogy a felsőbb körök szalonjaiban kevert nyelven foly a társalgás s a középosztály is könnyen vegyít idegen szót a magyar közé, elbeszélőink e nyelvből átvettek egyet-mást s mikor nem személyeik, hanem magok beszélnek is, többé-kevésbé ily nyelven szólnak. A naturalismus nyilvánulása ez,

mely a mellékest is lényegesnek tartja s a művészet körébe von sok olyan dolgot is, ami nem oda való. A művészi könnyedséget és természetességet nem ily könnyű uton érhetni el. Résztint a naturalismus, résztint a gondatlanság el-elragadja elbeszélőinket. A nyelvtisztaság többé nem épen eszményök s ritka regény vagy beszély az, mely nem vét a nyelvtisztaság ellen. A legtöbben majd minden lapon találunk egy pár olyan szót, melyet jó magyar szóval lehetett volna fölcserélni.

A szépirodalmi prózaírók mégis tisztább nyelvek, mint a szónokok, hirlapírók s az irodalom más ágainak művelői. Minden nap mondják és írják: a mint én ezt *kontemplálok*, tudni fogom levonni a *konsekventiákat*, pedig mondhatnák és írhatnák: a mint én ezt elgondolom, tudni fogom levonni a következményeket. A szónokok és politikai írók azt hiszik, hogy tudósabb színben tűnnek föl, ha *biztosíték*, *tényező*, *végleges*, *minősítés*, *tagadás*, *bonyolult* helyett a *garantia*, *factor*, *definitiv*, *negatio*, *qualificatio*, *complicált* szókat használják. A *theoria* és *praxis*, *elmélet* és *gyakorlat* helyett közkeletűek. Ujabban a *veszszén!* *le-vele!* *ki-vele!* — felkiáltást a német *abzug*-gal cseréljük fel! A kiket pedig az orthologia szele érintett, a világért sem írának *tanár*-t, *eszmé*-t, *elv*-et, *professor*, *idea*, *principium* helyett. De elég e kevés is a példákból, melyekkel lapokat le-

hetne betölteni. Még ha az ember e tekintetben türelmes is, néha megszakad türelme, a midőn bár szórványosan, oly dolgozatokat is olvas, melyekben csak úgy hemzseg az idegen szó s önkénytelenül ajkunkra röppennek Bajza gúnyos verssorai:

«Hát mit purizáljuk
Nyelvünket ugyan?
Jobb substituáljuk
Készen, ha mi van.
Igy az olasz, britó, francia, sváb
Korösszavainkba szeret hamarább!

E jelenség okait könnyen feltalálhatjuk, ha keressük s fejtegetésük nincs minden tanulság nélkül. Első sorban hirlapirodalmunk melegágya a nem eléggé tiszta nyelvnek. Hirlapirodalmunk néhány évtized óta nagy változáson ment át. Nemcsak több lapunk van, mint régebben, hanem az olvasók száma is szembe-tűnően megszorodott. Ez öröndetes jelenségnek van árnyoldala is. Ha jól szemügyre vesszük viszonyainkat, meg kell győződünk, hogy több lapunk és folyóiratunk van, mint hozzájuk való írónk. A közönség most sokkal több hirlapot olvas, de könyvet aligha többet. Egy-egy jobb könyv ezer példányban rendesen most is tíz év alatt kel el s az sem mindig. Maga a szerkesztés megváltozott. Ennek is megvan jó és rossz oldala. A mai lapok sok-

kal változatosabban vannak szerkesztve, mint a régiek, de kevésbbé komolyan. Főszempontjuk minden áron kielégíteni a kíváncsiságot s táplálni a pártszenvedélyt nem helyeselhető módon is. Régen első rangú államférfiak, mint Széchenyi, Eötvös nem resteltek hirlapi cikkeket írni, most a kisebb tehetségek is visszavonulnak. Régebben a hirlapok szorosabb kapcsolatban voltak az irodalommal, most bár az egész irodalmat magokba olvasztani igyekeznek, nem mindig tartják szem előtt az irodalom valódi érdekeit. Régebben a dolgozótársak mind olyanokból teltek ki, a kik az irodalom valamely ágában némi sikert tudtak kivívni, vagy legalább megkísérlették. Most a hirlapírók egy része csak pusztán tudósító, hirszerző, fordító, a kik az irodalommal tüzesebben nem foglalkoztak, sőt a szerkesztők között is vannak olyanok, a kik inkább csak üzleti főnökök.

Ily körülmények között nem csoda, ha a nyelvtisztaságra kevés a gond, még a gondosabban szerkesztett lapokban is. Aztán gyorsan kell megírni, vagy fordítani oly cikkeket is, melyek lassúbb munkát kívánnak, minők a tárczák és bírálatok. Az idegen szó könnyen tollunkhoz tapad és resteljük, vagy nincs időnk reá, hogy magyar szóval cseréljük fel s így akaratlanul is terjesztjük a kevert nyelvet. Ide járul még az is, hogy némely lap elvből

vagy kényelemből magyarosan kezdi írni az idegen szót. Úgy látszik, azt hiszik, hogy ily könnyű úton az idegen szó magyarrá válik, nyelvünk gazdagul s megszabadulunk attól a gondtól, hogy idegen szó magyar kifejezésén törjük a fejünket. Balga hit. Kölcsönzött szóink nem így keletkeztek. A nép kiejtéséhez alkalmazva, átalakítva, magyar hangzásává tette, úgy hogy némelyikre alig lehet ráismerni. S erre a közbeszéd alkalmasabbnak is látszik, mint az irodalmi kezdemény. Nem tagadhatni, hogy vannak oly idegen szók, melyek nem mentek át változáson s mégis magyarosan írhatók; mert részint a megszokás, részint a nehézség csekélysege javasolják. E tekintetben bizonyára követelhetni némi szabadságot. De az idegen szók magyaros írását általános szabályként kimondani s helyesírásunk egyik főelvévé emelni, nem egyéb, mint nyelvérzékünk tompítása, s a kevert nyelv elősegítése.

Kétségtelen, hogy az idegen szót nem kerülhetjük ki mindig, a velök való élés jogos, de csak azon föltétel alatt, ha az illető fogalom kifejezésére nincs használható magyar szó. Nincs európai nemzet, mely idegen szót ne használna átváltozás nélkül is s mi legkevésbé tehetünk kivételt. Azonban e hasonlóság mellett van egy nagy különbség is. Azok a nemzetek nyelvi tekintetben rokonabbak egymással, mint mi velök. A mi nyelvünkben kirívóbb

az idegen szó, mint az övékben s ez okból nekünk többet kell gondolni a nyelv tisztaságával, mint nekik. S ezt nem az idegen szó magyaros írása segíti elő, hanem magának a szónak kerülése, vagyis fölcserélése régi, népi vagy új magyar szóval.

De épen itt van a bökkenő. Azok az új szók! Minden nap halljuk, hogy a nyelvújítás nem volt egyéb, mint nyelvrontás. S ezt az írók közül többen el is hitték s inkább használnak idegen, mint rossznak bélyegzett új magyar szót. Ime napjaink orthológiája hogyan csökkentette, bár nem volt célja -- a nyelvtisztaság iránti érzéket. Hogy a nyelvújítás nyelvrontás volt, az csak olyan jelszó, a minőt a politikai és irodalmi pártok szoktak használni egymás ellen: van benne némi igaz is, de épen nem az egész igazság. Mit cselekedtek az újítók? Régi szokat elevenítettek föl, tájszókat általánosítottak. Nem teszik-e ezt az orthologok, bár csekélyebb sikerrel? Továbbá új szokat alkottak, melyeknek jó részét magok az orthologok is helyesen alkotottaknak ismerték el és szélteben használják. Mindez bizonyára nem volt nyelvrontás még az orthologok szerint sem, szerintünk pedig oly nagy érdem, mely örök hálára méltó s késő utódaink is áldani fogják Kazinczy és társai hamvait.

De sok rossz új szót is alkottak s ezzel rontották meg nyelvünket. Ebben is van igaz,

bár nem oly mértékben, a mint állítani szokták. Egy nagy mozgalomnak, legyen az politikai, társadalmi vagy irodalmi, mindig megvannak a maga túlságai s annál inkább egy forradalomnak. S a nyelvújítás valóságos forradalom volt nyelvünk akkori állapotához képest. Túlságai, erőszakosságai ellen már magok a nyelvújítók között is megindult a visszahatás, előbb a költők, majd a prózairók, végre a nyelvészek körében, de ezek azért nem alakultak ortholog párttá. Ezelőtt húsz évvel ez a párt is megalakult és különös, épen akkor, midőn a túlságok már-már muló félben voltak. E párt képviselői jeles nyelvészek, de a kérdésben meglehetősen egyoldalúak s azok a törvények, melyeket a szóalkotásra nézve megállapítottak, melyek szerint az új szót megítélik, csak részben, vagy csak megszorítással helyesek. Például a gyökelvonás útján keletkezett új szót egészen elítélik, pedig a szóalkotás e módját a népnyelv mindig gyakorolta s gyakorolja ma is. Ugyanez áll a hamis analogiára nézve is, mert erre is nem egy példát találunk a nép nyelvében. De tegyük föl, hogy az orthologok törvényei mind helyesek. Mit bizonyít ez? Legfőlebb azt, hogy ne alkossunk többé hibás új szót, de nem azt, hogy a már meglevőket ne használjuk, ha szükségünk van rájuk, másokkal pótolni nem tudjuk és legjobb íróink is

használták. A nyelv nemcsak természeti, hanem történelmi termék is, sőt a megszokásnak, közmegegyezésnek is része van benne. Az angoloknak, francziáknak, németeknek nem jut eszökbe, hogy kivessék nyelvökből a hibás szót, ha szükségök van reá s legjobb íróikban is megtalálják. A mint a törvénytelen szülöttnek megvan a maga létjoga a társadalomban, úgy megvan a nyelvben is. Valamint az egyház, társadalom és állam csak arra törekeshetnek, hogy a törvénytelen szülöttek száma ne szaporodjék, de nem arra, hogy megöljék őket: úgy a nyelvészeknek sincs joguk, szerencsére hatalmuk sincs, hogy kiszorítsák a törvénytelen szókat, ha élnek és életrevalóságuk kétségtelen.

A nyelvtisztaság iránti érzék csökkentésére befolyt az a mozgalom is, mely a tudományok, különösen a természettudományok körében keletkezett, szemben az összes műszók és műnevek megmagyarosításával. E mozgalom sok félreértésre adott alkalmat. Kazinczy és társai törekvése nem egy volt Bugát és társaiéval; Kazinczy és társai nem akarták megmagyarosítani az összes tudományos műszókat és műneveket, előttük csak a költői nyelv és műpróza megtisztítása lebegett. Hogy mind a mellett bizonyos tudományos műszókat meg kell magyarosítanunk s többeket sikerrel meg is magyarosítottunk és még fogunk ezután is,

az minden kétségen felül áll, de műnevek magyarosításáról le kellett mondanunk és le is mondottunk. A tudomány szorosb értelemben vett műnyelve nemzetközi marad nálunk is, mint más nemzeteknél és nincs is erős kapcsolata a műprózával. De e mozgalom árja a tudomány szűkebb köréből kicsapott a műprózára is. Természetesnek találjuk, hogy természettudósaink, kik egykor a leghevesebb és legmerészebb újítók voltak, most a legrajongóbb és legkonokabb orthologok. Hagyján! Joguk van reá, ha valaki, csak ők mondhatják el jogosan: nyelvújítás nyelvrontás. Épen azért megfogható, hogy természettudósaink, ha a műpróza terén lépnek föl, gyakran ott is noha nem műszóval van bajok, nemzetközi szónak tartanak olyat is, a melyet magyarul jól ki lehetne fejezni.

Bár a nyelvtisztaság az újabb időben csökkenni látszik, de magáról az elvről senki sem mondott le. Mindenki valósítani törekszik a maga módja szerint egyik szűkebb, másik tágasabb körben, egyik a jelenben, másik a jövőben, egyik kevesebb, másik több eszközzel, de mindegyik folyvást törekszik. Az irodalmi pártok, a nyelvészeti vélemények, az egyéni vélemény-árnyalatok felett ott lebeg, mint eszmény, mely talán teljesen el nem érhető, de szem elől soha el nem tévesztendő. A hatás és ellenhatás mozgalmi között fejlőd-

dik az állami, társadalmi és irodalmi élet. Semminemű hatás és ellenhatás nem éri el soha teljesen célját, de mindig nyomot hagy s a fejlődésbe olvad. Merev elméletek meg nem állhatnak, de a mi lehető, mindig kifejlődik. Minden eszme, melyet a dolgok természetese s a fejlődés kényszerűsége szül, változhatik külsőségeiben, csökkenhet koronként hatásában, de soha sem semmisülhet meg. A XVIII. század kevert nyelvéhez többé nem fogunk visszatérni és a XX. század újabb diadalait fogja ünnepelni nyelvünk tisztaságának.

Nekünk szépirodalmi íróknak kell leginkább fennen lobogtatni a nyelvtisztaság zászlóját, mert az leginkább a mi körünkben megvalósítható. Multunk nagy emlékei intenek erre s elődeinktől szent hagyományokat vettünk át. Őrizzük és fejlesztjük e hagyományokat hiven, buzgón, óvatosan, összeegyeztetve a tudomány és ízlés követeléseivel.

S ez óhajtással egyszersmind megnyitom a Kisfaludy-Társaság XLV. ünnepélyes közülését.

XII.

A TÖRTÉNELMI ELEMRRŐL
A KÖLTÉSNETBEN.*

A ki a jelent vizsgálja s a jövőre gondol, vissza kell tekintenie a múltra is. E jó tanács nemcsak azoknak szól, a kik politikai vagy társadalmi föladatakat tűztek magok elé, hanem azoknak is, a kik irodalmi kérdésekkel foglalkoznak. Az Auróra-kör, melynek tagjai alapították társaságunkat, nem egyszer követte e jó tanácsot, s úgy hiszem, csak hagyományainkat követem, ha ünnepélyes ülésünkön egy oly tárgyról elmélkedem, mely élénken foglalkoztatta elődeinket, kiválóan érdekel bennünket is, tudniillik a történelmi elemrről a költészetben.

Ha szépirodalmunkat csak fölületesen vizsgáljuk is, tüstént észre fogjuk venni azt a nagy ellentétet, melyet egy pontra nézve a régibb és újabb költői művek feltüntetnek. Hazafiúi érzésünkben nincs hiány, nemzeti buzgalmunk erősebb, mint valaha, sőt hajlandóbbak vagyunk a túlságra is, úgy, hogy Széchenyi feddő beszéde most sokkal jobban

* Felolvastatott a Kisfaludy-Társaság 1894 február 17-én tartott közülésén.

illik ránk, mint régebben; de a történelmi elem költői földolgozása iránt való érzék, a mely mindenha egyik főforrása volt a nemzeti öntudatnak és érzésnek, költőkben és olvasókban egyaránt csökkenni látszik. Ki ír ma eposzt vagy költői beszélyt mondai vagy történelmi alapon? Hisz már a balladákban is csak a jelenre szorítkozunk. A történelmi beszély, dráma, regény mindinkább kimegy a divatból. Inkább csak a jelennel foglalkozunk. Előszeretettel tárjuk föl fővárosunk rejtelseit, utczaí és kávéházi életét; rajzoljuk a vidéki különlegességeket; el-elvádoljuk a társadalmat és rosszabbnak tüntetjük föl, mint a minő; sokat adomázunk, elméskedünk, komázunk a közönséggel, de a múlt időkről alig emlékezünk meg, mintha a nemzeti dicsőség és gyász napjai többé nem érdekelnének bennünket.

Mi más képet tár föl költészetünk a húszas éveken kezdve, majdnem a hetvenes évekig. Az egész Auróra-kör úgy tekint a történelmi elemet a költészetben, mint a nemzeti szellem egyik főtényezőjét. Kisfaludy Károly lyrai költeményben, balladában, beszélyben, drámában nem egyszer fordul a történelemhez, pedig a mint vígjátékai és beszélyei tanúsítják, a jelen iránt is élénk érzéke volt. Vörösmarty a honalapítás nagy tényére fordította a nemzet figyelmét, oly időben, midőn azt mintegy újra meg kellett alapítani. Költői beszélyeiben, bal-

ladáiban örömet elevenítette föl a mondai vagy történelmi hagyományokat s epigramm-jai nagyrészt emléksorok a magyar történelem legfőbb eseményeire vagy alakjaira. E mellett egész életén át írt történelmi drámát is. Bár e drámai mozgalom törekvéseit általában nem koszorúzta teljes siker, mégis ez időből maradt reánk a legjobb történelmi tragédia: *Katona Bánk bánja*. Szigligeti, a ki Kisfaludy Károly nyomába lépett, komoly drámáiban a magyar történelemnek több nevezetes mozzanatát dolgozta föl, sőt a történelmi vígjátékot is megkísérelte, bár más vígjátékaiban és népszinműveiben egész lélekkel fordult a jelen felé. A regényre még alakítóbban hatott a történelmi elem. Regényirodalmunk úgy szólva a történelmi regénynyel kezdődik. Jósika ugyan inkább külsőségeiben fogta föl a magyar történelmet, mint benső lényegében, de annyi érdekessé tudott elbeszélni a régi magyar állam és társadalom életéből, kivált az erdélyi fejedelmek idejéből, melynek emlékét híven megőrizték az erdélyi régibb családok, hogy néhány évig a legnépszerűbb magyar íróvá emelkedett. Nemsokára Eötvös és Kemény fölléptével újabb lendületet nyert a magyar történelmi regény. E nagy tehetségű írók sokban különböztek ugyan egymástól, de abban megegyeztek, hogy a történelmi szellemet beoltani igyekeztek a magyar regénybe és összeolvasztani

a történelmi igazságot a költői ezéllal. A történelmi és mondai elem, mely a regényt így megtermékenyítette, megújította eposzunkat is s az eddiginél nemzetibb alapon. Petőfi, a lyrikus, útat tört Aranyinak, az epikusnak. Petőfi ugyan egészen lyrai tehetség s kevés történelmi érzéke volt, de annál erősebben lüktetett benne a népnemzeti szellem. E szellem sugara ébreszté föl Arany költészetét, a kiben az epikai tárgyilagosság erős mondai és történelmi érzékkel párosult s így tartalomban és formában úgy újíthatta meg a magyar eposzt, mint nemzeti egyéniségünk kifejezését.

Mind e jelenségek okai könnyen észrevehetők, sőt szembeszökők. Mihelyt a nemzetiség eszméje fejlődésnek indult, mihelyt a nemzeti szellem ébredezni kezdett aléltságából, örömet fordúltunk a múlthoz, vigaszt keresni s erőt meríteni. A történelmi jog és történelmi emlék szoros kapcsolatban van egymással, sőt a midőn, részint belső szükségből, részint az európai eszmék hatása alatt, reformálni akartuk intézményeinket, állami önállóságunk fölélesztésének törekvése folyvást a történelmi jogra és emlékre hivatkozott s a múlt fényében látta a jövőt. Ide járult még a külföldi irodalmak hatása. E század első évtizedeiben a német, majd a francia romantika élte virágkorát. Mindkettő a multból táplálkozott, mondai és

történelmi elemet dolgozott föl s költőink rokonszenvvel üdvözölték. Mind a kettő hatását megérezhetni dráma- és regényíróinkon, bátorítást, hangulatot, irányt vettek tőlök, mind ezt saját nemzeti törekvéseikbe olvasztva. S ha vizsgáljuk az okokat, hogy a jelenben miért csökkent a történelmi elem költői földolgozása iránt az érzék, szintén nem tagadhatni, hogy azok egy része a külföldi irodalmak hatásában keresendő. Az angol, franczia és német dráma- és regényirodalomban is szűkebb körre szorúlt a történelmi elem, bár távolról sem oly szűkre, mint nálunk s a mi fő, nincsenek oly nagy képviselői, a kik mélyebb hatást tehetnének, mint tett például e század elején Scott Walter. S nemcsak a külföldi példák hatása vonja az elméket a jelenhez, hanem saját viszonyaink is. Szélesebb körű politikai életünk, élénkebb társadalmi mozgalmaink, fővárosunk emelkedése, mind a jelen rajzára utalják költőinket, s a kik néha a történelemből vesznek tárgyat, panaszkodnak, hogy a közönség immár nem igen tudja élvezni a történelmi regényt és drámát.

De vajon igaz-e ez? Bizonyára nem. Se egyes ember, se nemzet, bármennyire elfoglalja is a jelen, bármily erőfeszítéssel küzdjön is a jövőért, soha sem feledheti el multját, sőt többé-kevésbé hatása alatt van. S ez kétszeresen áll a magyar nemzetre nézve, mely még

most is folyvást nemzetisége- és léteért küzd, s most is a múltból merít erőt a jelen és jövő küzdelmeire. Az általános emberi és a különleges nemzeti kisebb vagy nagyobb vegyületben olvadnak össze ez érzésben, e vágyban is, mint sok más szellemi mozzanatban. S ha mellőzzük a nemzeti szempontot, ha tisztán csak műveltségi szempontból indulunk is ki, hasonló eredményre jutunk. A történelmi tudományok az emberi műveltségnek fontos részei s épen úgy hatnak a kedélyre, mint a képzelemre. Vajon a művelt ember ne keresné-e a költészetben is e lelki szüksége kielégítését s ne áhítaná-e azt a gyönyört is, melyet a tiszta tudomány nem képes nyújtani, csak a művészet?

Kemény Zsigmond ezelőtt negyven évvel a drámáról és regényről elmélkedvén, fejtegette azon követeléseket, melyeket a közönség intéz a regényíróhoz mind a jelenre, mind a múltra nézve. Legyen szabad tanulmányából az utóbbit illető részt idéznem, legyen szabad egykori elnökünket megszólaltatni e székéből, melyet fájdalmunkra oly korán el kellett hagynia.

«Körültünk romok vannak — úgymond Kemény — szokások, erkölcsök, világnézetek. élmények és szenvedések emlékei, melyek között mi könnyelműen, nevetve, fecsegve haladunk tovább; de néha a kéjek mámorában a szórakozás röpkedő, enyelgő perczeiben is,

egy fájó vágy vagy szent elborulás vonz a múlt felé vissza. Óhajtanók látni a századok szellemét. A kihalt eszmék élettörténetét érdekekkel hallgatnók meg. A letűnt szokások és erkölcsök légkörében kívánnánk lélekzeni, játszani, sírni. A rég eltemetett családtűzhely előtt akarnánk melegedni, a rég ledöntött oltároknál imádkozni, a rég elhangzott dalok mellett szeretni és csalódni. Aztán a rég eltört csillárok fényénél s divatból rég kiment öltözetekben vágynánk a rég leroskadt várak termében időzni, most társalogva a régi illem szabályai szerint, majd a régi viszonyok akadályai között küzdve a régi előítéletekkel; most a szenvedély régi féktelenségével támadva meg a régi társadalom szokásait, illemét, világrendjét, majd viszont legyőzve kiállani régi társadalom és erkölcsi eszmék boszúját, végig szenvedni megvetését, kegyetlenségeit, nemesítését, börtöneit, pœnitentiáit, bakóit, tűz- és vízpróbáit. Mi mindezeket szeretnők, mondja a közönség. Szeretnők egy óriási képbe foglalva vagy külön rajzokban. Továbbá még vágynánk a régi kabinetek titkaiból, a régi zárdák némaságából, a régi charlatánok lármáiból, a régi tudatlanok büszke igényeiből, a régi bölcsek ábrándjaiból és a régi vértanúk lelkesedéséből a szépét és nevetségest meghallani. Vágynánk a nép primitív állapotjából, életmódjából, bűneiből és

erényeiből s azután ráadásul a régi országok, városok külalakjából, a régi testületek szelleméből, a régi jogi és állami fogalmakból, sok, igen sok, művészileg hű s történelmileg igaz sajátságokat ismerni, tényeket tudni meg s jellemző rajzokat bírni. Mindezt te, regényíró, könnyen megteheted. Támaszd föl nekünk a múltat s a múltban nemcsak az emberit, az általánost, hanem azt is, mi oly sajátságos, hogy csak a művészileg előállított részletek által válik századunknak egészen más szelleme miatt megfoghatóvá, érdekessé és lélektanilag igazzá. Erre a drámaíró a szűk forma bilincsei között nem ajánlkozik, de te, széles jogaidnál fogva, uralkodhatol a hajlíthatatlan s a művészet tégelyében nehezen olvasható anyag fölött is. Teremtsd tehát vissza a múltat, a történetírónál hűbben, mert művészileg.»

Így jellemezte Kemény a közönség óhajtását, követeléseit szemben a történelmi dráma- és regényíróval. Vajon annyira megváltozott volna-e a világ, hogy most már mindebből senki semmit sem táplál keblében? Hátha a dolog megfordítva áll, hátha a közönség óhajtja most is mindezt, de a költők nem tudják kielégíteni s ezért van a történelmi elem költői földolgozásának oly kevés hatása? Nem a történelmi dráma és regény avúlt el, hanem a költők nem tudnak életet, új szellemet oltani a holt formákba. S valóban hathat-e reánk

mélyebben oly történelmi dráma vagy regény, melyből, habár költői tehetség nyilatkozik is benne, hiányzik a történelmi szellem, ha nincs benne semmi a kor eszméiből, szenvedélyeiből s a nevek megváltozásával akár a jelenkorban is játszhatnék? S ez még a jobb eset ahhoz képest, a midőn a tények, viszonyok, személyek egész másképen vannak feltüntetve, mint a hogy a történelemből tudjuk, s a költői szabadságnak semmi korlátja nincs. Mindez épen a történelmi tudományok fejlődése idejében, a mikor a közönség látköre tágabb, nemcsak a külföldön, hanem nálunk is. A magyar történelemből is immár több adatot, részletet ismerünk, mint régebben és tisztábban látjuk a történelmi alakok körvonalait. Ha a közönség mindinkább erősödő történelmi öntudatával ellenkezésbe jó a költő, veszélyezteti a költői hatást is, a mely az illúzió alapszik. A közönség nem azt várja a költőtől, hogy meghamisítsa a történelmet, hanem épen az ellenkezőt, hogy kiegészítse, pótolja hézagait s a megadott alapon azzal a szabadsággal, melylyel a történelemíró nem élhet, eleve-nebbé, teljesebbé, egységesebbé alakítsa át a viszonyok, személyek s az egész cselekvény rajzát. Ezért mondja Aristoteles, hogy a költészet bölcselmibb és eszményibb a történetírásnál.

Annyi bizonyos, hogy történelmi tanulmány

nélkül senki sem írhat sikerült történelmi drámát vagy regényt, de maga a tanulmány még senkit sem tett költővé. A költői fölfogást, a költői tehetséget semmi sem pótolja. E nélkül csak történelmi tudományunkat fogjuk fitogtatni, pusztán ezzel csak a képzelem üres játékait úzzuk. A kettő egymásra hatása szüli a sikert. Hiszen, ha a jelenkorból vesszük tárgyunkat, sem lehetünk el a társadalmi állapotok beható vizsgálata s az élet tapasztalatainak benyomásai nélkül, hogyan rajzolhatnók hát a múltat, ha nem használjuk a történelmi tanulmány közvetítését? Azonban a tanulmány aggodalmasságának épen úgy megvannak a maga örvényei, mint a tanulmány nélküli szárnyalás könnyelműségének. A történelmi aprólékosság, a régiségbúvári előszeretet, a jogos költői szabadság megvetése a túlságba vesző történelmi hűség nemcsak megbéníthatják a költői szárnyalást, hanem árthatnak a történeti szellem hathatós kifejezésének is. Itt is, mint a művészetben mindenütt, nem a külső, az esetleges, a mellékes a fő, hanem a lényeges és jellemző. A mellőzés épen oly kötelessége a művésznek, mint a továbbképzés. Neki a tényekből eszmékre, az eseményekből cselekvényekre kell emelkednie s a szétszórt elemeket összpontosítani. A történelem sohasem bevégzett egész, a költői műnek annak kell

lennie; a történelem sokfelé ágazik, a költői műnek egységesnek kell lennie, a kisebb ágazatoknak is beolvadnia a főágazatba; a történelem néha homályos, az adatok elégtelensége miatt határozatlan, a költői műnek világosnak és határozottnak kell lennie. Mindez nem egy tekintetben szabadságra, az alakítás szabadságára jogosítja föl a költőt, a melyet csak azok tagadhatnak meg tőle, a kik csak történelemíróvá akarják tenni s nem egyszer-mind költővé, s művészete megrontására ösztönzik. A költői szabadságnak minden esetre megvannak a maga határai, melyeket részletesen megállapítani ugyan nehéz, inkább egyes esetekben kimutathatók, de annyit általánosan mégis kimondhatni, hogy a költő csak az illető kor viszonyai, eszméi és szenvedélyei szellemében alakíthat szabadon és kerülnie kell mindent, a mi azzal ellenkezésben van.

A dolog természetéből foly s a mindennapi tapasztalás is bizonyítja, hogy a történelmi anyag költői földolgozása általában nehezebb, mint a jelen életből vett tárgyé. Ez utóbbi esetben a lélektan törvényeinek, a viszonyok sajátságainak s a föladat követeléseinek korlátjai között szabadon szöhetjük a cselekvényt, rajzolhatjuk a jellemeket, mert nem vagyunk kötve határozott tényekhez, ismert nevű egyénekhez. E tekintetben a megtörtént és megtörténhető között különbség van s az anyag

sajátságai szabják meg az alakítás módját is. Azonban a történelem is nyújt néha oly hálás, mondhatni kész anyagot, mely az alakítás elébe nem igen gördít akadályokat. Például Brutus küzdelmében Cæsar ellen, Coriolan összeütközésében a néppel, oly mély tragikai eszme, annyi drámai mozzanat rejlik, hogy minden nehézség nélkül beszorítható drámai formába. De vannak esetek, a midőn a tárgy bár érdekes, nem ily könnyen alakítható akár drámává, akár regénynyé, sőt van elég oly eset is, mely mereven ellene áll a költői alakításnak, mert a hőst nem lehet valamely érdekes esemény központjává tenni, vagy az események annyira szétágaznak, hogy költőileg nem hozhatók egymással szoros kapcsolatba. A költő ekkor is segíthet magán. Egy oly eseményt tesz műve központjává, mely nem hatott ugyan a történelem fejlődésére, de költőileg érdekes s azt kapcsolatba hozza a történelemben szerepet játszó személyekkel és tényekkel. Sőt tovább mehet, egy költött történetet vehet központúl s abba szövi bele a történelmi személyeket és tényeket, e vegyületben rajzolva a kor eszméit és szenvedélyeit. Mindkettőre, a mi irodalmunkban is, kitűnő példát adott Kemény Zsigmond. Az *Özvegy és leánya* című regény központja a Mikes és Tarnóczy család tragédiája, mely semmit sem hatott a történelem folyamára, de a költő azt

oly szerves kapcsolatba hozza I. Rákóczy György udvarával, a vallásos és politikai vilongásokkal, hogy egész korrajzzá emelkedik. A *Zord időben* egy egészen költött történet, a Deák-család tragédiája a központ, de anynyira össze van szőve Izabella királyné, Verbőczy, Martinuzzi sorsával, Buda eléstepével, a török hódoltság megalakulásával és Erdély különszakadásának kezdetével, hogy az akkori Magyarország állami és társadalmi fölbomlását történelemíróinknál sem találjuk oly hűn és érthetően ecsetelve. Egy szóval, a költő mindig tud segíteni magán, ha valóban érdekli, meghatja valamely történelmi tárgy és nem szűkölködik lelemény nélkül.

Azonban, tisztelt gyülekezet, nem szándékozom a történelmi dráma és regény elméletét fejtegetni. Csak a történelmi elem földolgozása ellen nyilatkozó némely előítéletet igyekeztem megczáfolni vagy legalább gyöngíteni. Az sem célom, hogy azt tanácsoljam költőinknek: forduljatok el a jelentől, meneküljete a multba, ne érdekeljenek benneteket a jelen vágyai, törekvései, szenvedései, merüljete a múltba s a letűnt századok eszméivel, vágyaival foglalkozzatok kizáróan. A világért sem. Hiszen a harminczas és negyvenes évek költői mozgalmái sem foglalkoztak kizáróan a múlttal; volt érzékek a jelen iránt s híven tolmácsolták koruk vágyait és törekvéseit.

Vajon nem akkor jelent-e meg Eötvös *Falu jegyzője*, mely oly éles bírálat alá vette a magyar társadalmat? Vajon napjainkban jelent-e meg oly regény, mely ennyire bele merüljön társadalmunk rajzába? A mire czéloztam, az sem több, sem kevesebb, mint az, hogy őrizzük meg költészetünk Janus-arczát, jusson néha eszünkbe, a mire legrégibb költői maradványunk tanít: «Emlékezzünk régiekről» s ne feledjük el, a mit utolsó nagy epikusunk mondott:

Időzzünk azokkal, a kik másszor voltak,
Mit az élet megvon, megadják a holtak.

Különben is a szellemnek nem parancsolhatni, az arra fú, a merre neki tetszik s ha egy költőt élményei, tehetsége, szellemének iránya a jelen felé vonnak, semmi nemű cskoskodás, ékesszólás nem fogja a múlthoz csábítani. De valamint a légben különböző áramlatok váltakoznak: úgy a szellemi élet légköre is különböző befolyások hatása alatt alakúl s e hatások közé tartozik az elmélkedés és felszólalás is. Egyik áramlat a másikat idézi elő. Néha elfogultság, előítélet szállja meg most az író, majd a közönséget. A lángelme, sőt a tehetség ereje is összetöri az elfogultság és előítélet bilincseit s magával ragadja az elméket. Máskor a közönség lázad föl a költők önkénye ellen s megszüli a maga eszményeit

új költőkben. A kölcsönös hatás és visszahatás az író és közönség között megvan, hol kisebb, hol nagyobb mértékben, egyik egyoldalúság a másikat szüli, de néha össze is simúlnak s összhangzóbb fejlődés indul meg.

Bár hogyan gondolkozzunk is e kérdésről, egy dolog bizonyosnak látszik, tudniillik az, hogy a költői műfajok, melyekben századokon át meg szokott a költői szellem nyilatkozni, lényegökben soha sem avúlnak el, csak megújulnak tartalomban, a korhoz alkalmazkodva, és módosúlnak a forma tekintetében, a kifejezendő eszmék és érzelmek hatása alatt. Ez az emberi lélek szükségén alapúl. A lyrai, epikai és drámai műfaj számos válfajával, a legrégibb időktől fogva mostanig, sok változáson ment át tartalmilag és módosuláson formailag, de lényegileg ugyanaz maradt. Az idők folyamában mind a drámai, mind az elbeszélő költészet folyvást megtartotta kettős jellemét, hol a múltra, hol a jelenre tekintett s ha néha inkább a múlt vagy jelen felé hajolt szívesebben, soha sem tagadta meg Janus-arezáit. S nálunk sem fogja. Immár ezer éve, hogy lakjuk e vérrel szerzett hazát, folyvást létünkért küzdve a dicsőség és gyász ezer változatai közt és nemsoká nemzeti létünk ezer éves ünnepét fogjuk megülni, S mi feledkezhetnénk meg a múltról?

Nem, nem lehet. Én hiszek a nemzeti szel-

lem erejében, hiszek a magyar költészet fejlődésében és ezzel megnyitom a Kisfaludy-Társaság XLVII. ünnepélyes közülését.

XIII.

HIRLAPJAINKRÓL.*

Kisfaludy Károly, a kinek nevét viseli Társaságunk, élete végső éveiben nemcsak költő, hanem hirlapíró is akart lenni. A Széchenyi föllépte új lelkesedést, új irányt lehelt az ifjabb írói nemzedékbe. Kisfaludy Károlyban politikai becsvágy ébredt s egy általa szerkesztendő hirlapban saját irodalmi és Széchenyi politikai irányát akarta egyesíteni. Széchenyi Pestre telepedve, gyakran meglátogatta Kisfaludyt s a megindítandó lapot közlönyének szemelte ki. «Az oppositio és reform zászlóját tűzzük ki — mondá Kisfaludy halálos ágyán az őt meglátogató ifjú Szalay Lászlónak, — minden ifjú embernek velünk kell tartani.» Azonban Kisfaludy 1830 nov. 21-én meghalt; lapját, a *Jelenkort* és mellékletét, a *Társalkodót*, nem ő indította meg, hanem az Aurora-kör egyik tagja, Helmeczy. A lap csakugyan Szé-

* Felolvastatott a Kisfaludy-Társaság 1895 február 10-én tartott közülésén.

chenyi közlönyévé vált s a politika mellett igyekezett szolgálni az irodalmat is.

Kisfaludy Károly bár új szellemben akarta megfutni hirlapírói pályáját, egy pontra nézve egészen hagyományos úton indult. Hirlapjaink kezdettől fogva az irodalom szolgálatában is állottak. A kapcsolat hol lazább, hol szorosabb volt, de soha sem hiányzott; változtatta alakját, szellemét, de mintegy hagyományossá vált. A mult század végén és a jelen elején, mint akkor majdnem egész Európában, a magyar politikai lapoknak is megvolt irodalmi és tudományos mellékletök. Így a *Magyar Hirmondó*, *Magyar Kurir*, *Magyar Merkur*, a *Magyar Műza*. *Bibliotheka* és *Kedveskedő* című irodalmi mellékletekkel jelentek meg, épen mint a *Hazai és Külföldi Tudósítások*, a *Hasznos Mulatságok*, az *Erdélyi Hiradó*, a *Nemzeti Társalkodó* és a *Hirnök* a *Századok* című melléklapokkal. A negyvenes években keletkezett lapok már kezdték mellőzni a mellékleteket s az irodalmi és tudományos részt a főlapba olvasztották be. A *Világ*, majd a *Budapesti Hiradó* divatba hozták a tárczát, melyben beszélyeket közöltek. A *Budapesti Hiradó* a regények közlését is megkezdette Jósika egyik újabb regényével s Toldy Ferenczre bízta az irodalmi kritika vezetését. Egyszóval a politikai lapok egyszersmind irodalmi közlönyökké is váltak. A politikai és irodalmi tartalom e szoros kap-

csolatát azonban leginkább kifejezve találjuk az ötvenes években. Különösen két lap, a *Pesti Napló* és *Magyar Sajtó* törekedtek a kapcsolatra. A *Pesti Napló* ment elől jó példával és nyomósabb munkássággal. Hírlapjaink sohasem tanúsítottak több figyelmet és keltettek több érdeket tudományos és irodalmi intézetek és társaságok iránt, mint ez években. A tárcza szerkesztése kiváló gondban részesült; nemcsak szépirodalmi művek jelentek meg benne, hanem kisebb irodalmi tanulmányok és bírálatok is. Különösen a két főhírlap körül csoportosultak a régibb és újabb kritikusok s a politikai mellett bizonyos irodalmi színezete is volt mind a kettőnek. E jelenség okai a változott körülményekből is magyarázhatók. Az újonnan alakult egységes osztrák állam megfosztotta nemzetiségünket minden állami segélyforrástól s annak biztosítására és fejlesztésére nem maradt más tér, mint a társadalmi és irodalmi. A társadalmi munkásság irányítása, az irodalmi munkásság utjainak és vezéreszméinek kijelölése a kor legfontosabb kérdésévé emelkedett s megvolt bizonyos politikai fontossága is, a mennyiben a szenvedőleges ellenállásnak némi cselekvő erőt kölcsönzött. A megtiprott nemzetiség az irodalom terén védte magát s a politikai térről leszorult tehetségek tudományos és irodalmi tanulmányokkal kezdtek foglalkozni. De a külső okok

mellett a belsők sem hiányoztak. Mindinkább meggyőződésé vált a komolyabb elmékben, hogy legalább egy pár politikai lapnak rendszerebben kell szolgálni az irodalmat, mint eddig, mert elterjedtségöknél fogva sokat tehetnek a tudomány népszerűsítésére, az ízlés nemesítésére, kivált a mi sajtóságos viszonyaink között. Így alakult meg hirlapjainkban bizonyos benső kapcsolat a politikai és irodalmi tartalom között. Azonban egy pár évtized óta a kapcsolat mindinkább lazúlni kezd. Lehet, hogy ennek oka az élénkebb politikai élet, mely háttérbe szorítja az irodalmi részt, de úgy látszik, hogy egy s más tekintetben a szerkesztők nézete is megváltozott a szerkesztésre nézve. A politikai pártcél szolgálata mellett főtörekvésök nemcsak a politikai, hanem mindennemű hírek s mendemondák gyors közlése, azért mennél több gyors kezű reporterre van szükségök s mennél kevesebb komolyabb íróra. Bizonyára a hírek gyors közlése kötelessége minden hirlapnak, de nem ártana egy kissé a válogatás s talán igen is sok hatásvadászó ujdonságot kell olvasnunk elméskedő vagy érzelgős cikké föleresztve. Az ilyesmi még tűrhető kisebb lapokban, de baj, ha a nagyobb és komolyabb lapok is a kisebb és könnyelműbb lapokat veszik mintául. Baj az is, hogy több hírlapunk van, mint szükséges s nincs hozzá elég képzett írónk. S ez nem-

csak a politikai, hanem az irodalmi és vegyes tartalmú lapokra nézve is áll. Nem igen törekszünk arra, hogy a meglevőket erősítsük, hamar újba kezdünk, az erő megoszlik, a színvonal alább száll s a lap vagy folyóirat érdeke nem mindig egyszersmind az irodalomé.

Mindez s több más körjelek ugyan, de azért igazságtalanság volna azt állítani, hogy lapjaink egészen szakítottak az irodalommal. Költői műveket, regényeket most is örömet közöl minden lap, sőt többet, mint régebben. Nagy ünnepek alkalmával külön szépirodalmi mellékleteket veszünk. A szerkesztők egy egész kosár virággal kedveskednek olvasóiknak, pedig ezek talán szivesebben vennének egy csinosan kötött bokrétát. A színbírálat sem ment ki a divatból. Minden lapnak megvan a maga színbírálója, ha másnemű bírálatokban nagy hiányt szenved is. Nem tagadhatni, hogy jó színbírálatokat is olvashatunk, de a legtöbb mégis csak azt a hatást teszi ránk, mintha a bírálók többet merítenének rokon- vagy ellenszenvökből, mint a dramaturgiai elvekből és tanulmányokból. Régebben a színbírlók sokat foglalkoztak a magyar szavalat törvényei megállapításával, vitatkoztak az új francia drámáról, a színpadi és drámai hatásról, fejtegették a tragikum és komikum sajátságait. Most azt hiszik, hogy az ilyesmi úntatja a közönséget. Lehet, hogy az újabb színbírála-

tok mulatságosabbak, de mindenesetre kevesebb eszméjük van, mint a régieknek s az eszmék cultusa helyett a személyeké felé hajolnak. A személyes rokon- és ellenszenv régibb színbirálatainkban sem volt ritkaság, de igyekezett mérsékelni magát vagy eszméssel vegyült.

A mily élénk érdeklődést tanusítanak hirlapjaink a színházak iránt, épen oly kevésbé figyelnek a tudományos és irodalmi társaságok, intézetek munkásságára. Régebben a szerkesztők szakférfiakat kértek föl erre, a kik a közérdekű felolvasásokat bőven ismertették, sőt bírálták. Most helyöket úgynevezett riporterek pótolják. Nagyrészt száraz és zavaros értesítéseket kell olvasnunk tudományos és irodalmi üléseinkről; olykor azt sem tudhatjuk, hogy voltaképen miről van szó. S ez még hagyján! Nagyobb baj, ha némely reporter bővebben ír és elméskedni kezd. Általában szerkesztőink minél kiszínezettebb, minél elmésabb cikkeket szeretnek majd minden rovatban s ettől még a vezércikkek sem mentek. Egész új fajú cikkek keletkeztek, melyeknek nincs egyéb céljuk, mint elmés rajzokat közölni a képviselőházzal, terjeszteni a folyosó adomáit, humorosan leírni az ünnepélyeket, lakomákat, pártértekezleteket, városi közgyűléseket, törvényszéki tárgyalásokat, írói és művészi összejöveteleket, utczai és nem

utczai botrányokat s gúnyolni sok mindent, olyat is, a mi nem épen gúnyolni való. Egy idő óta oly tréfások és vidámak lettünk, mintha semmi okunk sem volna búra, és szükségünk a komolyságra. Annyira félünk a nehézkességtől és unalmasságtól, hogy inkább léhákká válunk. Mindennek van határa s minden a maga helyén jó. Az élcz, ha erőltetjük, izetlenné válik, a humor csak elmefuttatás, ha nem eszme és érzés szülötte s a satira csak csufolódás, ha nem erős erkölcsi érzületből fakad.

De semmi sem mutatja annyira hirlapjainkban az irodalmi kapcsolat lazulását, mint az a változás, a melyet a tárczáknak tapasztalunk. Régebben regények mellett bírálatokat, könyvismertetéseket, kisebb tudományos és irodalmi tanulmányokat is olvashattunk a tárczáknak. Egy-egy nevezetesebb könyv, magyar vagy idegen, nem egyszer talált hivatott ismertetőre vagy bírálóra. Szerkesztőink nem igen bátorítják az irodalmi tanulmányokkal foglalkozókat, de annál szívesebben fogadnak minden oly író, a ki életképet, vázlatot, rajzot vagy épen csak puszta csevegést ír. Tulajdonkép csak ezek a valódi tárczaírók, a kik uralkodnak a tárczában s ha mind így megy, minden másnemű dolgot kizsorítanak belőle. Majd minden lapnak első dolga egy-egy kedveltebb tárczaíró szerződtetni a laphoz.

Ez mindennél fontosabb, olyan, mint a színházaknál a primadonna. Más egyéb csak kikerül innen-onnan, de a tárczaíróról különösen gondoskodni kell. A főtárczaíró, mint vezért, számos önkéntes követi a fővárosból és vidékről. Most majd minden fiatal író ily rajzzal kezdi írói pályáját, mert könnyebbnek tetszik minden egyébnél. A vidéki lapok tárczái követik a fővárosi példát. A beszély kezd kimenni a divatból a vázlatok és rajzok e korszakában. Mintha a kerek mese s némi részletesebb jellemrajz túlhaladott szempont volna a szépirodalomban. Beszélyek gyűjteménye helyett évenként tíz-húsz rajzgyűjteményt kell olvasnunk, ha ugyan olvassuk. Egy adoma kissé elnyújtva, egy kis bonyodalom, melyből talán jó beszély lehetne, de semmi sem lesz; egy pár jelenet az életből, melynek előzményeit és következményeit nem sejthetjük; egy érdektelen kaland, a melyet az író humora akarna érdekessé tenni; a mező, az erdő, a pusztá leírása, köznapi reflexiók vagy élczek kíséretében; egy kávéházi vagy utczaí eset, a melynek komikuma kétes becsű; egy szerelmi történet sok naturalismussal, de annál kevesebb ízléssel és erkölcsi érzülettel rajzolva; szeszélyes képletek, kivételes lélekállapotok, diákos ábrándok, vásott tréfák: íme nagyrészt tárczáink tartalma.

De vajon nincsenek-e sikerült vázlataink,

rajzaink is s vajon az egész műfaj elítélendő-e? Bizonyára sikerült műveket is olvasunk, sőt néhány ily mű sikere idézte elő a tárczaözönt. Maga a műfaj is jogosult s alapelőjében nem is új, még nálunk sem. Már Kisfaludy Károly művei között is találunk egy pár ilyet s az angol regényirodalom két nagy képviselője: Dickens és Thackeray a harminczas és negyvenes években ily rajzokkal kezdték pályájokat. Azonban nem maradtak annál, mindez csak némi előtanulmányúl szolgált arra, hogy később örökbecsű regényekben rajzolhassák az angol életet. A kik pedig, mint Washington Irving, nem váltak regényírókká, legalább a beszélyig emelkedtek s megelégedtek egy pár kötet rajzzal. Nálunk az az egyik baj, hogy rajzíróink nem emelkednek a regényig, s ha igen, a vázlatos szerkezetet és jellemzést átviszik ide is. A másik baj magát a műfajt illeti, melyet minden erőltetés mellett is egy kissé könnyen veszünk, pedig e műfaj igen kényes, épen változatosságánál és szabad formájánál fogva. Hamar válhatunk formátlanokká vagy nem találjuk meg a kellő formát. Ellapítjuk vagy összezsugorítjuk tárgyukat, ha nincs erőnk megtalálni a központot vagy nem tudjuk mint és mennyit kell körülötte csoportosítani. Egy pár erős vonással kell rajzolnunk s az árnyalást az olvasóra biznunk, de úgy, hogy kép-

zelme működését elősegítsük. Ehhez képest kell a nyelvvel is bánnunk. Épen ezért az ily műveket nem lehet rögtönözni, mint egy hirlapi cikket, mert modorosokká válunk. De rajzíróink mintegy kényszerítve vannak a rögtönzésre. Elég nagy számú hirlapjaink tárczái az ily művek nagy mennyiségét emésztik föl havonként. A rögtönzés az erősebb tehetségeket megrontja, a gyöngébbeket tévútra vezeti. Nem a műfajban van a hiba, hanem annak művelésében és szerkesztőinkben, a kik ráerőltetik az írókat, hogy akkor is írjanak, mikor nincs ihletök, a tehetségteleneket is bátorítják, épen nem válogatásak s értéktelen műveket is örömet közölnek. Nem volna-e jobb, ha a szerkesztők kevesebb, de sikerültebb úgy nevezett tárczákat közölnének s több tért nyitnának mindannak, a mi az irodalommal lényegesebb kapcsolatban áll? Azok a viszonyok, igaz, megváltoztak, melyek az ötvenes és hatvanas évek hirlapszerkesztőit az irodalmi szorosabb kapcsolatra ösztönözték, de a cél nem változott, melynek érdekét tartották szem előtt. Nemzetiségünket nem tiporja többé önkény, de vajon nincs-e szüksége erősödésre? Most több szaklapunk és folyóiratunk van ugyan, mint régebben, de a hirlapok közönsége nagy arányban növekedett s van oly közönség is, mely hirlapnál egyebet nem olvas s épen azért hirlapjaink most még töb-

bet tehetnek a tudomány népszerűsítése és az ízlés nemesítésére.

Régi igazság, hogy egyik hibát kerülve, könnyen másikba esik az ember, ha csak egy oldalról tekinti a jelenségeket. Régibb hirlapjainknak az volt árnyoldala, hogy egy kissé nehézkesek és kényelmesek voltak. A mostaniak sokkal frissebbek, mozgékonyabbak, a közélet nagyobb körét ölelik fel. E törekvésben elősegíti őket a sajtó szabadsága, a közlekedési eszközök gyorsasága s a több költségről való rendelkezés is, a mik a régi hirlapirodalomban többé-kevésbbé hiányoztak. Mindez méltánylatot érdemel; maga a nehézség kerülése, a könnyedségre és mulattásra irányuló törekvés sem hiba még. De tartsuk meg a kellő mértéket és határt. Az igen vig ember épen olyan unalmas lehet, mint az igen komoly. Az egyoldalúság kerülése czélt téveszt, ha más egyoldalúságot szül. Nem lehetne-e a frisességet egy kis mérsékléssel, a mozgékonytságot egy kis komolysággal összekapcsolni, az új egyoldalúságot a régi egyoldalúsággal enyhíteni vagy jobban mondva többoldalúvá lennünk. A jelesebb külföldi lapok szintén nagy szolgálatokat tesznek az irodalomnak, pedig ott az irodalom csak a közműveltség ügye s nincs oly szoros kapcsolatban a nemzetiséggel.

E megjegyzések elmondása, e töredék esz-

mék megpendítése nem volt helyén kívül Társaságunk ünnepélyes ülésén, a melyet Kisfaludy Károly emlékére szoktunk megtartani. Kisfaludy Károly, mint leendő hirlapszerkesztő, szorosabb irodalmi kapcsolatra törekedett elődeinél, de halála meggátolta szándékát s utódai valósították meg azt, a mi a körülményekhez képest lehető volt. Tiszteljük mi is e hagyományt és igyekezzünk szintén megvalósítani azt, a mi körülményeink közt lehető. Adja Isten, hogy hirlapjainkban az irodalmi kapcsolat ne gyöngüljön, hanem erősödjék a közműveltség és nemzetiségünk javára.

S ezzel egyszersmind megnyitom a Kisfaludy-Társaság XLVIII. közülését.

XIV.

KÖLTŐI ÉS SZÉPPRÓZAI NYELVÜNK.*

Azok a költők és szépprózáírók, a kik a Kisfaludy-Társaságot alapították, a nemzeti és művészi irány összeolvasztását tűzték ki főczélul. Kisfaludy Károly kezdeményezte ezt, de Vörösmarty volt főképviselője; őt nemso-

* Felolvastatott a Kisfaludy-Társaság 1897 február 7-én tartott ünnepélyes közülésén.

kára Petőfi és Arany követték, a kik ez irányt tovább fejlesztve, még nemzetibbé, még művészebbé varázsolták költészetünket. Messze vezetne annak fejtegetése, hogy költészetünk és szépprózánk szellem és tartalom, műfaj, alkat és formák tekintetében mily változásokon ment át. Elég lesz, ha — mielőtt megnyitnám ünnepélyes közülésünket — röviden csak költői és szépprózai nyelvünk fejlődéséről elmélkedem, egy-egy pillantást vetve a mai állapotokra.

Költői és szépprózai nyelvünket Kazinczy emelte ki súlyedtségéből, felköltve a stílérzékét és sürgetve a művészi irányt. Íróink akkor ugyanazon szín- és jellemnélküli nyelven írtak prózát és verset, dalt és eposzt, elbeszélést és értekezést. Kazinczy, az ó- és újkor remekeire hivatkozva, követelte a tárgyyszerű előadást s egyszersmind maga jó példával ment elől eredeti és fordított műveiben. Tulajdonképen csak azért fordított, hogy példát adjon a különböző stílfajokra. De az akkori irodalmi nyelv szegény volt és sok idegen szóval kevert. E mellett a szókötés mind erőtlenebbé vált s elvesztette a csin és fordulatosság bájait. Kazinczy, hogy bővítse a nyelvet és emelje a költői szólamot, régi szókat elevenített fel, tájszókat általánosított, új szókat alkotott és új szókötesi formákat és szólásmódokat kísérelt meg.

Így alakult meg újabb költői nyelvünk és szépprózánk. A fölelevenített régi s mindinkább meghonosodó új szók nemcsak bővítettek nyelvünket, hanem új szint kölcsönöztek a költői szólamnak. A gyökelvonás számos új szava, az elnyulósodott származékok megrövidítése elősegítette a könnyebb verselést és folyékonyabb prózát. Ismert szók új árnyalatú használata, szabatosság, választékosság és hangzatosság váltották föl a bőbeszédű szélességet és a nehézkes kuszáltságot. A tárgyszerű előadás mindinkább utat tört s a műfajok természetéhez alkalmazkodott. Költői nyelvünk valóban művészi lőn, de egy s más tekintetben idegenszerű is, választékos fordulatosság szállott bele, de az eredetiség és magyarosság árán. Kazinczy műfordításaiban az idegen íróknak nemcsak stiljellemét igyekezett visszatükrözni, hanem oly nyelvi szépségeit is, a melyek többé-kevésbé idiotismusok. S ily szólásmódokat többször eredeti munkáiba is felvett. Hirdette, hogy «nem botol, a ki tudva, akarva botol»; nem a nyelvtan a fő, hanem az æstthesis. Izlést és formáérzéket keltett fel íróinkban, de mesterkedést is, elválasztotta a költői nyelvet a köznapitól, de nem egy tekintetben a művészt is a magyartól. Költői nyelvének e sajátságait többé-kevésbé megtaláljuk majd minden magyar költőnél, a kire nagyobb hatása volt. A ma-

gyaros és idegenszerű, a természetes és művészi küzdésben vannak egymással s nem tudnak egészen kibékülni.

E küzdelmet és ellentétet Vörösmarty bé-kéltette ki. Lángelméje leginkább nyelvében nyilatkozik. Híve volt Kazinczy művészi irán-nyának és nyelvújításának egyaránt, de a ma-gyar nyelv és saját költői géniusa sugalmai szerint. Nyelvújító ő is, de mérsékelt és épen úgy gyűlölte az ósdiak, mint az újítók túlsá-gait. Mintegy összeolvasztotta a régi és meg-újított nyelvet, mindeniktől épen azt kölcsö-nözve, a mi a költői nyelv emelésére szolgál. Ő is elválasztotta a költői nyelvet a köznap-i-tól, de ennek inkább csak virágává fejlesztette s nem oltott bele idegen ágot. Mily minden-napi szók vagy kifejezések válnak az elhelye-zés, kapcsolat, fordulat vagy átvitt értelem útján az erő, méltóság, szenvedély, naivság, kellem addig nem hallott hangjaivá. Mily ki-fogyhatatlan a jellemző és új árnyalatú epi-thetonokban, mennyire nem szorul meg soha s oly gazdagnak látszik nyelve, mintha ő te-remtené. Különösen átvitt értelmű kifejezé-sekben gazdagította költői nyelvünket. Közü-lök sok oly közkeletűvé vált, hogy nem is vélhetjük újnak. Egyszóval Vörösmarty meg-alapította, sőt a nemzeti szellem melegén ujja-szülte Kazinczy törekvéseit. Ezóta a nemzeti elem kerekedett felül költői nyelvünkben,

Petőfi és Arany, a kik Vörösmarty után léptek föl, ez irányt fejlesztették tovább.

Petőfi is a megújított nyelv alapján állott, de többet merített a népnyelvből, mint Vörösmarty s egyszersmind az egyszerűsége adott példát. Őszinte lelke ellensége volt érzelmi és nyelvi szenvelgésnek egyaránt. Mint a magyar dal mestere, a népköltészet nyelvének friss eredetiségét, könnyed bájait, heves szökelléseit szövi a magáéba s ebben minden magyar költőt felülmul. Mintegy fejlődésbe indítja a népi elemet, folyvást művészettel párosítva. Arany az ő példáján lelkesült, de nemcsak a nép nyelvéből merített, hanem a régi nyelvből is. Mindkettőt tüzetes tanulmány tárgyává tette s fölszedett belőlük minden virágot, minden ritkább, ünnepibb, hathatósabb kifejezést, fordulatot. Mintha a régi nyelvet csak folytatná, de újjá szülve, mintha a nép nyelvéből csak azt venné át, a mi művészi, bár részben maga alkotja. S a nyelv a tárgy szerint régies, népies, újabb színezetű és mindig van benne valami tárgya színéből, alakjából, hangjából, egy szóval: természetéből. Senki sem ismeri és alkalmazza jobban a régi és élő nyelv különösebb és finom árnyalatu szókötezeit s ezek nyomán maga is újakat merészel. Ebben oly gazdag, mint Vörösmarty az átvitt értelmű új kifejezésekben. Hirdeti a költői szabadságot, az æsthe-sis jogát, mint Kazinczy, de más mó-

don, más eszközökkel: a magyar nyelv szellemében. Mindezt nemcsak eredeti műveiben találjuk meg, hanem műfordításaiban is. Mindig tekintetbe veszi a műfaj sajátosságait, a költő egyéniségét, de oly módon, hogy a magyarban ugyanazon hatást tegye vagy legalább ahhoz hasonlót, a minőt tett az illető nyelven.

E három nagy költő nyelve természetesen hatott szépprózánkra is, mert a széppróza mindig a költészettől nyer ösztönt és ihletet; tőle tanulta meg, saját tárgyaihoz alkalmazva, a stil erélyét, élénkségét, bájait s a mi oly lényeges, a műalkat művészetét. De a széppróza, bár nyelvi tekintetben is jeles műveket mutathatunk fel, kivált a szónoklat és elbeszélés műfajában, nem emelkedett a fejlődés oly magas fokára, mint költői nyelvünk. A magyaros és művészi, a tárgyszerű és természetes nem olvadtak össze benne oly testvériesen. Azonban a törekvés nem hiányzott s ezt a kritika is támogatta, mely nem egyszer támadta meg az idegenszerűséget s a nyelvújítás visszaéléseit. «Van kora az újításnak, van kora a conservációnak — írta Arany János 1865-ben, — az utóbbi most szükségesebb nyelvünkben, mint az első.» A költők és szépprózairók már kevés új szót alkottak s a régiebbeket is megválogatva használták s így a nyelvújítás túlságai inkább csak a tudomány,

hivatalok és hírlapok nyelvében mutatkoztak. Épen azért az a mozgalom, melyet a hetvenes években újabb nyelvészeink indítottak, s a neologia ellenében, mint új orthológiát állapítottak meg, kevés hatással volt mind a költői nyelvre, mind a szépprózára. A költők és szépprózáírók azt hitték, elég, ha lerázták a neologia bilincsét, s nincs ok, a miért fölvegyék az orthológiáét. A legjobb költők és szépprózáírók minden irodalomban eclectikusok voltak s nem szegődtek merev nyelvészeti elméletekhez. A magyar költők annyival kevésbbé lehetnek orthologok, mert ők kezdték ugyan meg a visszahatást a neologia erőszakosságai ellen, de óvakodva a másik túlságtól, soha sem tagadták meg termékenyítő hatását és vivmányait. Valóban az új orthológiának épen úgy megvannak a maga túlságai, mint a régi neologiának elméletben és gyakorlatban egyaránt. Új orthologjaink hirdették, hogy a nyelv természeti termék, melyhez az író keze nem nyulhat, pedig a nyelv történeti termék is, sőt még a conventiónak is van benne része. Hibáztatták a gyökelvonást, elítélték a neologia így alkotott szavait, holott a répnelv folytonosan alkotott és alkot ily szókat, a mint az épen az általok dicséretes szorgalommal gyűjtött népnyelvi adatokból kiviláglik. Megtámadták az úgynevezett kihalt képzők segítségével létrejött új szókat, de nem tudják és

nem is tudhatják bebizonyítani, hogy az illető képzők mennyiben kihaltak, vagy ha a kihalt szók föleleveníthetők, miért ne lehetne ugyanezt tenni a kihalt képzőkkel is. Elvetendőnek tartották a neologia minden oly szavát, a mely nem elég szabatos analogia útján származott, noha ilyeneket találunk a népnyelvben is. A költők azt hitték, hogy a mi szabad a népnek, az szabad az írók népének is illő mérséklettel. De ha állanának is új orthologjaink merev elméletei, ha valamely szó majdnem egy század óta él, legjobb íróink használják és szükség van reá, már létjogot nyer a nyelvben s ez így van más irodalmakban is. A költők és szépprózáírók követték a Vörösmarty, Petőfi és Arany jelölte utat s annyiival inkább nem mondhattak le a neologia vívmányairól, mert magok az orthologok is kénytelenek használni sok oly szót, melyeket hibáztatnak, de nem tudnak pótolni, a melyekkel pedig pótolni akarják, ritkán szabatos értelműek vagy tetszetősek, kivált a költői nyelvben.

Nem az a baja költői nyelvünknek és szépprózáinknak, hogy nem esküdött az orthologia zászlója alá, hanem, hogy kezd megfélekedezni Kazinczy nyelvi æsthetikájáról, mely szerint a stilnek tárgyszerűnek kell lenni, alkalmazkodni a különböző műfajok jellemző sajátosságaihoz. A mi az egyik műfajban jó lehet, a másokban hiba, de nagyobb hiba ugyanazon

stil minden műfajban. Arany már a hatvanas években megjegyezte, hogy a dal hangját átviszszük a lyra egyéb fajaira, hol más hang, más diszítmény, más nyelv kívántatnék, sőt átviszszük az eposzba, drámába, hol az által gondolunk költői színvonalra emelkedni, ha fokonkint a dal hangját, nyelvét és mellékes cziczomáit alkalmazzuk. E tekintetben nem sokat haladtunk, sőt bizonyos átlagos sima, folyékony költői nyelv képződött, melyet örmest alkalmazunk minden műfajra. De ha ki is emelkedünk belőle, ritkán birjuk eltalálni az ódai szárnyalás nyelvét, a kellemnek áldozunk, a hol a fenségnek kellene s midőn más műfajban a kellemet akarjuk kifejezni, oda tolakodik egy-egy kirívó jelző, nehézkes szókötés vagy hibás rhythmus s megrontja a hangulatot. Új szólamokra és fordulatokra sem igen gondolunk. Nem érleljük meg annyira gondolatainkat, hogy megtaláljuk a legjellemzőbb kifejezést, hevenyészve erőltetjük s később sem igen javítunk rajta. Hajlandók vagyunk azt hinni, hogy a kifejezés gondja árt a gondolat és érzés közvetlenségének. Küzdjünk meg az eszmék hiénáival s ne bajlódjunk a szók egérfarkával, — mondá valaki — egy kissé dagályosan Csak az a baj, hogy a költészet hatása majdnem fele részben a nyelv művészetétől függ. Különösen drámai nyelvünk nem bírja kifejtteni stíljét, a legtöbbször

vagy lyrai szónokias ömledezés vagy nehézkes próza. A párbeszéd művészetére, a mi a drámai hatás egyik főforrása, kevés gondot fordítunk s a vígjáték nyelve mintegy várja kiképzését. A társalgási nyelv finom árnyalatait, élezett fordulatait, a komikai szeszély csapongásait, a műfaj sajátosságaihoz képest épen oly módon kellene kifejezni, mint a hogy Vörösmarty, Petőfi és Arany az eposz és lyra nyelvét kiképezték.

Szépprózánkban bizonyos haladást vehetni észre. Egyszerűbbé vált, nem oly szónokias, mint régebben. Elvetett sok csinált díszítményt, melyet azelőtt kedvelt. E tekintetben követte költői nyelvünket saját eszközeivel. Arra a tárgyszerűsége és különfélesége nem tudott ugyan emelkedni, mint lyrai és epikai költészetünk legkitünőbb művei, de mindenestre természetesebb és egyszerűbb. Azonban hajlik a köznapiság felé s olykor egészen az. Jól mondja Horatius, hogy kerülve egy hibát, könnyen másba sodortatunk, ha nincs hozzá elég művészetünk. Ezért használ szépprózánk annyi idegen szót, melyeknek nagy részét elkerülhetné. Nem igen válogatós, mert természetes akar lenni s épen azért nem törekszik emelni, csak követi a közbeszéd, a társalgás nyelvét. Sőt tovább megy, kezdi elfogadni némely hirtelmes helyesírást s az idegen szót, legyen az görög, latin, német, fran-

czia vagy angol, magyarosan írja. Már Kazinczy azt tanácsolta az íróknak, hogy idegen szót, ha nem vált magyarrá, az illető nyelv helyesírása szerint kell írni. Ez elvet fogadta el az akadémia is. De ezt már meghaladott álláspontnak hajlandók tekinteni széppróza-íróink, azt hiszik, hogy így magyarosabbak, pedig csak elősegítik a kevert nyelv terjedését és gyöngítik a nyelvérzékét. Azonban a köznapiság nemcsak ebben nyilatkozik. Szépprózánk igen szoros kapcsolatba jött a hírlapokkal és eltanulta tőlük a rögtönzést, a hevenyészetet, holott szépprózát hevenyészni gyakran nehezebb, mint kötött beszédet, mert a rhythmus már magában a hangzatosságra, válogatásra, fordulatosságra szoktatja az író. A ki az írásban hevenyészethez szokik, könnyen lesz bőbeszédű, színtelen, modoros, sőt léha. Könnyeddé, világossá, erélyessé vagy épen tömörré csak gond teheti az író. A műfaj sajátságaihoz alkalmazkodva minél jellemzőbben, minél elevenebben írni: hosszas gyakorlat és folytonos fáradság gyümölcse. A köznapiság még nem természetesség, a pongyolaság nem egyszerűség. Valamint költeni és mégis igaz maradni: a valódi költészet, úgy természetes lenni és művészivé emelkedni: a valódi széppróza.

Ide járul még az a körülmény, hogy vagy könnyen esünk idegenszerűségbe, vagy nagyon

is törekedünk magyarosságra. Bizonyára az idegenszerűség kerülése alapja a jó magyar prózának, bár nem mindig idegenszerűség az, a mit annak bélyegez némely túlbuzgó nyelvész. Azonban a nyelv természete szerint írni, megtartani a szókötés szabályait, minél több népies kifejezést, és szólásmódot használni, még nem széppróza. Kazinczy idejében az æsthetikai szempont volt a fő, a nyelvtan és a népies magyarosság mellékes, most ellenkezően a nyelvészkedés és a népies magyarosság a fő. A kritika rendesen azzal dicsér meg valamely könyvet, hogy magyarosan, vagy tősgyökeres magyarsággal van megírva. De azzal nem igen bajlódik, vajjon szépen van-e megírva, vajjon széppróza-e, vajjon alkalmazkodik-e a műfaj sajátosságaihoz s azok a népies kifejezések a magok helyén állanak-e? Lehet valamely kifejezés tősgyökeres magyar, de nem odaillő, a hol a szerző használja, mert nem emeli, sőt megrontja a mű hangulatát, stílusát. Dugonics mennyi közmondást, népies kifejezést halmozott össze, de vajjon szépprózát írt-e s nem illett-e rá Kölcsey satirája? A népköltés nyelve s általában a népnyelv sok oly becses anyagot szolgáltat, melyek igen alkalmasak a fenség, erő, kellem és humor kifejezésére, de az erő durvasággá fajul, ha nem jól alkalmazzuk s a fenség, kellem és humor egészen más hatást idéznek elő, ha válogatás vagy ha szükséges

átalakítás nélkül használjuk a népi szólásmódokat. E mellett némely író népiesb akar lenni a népnél s épen azt kockáztatja, a mire talán törekszik, a keresetlen egyszerűséget. Van olyan mű is, melyben különös vegyületben találjuk az idegenszerűséget a magyarossal, amazt akaratlanul, emezt célzatosan, de művészi öntudat nélkül. Legnehezebb a művészi és magyaros összeolvasztása a széppróza oly részeiben, a melyek meghaladják a nép gondolat- és érzelemkörét, s így a népnyelvből keveset meríthetni. Ez próbálja meg leginkább az író nyelvérzékét és alkotó erejét, hogy a nyelv szellemében új árnyalatú és színezetű szólással győzze le a kifejezés nehézségeit. Itt fenyeget bennünket leggyakrabban az idegenszerűség örvénye, a melyet oly bajosan tudunk elkerülni.

Azonban e jelenségek kirivóbban csak általában véve észlelhetők; egyeseknél megvan a törekvés a művészi és nemzeti irány összeolvasztására, mely szépprózáinkat egyedül emelheti oda, a hová költői nyelvünket nagy költőink emelték. Ez irány erősítése legyen feladatunk annyival inkább, mert szépprózáink némely faja még nincs eléggé kiművelve s új szépségek kifejtésére számíthatunk. Én hiszek és remélek szépprózáink jövőjében s e hittel és reménynyel megnyitom a Kisfaludy-Társaság L-ik ünnepélyes közülését.

XV.

A TÁRCZAELBESZÉLÉSEKRŐL.*

Ezelőtt harmincznégy évvel Arany János, akkori szervezetünk szerint társaságunk igazgatója, egy pár cikket írt lapjába lyrai költészetünk egyoldalúságáról. Fejtegette, hogy lyránkban korán sincs meg az érzelmek és előadás azon különfélesége, melyet a lyrai nem megkiván, hanem az egy dal formáit alkalmazzuk jól-rosszul, az egész lyrára. A dal hangját átviszszük a lyra egyéb fajaira is, hol más hang, más diszitmény, más nyelv kívántatnék, sőt beviszszük az eposzba, drámába, hol az által gondolunk költői színvonatra emelkedni, ha foltonként a dal hangját s mellékes cziczomáit alkalmazzuk. Arany e jelenség okát Petőfi hatásában kereste, a ki oly határozott, szembeszökő typusban képezte ki a magyar dalformát, mint előtte senki. Minden ifjú költő az ő korszorújára vágyott, az ő dalformáit, hangját, sőt egyéniségét igyekezett magába olvasztani. A lyra más fajai háttérbe szorultak, s úgy szólva dalözönbe fultunk. Arany az elhanya-

* Főlolvastatott a Kisfaludy-Társaság 1898 február 6-án tartott ünnepélyes közülésén.

golt lyrai műfajok mellett emelt szót, az érzelmek és hangulatok változatosságát sürgette s az európai lyrai költészet tanulmányozását ajánlotta, mert csak minél többféle példány átélvezése menti meg a költőt, ha ugyan új ösvénytörő, önálló csillagnak, lángésznek nem született, hogy ne rekedjen valamelyik kitűnő szellem szolgálatába.

Nincs itt helye bővebben vizsgálni, hogy mennyiben emelkedünk ki a dalözönből, de annyi bizonyosnak látszik, hogy lyrai költészetünk most kevésbbé egyoldalú, mint ez előtt harmincznégy évvel, bár változatosságának némely faja nem épen örvendetes jelenség. Azonban dalözön helyett most más özönben úszunk, a prózában írt úgynevezett beszélyke, vázlat, rajz, genrekép vagy a mint röviden mondani szokás, tárczaelbeszélések özönében. S ez az özön sokkal nagyobb, mint a dalözön, mert az írók és lapok száma tetemesen szaporodott a fővárosban és vidéken egyaránt. Egy napilap sok mindent nélkülözhet, de tárczaelbeszélés nélkül nem lehet el. Ez épen oly fontos előtte, mint a vezércikk, mely pártállása szerint a kormányt védi vagy támadja, mint valamely zajt ütő hír, melyet más lapnál előbb van szerencséje közölni. Minden nap legalább tíz-húsz tárczaelbeszélés lát napvilágot hazánkban s ezek nagy része összegyűjtve külön kötetben is megjelen, úgy annyira, hogy

elbeszélő irodalmunk főleg tárczaelbeszélésekből áll.

De mi az a tárczaelbeszélés? Meghatározásánál nem annyira belalkatából, mint külalakjából kell kiindulnunk. A tárczaelbeszélés oly mű, melynek terjedelme meg van szabva, mint a zsemlyének, se nagyobb, se kisebb nem lehet néhány hasábnál a szerint, a mint a lap kisebb vagy nagyobb alakú. A fődolog, hogy egy számban közölhető legyen s ne legyen folytatása a következőkben. Lapjaink közölnek ugyan eredeti és fordított regényeket is, azok folyhatnak sokáig, de a tárczaelbeszélés csak egy napra való csemege. Vannak oly olvasók, a kik összegyűjtik azokat a számokat, a melyekben regény van s akkor olvassák el, a mikor bevégeződik, jó hát ezeknek is adni valamit, de a legnagyobb rész ezt nem teszi, sokan nem is tehetik, mert kávéházban vagy kaszinóban olvasnak lapot vagy csak néha vesznek meg egy-egy számot valamely érdekes hírcért s ezek a tárczaelbeszélés gyönyöre nélkül nem lehetnek el. Így gondolkoznak a szerkesztők s lapjuk érdekében szigorúan őrködnek, hogy a költő ne csapjon túl a korlátokon s a legtöbbször visszautasítanak minden oly művet, mely két-három vagy öt-hat tárczában jelenhetne meg.

Valóságos szerkesztői dogma az egy számra való elbeszélés. A kezdő író ilyennel indul

utnak, hogy bejuthasson valamely lap tárczájába s már neves írók örömmel szerződnek a szerkesztőkkel ilyenek írására, mert kevesebb fáradsággal több tiszteletdíjat nyernek tőlök, mint nyernének, ha beszélyeket vagy épen regényt írnának. Így szorulnak háttérbe a beszély különböző fajai, épen mint ezelőtt harminczegy évvel a dal miatt a lyrai költészet más fajai, különösen az óda és elegia. Az ok más, az eredmény ugyanaz. Akkor Petőfinek, a dalköltőnek, hatása tette egyoldaluvá lyrai költészetünket, most a hirlapi divat, a szerkesztők önkénye tereli mindinkább elbeszélő költészetünket a tárczaelbeszélés felé. Lehet, hogy egy pár kiválóbb tehetség sikere is befolyt a tárczaelbeszélés divatára, de a főök mégis a szerkesztőkben keresendő. Egyébiránt a két jelenség között meglepő a hasonlatosság. Arany a következőkben rajzolta Petőfi hatását: «Ebben a költőben talán komikai ér csirája lappang, de, mert Petőfi erős oldala nem a komikum, magasztos hazafiságot akar zengeni: emez szende, leheletszerű dalra volna hivatással, de neki jobban tetszik a «dühös» Petőfit utánozni, a harmadik hosszú lélekzetű, epikus előadásra hajolna, de mestere nyomán kénytelen *Felhőket* írni. Drámaköltészetünk meddőségét is nem a született tehetségek hiányából magyarázhatni, mert középszerű jóra való tehetség születhetik és születik foly-

vást akármennyi, hanem mert senki sem adja magát a szinirodalom örök példák beható, követésre ragadó tanulmányára, hanem csekélyelve az ily koszorút, vagy előre kishitűen lemondva róla, könnyebbnek vagy dicsőbb feladatnak tartja lyrai verset írni, mint Petőfi.» Nem ily jelenséggel találkozunk-e elbeszélő irodalmunk terén is? Ez a költő hosszabb, talán egész bonyodalmas beszélek írására van hivatva, talán tervei is vannak, de összeszorítja azokat tárczaelbeszélésekké; a másiknak részletező lélektani rajzra van tehetsége, de meg kell elégednie a vázlattal; a harmadik a regényhez vonzódik, de nagyobb mű helyett egyes genreképekre kell szorítkoznia, melyek abban csak mellékes epizódok lettek volna; a negyediket már kifárasztották a tárczaelbeszélések, de erőlködni kell, folyvást ismételnie magát, mind halványabban, holott más műfaj talán új erőt adhatna neki. Egy szóval az írók mintegy arra kényszerülnek, hogy apró pénzre váltsák föl tehetségöket s aranyok helyett rézkrajczárral szolgáljanak a közönségnek.

Mindezt a napilapok alig veszik észre, sőt igen meg vannak magokkal elégedve. Mióta a hirlapírók két egyesületet is alapítottak, a közgyűléseken és lakomákon nem egyszer halljuk a magyar sajtó érdemeinek dicsőítését s egyik szónokuk azt is fölemlítette, hogy az irodalomban új műfajokat teremtett.

Alkalmasint ez alatt a tárczaelbeszéléseket értette. De a vázlat rajz, genrekép és beszélyke nem új műfaj. Régi műfaj ez, kivált az angol és franczia irodalomban, de még nálunk sem új. Hogy csak régiebb írókat említsek: Kisfaludy Károly, Gaal, Nagy Ignác már írtak ilyeneket. A műfajt magában nem lehet kárhóztatni, sőt méltányolni kell. A baj a túltengésben nyilvánlik, mely mindent körébe von, nem egy tehetség kifejlését akadályozza, s a valódi beszélyt egészen háttérbe szorítja. E műfaj széles körű és változatos, különféle formát fölvehet, de szükséges, hogy a tárgy a formával összhangzásban legyen. Egyaránt baj, ha a tárgy összetöri a szűk formát, vagy ha összezsugorodik benne. Hányszor olvasunk ily megbénult vagy összezsugorodott tárczaelbeszéléseket, melyek a magok formájában talán tetszetősek lehetnének.

Nem ritka eset ugyan a költészetben, hogy ugyanazon tárgyat különböző műfajokban és sikerrel földolgozhatni, sőt az is megtörténik, hogy bizonyos lényegbe vágó módosítás mellett egyik műfaj másikat szül. Mi egyéb ugyanis a görög epigramma, mint összenyomott óda vagy mint Arany mondja, az összeszorítás által ruganyossá, az összeütközésben szikrává váló gondolat, midőn a költő minden melegét, erejét összpontosítja egy villámban, hogy emelje hatását. Mi egyéb a ballada, mint

dráma vagy tragédia dalban, mely néhány versszakban fejezi ki azt, a mire a drámaírónak öt felvonás kell. De a görög epigramma csak alapeszmét kölcsönöz az ódától s egész más nemű hatásra törekszik; a ballada lyrai hangulatba olvasztja tárgyát, a cselekvénynek csak egy pár főpontját érinti, néha csak a katastrophon kezdődik vagy épen csak a katastroph visszhaugja. Mindkét műfaj egy másik műfajba való átváltozás, mely saját természeti törvényeit követi.

Nem oly viszony van a regény és beszély s a beszélyke, vázlat, rajz, genrekép között. Ez utóbbiak nem azok átváltozásai. A beszélyke nem egy regény vagy beszély összeszorítása, a genrekép, rajz és vázlat szintén nem regény vagy beszély átalakulásai, legfeljebb egyes helyzetek vagy episodok alakulhatnak át ilyenekké. Egy bonyodalmas vagy részletes lelektani rajzra hajló beszély nem fogna valódi művé válni, legfeljebb visszasülyedne a beszély kezdetleges állapotára, midőn csak eseményeket foglalt magában minden műforma nélkül, a minők nagyrészt a *Gesta romanorum* elbeszélései. A műformák figyelembe vétele e téren sem elméleti önkény, hanem a dolog természetéből folyó kívánság, sőt követelmény.

Műforma ide, műforma oda -- mondják sokan -- ne korlátozzuk a költőt, mindegy akár-hogy ír, csak ragadja el az olvasót. De vajon

elragadja-e s ha el, mily eszközökkel? Valamely mű hatásának mindig megvan a maga oka, bár nem mindenki előtt világos. S ha vizsgáljuk némely tárczaelbeszélés hatását, látni fogjuk, hogy azt nem mindig æsthetikai ok idézte elő, hanem valamely politikai, társadalmi napi érdek. De azt is tapasztalhatjuk, hogy némelykor a hatás a tartalom és műforma összhangjából foly s így tisztán æsthetikai hatás. Épen azért a műfajt nem lehet elítélni, az egészen jogosult s józanul senkit sem lehet hibáztatni, ha beszély helyett beszélykét, rajzot, vázlatot, genre-képet ír. Mindenki műveljen oly műfajt, a melyhez kedve, tehetsége van. De midőn nem belső ösztön, hanem külső körülmények ragadják az írókat valamely térre, az már kórjel.

E kórságnak két gyógyszere van, az egyik, ha a szerkesztők több tekintettel viseltetnek az irodalom iránt, a másik, ha az írókban több az önérzet vagy ha úgy tetszik, a büszkeség. Mindkét gyógyszer magában is használ, de együtt természetesen még hatásosabb. A napi lapok szerkesztőinek meg kellene gondolniok, hogy a tárczaelbeszélések erőszakolása rontása az irodalomnak. A tárczát meg lehet tölteni egyébbel is, a mint azt a külföldi lapok példája mutatja. A tudomány, irodalom, művészet és társadalom köréből írt vonzó tárczák inkább érdekelnék a közönsé-

get, mint a török-szakad tárczaelbeszélések. A néhány számra terjedő beszélytől sem kel-
lene nagyon visszariadniok. Hirlapjaink örömmel emlegetik, hogy immár beléjük olvadt az egész irodalom. Még talán nem, ne is adja az Isten. De ha a beolvasztás a céljuk, még inkább kötelességök az irodalmi szempontok figyelembe vétele.

Azonban az írók önérzetének is ébrednie kell a szerkesztők és kiadók önkénye ellen. A kezdő íróknak minden irodalomban sanyarú éveket kell átélniök, míg kivívják magokat. De küzdelmök ne legyen egyoldalú. Épen azért kár majdnem kizáróan napi lapokra támaszkodniok: vannak heti és havi folyóiratok, a hol hosszabb műveket is közölhetni. Az irodalmi társaságok pályázatai is nyitva állanak előttök s egy-egy jutalmazott pályamű anyagilag is segíthet rajtuk. A neves írók már szabadabban mozoghatnak, mérsékelhetik a szerkesztők és kiadók követeléseit. Az író becsülje meg tollát, ha azt kívánja, hogy a közönség és utókor is megbecsülje. Elődeink, azok a nagy tehetségű és hatású férfiak, a kik társaságunkat alapították, sanyarú körülmények között nőttek fel s mégis mily nyomokat hagytak. Ne feledjük el, a mit Kölcsey e század elején mondott írotársainak: «Nem vigasztalhatjuk, hevíthetjük-e a köztünk hanyatlót azzal, a mit Apollon mondott a trójai hősök-

nek: Nem tudnátok-e oly férfiak lenni, hogy a sorsnak ellenére is győzelmet vegyetek?»

Adja Isten, hogy Kölcsey lelkesülése soha se alugyék ki szivünkben! S ez óhajtással egyszersmind megnyitom a Kisfaludy-társaság LI. ünnepélyes közülését.

KISEBB BESZÉDEK
IRODALMI ÜNNEPÉLYEKEN.

I.

A VITKOVICS-ÜNNEPÉLY LAKOMÁJÁN.

Eger, 1878 aug. 26-án.

Uraim! Az a férfiú, a kinek ma emlékét ünnepeljük, kétszeresen Eger városáé; először mert itt született, másodszor mert szülőföldje hű kegyelettel őrzi emlékét. De engedjék, uraim, hogy a m. t. Akadémia is jogot tartson e férfiúhoz. Vitkovics ugyan nem tartozott tagjai közé, mert egy pár hónappal előbb halt meg, mintsem az Akadémia véglegesen megalakulhatott volna, de egyike volt azoknak, a kik Buda-Pestet irodalmi központtá emelték, s egy-szersmind szellemileg a magyar Akadémiát megalapították. Nagy csapás volt Magyarországra nézve, hogy majdnem kétszázadig nem volt fővárosa, s midőn visszafoglalták is Budát, ez sokáig nem volt az ország szíve. Örök hála azon férfiaknak, a kik a század elején Buda-Pesten újra feldobogtatták a nemzet szívét, s lehetővé tették, hogy Széchenyi újra vissza-

foglalja a fővárost a magyarnak. Vitkovicsnak sok érdeme van ebben. Az ő szeretetreméltó egyénisége, jeles költői tehetsége, s vidám szelleme vonzotta az idős és fiatal írókat, s vendégszerető háza sokáig gyűlhelye lőn, nemcsak a pesti, hanem a Pesten átutazó íróknak is. Kazinczy pesti triászának nevezte Vitkovicsot, Szemerét és Horvát Istvánt.

Vitkovics estélyén olvasta fel Kölcsey 1810-ben az első magyar műballadát; Szemere 1815-ben a *Mondolat* elleni feleletet; Helmeczy a nyelvújítás apologiáját; innen indult Döbrentei, mint az új szeliem hirdetője Erdélybe, s itt határozottatott el az *Erdélyi Múzeum* megindítása is. S midőn 1822-ben az *Aurora* megindult, Kisfaludy Károly drámáival, Vörösmarty eposzaival ragadta el a közönséget, az újabb írói nemzedék is Vitkovics estélyein nyerte mintegy felavatását. Hogy mily szeretettel és tisztelettel csüggött az ifjabb nemzedék Vitkovicson, mutatja az az elegia, melylyel Vörösmarty az ő halálát siratja, s melynek végén így sóhajt fel:

Tán eljő kora, hol szabadabb lesz lenni magyarnak

S százados álmaiból nemzetisége kitör;

Akkor az élten túl lengő árnyékok örüljön;

A haza hívei közt téged is emlegetend!

A kor, melyről Vörösmarty álmodozott, eljött: Vitkovicsot a haza hívei között emlegetjük, megjelöljük szülőházát s megkoszoruzzuk emlékét.

S mindehhez, Eger városa után, kinek van több joga, mint a m. t. Akadémiának, a mely Vitkovicsot szellemi alapítói közé számlálja? Legyen hát szabad a m. t. Akadémianevében megáldanom Vitkovics emlékét s üdvözlőnöm Eger városát, mely oly kegyelettel ünnepelte meg jeles fia születésének százados évfordulóját. Adja Isten, hogy Eger városa a mily hőiesen védte egykor magát, oly erős vára legyen a nemzeti műveltség ügyének is! A m. t. Akadémia nevében Eger városára emelem poharamat!

II.

TOLDI SZERELME BEMUTATÁSA
A KISFALUDY-TÁRSASÁGBAN.

1878 október 25-én.

Tisztelt Társaság! Van szerencsém megnyitni az ülést, s egyszersmind legyen szabad jelenenem, hogy Arany János társunk ajándéku egy példányt küldött Társaságunknak legújabb munkájából. A könyv címe ez: *Toldi szerelme*, elbeszélés tizenkét énekben; tehát a

Toldi-trilógia második része. Már maga a könyv címe megfejtí önöknek azt, hogy miért térek el a rendes szokástól, kivételesen miért jelen-tem be a munkát az ülés elején s nem a végén. Arany *Toldija* szoros kapcsolatban van Társaságunk történetével s úgy szólva családi ügyünk. A trilógia első része 1847-ben nyert jutalmat a Kisfaludy-Társaság pályázatán. Ennek immár harminczkét esztendeje. Akkor ez elnöki széken báró Jósika Miklós ült, az önök helyeit Fáy, Vörösmarty, Bajza, Czuczor, Toldy, Eötvös, Erdélyi, Garay stb. foglalták el, s üdvözltek az új tehetséget, a ki költészetünkre új fényt vala derítendő. Azóta Jósika távol hazájától, száműzetésben halt meg, s a Társaság legkitünőbb tagjainak egész csoportja szállott sírba. Sőt az az ifjú költő is, Petőfi, a ki oly őszinte lelkesedéssel fogadta a koszorúzott művet, villámként enyészett el a forradalom viharában, s új barátja elegiája hiába kereste sírját, hogy könyeivel öntözze. Midőn Arany Társaságunk és a nemzet tapsaitól buz-
dítva, megírta trilógiája harmadik részét, *Toldi Estéjét*, Társaságunk nem munkálkodott többé, a magyar alkotmánygyűlés együtt fel-függesztetett, s ő, Társaságunknak akkor leg-ifjabb tagja, nem foglalhatta el székét e mű-
vével. Azonban midőn Társaságunk 1860-ban újra föléledt s 1862-ben megtarthatta ünnepé-lyes közülését, Arany trilógiája második részé-

ből olvasott fel egy pár töredéket. Íme Társaságunk legszebb és legszomorúbb emlékei hogyan fűződnek Arany *Toldijához*, s vajjon magának a költőnek nem legszebb és legszomorúbb éveit jelöli-e trilógiája?

Aranyt e második rész megírására először Petőfi ösztönözte, a ki 1848-ban már ismerte kéziratban *Toldi Estéjét*. «Ha fejét és lábát megcsináltad, írd meg a derekát is,» — mondá neki. Arany hozzá is fogott; de első terve oly akadályokba ütközött, a melyeket nem volt képes legyőzni. Csak 1863 őszén fogott hozzá újra egy új tervvel, de közbejött családi csapások és betegeskedései miatt nem folytathatta. Azonban 1874 óta derültebb napjaiban koronként ismét dolgozgatott rajta, míg végre ez év tavaszán befejezte. A kész művet megmutatta egy pár barátjának; de épen nem kívánt vele a nyilvánosság elébe lépni. Kerülni akarta az izgalmat, melynek ki van téve minden író egy újabb munkája kiadásakor, s nem kívánt többé részt se dicsőségből, se gáncsból. Aztán szigorúbb bírása levén magának, mint másnak, ez érzelmeket némi elégedetlenség is növelte. Halála utánra akarta halasztani, hogy tegyen vele egy későbbi kor, a mit tetszik. De végre engedett barátai kéréseinek, a kik közt én voltam a legkövetelőbb, legzaklatóbb, leggyöngédtelebb. Lehet, hogy nem helyesen cselekedtem;

de megvallom, szeretném, ha életem tévedései csak ilyenekből állanának. Ő maga is érezte, hogy ezzel a művével egy régi tartozását rója le. Be is vallja a mű végén, a midőn így ír:

Egyéb dolgairól hű Toldi Miklósnak
 Nem érzem magamat énekkel adósnak;
 Könyvbe se' olvastam, nem is tudakoztam;
 Csak ez egy munkámmal igazán tartoztam.
Daliás Időkről, mit még barna hajjal
 Kezdtém s félbe hagyék küzdve kórral, bajjal,
 Most, mikor agg lettem, hajam is fehérül:
 Imhol a bús ének *Toldi Szerelméről*.

De érezte, hogy kiadásával is tartozik azon nemzedéknek, mely oly őszinte szeretettel csüngött költészetén s *Toldiját* oly nagyra becsülte. Elvégre a mű megjelent s ím van szerencsém bemutatni. Úgy hiszem, nemcsak Társaságunk, hanem az egész olvasóközönség köszönetét fejezem ki a költőnek, hogy a teljes *Toldival* ajándékozott meg bennünket. E trilógia költészetünknek mindig büszkesége lesz, az izlés változásai nem fogják eltemetni, s egy későbbi kor kritikusa, ha talán sokat gáncsolna is benne, még mindig elég marad, a mitől nem tagadhatja meg bámulatát.

És most legyen szabad, ha önök megengedik, egy pár részletet olvasnom fel belőle.

Az első rész a Társaság keblében olvastatott fel először, e második, az időben utolsó rész is innen induljon a világba.

III.

TOLDY FERENCZ SÍREMLÉKÉNEK
FELAVATÓ ÜNNEPÉLYÉN.

A kerepesi-úti temetőben 1880 október 31-én.

Tisztelt gyülekezet! Majdnem öt éve mult, hogy egy zord téli napon Toldy Ferencz hült tetemeit e temetőbe kísértük. Mennyi gyász borult koporsójára, legkivált az Akadémiáé, melynek már megalakulásakor tagja, évtizedeken át titkára és éltető lelke volt; az egyetemé, melynek tanszékén egy úgyszólván általa teremtettt tudományt hirdetett; a Kisfaludy-Társaságé, melyet alapított, s mint igazgatója, majd elnöke oly sokáig s annyi sikerrel vezett; a fővárosi képviselőtestületé, melynek legbuzgóbb és legérdemesebb tagjai közé tartozott. Oly hirtelen és váratlan történt halála, hogy alig hihettük el. Hisz' még azelőtt egy pár nappal élénken vett részt mindennemű munkásságban, hévvel beszélt megirandó munkáiról, mintha lélekben és testben örök ifjúsággal áldotta volna meg az ég, sőt még aznap

este is egy új munkába fogott, íróasztala mellett érte a halál, mint a hőst a csatatéren. E körülmény még fájóbbá tette veszteségünket, s megsirattuk benne a tudóst, a hazafit, a barátot, a buzdítót s utolsó bajnokát azon hős csapatnak, melynek irodalmunk újjászülését köszönhetjük.

És most, a midőn síremlékét avatjuk föl, a melyet közadakozásból emelt a Kisfaludy-Társaság, ugyanazon testületek képviselői, ugyanazon résztvevő közönség állja körül sírját. ugyanazon kegyelettel, de más érzések között. Akkor lelkünk olyan volt, mint a zord téli nap alkonya, mely dermesztő éjbe merül, most az őszi napfényhez hasonló, mely enyhít s megaranyozza a sírt. Akkor gyászoltunk, most emlékezünk, akkor csak Toldy koporsóját láttuk, most egész pályája tárul föl előttünk, s ugyanazon eszmék és érzések rezegnek át lelkünkön, melynek az elhunyt képviselője volt.

Valóban Toldy pályája szép és lelkesítő pálya. Senki sem őrizte meg hivebben és teljesítő buzgóbban Kazinczy és Kisfaludy Károly hagyományát, mint ő. A nyelvben és nyelv által fejleszteni ki a nemzetiséget, az irodalomban és irodalom által szilárdítani meg mindkettőt, s így fölébresztve az álomba sülyedt nemzetet, egyszersmind újjászülni az elhanyatlott magyar államot: ez volt a szent hagyomány. Maga Toldy megjegyzi egyik élet-

rajzi töredékében, hogy mindazokat, kik a huszas években s általában az Akadémia megnyitása előtt, de ezután is 1848-ig a magyar írói pályán működtek, legfőkép a hazatiság vezette, életök föladata a magyar nyelv és irodalom művelése és terjesztése volt, s mindkettőt nem mint végczélt tekintették, hanem mint eszközt a nemzetiség, s ha lehet, a magyar állam fölelevenítésére. Erre törekedtek nagyok és kicsinyek, ez tette a magyar írókat, erőseket és gyengéket testvérekké, s mint az első keresztyének bátorították, lelkesítették egymást azon büszke önérzetben, hogy végre is ők fogják a nemzetet életben tartani, míg eljő politikai ébredése s út a fölszabadulás órája.

Az óra ütött s egy új korszak derült Magyarországra, de egy gyásznapon minden, egy egész félszázad munkája veszendőnek látszott. S ekkor Toldy állott először a romokra hirdetni a régi hitet. A forradalom után megjelent első magyar könyv előszavában vigasztalja és bátorítja elcsüggedt nemzetét. «Minden egyéb fensőség ingatag — kiált föl — csak a szellemé biztos és maradandó. Ebben nemzetünk jövője és semmi egyébben.» Saját lakására gyűjtötte össze az Akadémia szétriadt tagjait, megindította *Uj magyar muzeumát* e sokat kifejező jelmonddal: *Peragit tranquilla potestas quæ violenta nequit*; élére állott a történet-

irodalmi mozgalmaknak, hogy a nemzet multjából merítsen erőt jövőjére, az egyetemen mint magántanár lépett föl irodalomtörténeti fölolvasásaival, hirdetve az ifjúságnak, hogy nemzetünknek nemcsak politikai multja van, hanem irodalmi is, s így jövőjének is kell lennie.

Azonban Toldy, Kazinczy és Kisfaludy Károly hagyományához még egy új törekvést csatolt. Amazok inkább csak a nemzeti irodalmat igyekeztek megalapítani, Toldy a magyar tudományosság megalapítása felé is fordítá a nemzet figyelmét. Ifjúságától egész haláláig izgatott a mellett, hogy a tudomány minden ágát művelés alá vegye a magyar. Maga jó példával ment elől, előkészítette az Akadémia reformját, tudományos vállalatokat és egyesületeket alapított, s buzdította négyöt írói nemzedék ifjú tehetségeit. Sok oldalú fogékonysága, buzgó tevékenysége bámulatos volt, s mindvégig a magyar tudós példányképe maradt, ki a tudományt erős nemzeti érzéssel párosítja. Fennen vallotta, hogy a tudomány főczélja ugyan maga a tudomány, s ez nemcsak egy nemzeté, hanem az egész emberiségé, de minden tudós első sorban hazájának szolgál, s dicsőségét nemzetével osztja meg. Buzgón hirdette, hogy a politikai rendszabályok egymagokban meg nem védik, ki nem fejlesztik, s még kevésbbé terjesztik

a nemzetiséget. A tudomány sulya s a művészet varázsa az, mi biztosít, fejleszt és hódít. Mélyen hitte a nemzeti műveltség államalkotó erejét, s abban a reményben hunyt el, hogy küzdelmeinket siker koronázza.

Nyugodjál csendesen, kifáradt bajnok, s álmadozzál reményeidről. Ringassanak szép álmokba barátaid Kölcsey és Vörösmarty himnuszainak hangjai, melyek sírodnál ime újra megzendülnek. Álmadozzál arról, hogy megbűnhötte már e nép a múltat és jövődöt; álmadozzál azon jobb kor teljességéről, mely után buzgó imádság epedez százezrek ajakán. Az a koszorú, melyet sírodra teszünk, nemcsak a kegyeletes emlékezet jelképe, hanem a lelkesedésé is, hogy azt a hagyományt, melyet Kazinczytól és Kísfaludytól örököelve, ránk szállítottál, hiven megőrizni és buzgón teljesíteni törekszünk.

IV.

A GARAY-ÜNNEPÉLYEN.

Szegzárd, 1881 szeptember 4-én.

Azon budapesti irodalmi társulatok nevében van szerencsém itt szót emelni, melyek ez ünnepélyre képviselőket küldöttek. Örömmel jöttünk ide, hogy kifejezzük kegyeletünket Garay János, a jeles költő iránt, hogy üd-

vözöljük Tolnamegye és Szegzárd közönségét, mely oly híven őrzi, oly melegen ünnepli költője emlékét.

Valóban, Garay megérdemli e kegyeletet, mert mint ember és költő egyaránt betöltötte helyét. Haláláig hű maradt jelmondatához:

A lelkem Istené,
 Hazámé életem,
 A szívem hölgyemé,
 Enyém becsületem.

Mocsoktalan tisztán futotta meg pályáját, bár nem sebek, szenvedések nélkül, de a megpróbáltatások napjaiban sem tagadta meg jellege őszinteségét és lantja méltóságát. E lant csak nemes érzéseknek volt szentelve: a szerelem ábrándjainak, a családi élet szentségének, de mindenek felett a hazaszeretetnek.

Garay híven követte mesterét: Vörösmartyt, a kinek nyomaiba lépett ő is. Mint Vörösmarty, úgy ő is, multunk nagyságát és dicsőségét mutatta fel, hogy éreztesse a nyomorult jelent s reményt ébresztszen a jövő iránt. *Csatár, Árpádok és Szent László* e szellem szülöttei s balladáiban folyvást a magyar történelem epikai és drámai mozzanatait énekli meg. Mily erélylyel fejezi ki *Kontjában* a magyar hagyományos jogérzetet, mely csak a törvénynek hódol, a bitorló önkényt és kegyelmet egyaránt visszautasítja!

De nemcsak a múlt nagy emlékeit, hanem a jelen vágyait, a jövő reményeit is zengette Garay.

A kétségbeesett hazafiság sugalta Berzsenyinek, hogy: «romlásnak indult hajdan erős magyar», Kölcsey kétségbeesve kiáltott fel, hogy a magyar már csak névben él. Vörösmarty kiemelte lyránkat a kétségbeesésből és hirdette: hogy jönni kell még, jönni fog egy jobb kor. Az új költői nemzedék egész lelkesüléssel fogadta szívébe e reményt s Garayval együtt a hazafias eszméket és érzéseket tolmácsolták, a hazafias erényeket dicsőítették.

A hol költők születnek, hol a lant szava visszhangra talál, nem sokáig késhetnek a tett emberei is.

Vörösmartyt Tolnamegye nevelte, a Völgy-ség szép vidékén írta Zalán futását; Garayt Szegzárd szülte, a rímelő és hívő hazafi költőket a tetre kész tolnamegyei hazafiak egész serege követte, élükön Bezerédj István, az örök jog szószólója s az első megyei adózó nemes, Csapó Dániel, az anyagi érdekek előmozdítója, az első magyar népgazda, Perczel Mór, az első magyar tábornok, a ki győzelemre vezette a honvédeket.

Ime a szó és tett, a költők és államférfiak egymásra hatása. Fény nevökre s áldás Tolnamegye és Szegzárd közönségére, a mely oly

fiakat szült, növelt s emléköket oly kegyelettel ünnepli.

V.

A BESSENYEI-ÜNNEPÉLYEN.

Pusztai-Kovácsi, 1883 június 10.

Üdvözlöm önöket, uraim, a Kisfaludy-Társaság nevében ; s azt hiszem, hogy nemcsak a Kisfaludy-Társaság, hanem az egész irodalom érzelmeit tolmácsolom, ha egyszersmind köszönetet is mondok önöknek kegyeletökért, hogy Bessenyei György sírját emlékkővel jelölték meg. A vén almafa, a melynek árnya alá temették egykor az agg bihari remetét, rég kidőlt, a sír rég egyenlő lett a földdel, s új meg új tavasz virágai, új meg új tél hava földték el azt szemeink elől. De önök fölkeresték a drága hamvakat s ím emlékkő hirdeti a késő nemzedéknek is, hogy hol nyugszik az a férfiú, a kivel új korszak kezdődik irodalmunkban, a melynek fejlődése átalakítja társadalmi és állami életünket.

A XVIII. század azon évtizedei, melyekben Bessenyei György született és férfiúvá ért, szomorú, talán legszomorúbb korszaka volt Magyarországnak. A kedvező külső körülményeknek nem feleltek meg a belsők, külsőleg

ép testünkben lelkiünk haldokolni látszott. Magyarország a mohácsi veszedelem óta sohasem volt egészségbb, egységesebb, mint ekkor, s mégis sohasem volt kevésbbé Magyarország. A török hódítás és befolyás végkép megtört; Erdély visszaszállott a magyar koronára, a bántság visszacsatoltatott, de nemzeti öntudatunk mindinkább hanyatlani kezdett. Az ősi alkotmány állott még, de csak külsőségében; csak névleg voltunk önálló állam, tényleg tartománynyá sülyedtünk. Az ország koronként békét élvezett, de a béke művei ellenünk fordultak. A műveltség szélesebb körben kezdett terjedni, mint azelőtt, de egészen idegen volt. Az aristocratiának csak neve és előjogai hirdették magyarságát, de nem szíve és nyelve. A középnemesség egy része utánozta az aristocratiát, más része pedig némi elvadultságba esett vissza. Néptelen városainkba idegenek telepedtek s kezökbe vették az ipart, kereskedelmet, művészetet, s kezdték magokba olvasztani erőtelen polgárrendünket. A nemzeti irodalom, mely a XVII. században oly kitűnő költőket és prózáírókat tudott felmutatni, egészen elnémult, nyelvünk elparlagiasodott, mintha a nemzeti műveltségnek még csak vágyáról is le akartunk volna mondani. Egy szóval, mint Vörösmarty mondá e korról:

Lassú halálnak mérge szállt reánk.

Ekkor alapíttatott 1760-ban a magyar királyi testőrség intézménye, talán más célból, mint a mit eredményezett. Tódultak ide a középnemesség ifjai. De 18—20 éves korukban jöven Bécsbe, sokkal magyarabb szelleműek voltak, mintsem oly idegenekké válhattak volna, mint aristocratáink gyermekei, a kik ott növekedtek fel, de egyszersmind lelkesebbek, mintsem ne érezték volna műveltségök hiányát. Megragadta őket az elmaradottság és szégyen érzete és a min magok átmentek, azt éreztetni kívánták nemzetökkel is. Bessenyei György volt közöttük a leglelkesebb. Tizenkét évig művelte magát és áthatva a francia irodalom szellemétől, a mely akkor egész Európában uralkodott, elhatározta, hogy feltámasztja halottaiból a magyar irodalmat és megindítja nemzeti műveltségünk fejlesztését.

Társaságot alapított testőrtársai között, a magyar nyelv és irodalom művelésére, s e hagyományos szellem egész a múlt század végéig megmaradt a testőrségben és Kisfaludy Sándor is innen lépett az írói pályára; de Bessenyei föllépte, 1772—1784-ig kiadott számos költői philosophiai és történeti munkái még nagyobb mozgalmat indítottak meg benn a hazában. A szunnyadó erők és új tehetségek egész serege követte a merész kezdeményező példáját, sőt új vezérek támadtak s Révay és Kazinczy mintegy megalapították az

újabb irodalmat. Az a láng, mely egy század óta a magyar írók s az egész magyar nemzet keblét hevíti, abból a szikrából gyuladt fel, a mely Bessenyei lelkéből pattant ki először. Méltán jelölik névével újabb irodalmunk kezdetét.

De Bessenyei nemcsak elhanyaglott irodalmunkat támasztotta fel halottaiból, hanem azon társadalmi és politikai reformokat is hirdette, melyek a nemzeti műveltséggel kapcsolatban vannak. Senki sem fejezte ki nála korábban és világosabban azt a nagy igazságot, hogy egyesek kiművelhetik ugyan magokat idegen nyelv és irodalom segélyével, de egy egész nemzet csak saját nemzeti nyelvén művelheti ki magát. A legműveltebb nemzetek példái lebegtek előtte, tudákosság helyett tudományt követelt, a tudomány és élet egymásra hatását, s legalább eszmei kibontakozást a középkori intézmények békóiból. Megtámadta közoktatásunkat, a melynek tannyelve holt nyelv volt, a közigazgatásban és törvénykezésben a nemzeti nyelv használatát sürgette s egy kitűnő röpiratban indítványozta, hogy akadémia alapíttassék, a magyar nyelv és tudományok művelése végett.

Eszméinek hatása már érzett az 1790-diki országgyűlés szónokain, századunk első évtizedeiben pedig Nagy Pál erélyes szószóló-jokká vált, s épen Nagy Pál beszédeinek

hatása alatt Széchenyi megvalósítá tervét, s megalapította a magyar Akadémiát. Ime, irodalmi mozgalmaink kapcsolata társadalmi és politikai törekvéseinkkel; ime küzdelmeink hosszú sora, a melynek első bajnoka Besse-
nyei volt.

Immár elmúlt egy százada annak, hogy Bessenyei föllépett, s több egy félszázadnál, hogy e sírban aluszsza örök álmait. Mily küzdelem, mennyi változás egy század alatt! Nemzeti műveltségünk erős gyökeret vert, társadalmi és politikai intézményeink átalakultak s hazánk kivívta önállását.

De Bessenyei sírjánál nemcsak a múlt kegyeletes emlékeit érezzük szívünkben, hanem a jelen kötelességeit s a jövő reményeit is. Egy század sikeres küzdelme egy új század új küzdelmeire lelkesít bennünket. Nemzeti műveltségünknek még nagy erősödésre, nagy fejlődésre van szüksége, önállásunkat csak súlyos szellemi és anyagi munka árán tart-
hatjuk fenn, erősíthetjük és fejleszthetjük. Merítsünk erre erőt Bessenyei példájából is. Áldás hamvaira, lebegjen szelleme közöttünk!

VI.

JOVANOVICES JÁNOS ÜNNEPÉLYÉN.

Tartatott a Kisfaludy-Társaságban 1889 máj. 29.

E felolvasások után, melyek Jovanovics társunk pályáját rajzolták, költészetét tolmácsolták, legyen szabad nekem őt magát üdvözletem Társaságunk nevében. A tisztelet és hála érzelmével üdvözlöm a távollevőt, mint legkitünőbb szerb költőt, a ki a magyar költészet tanulmányával is foglalkozva, megismertette azt nemzetével s a ki különösen Arany *Toldija* sikerült fordításával a szerbeknél is népszerűvé tette e magyar remekművet. A nemzetek könynyebben megértik egymást az irodalmi, mint a politikai téren. Itt gyakran valódi vagy képzelt érdekek választják el őket egymástól; ott az igazság nyomozása, a szép cultusa testvérekké teszi s az emberiség nagy gondolatához emeli. Jovanovics a szép cultusával közelebb hozta a magyart a szerbhez s dúsan visszafizette az érdeklődést, sőt lelkesedést, melylyel a század első évtizedeiben a magyar költők a szerb népköltészet iránt viseltettek. Németországon Goethe, nálunk Vitkovics, e szerb eredetű magyar költő, fordította a költők figyelmét a szerb népköltészetre. Kazinczy,

Kölcsey és Vörösmarty némely költeményein meg is látszik a hatás. Bajza néhány szép dalt fordított magyarra, míg végre Székács József, Társaságunk tagja, a harminczas évek közepén egy egész kötet fordítást adott ki, felvilágosító jegyzetekkel kísérve s a szerb népköltészetről tüzetesen értekezve. Sajnálhatni, hogy a szerb műköltészet termékei kevesebb átültetőre találtak nálunk. De a Jovanovics szép példája hasonló versenyre fogja serkenteni a mi költőinket is, annyival inkább, mert a szláv nyelvek és irodalmak tanulmányozása az újabb időben öröndetes lendületet vett a magyar tudósok és írók körében. Jovanovics nemzetének ünnepelt költője s nyugodt önérzettel tekinthet vissza negyvenéves pályájára. Dicsőséggel futotta meg azt, de nem mély sebek nélkül. Korán vesztette el oly hön szeretett nejét s kedves gyermekeit. E veszteség fájdalma egyik főforrása költészetének.

Sebet tör a dal, de balzsamteli
Ujjával ismét megengeszteli.

Lelje tovább is vigaszát a költészetben, enyhítse sebeit az a koszorú, melyet a szerb nemzet oly lelkesedve nyújtott neki s fogadja el egyszersmind a mi őszinte méltánylatunk szerény fűzérét is magyarból való jeles műfordításaiért. Legyen e nap örökké emlékezetes reá és reánk nézve. Éltesse az Isten sokáig

a szerb költészet dicsőségére s tartsa meg tovább is érleklődését, részvétét, szeretetét a magyar költészet iránt.

Még egyszer üdvözlöm őt a Kisfaludy-Társaság nevében.

Éljen Jovanovics János!

VII.

KATONA JÓZSEF SZOBRA ELŐTT.

Kecskeméten, 1893 június 12-diken.

A magyar tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság képviselőjében jelentem meg itt; ez intézetek szíves üdvözlését van szerencsém tolmácsolni ez ünnepélyen, a mely, midőn Kecskemét városa kitűnő fiának emléket újítja meg, egyszersmind élénk érzéket tanúsít a magyar irodalom érdekei iránt.

Kecskemét városa mindig híven őrizte Katona emlékét s a mai napon nem először fejezi ki iránta kegyeletét. Valóban nem ok nélkül; mert a magyar írók között senkit sem illet meg méltóbban az utókor tisztelete, mint Katonát, a ki életében semminemű méltánylásban nem részesült.

Az írók sorsa e tekintetben nagy ellentétet mutat fel. Vannak írók, a kik életökben

nagy zajt ütnek, de az utókorhoz semmi közük, mely egészen elfelejti őket; némelyek majdnem egyaránt hatnak korukra s az utókorra; de vannak olyanok is, a kik életökben kevés vagy éppen semmi figyelmet nem keltenek s műveik csak haláluk után ébrednek életre. Katona az utóbbiakhoz tartozott. Midőn néhány kísérlet után 1821-ben kiadta *Bánk bánt*, első és utolsó nyomtatott drámáját, egészen elhangzott az, mint kiáltó szó a pusztában. Azonban halála után, a 30-as években mind zajosabb tetszést aratott színpadon és irodalomban egyaránt.

Vörösmarty hatása alatt, majd Petőfi föléptével mind nemzetibbé vált költészetünk, s *Bánk bán* éppen beillett ez új légkörbe. Az 1825-iki országgyűlés után Széchenyi könyvei és tettei közepett érthetőbbé vált Katona tragédiájának tárgya, a mely némi hasonlóságot tüntetett föl a múlt és jelen küzdelmei között. A politikai és æsthetikai indokok egymásba játszva, drámairodalmunk csúcspontjára emelték e mellőzött és feledett művet. E helyet meg is érdemli. Régibb és újabb drámaíróink között senki sem emelkedett fenségesebb tragikumig; senki sem rajzolt nemzetibb és jellemzetesebb alakokat, mint Katona. Efényoldalak háttérbe szorítják az árnyoldalakat.

E mellett van Katona művében valami varázs, nemzeti történelmünk gyászának varázsa.

Katona a magyar történelemnek legjellemzőbb vonását vette tárgyul: az idegen befolyás s a nemzeti visszahatás küzdelmét, mely már az Árpádok alatt megkezdődik s egész történelmünkön átvonul. Bánk, Melinda, Petur, Mihál, Simon, Tiborecz, mind a nemzeti visszahatás képviselői, a kik egymást ragadják az örvénybe. Melinda nemes szívű, de tapasztalatlan, Simon becsületes, de kétkedő és tétlen, Mihál csak könyezni, Tiborecz csak panaszkodni tud: Petur jóakarátja, korlátlan szenvedélye és korlátolt szelleme meg nem mentheti a hazát; Bánk ismeri a helyzet veszélyeit, épen oly átható eszű, mint fenkölt szellemű, de személyes sérelme ellenkezésbe hozza önmagával, elveivel és boszúja épen úgy megrontja őt magát, mint egész környezetét.

Ha igaz az, hogy a tragédia a szánsalom és félelem vegyes érzésével tisztítja szenvedélyeinket: úgy Katona *Bánk bánja* nincs minden tanúlság nélkül hazafias küzdelmeinkre nézve; mert azt tanítja, hogy csak az erély mérséklettel, az eszély szilárdsággal, a lelkesedés önuralommal, a meggondolás áldozatkészséggel, a munka türelemmel párosúlva tehetnek képessé úgy egyest, mint nemzetet a bonyolult helyzetek nehézségeinek legyőzésére. Ez eszmék és érzések tisztelete legmértöbb áldozat Katona szellemének.

Még egyszer fogadják, uraim, a Magyar Tu-

dományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság szives üdvözlését, s adja Isten, hogy az oly szép fejlődésnek indult Kecskemét városa s a nemrég alakult Katona-kör folyvást fejlődjék, erősödjék és virágozzék nemzetünk és műveltségünk javára.

VIII.

TÓTH LŐRINCZ ÜNNEPÉLYÉN.

1891 december 9-dikén.

Tisztelt társunk! Társaságunk fennállása óta ön az első, a ki megérte tagsága ötvenedik évfordulóját, s egyszersmind élő azon férfiak közül, a kik Társaságunkat megalapították. Midőn 1836 novemberében a Kisfaludy-emlék-társaság irodalmi társasággá alakult, hogy a Kisfaludy Károly szobrára gyűjtött összeg maradékából s munkái jövedelméből költői és széptani feladatokra pályadíjakat tűzzön ki, s midőn 1837 febr. 6.-án alapszabályait megállapította, magát kiegészítette, elnökül Fáy Andrást választotta, önt pedig jegyzőül kérte föl. Ön akkor még nem volt tagja a Társaságnak, de mint buzgó és szép reményű fiatal író az idősb tagok segédül vették magokhoz s majd 1841-ben a Társaság egyik tagjává is választották.

Így ön egy félszázadnál több idő óta munkása Társaságunknak, átélte fejlődését s mindennemű viszontagságait. Itt munkálkodott Kölcsseyvel, Vörösmartyval, Bajzával, Toldyval, br. Jósika Miklóssal, br. Eötvös Józseffel, a kor magyar költői és széptani irodalmának legkitünőbb képviselőivel. Szép kor volt ez. Irodalmunk többé nem magántanulmány, mint Kazinczy idejében. A nemzet hallgatni kezd íróira. Az olvasó közönség még csekély ugyan, de folyvást növekedő, a tiszteletdíj kevés, de annál több a lelkesedés; hirlapirodalmunk még bölcsőjében, de egész hévvel szolgálja az irodalom érdekeit; politikai és társadalmi életünkben nem mutathatunk föl nagy eredményt, de folyvást haladunk s miénk az egész jövő. Az ifjuság duzzadó ereje nyilatkozik mindenütt, a tavasz ébresztő fuvalma hatja át közéletünket.

A negyvenes években nemzeti életünk fejlődésével fejlődik Társaságunk is. Pályadíjainval éleszti a költői és széptani munkásságot, átültetni igyekszik az ó-kor remekeit, gyűjti népdalainkat és meséinket s az újabb kor két legnagyobb magyar költőjét támogatja pályájok kezdetén. A vándor Petőfinek, két regény fordítását bízván reá, némi enyhét nyújt s Aranyt koszorúzott *Toldijával* a közönség elébe vezet. De csakhamar a forradalom után, a magyar alkotmánygyűlés együtt társaságunk is

romba dől. Tíz évi szünet után br. Eötvös József támasztja föl halottaiból s lesz mintegy második megalapítója szellemi és anyagi tekintetben egyaránt. Az újra megalakult társaság Arany Jánost hozza föl igazgatójánál Nagy-Kőrösről, ő szerkeszti kiadványainkat, melyeknek során Madách *Ember tragédiája*, Shakspere és Molière-fordítások kerülnek napfényre. Általában társaságunk újabb és nagyobb fejlődésnek indul.

Ön, tisztelt társunk, nemcsak tanuja volt e fejlődésnek, hanem részese is s én, a ki már harmincz év óta vagyok tagja a társaságnak, bizonyoságot tehetek, hogy mily szorgalmas látogatója volt üléseinknek, mily pontosan teljesítette mindennemű megbízásait, s mily örömet gazdagította évkönyveinket. Mindig gondos szeretetet tanusított társaságunk iránt, mint a hogy a kertész ápolja a maga ültette fát s gyönyörködik virágzásában, gyümölcsözésében. Azonban e félszázad alatt ön is, mint társaságunk, fejlődésen és változáson ment át. A harminczas években mint drámaíró kezdte meg pályáját. Gyámolítani a Budán küzdő magyar színészetet, meggyökereztetni Pesten, gazdagítani a szegényes eredeti műsort, volt akkor a jelszó szépirodalmunkban. Az Akadémia pályadíjakkal élesztette a mozgalmat, Vörösmarty felhagyott az epikai költészettel, folyvást drámákat írt s példáját több ifjú költő követte.

Mintegy hét színművet írt ön, melyek közül egy akadémiai jutalomban, három akadémiai dicséretben részesült s mindenik több-kevesebb sikerrel előadatott színházainkban, sőt egyik művével még operánkra is hatott, a mennyiben Erkel *Hunyadi Lászlója* szövegének az ön hason című tragédiája szolgált alapul. Ekközben művelte a lyrai és elbeszélő költészetet is. *Szivhangok* című lyrai és *Uti novellák* című beszélygyűjteménye nemes érzelmekről és formai készségről tesznek tanúságot. Azonban *Uti tárczája*, melyben ön nyugateurópai utazását írta le, már mintegy átmenetül szolgál a politikai és tudományos pályához.

Valóban, ez idő óta ön mintegy búcsút mondani látszik ifjúkori álmainak, a költészet sugalmainak. Belé merül az élénkülő politikai élet mozgalmaiba, mint a szabadelvű eszmék bajnoka. Az 1848—49-diki években mint képviselő és igazságügyminiszteri tanácsos szolgálja hazáját, majd a reactio éveiben megőrizve jelleme feddhetetlenségét, mint ügyvéd és író folytatja munkásságát s koronként jogi tanulmányait terjeszti az Akadémia elébe. Alkotmányunk visszaállításakor az igazságügy-miniszteriumban, mint a codifikáló osztály elnöke működik, majd a bírói pályára lép, mint a kuria tagja s most már mint egyik tanácselnöke.

De senki sem tagadhatja meg eredetét, s a

múzsza sírjáig kíséri azt, a kit egykor szeretett. Az a gondos nyelv, élénk formaérzék, mely az ön jogi munkáit jellemzi, æsthetikai tanulmányainak hatása; s most is, ha van egy pár szabad percze, legalább epigrammokban kell kiömlölnie, melyeket az aggkor vidám bölcsesége sugall, s melyekkel nem egyszer deríti föl üléseinket. Még más tekintetben is hű maradt ön a költészethez. A költészet nemcsak a szép versben nyilatkozik, hanem a szép életben is s mi egyéb a szép élet küzdelme, mint nemes költői álmok megvalósítása. Ön egy munkás, szép életben valósítá meg ifjúsága költői álmait, mint férj, atya, jó barát, hazafi, tudós és bíró.

Fogadja üdvözetünket Kisfaludy-társasági tagsága ötvenedik évfordulóján. Társaságunk önt tiszteli, mint egyik alapítóját és szereti, mint atyai barátját. Éljen sokáig, a haza javára és társaságunk díszeré!

IX.

AZ EZREDÉV ÜNNEPÉLYÉN.

Tartatott a Kisfaludy-Társaságban 1896 május 27-én.

Tisztelt közönség! Társaságunk elhatározta, hogy mai ülését hazánk ezeréves fennállása emlékének szenteli. Ha valaha fájdalmasan

éreztek, hogy a közelebbi évtizedekben társaságunk legkitünőbb tagjait veszítettük el, e fájdalmat a mai nap bizonyára még élénkebben érezhetjük. Ha élne még Vörösmarty, *Zalán futása* és a *Szózat* költője, mi méltóan üdvözölhetné a honfoglalás ezredik évfordulóját; ha élne Arany János, nemzeti mondáink nagy költője, az Álmos-, vagy Árpád-mondakör egy néhány epikai rajzával mi fényt vethetne a nemzeti ünnepre; ha élne báró Eötvös József, a ki eszméivel annyira befolyt alkotmányunk reformjára, mi elragadóan tolmácsolhatná, hogy mi híven ragaszkodott nemzetünk századokon át alkotmányához, de folyvást újította, a multat a jelennel kötve össze; ha élne báró Kemény Zsigmond, a ki Magyarország állami fölbomlását a mohácsi vész után annyi erővel s oly búskomolyan rajzolta egyik regényében, mily örömmel és élénken varázsolná elénk a szétszakadt Magyarország összeolvadását s hősiességek küzdelmét állami léteért.

De ha e nagy írókkal nem versenyezhetünk is tehetségben, nemzeti buzgóságban, a hazafiúi hűségben bizonyára nem állunk hátrább nálok. Az ezerév emléke megalatja a mi szívünket is. Mily dicsőség és gyász, mennyi erény és bűn, mily kevés szerencse s mily balsors és mily hősiességek küzdelem állami létünkért egész napjainkig. Mélyen érezzük az ezeréves Magyarország örömét, bűjét s e ve-

gyes érzések hullámzásában erősödik hitünk a jövőben, mert azt a vigaszt és önérzetet meríthetjük ezeréves multunkból, hogy vérrrel szerzett hazánkat annyi viszontagság között is meg tudtuk tartani, hogy folyvást nem csekély szolgálatot tettünk az európai polgárosodásnak; hogy végre Kelet-Európában egyedül voltunk képviselői az alkotmányos szabadságnak s a magyar szent korona együttes jelképe a királyi hatalomnak és nemzeti jogoknak, mint nyugaton egyetlen korona sem. Nemzetünk államalkotó erejét semmi sem bizonyítja fényesebben, mint az, hogy hazánk földjén az első évezredben egyetlen nemzet sem tudott államot alkotni, csak a magyar. A rómaiak után a hunok, avarok nyom nélkül enyésztek el, de Árpád országa, Szent István birodalma fennáll napjainkig. Se a szomszédok, se a királyi rokonok, se egyes oligarchák nem tudták szétdarabolni, sőt a midőn a mohácsi vész után három részre szakadt, folyvást érezte összetartozását s mihelyest tehetette: összeforrott. S ezt nemcsak földrajzi helyzete okozta, hanem főleg alkotmánya, intézményeinek hatása is. S ez államalkotó nemzet egyszersmind folyvást a polgárosodás szolgálatában állott, eleinte öntudatlan, de csakhamar mindinkább öntudatosan. Mintha a gondviselés vezette volna, midőn először Európába lépett, keleten a görögökhöz csatlakozott a bolgárok ellen,

védve Konstantinápolyt, a régi polgárosodás egyik központját, nyugaton pedig Arnulf német császárral szövetkezve, megdöntötte a nagy morva birodalmat s az új polgárosodás fejlődését segítette elő.

Szent István alatt a keresztyén államok sorában foglalt helyet és sokáig védőfala volt Európának kelet erőszaka ellen. Egy századig diadalmasan ellenállott a török előnyomulásának s midőn többé nem tehetette, vérző testével tartóztatta fel. S épen akkor érte a nagy csapás, mikor az európai polgárosodás újabb lendületet vett s neki mintegy ki kellett szorulnia a nagy nemzetek versenyéből; de a gyászos időben sem tört meg szelleme. Nagy fogékonysággal fogadta az új kor eszméit, kivívta a lelkiismeret szabadságát, vére hullásával védte alkotmányát s midőn később szelleme is megtörni látszott, még akkor is görcsösen ragaszkodott alkotmánya holt formáihoz. De felébredt s megújult szelleme a holt formákba csakhamar életet lehelt, félszázados küzdelem után a rendi alkotmányt népképviseletire változtatta, beleoltva az újkori parlamentarismust, mint önállása s szabadsága legfőbb biztosítékát.

Ezredéves létünk utolsó századát semmivel sem jelölhattük volna meg méltóbban, mint megújított alkotmányunkkal. Szent örökség az, melyet vér és nagy emlékek szenteltek

meg. Védjük azt karddal a csatatéren, védjük szenvedőleges ellenállással a társadalomban, védjük a jogérzet és lelkesedés elragadó szónoklataival a tanácskozótermekben. Meg nem csonkítva, épen kell szállítanunk utódainkra s megőriznünk éltető szellemét, a mely a parlamentarismusban nyilatkozik. A parlamentarismus nekünk több, mint más nemzeteknek; nemcsak a szabadság és haladás biztosítéka, hanem a nemzeti önállóságé is. Ha megtudtuk védeni a külérőszak ellen, meg kell védenünk a belső megromlás ellen is. A parlamentarismus törvénye egyszerű, mint az erkölcsé. Ne tedd azt mással, a mit nem kívánsz magadnak, mond az erkölcsi törvény. Ne tedd azt többség, a mit nem kívánsz magadnak, ha kisebbség léssz; ne tedd azt kisebbség, a mit nem kívánsz magadnak, ha többségre jutsz - mond a parlamentaris törvény. A pártok küzdelme a parlamentarismus levegője, de a pártok egymást teszik erkölcstelenné, ha erkölcstelen fegyverekkel harcolnak s aláássák az alkotmányt. Őrizzen meg ettől igaz hazafiságunk, a mely egy ezredév emlékeinek hatása alatt kettős erővel ragadja meg lelkünket. Tisztult kebellet, új lelkesedéssel lépünk át az új évezredbe, hogy alkotmányunk védelme alatt folytassuk küzdelmeinket megvalósítására annak, a miről Széchenyi álmódzott: «Az emberiségnek egy nemzetet meg-

tartani — mondá Széchenyi ezelőtt ötvennégy évvel — sajátságait, mint ereklyét megőrizni és szeplőtelen minőségben kifejteni, nemesíteni erőt, erényeit s így egészen új, eddig nem ismert alakokká kiképezve, végczéljához, az emberiség feldicsőítéséhez vezetni, ez legyen feladatunk».

Adja Isten, hogy az új évezred megoldja a nagy feladatot!

X.

A BAJZA-ÜNNEPÉLYEN.

Szücsi. 1896 augusztus 23-dikán

A magyar tudományos Akadémia és Kisfaludy-Társaság képviselőjében jelentem meg itt Kozma Andor társammal. Ha vannak intézetek, melyek kegyelettel viseltetnek Bajza József emléke iránt, bizonyára az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság azok. A harminczas és negyvenes években Bajza, Vörösmarty és Toldy voltak az Akadémia vezérférfiai, a Kisfaludy-Társaságot pedig, mint Kisfaludy Károly barátjai, ők alapították, emlékére, mintegy az Aurora-kör folytatásakép.

De nemcsak e két intézettől érdemli meg,

Bajza a kegyeletet, hanem az egész nemzettől. Bajza kitünő költő volt s még kitünőbb kritikus, a ki nem csekély befolyással volt irodalmunk fejlődésére. Abban a korban, mint lyrai költő senki sem művelte oly kizáróan és több sikerrel a tiszta dalt nála, A szerelem és hazafiság e megható dalait széltében énekelték a társaskörök s éneklik ma is. Azonban az ifjú költő álmódzásait csakhamar a férfiú kritikái táborozásai váltották föl.

E század elején Kölcsey igyekezett megállapítani a magyar kritikát, de oly ellenzésre talált irodalomban és közönségben, hogy visszavonult s többé nem kritikákat, csak æsthetikai értekezéseket írt. Ekkor lépett be Bajza tele hévvel és bátor kitartással. Éles dialektikája, szivós küzdelme kivívta a kritika jogait, szabadságát s összetörte az ellene táplált balfogalmakat. Diadalra segíti az Aurora-kör széptani irányát, Révai nyelvtani rendszerét, Kazinczy nyelvújításait. A *Kritikai Lapok*, *Figyelmező*, *Athenaeum*, melyeket szerkesztett, épen oly nevezetes emlékei irodalmunk fejlődésének, mint az ő fáradhatatlan munkásságának és kritikai szellemének.

Másfél évtizednél többet töltött el folytonos harczban. Polémiái élénk érdeklődést költöttek fel. A *conversations-lexiconi* pör első szigorúbb kikelés volt a gondatlan szerkesztés ellen és Dessewffy József gróf legyőzése első megtá-

madása a születési aristocratia követeléseinek az irodalom köztársaságában. Az Auróra-pör először hozta szőnyegre az írói tulajdon kérdését.

Dramaturgiai harcrai emelték szinkritikánk színvonalát. A Kazinczy-Pyrker-féle vitában az a nemzetiségi hév, mely a haza fiaitól a hazai irodalom művelését követelte s megbélyegezte a magyarból németté lett írókat, szükséges és jótékony volt. A Csató elleni polémiában a politikai és írói jellemtelenség leleplezése egy különben jeles íróban, erős benyomást tett a közönségre s elősegítette a közvélemény szilárdulását. A közönség kezdte megszokni a szemben álló irányok és személyek tusáját s többet várt a folyóiratoktól, mint pusztán czikkek gyűjteményét. Így alapította meg Bajza az irodalmi sajtót és készítette elő a politikait, mely csakhamar fejlődésnek indult.

A negyvenes években visszavonult a szerkesztéstől és kritikától egyaránt és történelmi tanulmányokhoz fordult. Azonban a forradalom kizavarta nyugalmaiból s a nemzeti katasztrófa kétségbeejtette. Kedélye elsötétült, szelleme kezdett kialudni s egy emésztő kór, lassú halál martaléka lőn. Mily szomorú látvány volt az Akadémiában, vagy Pest utcáin az egykor deli és erős férfiú megtört alakja, elváltozva, mint egy élő halotté. Egészen azt

fejezte ki, a mit ő maga mondott egyik szép költeményében :

Elhunyt lelkem lángja lettem,
Néptelen ház, pusztá rom.
Tünik, hamvad életem,
Isten hozzád nemzetem !

Az idő rohan, az irodalmi és politikai világban új bajnokok és küzdelmek állanak elő, a régiek háttérbe szorulnak s néha még emlékek is elhomályosul. Épen azért köszönet és hála Hevesmegye lelkes fiainak, különösen az egri irodalmi körnek, hogy nem engedik elhomályosulni Bajza emlékét. Méltán büszkék földijökre, mert egy kitűnő író tiszteletnek benne, a ki jelentékeny hatással volt a nemzeti élet fejlődésére, egy tiszta jellemű buzgó hazafit, a kit hazafi-bánata ölt meg.

Fény nevére, áldás emlékére !

XI.

A PÁLFFY ALBERT-ÜNNEPÉLYEN.

Gyula, 1899 május 28-án.

Tisztelt közönség ! A Magyar Tudományos Akadémia és a Kisfaludy-Társaság megbízásából jelentem itt meg Schuhmacher Sándor

dán íróval, a Kisfaludy-Társaság külső tagjával, hogy üdvözljem e megye, e város lelkes fiait és leányait, a kik jeles földijök, Pálffy Albertnek, az Akadémia és Kisfaludy-Társaság egykori tagjának, emlékét annyi kegyelettel őrzik.

Pálffy Albert mint kiváló publicista és regényíró szolgálta irodalmunkat. Az ő publicista pályája Magyarország újabb történetének oly fordulópontjaival találkozott, melyek elhatározó befolyással voltak nemzetünk sorsára. Értem az 1848—1849-iki eseményeket s az 1857-iki kiegyezést. Pálffy 1848-ban mindjárt a márcziusi mozgalmak elején indította meg *Márczius tizenötödike* című lapját, mely csakhamar a forradalmi szellem legelszántabb közlönyévé vált. Korán meggyőződött arról, hogy megújult alkotmányunkat előbb-utóbb fegyverrel kell védenünk, ezért erélyes rendszabályokat követelt a kormánytól s folyvást táplálta a forradalmi szellemet. Midőn a forradalom elviharzott s tizenhét évi szenvedés után jobb napok virradtak a magyarra s végre megtörtént a kiegyezkedés, Pálffy újra egy kis lapot indított meg, az *Esti lap* címűt s épen oly erélylyel védte a kiegyezkedést, mint a milyen hévvel szította volt annak idején a forradalmat s mind a két nagy eseményt végzetesnek, történeti kényszerűségnek tartotta s azt hitte, hogy a forradalomban kifejtett

erőnk utóhatása vívta vissza alkotmányunkat s a kiegyezkedés nem volt egyéb, mint a forradalom bevégezése mindkét részről, mert egyik fél sem tudta végkép legyőzni a másikat.

Hirlapi cikkei mind 1848-ban, mind 1867-ben nem csekély hatást tettek a közönségre. A gúny fegyverével küzdött s e fegyvert a magyar hirlapírók között senki sem forgatta több sebző erővel. Nem volt gondos szerkesztő, de a mit maga írt — s mindennap írt egy cikket — azt mindig kiemelte a többi közül a stil világossága, könnyedsége, a mit a francziáktól tanult, s a gúny elevensége, a mi, úgy látszik, természetében gyökerezett. S e gúny nem volt léha elme-futtatás, eszmék szolgálatában állott s jellemzőn tüntette föl a pártok, rendszabályok államférfiak árnyoldalait, bár olykor torzítva. Senkiben sem hiányzott annyira a páthosz, a szónoki emelkedettség, mint Pálffyban. Sohasem is kísérlette meg; az ő lelkesülése gúnyban nyilatkozott mindaz ellen, a mi eszményeivel ellenkezésben állott.

Hirlapírói sikerét jórészt szépirodalmi tehetségének és műveltségének köszönhette. Főkép a franczia irodalmat kedvelte s már mint kezdő író a franczia elbeszélő prózát tanulmányozta. Beszélyeiben csakhamar feltűnt a stilnek egyszerűsége és könnyedsége, szemben az akkor divatos többé-kevésbbé szónoki

előadással. A folyóiratokban szétszórt beszé-lyeit épen akkor gyűjtötte össze, a mikor föl-virradtak a márcziusi napok. Kiadója kinyo-matta ugyan a gyűjteményt, de csak a forra-dalom után bocsátotta közre *Egy földönfutó hátrahagyott novellái* címmel, névtelenül. Való-ban, Pálffy hat évig üldözött földönfutó volt, de oly jól tudott rejtőzni, hogy el nem fog-hatták. Csak akkor hagyta el rejtekét, midőn kihirdettetett az általános amnestia. Többé el nem ítéltették, de mint veszélyes egyént Cseh-országba internálták, honnan csak az ötvenes évek vége felé térhetett hazájába.

Mind bujdosása, mind száműzetése idejében számos beszélyt és regényt írt, de termékeny-sége mind számban, mind benső értékben, pályája utolsó évtizedeiben emelkedett maga-sabb fokra, midőn a politikától teljesen vissza-vonult s fia halála után a munkában keresett enyhet. Jól elbeszél és kellemes regényekkel gazdagította irodalmunkat. Pálffy nem annyira a szenvedélyek rajzában kereste a hatást, mint inkább a leleményes cselekvényben, a társa-dalmi viszonyok élénk és jellemző feltünteté-sében. Legörömebb és legsikerültebben e század régiebb és újabb magyar társadalmát rajzolja és számos tipikus alakját varázsolja élénk, s a kényes tárgyakban is folyvást meg-őrzi jó izlését és erkölcsi érzékét. Korrajzi tekintetben legsikerültebb regénye a *Régi Ma-*

gyarország utolsó éveiben, melynek cselekvénye a negyvenes évek elején kezdődik s a szolnoki csatával végződik. Az agguló költő ifjúkora legerősebb benyomásait eleveníti meg e műben, melyet az Akadémia koszorújával tüntetett ki.

És most engedjék meg uraim és hölgyeim, hogy az Akadémia e koszorújával az elhunyt szülőházát is feldisztsem s melléje aggassam a Kisfaludy-Társaságét is, mely egy pár művének kiadója volt. És engedjék meg végre, hogy mindkét intézet köszönetét ismételjem Békésmegye és Gyula városa lelkes közönségének, Közművelődési Egyesületének e kegyeletes ünnepélyért. Valóban méltó rá, a mint a költő mondja:

hogy a haza
Szívében hordja annak emlékét,
Ki a hazát szívében hordozá.

XII.

AZ ARANY-EMLÉKSZOBA MEGNYITÁSÁN.

Nagy-Szalonta, 1899 augusztus 27-én.

A Kisfaludy-Társaság képviselőjében jelen-tem meg itt Kozma Andor társammal, hogy üdvözljem Nagy-Szalonta városa közönségét,

mely annyi kegyelettel csüng nagy szülötte, Arany János emlékéen; hogy köszönetet fejezzek ki az emlékbizottságnak, mely annyi tapintattal épen ez épületben rendezte be az Arany-emlékszobát.

Valóban az úgynevezett Csonka-torony szoros kapcsolatban van Arany Jánossal és költészetével. Mondják, hogy ez Toldi Miklós vára köveiből épült s ím a költő emléke összevegyül a hőséével, kit trilogiájával ő keltett örök életre. A tornyot az a háromszáz hajdú nemzetsége építette, a mely Bocskay, Bethlen és I. Rákóczy György zászlói alatt oly híven küzdött az alkotmány védelmében.

Innen a háromszáz . . .

Táborban, mezőben hadakozni hősen

Hogy robbana mindjárt s köztük az én ősem,

írja Arany s a *Toldi szerelme* végén s őséere mintegy büszkén kiált föl:

Szolgált a királyát, majd a fejedelmet,

Kinek én ezt írom tört czímere mellett,

Zárt sisakon s pajzson kézbe' kivont kardú,

Nagyfalusi Arany, szalontai hajdú.

De nemcsak a magyar közép- és új-korra emlékeztet bennünket ez épület, hanem a legújabb korra is s a politikai események közé irodalomtörténeti emlékek vegyülnek. A Csonka-tornyot mind Petőfi, mind Arany

megénekelték: Petőfi 1847-ben, Arany 1850-ben; Petőfi megemlékezvén a múlt idők szabadságharczáról, mintegy óhajtja az új időkét; Arany a legyőzött harc után mélabúsan gondol e múltra s a kifáradt küzdelemnek hanyatló korszakán mereng. E két hangulat híven jellemzi a két költő hazafias költészetét. Petőfi lelkesítője nemzetének a harcban, Arany vigasztalója a harc után. Petőfi költészetéből századokra hangzik a kardok csattogása, a trombita hangja, az ágyúdörej s a diadal má-mora. Arany költészetében a késő unokák is érezni fogják a hazafi könnyét, gyászát, a legyőzött Magyarország sóhaját és szenvedése erényeit. S mily őszinte és erős barátság fűzte össze a két költőt. Mikor Arany föllépett az irodalomban, Petőfi egész lelkesedéssel üdvözölte:

Mit én nem egészen dicstelenül kezdék,
Folytasd te, barátom, teljes dicsőséggel!

S a mikor csak tehetette, hányszor látogatta meg Aranyt s hány szép költeményt írt Szalontán. Arany hasonló érzelemmel viszonzta Petőfi rokonszenvét és szeretete egész melegét árasztotta reá s később mennyi bánattal gondolt a csatatéren minden nyom nélkül eltűnt barátjára s nem egy költeményében siratta meg:

Ki nékem álmaimban
Gyakorta megjelensz,
Korán elhunyt barátom,
Van-é jel síri fádon
Mutatni, hol pihensz?

Ime, mily gondolatokat és érzéseket ébreszt bennünk a megifjúlt Csonka-torony s bizonyára hasonlókat fog ébresztteni a következő nemzedékekben is. Épen azért fogadja még egyszer Nagy-Szalonta városa és emlékbizottsága a Kisfaludy-Társaság szíves üdvözlését és hálás köszönetét.

RÖVID GYÁSZBESZÉDEK.

1882—1899.

I.

ARANY JÁNOS RAVATALÁNÁL.

1882 október 24-én.

Oh halhatatlan halott, mielőtt elhagynád e csarnokot, küzdelmeid, szenvedéseid és dicsőséged színhelyét, fogadd búcsúját a Kisfaludy-Társaságnak is, mely először koszoruzta meg lantodat s melynek kebelében zengted el hattyúdalod is. Egy nagy költő és egy jó ember húnyt el benned; nagy elmédet csak nagy szived múlta felül. A hazafi, férj, atya és barát példányképe voltál. A költő és ember egy volt benned. A képzelet magas röptét s a szív mély érzéseit, a szenvedély erejét s az örök erkölcs igaz cultusát egyesítéd műveidben. A népköltészetből merítéd ihleted, régi hagyományaink lelkesítettek s az egyszerű népének formájában ki tudtad fejezni az ó- és új kor remekíróin művelt szellemed egész gazdagságát. A magyar nyelvművészet felülmulhatatlan mestere, az irodalom méltóságának képviselője s a magyar jellem valóságos typusa voltál, minden erényeivel, gyöngeségei

nélkül. Oh mennyit vesztettünk benned, oh mennyi mindent takar e koporsó! A fájdalom elfojtja a szót, csak könnyeink omlanak. Isten veled! Isten veled! Isten veled!

II.

GREGUSS ÁGOST.

1882 november 14-én.

Tisztelt Társaság! Ismét egy gyász hír bejelentése végett voltam bátor önöket e rendkívüli ülésre összehívni. Greguss Ágost társunk, Társaságunk másodelnöke, majdnem két évtizeden át titkára, folyvást nagybuzgalmú és érdemű tagja, folyó hó 13-án reggel hét órakor meghalt. Már hónapok óta el voltunk készülve e csapásra, mégis oly váratlan ért bennünket, mert az emberi szív kimeríthetetlen a reményben s csak akkor érzi igazán a veszteség fájdalmát, midőn már többé nem remélhet.

Ha van köztünk valaki, a kinek élete mintegy összefonódott Társaságunk történetével, bizonyára elhunyt társunk az. Még mint fiatal író Társaságunk kebelében lépett fel; æsthetikáját, az első magyar nyelven írt rendszeres æsthetikát, már 1847-ben elfogadta Társaságunk kiadás végett s az első magyar könyv mely 1849 októberében, a nagy katastropha

után megjelent, e munka volt. Szerzője bujdosott, majd elfogatva, börtönben szenvedett. s midőn kiszabadult, elüzetve tanári székeről, 1853-ban Pestre jött s azon csekély számú írói csoporthoz csatlakozott, mely a fővárosban, mint a hazafiság és nemzetiség képviselője, a jövő reményeit hirdette. E szomorú években csakhamar a nemzeti műveltség egyik kiváló bajnokává emelkedett. Aesthetikai, kritikai és irodalomtörténeti dolgozatai éles észt és nagy műveltséget tanusítottak s hatással voltak irodalmunk fejlődésére. Majd viszonyaink jobbra fordultával mint az Akadémia tagja s a Kisfaludy-Társaság titkára, még nagyobb munkásságot fejtett ki; számos philosophiai értekezést és irodalmi essay-t írt, melyek két kötetben összegyűjtve is megjelentek s irodalmunkban az ily fajú művek legjobbjaihoz tartoznak. Társaságunk *Évköngveit*, kiadványait éveken át szerkesztette és műfordítványaival gazdagította. Két nagyobb eredeti műve is, a *Balladáról* és *Shakespere pályája* címűek, szoros kapcsolatban vannak Társaságunk irányával. Az első népköltési gyűjteményeink alapján tárgyalja és állapítja meg a ballada elméletét annyi tudománynyal, éles észszel, szellemmel és önállósággal, hogy egyetlen költői műfaj elmélete sincs megírva így irodalmunkban. A második nagyobb mű, melyet az akadémia megbízásából írt, mintegy be-

vezető könyv Társaságunk magyar *Shakespere*-jéhez, melynek létrehozásán ő is annyit fáradozott. Harmadik nagyobb művét, az újabb rendszeres æsthetikát, melylyel őt társaságunk megbízta, nem fejezhette be, bár arra közülünk senki sem volt hivatottabb, mint ő. Meggátolta a halál. Az írók munkássága, még a legnagyobbaké is, rendesen töredék marad, elég ha jelentékeny része lehet a nemzeti irodalom nagy egészének.

Greguss hatott kortársaira mint ember és író egyaránt, munkásságával, tudományával, jellemével. Hazafisága, emberszeretete, buzgó-sága és becsületessége emlékét sokan őrizzük szívünkben. De volt lelkében egy vonás, mely kiválón jellemzi őt, s melyet bár örökölnénk mindnyáján tőle. E vonás a philosophiai szemlélődés és vallásos érzés vegyülete, a philosophiai nyugalom és vallásos resignatio összeolvadása. Lehetetlen megindulás nélkül olvasni utolsó költeményeit, melyekben lelkének egy egész életen át gyűjtött kincsét oly őszintén feltárja. Panasz nélkül tűri szenvedéseit és nyugodtan, megeleégedve bucsúzik el az élet-től. Hálás a múltért s nem esik kétségbe a jövő miatt. Egy félszázadnál többet élt épségben, szeretve, tisztelve — úgy mond; — hány embertársának jutott ez részül, hányan dőltek ki a pálya küszöbén vagy derekán, vagy tévedtek el az élet útjain? Ő is sok próbán

ment át, de megőrizte hitét Istenben, a kit egy-egy hamar kész bölcs oly könnyen megtagad; emberben, hogy vív nagyért, bár gyönge sége gyakran megingatja; nemzetében, bár túlbuzgó hívei félre csálnák, ellenségei pedig vesztét jósolgatják. Teljék be hited, áldás emlékedre elhunyt társunk és philosophiai szel lemed, vallásos vigaszod enyhítse a mi fájdalomkat is!

III.

MAILÁTH GYÖRGY.

1883 márczius 30-án.

Tisztelt Társaság! Rendkívüli ülésünk oka önök előtt már bizonyára ismeretes. Mailáth György egy iszonyú gonosztett áldozata lön; a minden tekintetben kitünő férfiú, a kit még tegnapelőtt a testi és lelki erő teljében szemlélhattünk, ma már néma, kihült tetem, gyalázatosan meggyilkolva.

Hogy e kitünő államférfiú halála mily súlyos veszteség, érzi és tudja az ország, tudják és érzik azon fényes testületek, melyeknek az elhunyt dísze volt; de hogy a Kisfaludy-Társaság mit vesztett benne, azt leginkább csak mi érezzük és tudjuk. Alig volt valaki főuraink közt, a ki annyira ismerte volna a magyar

irodalmat, becsülte volna az írói és tudományos érdemet, s több részvéttel viseltetett volna a tudományos és irodalmi mozgalmak iránt, mint Mailáth György.

A nemzetiség erős érzése, a nemzeti műveltség hő szeretete, lehet, családi öröksége volt, de az bizonyos, hogy ez örökséget folyvást öregbítette, gazdagította. Mindannak, a mit dicső barátja, gróf Dessewffy Aurél, *Előkelőink nevelési rendszeréről* írt híres értekezésében a művelt nemzetiségről és a nemzeti műveltségről mondott, ő hű képviselője, élénk kifejezője volt aristocratiánkban, elméletben és gyakorlatban egyaránt. Egész élete visszatükrözi ezt. de elég legyen csak azt említenem, a mi Társaságunkat illeti. Mailáth György. nemcsak alapító tagja volt Társaságunknak, hanem egyszersmind részvevő buzdítója munkásságunknak, előmozdítója sikereinknek. Soknemű hivatalos elfoglaltságai között is lelt arra időt, hogy üléseinket szorgalmasan látogassa, sőt mint elnök részt vegyen azon bizottságban, melyet Társaságunk alapító és rendes tagjaiból könyvkiadó vállalata vezetésére nézve alakított. E tiszttét is azon szigorú pontossággal és lelkes erélylyel teljesítette, mely benne a közélet emberét annyira kitünteté.

E hű részvétet viszonzozzuk mi is hasonló hű részvéttel; vigyük el hült teteméhez könyyeinket, koporsójához koszorúnkat. Fogadja

el a Társaság a következő indítványaimat, melyekkel, úgy hiszem, a közérzületet fejezem ki.

Először: fejezzük ki jegyzőkönyvileg részvétünket, s erről annak idejében értesítsük az elhunyt családját is.

Másodszor: küldjünk a Társaság nevében koporsójára koszorút.

Harmadszor: temetésén vegyünk részt testületileg.

IV.

TÁRKÁNYI BÉLA.

1886 február 24-én.

Tisztelt Társaság! Gyász hírrel kell megnyitnom ülésünket! Tárkányi Béla társunk folyó hó 16-án elhunyt Egerben. Őt, a ki 1867-ben választatott rendes taggá, már ezelőtt sok évvel erős kötelékek fűzték Társaságunkhoz. A negyvenes évek elején költői pályázatunkon tünt föl először neve, háromszor részesülve kitüntetésben. a mi, a mint ő maga mondá, ösztönzésül, buzdításul szolgált irodalmi tanulmányai folytatására, ereje kifejtésére. S a midőn később mindinkább az egyházi irodalom művelésére tért át: a szent könyvet fordította, a régi magyar egyházi énekek gyűjtésén és

javításán fáradozott, imádságos könyveket írt, ott is a költői nyelv és műpróza azon művészetét érvényesítette, a melyre Társaságunktól nyert buzdítást, ott is azon hazafias irány sugalmait követte, melyek első kitüntetett költeményeire lelkesítették. A vallásos buzgóság, hazafiság és a szép cultusa átvonulnak egész életén. Nemcsak az irodalomnak volt kedves és buzgó munkása, hanem kedvelője és pártolója egyszersmind a képzőművészeteknek is. Képtárt gyűjtött a hazai jelesebb művészek műveiből s a külföldi remekek másolataiból. De az irodalom maradt mindvégig főgyönyöre s midőn betegeskedése közben koporsóját látta feltűnni, hálás szeretettel emlékezett meg Társaságunkról, a mely irodalmi bölcsőjét ringatta. Ezelőtt egy pár évvel alapítványnyal járult alaptőkékhöz, a múlt év végén újabb alapítványt csatolt régi alapítványához s egy megható levél kíséretében egyszersmind megküldötte Társaságunknak ajándékol Czuczor arczképét. E levél volt hattyúdala. Fejezzük ki jegyzőkönyvileg részvétünket a derék és hű társ halálán, zárjuk szívünkbe s őrizzük meg emlékét.

V.

IPOLYI ARNOLD.

1886 december 15-én.

Szomorú jelentéssel kell megnyitnom a mai ülést. Ipolyi Arnold, Társaságunk rendes tagja, e hó 2-án meghalt Nagyváradon, hol ezelőtt egy félévvel annyi üdvözlét és remény között foglalta el a püspöki széket. Boldogúlt társunk magyar mythologiai és műtörténeti tanulmányainál fogva tartozott Társaságunk köréhez. De midőn 1867-ben tagnak választatott, részint hivatalos elfoglaltsága, részint más intézetek és társulatok annyira igénybe vették idejét és tevékenységét, hogy a mi munkásságunkban részt nem vehetett. Azonban mindenütt, hol a magyar művészet érdekeit szóval vagy tettel támogatta, egyszersmind Társaságunk feladatát is folyvást és buzgón szolgálta. Ipolyiban az egyházi férfiú, tudós és hazafi, a legszorosabb kapcsolatban egyesült. Egyháza régi műemlékeit vizsgálva vált műtörténelmi íróvá, az egyházi pálya hazafi oldalát is felfogva, mint a nemzetiség s nemzeti műveltség bajnoka, az első sorában küzdött ifjúságától fogva egész végleteiéig. Halála nemcsak az egyházra veszteség, hanem az államra is,

de a mi veszteségünk sem csekély, mert a magyar műtörténelem egyik kiváló képviselőjét veszítettük el benne. Mihelyt halála hírért vettem, a Társaság nevében koszorút küldöttem koporsójára, a nagyváradi káptalanhoz részvétiratot intéztem, s fölkértem Heinrich Gusztáv r. tagot, hogy mint a Társaság képviselője vegyen részt temetésén. Kérem ez intézkedések jóváhagyását, s egyszersmind legyen szabad indítványoznom, hogy fájdalmas részvétünk jegyzőkönyvileg is kifejeztesék s kéressék fel Pulszky Ferencz r. tag, hogy a boldogúlt felett tartandó emlékbeszédet legyen szives elvállalni.

VI.

HENSZLMANN IMRE.

1888 december 19-én.

Tisztelt Társaság! Fájdalmas szívvel nyitom meg az ülést, mert Társaságunk egyik legrégibb és legjelesebb tagjának, Henszlmann Imrének halálát kell bejelentenem. Régibb tagjaink sora mindinkább ritkul, legjobbabbainkat veszítjük el, azonban vigasztaljon bennünket az, hogy a mulandóság ez áldozatai nem múló nyomokat hagytak irodalmunkban. Henszlmann pályáját is két nagy irodalmi

emlék jelöli: először a magyar archæologia és műtörténelem kezdeményezése és megalapítása; másodszor új irányok kitűzése æsthetikai irodalmunkban. Már mint gyermekifjú, mély benyomást tett reá szülővárosának, Kassának dómja, itthon és külföldön tanulmányozni kezdte a gót építészet sajátosságait, törvényeit s az e téren írt munkái a külföld figyelmét is magokra vonták. E mellett más műemlékeinket is tanulmányozta, évtizedeken át kutatott, ásott és izgatott műemlékeink fentartása ügyében, számos értekezésével fényt derített középkori építészetünkre, melyről főleg általa vett tudomást az európai műtörténelem.

Henszlmann e munkásságát leginkább az Akadémia körében fejtette ki. Mint æsthetikai író majdnem kizáróan a mienk, a Kisfaludy-Társaságé volt.

Párhuzama nevezetes hatással volt æsthetikai kritikánk fejlődésére. A szép ellenébe a jellemzetes és eleven fogalmát állította, az eszményi ellenébe az egyénit és nemzetit. Ez eszmekörben mozog *A hellén tragédia, tekintettel a keresztyén drámára* című terjedelmes tanulmánya is, mely Társaságunk *Évkönyveiben* jelent meg. Ő hangoztatta először az újabb magyar kritika jelszavait s annyiival nagyobb sikerrel, mert költészetünk már azelőtt is kezdett elfordulni a merev classikai eszménytől.

Erdélyi János Henszlmann eszméit egész rendszerbe foglalva alkalmazta a magyar irodalomra a *Szépirodalmi Szemlében*, melyet Társaságunk megbízásából szerkesztett s melynek Henszlmann is egyik buzgó dolgozótársa volt. A mint ő hatott Erdélyire, ez viszont hatott reá, felköltve érdekeltségét a magyar népköltészet iránt.

E hatásnak köszönhetjük a *Népmese Magyarországon* című értekezést, melyben Henszlmann először kísérlé meg népmeséink összehasonlítását más népekéivel.

Mindez a forradalom előtt történt. Midőn a forradalom után tíz év múlva Társaságunk munkásságát újra megkezdette, Henszlmann is híven részt vett benne s *Evkönyveinkben* jelent meg utolsó nagyobb tanulmánya is: *A művészetek eredete* című, melyben ifjúkori eszméit még egyszer tisztultabban s történeti módszerrel fejti ki. Őt Társaságunkhoz ifjúságának és első sikereinek emlékei vonzották, örömet jelent meg köztünk korán megöszült fürteivel, melyek éles ellentétben voltak síma, piros arczával, épen mint elmélkedő tudományossága szikrázó elmésségével. Azonban lassankét a piros, sima arc az ősz fürtökhöz halványult és redősödött, vidám elméssége elnémult, egyszer csak kimaradt üléseinkből, nem keresett föl többé bennünket s nekünk

kellett fölkeresni őt, hogy eltemessük és koszorút tegyünk koporsójára.

Tisztelt társaság! Legyen szabad indítványoznom, hogy vesztességünk fájdalmát jegyzőkönyvileg is fejezzük ki s gondoskodjunk a felette tartandó emlékbeszédről; részemről emlékszőnokának Keleti Gusztáv r. tagot ajánlom.

VII.

CSIKY GERGELY.

1891 október 28.

Tisztelt Társaság! E rendkívüli ülésre azért híttam össze önöket, hogy hivatalosan bejelentsem Csiky Gergely tagtársunk és másodtitkárunk halálát. Sokszor teljesítettem már ily szomorú kötelességet, de ritkán annyi fájdalommal, mint most. Baráti kötelékek csatoltak az elhunythoz, egymás szomszédságában laktunk, ugyanegy tájékon nyaralva, gyakran utaztunk együtt s a folyóiratnak, a melyet szerkesztetek, ő volt egyik legbuzgóbb és legjelesebb dolgozótársa. De én, a ki barátaim és szívem szerettei közül már annyit elvesztettem, talán könnyebben tűrhetem a csapást, mint más. Azonban ki pótolja Társaságunk és

irodalmunk veszteségét? Csiky épen akkor tűnt fel, egy pár kísérlet után akkor kezdett erőteljesebben fejlődni, midőn Szigligetit már elvesztendő voltunk. A harminczas években Kisfaludy Károly nyomába Szigligeti lépett, a hetvenes években Szigligeti nyomába Csiky.

E század elejétől e század végeig e három költő volt a legkifejezőbb képviselője dráma-irodalmunknak s legfőbb támasza színházainknak. És méltán kérdezhetjük: ki lép ürült nyomába? E kérdés kifejezi irodalmunk egész veszteségét s épen azért engedjék meg önök, a kik osztoznak e veszteség érzetében, hogy a következő indítványokat terjeszszem jóváhagyásuk alá:

I. Fejezzük ki veszteségünket jegyzőkönyvileg, intézzünk részvétiratot az elhunyt özvegyéhez.

II. Küldjünk ravatalára koszorút, jelenjünk meg temetésén testületileg s kérjük föl titkárunkat, hogy a koporsónál néhány búcsúszót intézzzen az elhúnythoz nevünkben.

III. Festessük le az elhunyt arczképét tere-münk számára.

VIII.

HUNFALVY PÁL RAVATALÁNÁL.

1891. december 2.

Még egy szót, még egy pár búcsúszót hozzád, szeretett barátunk, mesterünk, az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság nevében, melyeknek egy félszázadon át egyik dísze, büszkesége voltál.

Hosszú életed munkásságát egy rövid percz alatt megszakítja a halál, de nem győzedelmeskedhetik szellemeden, mert mély nyomokat hagyta tudományos irodalmunkban. Megalapítottad az újabb magyar nyelvtudományt, különösen a magyar összehasonlító nyelvészetet, melyet tanítványaid folyvást művelnek s mely magára vonta a külföld figyelmét is; a nyelvészet segélyével megvilágítottad nemzeti múltunk nem egy homályos helyét s új szempontokkal, új igazságokkal gazdagítottad történelmi irodalmunkat. Ez örök emléked, dicsőséged, dicsőségünk. De ez a vigasz nem csillapítja fájdalmunkat. Az egyén, az élő egyén termékenyítő hatása, vonzó kedvessége nincs többé. Nincs köztünk többé az a valódi tudós, a ki az európaiságot erős nemzeti érzéssel párosította; nincs köztünk többé a

humanismusnak az a kiváló képviselője, a ki minden iránt érdeklődött, a mi emberi, s ki nek bölcsességét emberszerető szíve táplálta; nincs köztünk többé közéletünknek az a szilárd férfia, a ki nehéz megpróbáltatásokat élt át, de mindig hű maradt magához, s ha kellett, épen oly bátran felszólalt a kormány, mint a nemzet tévedései ellen; nincs köztünk többé a gyöngéd férj, jó barát, hű rokon, a kit épen úgy szerettünk, mint tiszteltünk. Oh mennyit vesztettünk benned! Mily nehéz a válság! Koporsódat hálánk, áldásunk kíséri, de fájdalomba veszve s koszorúidon könnyeink csillognak. Válnunk kell. Isten veled! Isten veled!

IX.

SZABÓ ISTVÁN

1892 márczius 30.

Tisztelt Társaság! Szomorú hírrel kell megnyitnom mai ülésünket Társaságunk egyik legrégebbi tagja, Szabó István, e hó 24-ikén Kazáron elhunyt. A boldogult úttörő hellenisták közé tartozott. Guzmics Izidor példáján lelkesülvén, hellén tanulmányokhoz fogott s első kísérletei Kazinczy tetszésében részesültek. *Virágok a görög anthológiából* című

fordítmányával lépett föl 1834-ben s innen kezdve egész haláláig buzgón fáradozott a hellén classikusoknak magyar nyelvre átültetésével. Legfőbb munkája Homér, a kinek mind *Iliását*, mind *Odysseáját* sikerrel fordította le. Koronként, kivált élte alkonyán östörténeti és nyelvrokonsági elméletek vonták el őt kedves classikusaitól; Horvát István álmodozásait akarta föleleveníteni s nagyon fájlalta, hogy e törekvése nem talál visszhangra az Akadémiában. Nemcsak az Akadémiának volt buzgó tagja, hanem a Kisfaludy-Társaságnak is, melynek tagjává 1842-ben választatott. Társaságunk kiadásában jelent meg tőle Aesop, magyarul és görögül s *Évkönyveinket* egész haláláig számos értekezésével és műfordításával gazdagította. Ez évben érte meg Kisfaludy-társasági tagsága ötven éves fordulóját s az elnökség épen ez ülésen akarta indítványozni, hogy a Társaság ez alkalomból üdvözlje őt, s íme, üdvözlét helyett koporsójára kellett koszorút küldenünk. Mily közel áll az örömhöz a fájdalom, az élethez a halál. Indítványozom, hogy fájdalmas részvétünket fejezzük ki jegyzőkönyvileg, gondoskodjunk a felette tartandó emlékbeszédről s erre kérjük fel Thewrewk Emil társunkat.

X.

KOSSUTH LAJOS.

1894 ápril 11.

Tisztelt Társaság! A Kossuth Lajos halála okozta gyász miatt múlt havi felolvasó ülésünket a mai napra halasztottam, egyszersmind a Társaság nevében koszorút küldöttem a halott ravatalára és felhívtam a Társaság tagjait, hogy testületileg jelenjünk meg a temetésen, a mi meg is történt. Bizonyára, tisztelt Társaság, méltán vettünk részt az általános gyászbán, mert Kossuth Lajossal azon három férfiú egyike és utolsója szállott sírba, a kik az újabb korban döntőleg folytak be Magyarországnak sorsára. E század első évtizedeiben gróf Széchenyi István lelket, hitet lehelt a nemzetbe, kijelölte a fejlődésirányát, felköltötte társadalmunk és alkotmányunk reformjának eszméit. Ez eszmék fejlődését gyorsította Kossuth Lajos s az európai mozgalmak hatása alatt, törvényes formák között kivívta alkotmányunk átalakulását, nemzeti önállásunk erősebb biztosítékait és midőn a megújult alkotmány megtámadtatott, védelmére lelkesítette a nemzetet. A védelem később forradalomba ment át s hősiesség küzdelem után csak romokat hagyott hátra. E romokon

építette föl Deák Ferencz újra alkotmányunkat, a jogfolytonosságból indulva ki, összekötve a multat a jelennel, érélyt mérséklettel, szilárdságot óvatossággal párosítva.

Mind a három férfi mintegy küldetést teljesített, egymást pótolta, egymást egészítette ki; a mi egyikben többé-kevésbbé hiányzott, azzal a másik dúsán meg volt áldva s mindenik munkásságában, a mi üdvös és maradandó volt, beolvadt alkotmányunkba, nemzetünk életébe.

Így fogva föl újabb történelmünket, Kossuth iránt kifejezett kegyeletünk nem lehet ellenkezésben se Széchenyi, se Deák emlékével s még kevésbbé alkotmányunkkal, mely egyaránt kötelez nemzetet és királyt s fölötte áll minden egyéni kiválóságnak.

De Kossuth politikai pályájának van irodalmi oldala is, különösen szónoklata, mely közel érinti Társaságunk tanulmányai körét. Kossuth bizonyos irányban magas tökélyre emelte a magyar politikai szónoklatot. Senki sem volt szónokaink között, a kinek élénkebb képzelme és fogékonyabb kedélye lett volna. Kölcseynek, az újabb magyar szónoklat művészebb kezdeményezőjének, szent fájdalommal lángoló szenvedélylyé változott át és búskomolysága áradó lelkesedéssé. Mester volt valamely tárgy vagy tény fény- vagy árnyoldalai kiszínezésében, még mesteribb, ha a

nemzeti emlékek, vágyak és remények húrjain játszott s egy-egy fájdalmas felkiáltással vagy éles gúnnyal a szenvedélyek egész viharát keltette föl. Senki sem beszélte szebben nyelvünket, senkinek sem volt kellemesebb, nagyobb terjedelmű és változatosabb hangja, melyet választékos és mégis természetes taglejtés kísért. Nagy szónok volt, e század legnagyobb szónokainak egyike, s Társaságunk koszorújának szalagján, melyet ravatalára küldöttem, méltán fénylett e mondat: «Kossuth Lajosnak, a nagy szónoknak.»

XI.

GRÓF SZÉCSEN ANTAL.

1896 szeptember 30.

Tisztelt Társaság! A hosszú szünet után üdvözlöm önöket, uraim, de fájdalom, szomorú jelentéssel kell megnyitnom ülésünket. A szünet alatt elvesztettük egyik érdemes rendes tagtársunkat, gróf Szécsen Antalt. A boldogult egész életén át a politikai pálya bajnoka volt s csak élete utolsó évtizedeiben lépett az irodalom művelői közé. Bárminő véleménynyel legyünk politikai pályájáról, azt nem tagadhatni meg tőle, hogy sohasem hiányzott benne véleményének bátorsága s hogy lelke-

sedett a nemzeti műveltség ügyéért. Ez utóbbi jellemvonásából folyt irodalmi munkássága is, melyet széleskörű műveltsége támogatott. Irodalmi és történelmi essay-ket írt s így irodalmunknak épen azt az ágát igyekezett gazdagítani, melyet meglehetősen szegénynek mondhatunk. Nem a nyelvi előadás bájával hatott olvasóira, mert ez, mint mindenkinek, a ki sok nyelven ír és beszél, neki sem volt erős oldala, hanem fejtegetései tartalmasságával és szabatos szerkezetével. Behatolt a tárgyalt író szellemének lényegébe s legjellemzőbb sajátosságait nagy vonásokkal törekedett élénkbe rajzolni. Ez essay-k elseje, a Tacitusról írott, társaságunk egyik ülésében olvastatott fel s midőn még más tanulmányokat is vettünk tőle, örömet választottuk társunkká s adtuk ki egy kötetben tanulmányait, s ő valóban folyvást hálás indulattal viseltetett irántunk, minden rábízott feladatot örömet teljesített s midőn más tudományos testületektől visszavonult, a mi Társaságunkban mindvégig benn maradt, sőt nemrég újabb tanulmányai gyűjteményét ajánlotta fel nekünk. Viszonozzuk e ragaszkodást halálán érzett részvétünkkel, fejezzük ki azt jegyzőkönyvileg is s annak idejében gondoskodjunk a felette tartandó emlékbeszédéről.

XII.

DEGRÉ ALAJOS.

1896 november 25.

Tisztelt Társaság! Újabb fájdalmas érzéssel kell megnyitnom az ülést, mert újabb veszteség érte Társaságunkat Degré Alajos társunk halálával. Azok közül, a kikkel együtt lépett Degré az írói pályára, immár kevesen élnek. Ő is egyike volt ama kiváló jurátusoknak, a kik a negyvenes évek elején a reformeszmékért lelkesültek s most tollal, majd karddal szolgálták hazájukat. Többen elvesztek közülök a forradalom viharában, ő megmaradt és kebelében sokat megőrzött a múlt emlékeiből s a jövő reményeiből. Mintegy emléke, típusa volt köztünk a forradalom előtti korok fiatalságának, melyet örömet rajzolt irodalmi műveiben. Valóban, vígjátékain és beszélyein élénk, könnyed és vidám szellem ömlik el, mely keserűségében sem válik pessimismussá s minden körülmények között megőriz bizonyos fiatalsgot. Az *Utolsó jurátus* című elbeszélése, a melyet Társaságunk egyik ülésén olvasott fel, fejezi ki leginkább egyéniségét: a zajos jurátust, a vitéz honvédet és hű férjet. De nemcsak elbeszéléseket olvasott itt föl nekünk, hanem emlékiratokat is a negy-

venes évek politikai küzdelmeiről s a szabadságharcz eseményeiről. Ezelőtt egy évvel, épen november hónapban, szintén ily részletet hallottunk tőle. Ez volt utolsó felolvasása; többé nem fogjuk hallani őt, csak gyászolhatjuk. Épen ezért, gyászunk jeléül, a Társaság nevében koszorút küldöttem koporsójára s özvegyéhez részvétiratot intéztem. Kérem intézkedéseim helybenhagyását s egyszersmind indítványozom, hogy mai ülésünk jegyzőkönyvében is fejezzük ki részvétünket.

XIII.

PULSZKY FERENCZ.

1897 szeptember 29.

Tisztelt Társaság! A szünet alatt Társaságunkat nagy veszteség érte. Pulszky Ferencz, egyik legrégebbi tagtársunk, a kinél csak egyetlen egy van régibb, szeptember 9-ikén meghalt. A boldogult 1847-ben választatott taggá, s így épen ötven éves tagja volt Társaságunknak. Ez őszön, épen a mai ülésből akartuk üdvözölni őt tagsága ötvenedik évfordulóján s íme a helyett halálát kell gyászolnunk!...

Pulszky munkássága sok oldalú volt, s fényes, de küzdelmes pályát futott meg. Főleg

a politikának, műtörténelemnek s archæológiának szentelte életét. Társaságunkban mint műbíró foglalt helyet, s valóban Petőfiről és Eötvösről írt bírálatai, melyek a Társaságnak megbízásából szerkesztett *Szépirodalmi Szemlé*-ben névtelenül jelentek meg, a negyvenes évek legkitűnőbb bírálatai közé tartoznak. Később évkönyveinket gazdagította irodalom- és műtörténeti adalékokkal. Száműzetéséből hazatérve, a muzeumra, mint igazgatója, új fényt derített s munkásságával a magyar archaeologia fejlődésének új lendületet adott. Nagy munkásságot fejtett ki a hirlapirodalom terén is, külföldön és itthon egyaránt. Az 1848 előtti időkben a németországi lapokban és folyóiratokban igyekezett felvilágosítani a német közönséget a magyar ügyek felől, 1848 után pedig angol, amerikai és olasz lapokban folyvást ébren tartotta az érdekeltséget hazánk iránt. Magyar lapokba is folyvást dolgozott, egész az utolsó évekig és szabadelvű szellemben, melynek hatvan éven át hazánkban egyik úttörő és kitűnő bajnoka volt.

Temetésén Társaságunk testületileg jelent meg s koporsójára az elnökség koszorút küldött. Kérem ez intézkedések helybenhagyását s egyszersmind indítványozom, hogy halálán érzett részvétünket jegyzőkönyvileg is fejezzük ki s zárt ülésünkön gondoskodjunk a fellette tartandó emlékbeszédről.

XIV.

SAYOUS EDE.

1898 február 23.

Tisztelt Társaság! Fájdalmas szívvel jelentem be újabb veszteségünket: Sayous Ede, Társaságunk levelező tagja f. év január 19-én meghalt Nizzában 57 éves korában. A boldogultban Társaságunk nemcsak egyik jeles kültagját vesztette el, hanem nemzetünk is legelkesebb barátját, a ki 1868 óta többször meglátogatta hazánkat, megtanulta nyelvünket s kisebb és nagyobb munkáiban folyvást nemzetünk történelmével foglalkozott. A történelem tanára volt előbb Párisban, majd a besançoni egyetemen; a hatvanas években, a párisi világtárlat alkalmával, a magyar osztály felköltötte figyelmét, s minthogy a francia irodalomban oly keveset talált, a mi a magyar történelemre vonatkoznék, elhatározta, hogy pótolni fogja hazája irodalmának e hézagát. Párisban nyelvtan segélyével magyarul kezdett tanulni, majd 1868-ban hazánkba jött, néhány hónapot töltött Buda-Pesten, néhány hetet Debreczenben, s tanulmányozta könyv- és levéltárainkat. 1870-ban újra néhány hónapot töltött fővárosunkban, majd a háborús

idők alatt Svájcba vonult, a hol felolvasásokat tartott a magyar irodalomról; 1872-ben *Histoire des Hongrois et de leur littérature politique de 1790—1815* című munkáját adta ki. Ekkor választotta Társaságunk levelező tagjává. Majd számos kisebb tanulmányt írt a magyar történelem köréből, míg végre 1877-ben kiadta nagy munkáját: *Histoire générale des Hongrois*-t. E munka a legjobb és legterjedelmesebb magyar történelem francia nyelven. Sayous gondosan tanulmányozta a magyar történelmi forrásokat, levéltári kutatásokat is tett, e mellett folytonos levelezésben állott a magyar történetírókkal. Jól ismerte a részleteket, de munkájában leginkább a legjellemzőbb körvonalakat emelte ki, s néha oly oldalakat is érintett, melyeket mi kevésbbé vettünk észre. Rokonszenve nemzetünk iránt nem tette elfogulttá, mert ez nem a politikus, hanem a tudós rokonszenve volt, a kit tárgya és tanulmányai lelkesítenek s a ki érzi, hogy nem hiába foglalkozott tárgyával, mert az megérdemelte a fáradságot.

Sayous nemcsak a magyar történelmet szerette, hanem magát az országot is. Ha tehetette, majd minden harmadik-negyedik évben eljött hozzánk, részint tanulmányai folytatásáért, részint hogy régi barátait fölkeresse, sőt gyermekeibe is beoltotta a magyar nemzet iránti szeretetet. Nem volt vidám és kellemes társalgó,

minők rendesen a francziák, kevés szavu, komoly ember volt, a ki élesen lát és mélyen érez. Senki a külföldiek közül nem szolgálta oly hiven és önzetlenül hazánk érdekeit, mint Sayous. Utoljára az ezredévi tárlat idejében látogatta meg hazánkat, a francia közoktatásügyi minister megbízásából, hogy tanulmányozza a történelmi osztályt. Az egész napot a tárlaton töltötte, csak esténként lehetett velünk. Midőn elutazásakor a hajóhoz kísérttem, nem gondoltam, hogy utolszor szorítok vele kezét, mikor ez év első napjaiban Nizzából üdvözlétet küldött nekem, nem sejtettem, hogy az utolsó Isten hozzád! Áldás poraira!

Indítványozom, hogy halálán érzett fájdalomkat fejezzük ki jegyzőkönyvileg is és özvegyéhez intézzünk részvétiratot.

XV.

ABONYI LAJOS ÉS ZICHY ANTAL.

1898 június 15.

Tisztelt Társaság! Mult ülésünk óta két újabb veszteség érte Társaságunkat; április 28-án Abonyi Lajos r. tagot ragadta ki a halál sorainkból, május 19-én Zichy Antal r. tagot.

Abonyi 1867 óta tagja Társaságunknak s egy regényt is adtunk ki tőle 1864-ben. *A mi nő-láinkat*. Először külföldi tárgyú regénynyel lépett fel, de csakhamar a magyar élet rajzához tért s ebben haláláig megmaradt. Buzgó gyűjtője volt a népdaloknak, kézirati gyűjteményéből számos dalt és balladát közölt Társaságunk újabb népköltési gyűjteményének első kötete. Részt mint falusi gazda, részt mint népdalgyűjtő, mindinkább belemélyedt a népelet vizsgálatába, s regényeit, elbeszéléseit, népszinműveit e gazdag forrásból merítette. Olykor egy-egy népballadából szötte ki elbeszélését vagy népszinművét, körülményes részletrajzzal bővítve ki az egyszerű cselekvényt. Művei nem annyira a szerkezet és jellemrajz művészetével hatottak, mint inkább a tapasztalatok és benyomások gazdagságával és frissességével. Olvasott író volt és népszinművei számos előadást értek. Mihelyt halála hírért vette ez elnökség, a társaság nevében koszorút küldött koporsójára s fölkérte Ágai Adolf r. tagot, hogy a temetésnél képviselje Társaságunkat, a ki készségesen teljesítette a megbízást s a sírnál a Társaság nevében gyászbeszédet mondott.

Zichy Antal szintén Társaságunk régibb tagjai közé tartozott. Az irodalomban a negyvenes évek elején lépett föl néhány költeménynyel és utirajzzal, de a politikai mozgalmak csak-

hamar magokkal ragadták. Somogymegyében fejtett ki élénk munkásságot s 1848-ban mint képviselő előbb Pesten, majd Debreczenben vett részt a közügyekben. A forradalom után félben hagyott irodalmi tanulmányaihoz fogott, a római classikusok vonzották, különösen Cicero és Horatius voltak kedvenczei, ez utóbírói tanulmányt is írt, fordította satiráit, sőt maga is írt néhány satirát, melyeket üléseinken olvasott föl. Angolország történetével is foglalkozott s egy pár tanulmányon kívül három angol történeti drámát írt, melyek egyike akadémiai pályadíjat nyert.

A hatvanas években újra részt vett a politikai küzdelmekben, mint képviselő és publicista. A Deák-párt híve volt s beszédeivel, czikkeivel, röpirataival érlelni igyekezett a kiegyezést s midőn a ministerium megalakult, ő volt a népoktatási törvény előadója és báró Eötvös fölkérte, hogy mint a főváros első tanfelügyelője, ő léptesse életbe a szentesített törvényt. Így lett ő tanfelügyelő és buzgó harczosa irodalomban és társadalomban később is a közoktatási ügynek. Élete utolsó évtizedét a Széchenyi emlékének szentelte. Kiadta naplóit, utirajzait, leveleit, még össze nem gyűjtött kisebb műveit, végre megírta életrajzát, egy szóval valóságos megalapítója lett a Széchenyi-irodalomnak.

Lukács Mórícson kívül senkire sem illett any-

nyira a «literary gentleman» elnevezés, mint Zichy Antalra, csakhogy a míg Lukács Mórícz néha évekig magányba vonult, Zichy Antal folytonos tevékenységben töltötte életét. Nem politikai és írói becsvágy lelkesítette, hanem kötelességérzet, melylyel a közügynek tartozni vélte. Mindenütt megjelent, hol üres helyet tölthetett be vagy másoknak példát adhatott. Újkori műveltségű ember volt, de a régi táblabíróból megmaradt benne a nobile officium cultusa: a közügynek élni díj nélkül. Társaságunknak nem volt buzgóbb tagja mint ő, szorgalmasan látogatta üléseinket, híven eljárt mindennemű megbízatásban, mint a gazdasági bizottság tagja örködött vagyonunk felett s alapítványai- és adományaival növelte alapítókénket. Áldott legyen emlékezete!

Temetésén testületileg vettünk részt s korporsójára a Társaság nevében koszorút tűztünk.

Tisztelt Társaság, indítványom, hogy mind Abonyi Lajos, mind Zichy Antal halálán érzett fájdalomunkat fejezzük ki jegyzőkönyvileg; a bánatos özvegyekhez intézzünk részvétiratot; gondoskodjunk a fölöttük tartandó emlékbeszédekről, egyszersmind kérem az eddigi elnöki intézkedésnek jóváhagyását.

XVI.

ARANY LÁSZLÓ RAVATALÁNÁL.

1898 augusztus 5.

A Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy-Társaság és a magam fájdalma nevében intézek hozzád néhány búcsúszót, szeretett, megsiratott és felejthetetlen barátunk. Dicső atyád emléke és saját irodalmi munkásságod csatoltak téged e két intézethez s atyád író-társainak barátsága mintegy örökségképen szállott reád. Oh, ki hitte volna, hogy mi temetünk el téged, mi aggok, a kik ismerünk, mint vidám gyermeket, nagyreményű ifjút és munkabíró, erőteljes férfit. Mily biztató jelek között léptél a nagy világba. Mily örömet tapsoltunk irodalmi sikereidnek, midőn kétszer nyertél koszorút a Kisfaludy-Társaság költői pályázatán; midőn sikerült Shakespere- és Molière-fordítással ajándékoztad meg nemzetedet; midőn a magyar népköltészet maradványait gyűjtve, jeles értekezésekben fejtegetted a magyar népszellem nyilatkozatait; midőn irodalmi, politikai, nemzetgazdasági tanulmányokkal és bírálatokkal gazdagítottad folyóiratainkat.

És nemcsak az irodalmi, hanem a hivatalos pályán is kitüntél. Mint a Magyar Földhitel-intézet egyik igazgatója, munkásságod java-részt az intézet céljainak szentelted, azzal a lelkiismeretes szorgalommal, mely sajátod vala. Atyádtól örökölt mély erkölcsi és nemzeti érzésed nyilvánult minden tettebben. Komoly, látszólag hideg külsőd érző, emberszerető szívet takart. S mily gyöngéden s hévvel szeretted nődet, a kivel oly boldogul éltél. És most mindez dűlva, összetörve, romokban. Mintha a sorsnak kedve telnék abban, hogy a kiváló férfiakat pályájok delén sujthatja le; mintha irigyelné a boldog házassági frigyet s örömet tépné szét.

De ádáz fájdalom ne bántsa hamvadat. Nyugodjunk meg az isteni gondviselés végzésén. A halál nem győzedelmeskedhetik a szellemen. Te nem haltál meg egészen reánk nézve. Folyvást élni fogsz nőd, rokonaid, barátaid szívében; az irodalomban műveid tartják fenn emlékedet, és mindazok, a kik ismertek, még sokáig fognak emlegetni. Áldás poraidra! Isten veled! Isten veled!

XVII.

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ.

1898 szeptember 14.

Tisztelt Társaság! Rendkívüli ülésre hívtam össze önöket, uraim, hogy testületileg is kifejezhessük fájdalmunkat, melyet a királyné ő felsége halálán egyénenkint oly mélyen érzünk.

Nagy csapás ez királyra és nemzetre egyaránt, mert Erzsébet mindkettő őrangyala volt. Kettős koronát viselt: a női erények égis a fejedelmi hatalom földi koronáját. Midőn Magyarország ege mélyen elborult, az ő részvétének sugara tört át először a felhőkön s hirdette a derűsebb napokat; az ő nemes, nagy szíve híven táplálta azt, a mi a trón és a nemzet érdekei összeforrásztására vezetett; és folyvást szeretettel övezte a magyar nemzetet, és épen úgy osztozott örömében, fájdalmában, mint ez az övében.

De bennünket, a költészet művelőit, a rokonszenvnek és hálának egy különösebb érzése is csatolt felséges személyéhez.

Erzsébet királyné szerette a költészetet, örö-

mest társalgott a nagy költők szellemével, s megtanulta nyelvünket, olvasta a magyar költőket is. Épen úgy gyönyörködött a természet szépségében, mint a művészet remekeiben. Költői lélek volt, mondhatni költő; mert nem csak az a költő, a ki verseket ír, hanem az is s még inkább, a ki eszményileg fogja föl az életet s minden tette egy-egy költői eszme megvalósítása. És Erzsébet királyné a női kellem és báj, a hitvesi és anyai erények, az emberszeretet és jótékonyság, a fájdalom, szenvedés és vallásos megnyugvás oly műveit hagyta reánk, melyek felemelik a lelket, és nemes érzelmekkel töltik meg a szívet. Fenséges életének emléke enyhítse a halálán érzett fájdalmat!

Tisztelt Társaság! Azt hiszem, mindnyájunk gondolatját tolmácsolom, ha indítványozom, hogy mély fájdalomunkat és hódoló részvétünket fejezzük ki jegyzőkönyvileg is, s e határozatunkat, felirat alakjában, alkalmas időben juttassuk a trón zsámolyához, egyszersmind Társaságunk körében indítsunk gyűjtést arra a szobrászati műre, mely az Akadémia palotája csarnokában, a királyné emlékére fog felállíttatni.

XVIII.

HORVÁTH BOLDIZSÁR.

1898 november 30.

Tisztelt Társaság! Közelebbről egyetlen év sem sujtotta Társaságunkat annyi csapással, mint a jelen. A halál folyvást ritkítja sorainkat. A tavasszal Zichy Antal és Abonyi Lajos társainkat veszítettük el, a nyáron Arany László és Szász Béla haltak meg férfikoruk delén; a mult hóban Horváth Boldizsár társunkat kísértük végső nyughelyére.

Horváth Boldizsár nem a szépirodalom terén, Társaságunk körében aratta babérait, hanem mint jogász, politikai szónok és igazságügy-minister a közélet legkimagaslóbb pontjain. Azon bajnokok első sorában küzdött, kik védtek és visszahódították alkotmányunkat s mint minister megvetette alapját igazságügyünk reformjának. De jogászi és politikai elfoglaltságai mellett is, ifjúkorán kezdve, folyvást szerette a költészetet, ismerte az irodalmat s üres óráiban verselgetett is. Midőn ministeri székétől megvált és lassankint a politikai pályától is visszavonult, Társaságunk tagjává választotta őt, buzdítani kívánta félbehagyott költői munkássága folytatására. Ő szívesen vette

rokonszenvünket, néhány költeményét fel is olvastatta üléseinken, de betegeskedése megakadályozta abban, hogy egész lélekkel a műzsáknak áldozhasson. A helyett lelkes barátságával ő lett buzdítónk, később pártfogónk, végrendeletében ezer forintot hagyva Társaságunknak. Béke poraira! Áldás emlékére!

Koporsójára az elnökség koszorút küldött, temetésén a Társaság számos tagja vett részt. Intézkedésem jóváhagyását kérem s egyszersmind indítványozom, hogy elhunyt társunk halálán érzett fájdalmunkat fejezzük ki jegyzőkönyvileg is.

XIX.

BARTALUS ISTVÁN.

1899 február 22.

Tisztelt Társaság! Társaságunkat a múlt évben számos veszteség érte s íme ez új évben újabb veszteséget kell bejelentennem. Bartalus István társunk f. hó 8-án elhalálozott. A boldogult a régibb tagok közé tartozott, harminczkét évig volt tagja társaságunknak s köztünk csak egyedül ő foglalkozott a zene elmélete és történetével. Számos tankönyvein kívül különösen a magyar egyházi és világi zenéről

írt értekezései keltettek figyelmet. De mint gyűjtő és gyűjtemények kiadója még nagyobb szolgálatot tett a magyar zenének. A *Magyar Orpheus* a magyar költők megzenésített műveit foglalja magában a XVIII. és XIX. századból különböző zeneszerzőktől. Másik gyűjteménye még nagyobb fontosságú, ez a *Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye*, melynek utolsó kötete tavaly jelent meg. Bartalus ezelőtt húsz évvel az állam, az Akadémia és a Kisfaludy-Társaság költségén beutazta az ország különböző részeit, szorgalmasan gyűjtve népdalokat és dallamokat. A gyűjtemény híven igyekszik visszatükrözni a dallamokat s nemcsak zenészeti, hanem irodalmi szempontból is becses gyűjtemény. Számos oly dal, ballada van benne, melyek nincsenek meg népköltési gyűjteményeinkben. Bartalus elméleti és gyűjtői munkássága mellett a regény és beszély terén is tett kísérletet, melyeknek tárgya nagyrészt a zenészvilágból van merítve s néhány komikus alak és jelenet bennök igen mulatságos. Régebben társaságunknak szorgalmas látogatója és felolvasója volt s nem egyszer mutatta be üléseinken gyűjteménye szebb darabjait énekesekkel, saját zongorakiséretében. Az utóbbi években csak közgyűléseinken jelent meg, tavaly utoljára. Idei közgyűlésünkör már beteg volt s három nap múlva meghalt. Milyen halála hírért vettem, koszorút rendeltem

koporsójára s néhány társammal megjelentem temetésén. Kérem intézkedésem jóváhagyását s egyszersmind indítványozom, hogy halálán érzett fájdalmunkat jegyzőkönyvben is fejezzük ki.

TARTALOM.

	Lap
Mészáros Lázár	3
Kossuth Deák halálakor	23
A Vasárnapi Ujság XXV. évfordulóján	43
Lukács Móricz	69
Arany László	151
Irodalmi beszédek	173
I. A költészet s az irodalmi műveltség	175
II. Kisfaludy Károly halála félszázados évfordulóján	183
III. A nemzeti nyelv és Müller Miksa	193
IV. A fordításokról	208
V. A költészet lényegéről	217
VI. Irodalmunk befolyása nemzeti fejlődésünkre	230
VII. Művészet és erkölcs	242
VIII. Kisfaludy Károly	254
IX. A magyar színészetről	266
X. A magyar szónoklatról	284
XI. A nyelvtisztaságról	296
XII. A történelmi elemről a költészetben	308

	Lap
XIII. Hírlapjainkról	323
XIV. Költői és szépprózai nyelvünk	334
XV. A tárczaelbeszélésekről.....	347
Kisebb beszédek irodalmi ünnepélyeken	357
I. A Vitkovics-ünnepély lakomáján	359
II. Toldi szerelme bemutatása a Kisfaludy- Társaságban	361
III. Toldy Ferencz síremlékének felavató ün- nepélyén	365
IV. A Garay-ünnepélyen	369
V. A Bessenyei-ünnepélyen	372
VI. Jovanovics János ünnepélyén	377
VII. Katona József szobra előtt.....	379
VIII. Tóth Lőrincz ünnepélyén	382
IX. Az ezredév ünnepélyén.....	386
X. A Bajza-ünnepélyen	391
XI. A Pálffy Albert-ünnepélyen	394
XII. Az Arany-emlékszoba megnyitásán	398
Rövid gyászbeszédek	403
I. Arany János ravatalánál	405
II. Greguss Ágost	406
III. Mailáth György	409
IV. Tárkányi Béla	411
V. Ipolyi Arnold	413
VI. Henszlmann Imre	414
VII. Csiky Gergely.....	417
VIII. Hunfalvy Pál ravatalánál	419
IX. Szabó István	420
X. Kossuth Lajos	422
XI. Gróf Szécsen Antal	424
XII. Degré Alajos	426
XIII. Pulszky Ferencz	427

	Lap
XIV. Sayous Ede	429
XV. Abonyi Lajos és Zichy Antal	431
XVI. Arany László ravatalánál	434
XVII. Erzsébet királyné	436
XVIII. Horváth Boldizsár	438
XIX. Bartalus István	439

11 1150
M.

**PLEASE DO NOT REMOVE
CARDS OR SLIPS FROM THIS POCKET**

UNIVERSITY OF TORONTO LIBRARY
